

ТЕРНОПІЛЬСЬКА АКАДЕМІЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

На правах рукопису

**ДЛУГОПОЛЬСЬКИЙ
Олександр Володимирович**

УДК 338.45.01:332.122

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ СТРУКТУРНОЇ
КОРЕКЦІЇ ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА РЕГІОНУ**

Спеціальність: 08.02.03 – організація управління, планування і регулювання
економікою

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

**Науковий керівник
Мельник Алла Федорівна
д.е.н., проф.**

ТЕРНОПІЛЬ – 2002

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТРУКТУРНОЇ КОРЕКЦІЇ ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН	11
1.1. Структурна трансформація промислового виробництва як об’єктивна закономірність розвитку перехідної економіки.....	11
1.2. Політика структурних перетворень промислового виробництва в період формування ринкових відносин та механізм її реалізації.....	37
1.3. Методичний інструментарій дослідження структурної корекції промислового виробництва.....	61
Висновки до розділу 1.....	71
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРНО-РЕГУЛЮЮЧИХ МЕХАНІЗМІВ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ПРОМИСЛОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ РЕГІОНУ	73
2.1. Оцінка потенціалу та стану розвитку промисловості регіону як основа визначення пріоритетів структурної корекції.....	73
2.2. Переорієнтація інвестиційних потоків в промисловому виробництві регіону в процесі структуротворення.....	97
2.3. Управління інноваційним процесом в промисловості регіону в контексті структурних перетворень.....	115
2.4. Інституційні реформи в промисловому виробництві регіону як чинник структурних змін.....	133
Висновки до розділу 2.....	153
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО- ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ СТРУКТУРНОЇ КОРЕКЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ РЕГІОНУ В СПЕКТРІ СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ	156
3.1. Кластерна модель розвитку промислового виробництва регіону як фактор ефективних структурних реформ.....	156
3.2. Удосконалення програмно-цільових підходів в структурній трансформації промислового виробництва.....	170
3.3. Економічне регулювання процесів структурної корекції промислового виробництва регіону та шляхи його вдосконалення.....	191
Висновки до розділу 3.....	207
ВИСНОВКИ	210
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	215
ДОДАТКИ	237

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Здійснення соціально-економічних реформ в Україні, спрямованих на забезпечення стабільних умов життя та підтримку належного рівня добробуту населення держави, як і адаптація промислового виробництва до загальносвітових тенденцій розвитку, пов'язаних з формуванням постіндустріальної економіки, вимагають посиленої уваги до процесу здійснення структурних перетворень в промисловості. Саме з структурною політикою пов'язаний комплекс специфічних завдань перехідного періоду - від формування сучасного ринкового середовища до подолання екстенсивного типу розвитку промисловості країни (регіонів), усунення численних деформацій її структури. Реалізація зазначених цілей вимагає розробки відповідного організаційно-економічного механізму структурної корекції промислового виробництва.

З часу набуття Україною незалежності проблеми структурних диспропорцій, накопичених ще в 60-70-х роках ХХ століття, не тільки не були вирішені, але і значно загострились. Таку ситуацію спричинило як цілковите ігнорування важливості структурної трансформації промислового виробництва в напрямку формування раціональної структури, яка відповідає сучасним вимогам та принципам ринкової економіки, недостатнє врахування особливостей регіонального розвитку при визначенні мети і завдань структурної перебудови, так і періодичне прийняття окремих законодавчих та нормативних документів щодо структурної корекції, дія яких була спрямована лише на реформування окремих галузей промисловості і не носила ознак послідовності та системності. Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю комплексного наукового обґрунтування концепції подальшого розвитку промислового виробництва за умов трансформації соціально-економічних відносин в національному та регіональних масштабах, визначення магістральних шляхів реалізації пріоритетних напрямків структурної корекції промисловості регіону в напрямку забезпечення інноваційно-інвестиційного типу економічного зростання, подолання “іміджу” країни, промислове виробництво якої має, переважно, сировинну і напівфабрикатну зорієнтованість.

Окремі аспекти дослідження структурної корекції промислового виробництва

висвітлені в працях вітчизняних (О.Амоша, Б.Андрушків, П.Багрій, Ю.Бажал, А.Бельчук, С.Біла, Є.Бойко, В.Бородюк, А.Гальчинський, В.Геєць, С.Генсірук, М.Долішній, Л.Збаразька, Л.Ігнатовський, Д.Карпухін, В.Коломийчук, В.Коломойцев, М.Колосовський, І.Лукінов, М.Мальський, А.Мельник, Р.Михасюк, М.Павловський, Ф.Поклонський, Ж.Поплавська, В.Поповкін, Я.Побурко, Н.Прокопенко, В.Рижих, В.Рималов, А.Савченко, С.Сажинець, В.Селезньов, Д.Чистилін, М.Чумаченко, А.Чухно) та зарубіжних (Т.Бескен, О.Бузгалін, А.Вебер, К.Гайтані, В.Голесовський, Р.Грегорі, А.Льош, Х.Ньюмен, М.Портер, В.Прайс, М.Седлак, В.Спіцнадель, Л.Тойсфен, Е.Фрезе, С.Хейман, Т.Хіросі) вчених.

Проте в науковій літературі відсутні цілісні та інтегровані дослідження структурної перебудови промислового виробництва та організаційно-економічних основ його структурної корекції на регіональному рівні. Об'єктивна необхідність розв'язання проблеми структурних диспропорцій на рівні регіону зумовлена децентралізацією управління з передачею значної частини відповідальності за розвиток економіки “з центру на місця”, а також суттєвою залежністю економічного зростання на мезорівні від ефективної структури економіки (в т.ч. промисловості). В теоретико-методологічних розробках науковців та прийнятих управлінських рішеннях економістів-практиків не знайшли достатнього обґрунтування і чіткості викладу питання щодо сутності та базових принципів функціонування організаційно-економічного механізму структурної корекції промисловості на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України, оцінки трансформаційних змін в структурі промислового виробництва регіону, врахування низки ендогенних та екзогенних чинників впливу та проблеми поєднання важелів державного регулювання структурних реформ з елементами ринкової саморегуляції. Відсутність дієвої структурної корекції промислового виробництва в умовах соціально-економічної трансформації національної економіки, ефективного організаційно-економічного механізму адаптації структури промисловості до завдань формування “нової економіки”, а також в умовах розширення прав регіонів щодо аллокації фінансових та матеріальних ресурсів при реалізації соціально-економічної політики, спрямованої на збалансований розвиток адміністративно-територіальних одиниць, обумовили вибір теми, визначили головну мету та основні завдання дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна

робота виконувалась згідно з планом наукових досліджень і є складовою частиною науково-дослідної роботи кафедри державного і муніципального управління Тернопільської академії народного господарства “Організаційно-економічний механізм реформування і розвитку економіки регіону в умовах перехідного періоду до ринкових відносин” (№ державної реєстрації 0101U000260). Особисто автор працював в рамках дослідження механізму структурної перебудови промисловості регіону.

Мета і завдання дослідження. *Метою* написання дисертаційної роботи є розробка теоретичних і методичних положень, наукових та практичних рекомендацій щодо удосконалення організаційно-економічного механізму структурної корекції промислового виробництва регіону на період формування ринкових відносин та подальшу перспективу. Реалізація мети дослідження обумовила об’єктивну необхідність виявлення та розв’язання наступного комплексу *завдань*:

теоретичний аналіз концептуальних підходів щодо визначення сутності і значення структурної корекції промислового виробництва в транзитній економіці;

виявлення специфіки здійснення структурних реформ в українському промисловому виробництві порівняно з структурними перетвореннями в промисловості інших країн світу;

вироблення методичних рекомендацій щодо оцінки потенціалу промисловості регіону як основи визначення пріоритетів її структурної корекції;

здійснення емпіричного аналізу організаційних та економічних механізмів системної трансформації структури промислового виробництва в фінансовому, інвестиційному, інноваційному, інституційному, соціальному, екологічному аспектах, виявлення наслідків їх дії на обґрунтування пріоритетів структурних реформ промислового виробництва та зміни комплексу його структур (секторної, відтворювальної, територіальної, галузевої, технологічної) під впливом ринкоутворюючих процесів;

обґрунтування рекомендацій щодо удосконалення системи організаційних та економічних механізмів державного впливу на структурну перебудову в промисловості на загальнодержавному і регіональному рівнях.

Об’єкт і предмет дослідження. В якості *об’єкта* дисертаційної роботи виступає структурна трансформація промислового виробництва регіону, яка

знаходиться під впливом стихійних ринкових сил та свідомих дій держави в період проведення ринкових перетворень. *Предметом* дослідження, відповідно до поставленої мети і завдань, є організаційний та економічний механізми забезпечення структурної корекції промисловості регіону, теоретичні, методичні й прикладні аспекти проведення структурних реформ.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною базою дисертаційної роботи стали положення теорії ринкової економіки, теорії перехідної економіки, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених різних шкіл та напрямів, які стосуються основних аспектів, принципів ідей і концепцій з проблеми, що досліджується. Інформаційною основою є законодавчі та нормативні акти Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів, офіційні матеріали Державного комітету статистики України та Фонду державного майна.

В роботі використано комплексний міждисциплінарний підхід, що ґрунтується на засадах управлінської науки, економіки, філософії, математичної статистики. У дисертації застосовано наступні методи пізнання: діалектика та формальна логіка (для розгляду теорії державного регулювання структурними реформами); контент-аналіз (для актуалізації необхідності структурних перетворень); абстракція і синтез (для визначення сутності структурної перебудови); системний підхід (для кількісної характеристики глибини структурних змін, виокремлення сутності, складових та основних напрямків вдосконалення організаційно-економічного механізму структурної корекції промисловості); класифікація (для вивчення існуючих закономірностей трансформації структури промисловості та узагальнення підходів стосовно механізмів реалізації структурних реформ); економіко-статистичний (для виявлення динаміки основних показників соціально-економічного розвитку країни та регіону, виявлення їх найважливіших тенденцій і закономірностей); метод експертних оцінок (для формування пропозицій щодо вдосконалення програмно-цільових підходів в структурній корекції промисловості).

Наукова новизна одержаних результатів. Внаслідок проведеного дослідження отримано нові наукові результати, які містять пропозиції щодо удосконалення теорії і практики структурних реформ в промисловому виробництві. Зокрема, в дисертації:

поглиблено теоретико-методологічні засади дослідження проблеми структурної політики: запропоновано авторське визначення поняття “організаційно-економічний

механізм структурної корекції промислового виробництва”, під яким розуміється планомірно організований комплекс форм та методів свідомого впливу на структуру промисловості, за допомогою якого суспільство, враховуючи пріоритети і принципи економічного розвитку, досягає бажаного ефекту (раціональної та ефективної структури); уточнено формулювання категорії “структура промислового виробництва” доповненням характеристик структури (галузева, регіональна, соціально-економічна, технологічна) поняттям “підприємницька структура промисловості”, під якою розуміється співвідношення між великим, середнім і малим бізнесом у виробництві промислової продукції; доповнено трактування дефініції “промислова політика” виокремленням в її складі блоку структурних змін та чотирьох рівнів структурної трансформації (інституційного, макроекономічного, мезоекономічного, мікроекономічного);

запропоновано методику аналізу структурних змін в промисловості регіону за допомогою використання коефіцієнту структурної трансформації, розрахунок якого дозволяє визначати вектор корекції, виявляти основні позитивні та негативні ознаки формування сучасної структури промислового виробництва; розроблено методичний інструментарій визначення пріоритетних сфер виробництва при проведенні структурних зрушень на основі оцінки потенціалу промисловості та розрахунку показників спеціалізації;

вперше здійснено класифікацію галузей промислового виробництва регіону за типами технологічних укладів, яка дозволяє виявляти глибину структурних зрушень та оцінювати якість корекції структури промисловості. На основі цього розроблено механізм стимулювання державними органами влади інноваційної діяльності виробників в напрямку вдосконалення технологічної та відтворювальної структури промисловості, суть якого полягає в законодавчій фіксації частки інноваційних витрат у ВВП, пріоритетному ресурсному забезпеченні інновацій, податковому стимулюванні інноваційно активних фірм, субсидюванні пріоритетних виробництв в частині інноваційних витрат;

обґрунтовано для використання в процесі прийняття управлінських рішень щодо структурних реформ низку індикаторів ефективності приватизаційних змін, в якості яких запропоновано показники: фінансової стійкості, ризику банкрутства, рівня зношення основних фондів, конкурентоспроможності, ступеня завантаженості

виробничих потужностей;

аргументовано і запропоновано для реалізації кластерну модель промислового розвитку на регіональному рівні, яка, зважаючи на численні переваги та перспективність впровадження (ефекти синергії, масштабу, охоплення) здатна якісно змінити структуру промислового комплексу, підвищити конкурентоспроможність його продукції та вивести регіон на якісно новий рівень економічного зростання. Вперше обгрунтовано стратегії розвитку пріоритетних галузей промисловості регіону для впровадження кластерної моделі, подано логіку утворення кластер-структур, концепцію управління кластерною асоціацією в промисловому виробництві та класифікацію заходів, необхідних для поширення кластерної моделі;

в контексті формування ефективної структури промислового виробництва запропоновано доповнити систему економічних стимуляторів наступними важелями: звільнення від оподаткування прибутку комерційних банків, отриманого в результаті виробничого інвестування; звільнення від податку прибутку підприємств, який спрямовується на закупівлю ліцензій та фінансування НДДКР; надання податкового кредиту виробникам інноваційної продукції.

Практичне значення одержаних результатів. Практична цінність дисертації полягає в тому, що розроблені в ній теоретичні положення і методичні підходи до реалізації складових організаційно-економічного механізму структурної корекції промислового виробництва можуть бути використані при формуванні державної регіональної політики, в аналітичній та прогностичній роботі територіальних органів управління, господарських організацій, при розробці регіональних програм структурної перебудови економіки, координації підприємницької діяльності, виробленні виважених економічних рішень щодо регулювання структурних змін в промисловому комплексі.

Результати дослідження впроваджені в роботі головного управління економіки Тернопільської обласної державної адміністрації та департаменту економіки Тернопільської міської ради (довідки впровадження №01/1-480 від 24.09.2002 р., №224 від 29.10.2002 р.), у навчальному процесі Тернопільської академії народного господарства при викладанні дисциплін “Державне регулювання економіки” і “Макроекономіка” (акт впровадження №230 від 13.06.2002 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійно виконаною науковою працею, в якій викладено авторський підхід до вирішення структурних проблем, що виникають в економіці країни та її регіонів в умовах перехідного періоду через деформацію структури та низьку конкурентоспроможність виробництва. Усі результати, що складають сутність дисертаційної роботи, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих в співавторстві, в дисертації використано лише ті ідеї і положення, які є результатом особистої роботи здобувача. Внесок автора в колективні опубліковані роботи конкретизовано в списку публікацій.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження доповідалися, обговорювалися та отримали позитивну оцінку на 20 міжнародних та всеукраїнських конференціях і наукових семінарах, зокрема: міжнародній науково-практичній конференції “Україна на порозі XXI століття: економіка, державність” (30-31 березня 2000 р., м.Вінниця), міжнародній науковій конференції “Економічна система України: європейський вибір” (3-5 травня 2000 р., м.Львів), всеукраїнській науковій конференції “Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, стале економічне зростання” (12-14 грудня 2000 р., м.Донецьк), науково-практичній конференції “Ефективність державного управління (регіональний аспект)” (22 січня 2001 р., м.Львів), науково-практичному семінарі “Современный бизнес: проблемы, тенденции, перспективы” (3 березня 2001 р., м.Донецьк), другій міжнародній науковій конференції “Экономика и маркетинг в XXI веке” (20-22 квітня 2001 р., м.Донецьк), міжнародній науковій конференції “Україна в XXI столітті: формування економічної системи” (3-5 травня 2001 р., м.Львів), п’ятій міжнародній науково-практичній конференції “Фінанси України” (23 травня 2001 р., м.Дніпропетровськ), науково-практичній конференції “Социальные и управленческие проблемы развития бизнеса в Украине” (2 червня 2001 р., м.Донецьк), міжнародній науково-практичній конференції “Економічний аналіз в Україні на початку XXI століття” (23-24 жовтня 2001 р., м.Тернопіль), всеукраїнській науково-практичній конференції “Трансформація системи державного регулювання економіки на завершенні XX століття” (13-14 листопада 2001 р., м.Тернопіль), всеукраїнській науковій конференції “Структурні та інституціональні фактори економічного зростання” (20-21 листопада 2001 р., м.Київ), всеукраїнській науково-

практичній конференції “Економічні проблеми розвитку регіонів та підприємств на початку XXI століття” (22-23 листопада 2001 р., м.Полтава), міжнародній науковій конференції “Бізнес на Поділлі: стратегія, організація, ефективність” (23 листопада 2001 р., м.Хмельницький), першій міжнародній другій всеукраїнській науковій конференції “Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, стале економічне зростання” (12-14 грудня 2001 р., м.Донецьк), науково-практичній конференції “Бюджетно-податкова політика в Україні” (20-22 грудня 2001 р., м.Ірпінь), третій міжнародній конференції “Україна-Польща: шлях до Європейської Співдружності” (16-17 травня 2002 р., м.Тернопіль), науково-практичній конференції “Україна в умовах ринкової трансформації економіки і сучасних форм господарювання” (12 червня 2002 р., м.Чортків), міжнародній науково-практичній конференції “Фінансово-кредитне регулювання ділової активності господарюючих суб’єктів” (26-27 вересня 2002 р., м.Львів). Наукові результати дослідження обговорювались і отримали схвальні відгуки на наукових семінарах кафедри державного і муніципального управління Тернопільської академії народного господарства в 2001-2002 рр.

Публікації. Результати дисертаційної роботи віддзеркалено в 30 наукових працях загальним обсягом 8,01 друк. арк., з яких 7,38 друк. арк. належать особисто автору. З опублікованих праць - 13 статей і 17 тез доповідей у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій (семінарів). У фахових наукових виданнях надруковано 12 статей.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, десяти параграфів, загальних висновків, списку використаної літератури (308 найменувань) та 23 додатків. Зміст роботи викладено на 211 сторінках, проілюстровано в 56 таблицях та 21 рисунку (в т.ч. 38 сторінок додатків містять 21 таблиць, 9 рисунків та 2 анкети).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТРУКТУРНОЇ КОРЕКЦІЇ ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

1.1. Структурна трансформація промислового виробництва як об'єктивна закономірність розвитку перехідної економіки

Вихідними позиціями будь-якого теоретичного дослідження є авторське формулювання понять, що стосуються його об'єкту та предмету. Базовими категоріями обраного в дисертаційній роботі об'єкту дослідження є: структурна трансформація, структурна перебудова, реструктуризація, структурна політика, промислова політика, регіон, структура промислового виробництва, організаційно-економічний механізм структурної корекції промислового виробництва.

В сучасній економічній науці дефініції “структурна трансформація”, “структурна перебудова” часто ототожнюються з терміном “реструктуризація”, в зв'язку з чим виникає безліч проблем в розумінні рівня та глибини трансформаційних змін. Слід зазначити, що категорій “реструктуризація” та “структурна перебудова” у вітчизняній економічній теорії адміністративно-командної системи господарювання не існувало, адже планова економіка функціонувала на принципах диктату виробників по відношенню до споживачів, управління на основі централізованих рішень уряду, бюрократизації та монополізації економічного життя, що об'єктивно не потребувало постійного пошуку новацій, гнучкості та високої адаптованості виробництва. Поняття “структурна перебудова” - виключно ринковий атрибут, поява якого пов'язана з промисловою революцією другої половини ХІХ століття. [162, с.32] Проте, незважаючи на досить тривалу історію трансформаційних процесів економік зарубіжних країн, і до сьогодні єдиного підходу до структурних реформ економічної системи немає.

Проведення контент-аналізу публікацій з проблем соціально-економічних реформ останньої третини ХХ століття дозволило виявити, що найбільш актуальною темою дослідників виступає саме структурна перебудова економічної системи. Незважаючи на варіації розставлених акцентів, змінювані кути зору на проблематику трансформації структури економіки, модифікацію самого тлумачення

структури, незмінним лишається значення, що надається дослідниками питанню про встановлення різних пропорцій в національному господарстві.

Сучасні наукові вітчизняні та зарубіжні джерела трактують категорії “реструктуризація” і “структурна трансформація” досить неповно та суперечливо. Так, поширеним є ототожнення понять “реформування” та “реструктуризація” (М.Бондарь, В.Базилевич, І.Дорошенко) [10; 26], або категорій “реорганізація” і “реструктуризація” (Стефан С. Роч, А.Грязнова). [9; 292] Поділяючи думку М.Білик [21, с.97], зауважимо, що процес реформування є ширшим за змістом, ніж реструктуризація, оскільки реформи, крім зміни структури, можуть включати інші напрямки трансформацій. Проте реорганізація підприємств - однозначно вузла категорія за структурну перебудову, оскільки основний її зміст полягає у повній чи частковій зміні власника статутного фонду фірми, у зміні організаційно-правової форми ведення бізнесу (злиття, приєднання, поділ, відокремлення, перетворення [205; 242]). Натомість реструктуризація включає, крім реорганізації, і системну трансформацію виробничо-технічних процесів, стилю управлінської поведінки, консолідацію зусиль в межах новоутворених об’єднань тощо. Отже, реорганізація є лише одним з етапів структурної трансформації підприємства.

Існує значна кількість визначень структурної трансформації, яка розглядається їх авторами або надто узагальнено, що не дозволяє конкретизувати суті даного поняття, або надто обмежено, що заважає усвідомити характерні його особливості. Так, Б.Кваснюк і Є.Бендерський підходять до формулювання сутності структурної перебудови надто загально, вбачаючи в ній еволюційний розвиток промислових підприємств [100], що, в принципі, відповідає світовій практиці господарювання, але не уточнює і не деталізує характер процесу. За О.Лазаренко структурна перебудова - сукупність структурних змін в управлінні економікою і промисловістю. [136] У визначенні З.Шершньової структурна трансформація - це “процес різнобічних перетворень, що стосуються великої кількості різноманітних за масштабом і характером об’єктів, направлений на зміну їх структури”. [267, с.45] Д.Нізалов та Т.Мізерна, навпаки, розглядають суть реструктуризації дещо звужено, вбачаючи в ній зміну структури і системи управління капіталом підприємств під час переходу від адміністративно-командної економіки до ринкової [162; 169], хоч структурні зміни можуть охоплювати, крім капіталу, і безліч інших аспектів

(організація, управління, форма власності).

Аналіз категоріального апарату, який стосується структурної трансформації економічної системи, вказує на двовекторність точок зору науковців і практиків щодо цього процесу. Так, частина економістів (О.Лиховець, Л.Водачек) структурною перебудовою визнають будь-які зміни стратегічного характеру на підприємстві. Згідно їх визначення, реструктуризація - це “комплексні та взаємопов’язані зміни структур, що забезпечують функціонування підприємства в цілому”. [34; 139] Директор консалтингової фірми з питань реструктуризації та підвищення конкурентоспроможності підприємств “Селгор-Консульт” С.Голобоков під реструктуризацією розуміє спосіб зняття протиріч між вимогами ринку та застарілою логікою поведінки підприємств за рахунок їх глибокої та всебічної перебудови. [46; 47; 48; 213] В.Узунов та Б.Мільнер поняття “реструктуризація” трактують як процес адаптації підприємств до умов ринкових відносин за допомогою заходів підприємницького менеджменту [157; 246], а С.Бойко - як безупинний процес підвищення конкурентоспроможності підприємств через вжиття менеджментом комплексу внутрішніх заходів для адаптації системи управління бізнесом до ринкових умов, що постійно змінюються. [24] М.Білик в реструктуризації вбачає будь-які зміни діяльності, структури підприємства та його капіталу, які за звичайних умов функціонування не здійснюються. [22]

Інша група економістів при розгляді реструктуризації наголос робить на окремих аспектах зміни структури: цілях, способах і формах реалізації мети, напрямках проведення. В О.Парового процес структурної перебудови націлений на збільшення продуктивності праці та підвищення конкурентоспроможності підприємств (підвищення ефективності виробництва та ефективного розподілу ресурсів). [181] Л.Бляхман поняття “реструктуризація” формулює як “комплексне перетворення фірм з метою забезпечення їх конкурентоспроможності в нових умовах”. [23, с.206] В.Базилевич та І.Дорошенко вбачають в реструктуризації систему організаційно-економічних заходів структурних перетворень підприємства, адаптованих до зміни факторів зовнішнього середовища його функціонування та спрямованих на реформування господарської діяльності, відновлення стабільного функціонування суб’єкта ринку, відтворення спроможності виконувати функції, покладені на нього відповідно до вимог національної економіки, досягнення

стратегічних цілей розвитку. [10] Л.Батенко визначає реструктуризацію як “процес підготовки і реалізації програми комплексних змін на підприємстві з метою підвищення його ринкової вартості”. [15, с.100] У Б.Мільнера реструктуризація - комплексна діяльність з “пристосування підприємства до нових умов ринку з метою виживання, підвищення конкурентоспроможності”. [157] Наслідки реструктуризації Дж.Монтгомері розглядаються у вигляді докорінних змін в діяльності підприємства, в управлінні ним, в його робочій силі, в структурі фінансів з метою забезпечення ефективного розподілу і використання усіх ресурсів підприємства (матеріальні, фінансові, технології, трудові тощо). [296] Структурна перебудова спрямована на створення комплексу бізнес-одиниць на основі розподілу, об'єднання, ліквідації діючих та організації нових структурних підрозділів, приєднання до підприємств інших фірм, придбання визначеної частки у статутному капіталі або акцій сторонніх організацій. [128; 296] Реструктуризація за Р.Красюком [123, с.44] це - докорінна перебудова підприємства на принципах ринкової економіки та на основі чіткого формулювання стратегії бізнесу, місії підприємства, реального аналізу маркетингової ситуації зовнішнього середовища. В.Рябов реструктуризацією називає комплексне запровадження змін в управлінні підприємством, спрямоване на підвищення його ефективності і конкурентоспроможності. [218]

Усі вищенаведені визначення характеризують структурну перебудову з різних позицій та за різними критеріями, проте стосуються, переважно, мікрорівня і наголошують на актуальності реструктуризації виключно в зв'язку з перехідним періодом в розвитку української економіки. Як справедливо зазначають М.Козак, О.Щегольська та О.Ковтун, в Україні реструктуризація в більшості випадків зводиться до розпорошення бізнесу підприємств (поділ великих підприємств на малі відповідно до затверджених нормативних документів із створенням самостійних юридичних осіб або за принципом виокремлення центрів прибутку основного підприємства, або за принципом перекладання на новостворені одиниці деяких функцій бізнесу: постачання, збут, маркетинг). [104; 124; 293]

В українському законодавстві офіційно термін “реструктуризація” з'явився в Законі України від 14.05.1992 р. “Про банкрутство” [77], згідно якого під реструктуризацією підприємств розуміють здійснення організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на реорганізацію

підприємства (зміну структури), зокрема шляхом його поділу з переходом боргових зобов'язань до юридичної особи, що не підлягає санації, якщо це передбачено планом санації; на зміну форм власності, управління, організаційно-правової форми, що сприятиме фінансовому оздоровленню підприємства, збільшенню обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищенню ефективності виробництва та задоволенню вимог кредиторів. Аналогічно реструктуризація розглядається і в Методичних вказівках щодо проведення реструктуризації державних підприємств та Методиці розробки планів реструктуризації державних підприємств. [164; 165]

Аналізуючи наведене визначення, зауважимо, що, незважаючи на цілісність та системність, воно має ряд недоліків. По-перше, реструктуризація розглядається лише як одна з форм зміни структури економічної одиниці (шляхом поділу), хоча світова практика доводить ефективність і інших форм реорганізації (злиття, приєднання). В Україні, за словами М.Козака та О.Щегольської [104], створився феномен неформальних корпорацій, коли фактично не існує практики створення класичних холдингів, корпоративних структур. По-друге, наведене поняття має виключно санаційну спрямованість (фінансове оздоровлення, задоволення вимог кредиторів), тоді як напрями проведення реструктуризації мають значно ширший спектр (передліквідаційна підготовка виробництва, передприватизаційна підготовка, підвищення інвестиційної привабливості). [21, с.96] По-третє, основу концепції реструктуризації становить перспективна спрямованість підприємств на адаптацію їх функціонування до змін факторів зовнішнього середовища, що не враховує офіційна категорія. По-четверте, судячи з назви нормативних документів, що визначають поняття “реструктуризація” [164; 165], можна побачити, що в українському правовому полі ця проблема є гострою лише для підприємств державного сектору економіки, що перебувають в кризі. Проте в американських компаніях реструктуризація - не “пожежний” захід, а плановий постійний процес управління розвитком кожної господарської одиниці. Значна перебудова системи менеджменту всередині компаній США відбувається кожні п'ять років, а дрібні зміни структур - щорічно, причому до 20% нововведень виявляються життєздатними. [147]

Окремі аспекти реструктуризації підприємств та пов'язані з ними відповідні категорії розглядаються також в Законі України “Про підприємства в Україні” (форми та особливості організації підприємств) [81], у Постанові Кабінету Міністрів

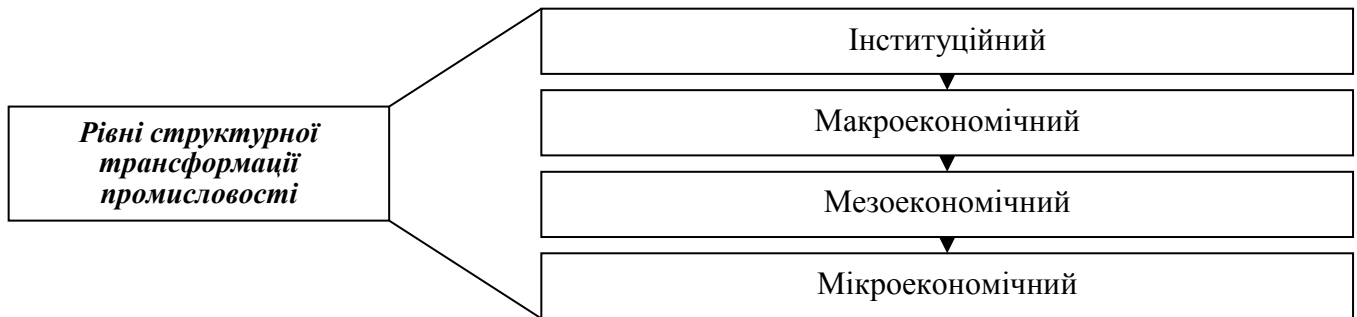
України “Про затвердження Положення про порядок проведення санації державних підприємств”, Законі України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” (форми санації з метою запобігання банкрутству) [78], у Постанові Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про передприватизаційну підготовку підприємств”, Законі України “Про державну програму приватизації на 2000-2002 роки” (особливості реструктуризації державних підприємств з метою підвищення їх вартості як об’єктів приватизації) [79], в Указах Президента України “Про структурну перебудову в електроенергетичному комплексі України”, “Про структурну перебудову вугільної промисловості України”, “Про реформування нафтогазового комплексу України”, “Про міри з реалізації державної політики в сфері природних монополій” (особливості реструктуризації окремих галузей економіки) та деяких інших нормативно-правових актах України [82; 83], що заклали правову основу структурних реформ. Однак ці поняття не містять узагальнюючих характеристик реструктуризації підприємств, не деталізують зміну структури за рівнями управління і розглядають лише деякі особливості форм проведення реструктуризації за обмеженим колом цілей.

Отже, оцінюючи практику реструктуризації в зарубіжних країнах на початку 80-х років ХХ століття, коли накопичені в економіці зміни і високі темпи проведення трансформаційних процесів спричинили виникнення якісно нової ситуації [59; 61; 64; 65; 292], при розгляді процесу структурної перебудови економічної системи взагалі та промислового виробництва зокрема, вважаємо за необхідне виділити декілька рівнів структурної трансформації: інституційний, макроекономічний, мезоекономічний, мікроекономічний (рис. 1.1).

Структурні реформи на інституційному (глобальному) рівні зумовлені переходом економіки від адміністративної до ринкової системи господарювання з кардинальним перетворенням існуючих суспільних інститутів відповідно до нових умов та формуванням нових (інститути корпоративної та приватної власності, конкуренції, підприємництва, банкрутства, децентралізації управління). На цьому рівні структурних змін каталізатором суспільної трансформації виступають заходи державного регулювання економіки, адже мета глобальної реструктуризації, за словами Д.Нізалова, - “направлена зміна співвідношення елементів економічної системи в бік обраних пріоритетів” [169], що і є прерогативою держави в особі

органів законодавчої і виконавчої влади. Щодо структурних змін в промисловому виробництві, трансформація на інституційному рівні сприяє перегляду точок зору на роль інституту держави в регулюванні процесів перехідної економіки, формуванню корпоративного сектору та конкурентного середовища через механізм банкрутства, антимонопольне законодавство, розподіл повноважень між центральною і місцевою владою, роздержавлення та приватизацію в галузі промисловості.

Рис. 1.1. Рівні структурної трансформації промислового виробництва

Макроекономічний (національний) рівень структурної перебудови пов'язує останню з впровадженням змін в інфраструктуру ринку і створенням відповідних умов для прогресивного розвитку економіки та її галузей (система оподаткування, ціновий механізм, ліцензування і патентування, квотування та митні тарифи). На цьому рівні структурна трансформація промислового виробництва спрямована на комплексне перетворення усіх видів структур відповідно до вимог ринкової економіки та урядової промислової політики.

На мезоекономічному (регіональному) рівні процес структурної перебудови охоплює територіальні аспекти трансформації і спрямований на формування сприятливого інвестиційного клімату, інноваційні зрушення, створення відповідних умов для розвитку малого і середнього бізнесу, вирішення низки соціальних питань, підвищення конкурентоспроможності та економічної незалежності території, усунення територіальних та соціально-економічних диспропорцій розвитку, ліквідацію депресивних регіонів, оптимізацію розподілу та використання природних, фінансових та трудових ресурсів на локальному рівні. Оптимальне поєднання важелів ринкової саморегуляції з координацією дій центральних органів влади та місцевого самоврядування щодо структурної корекції забезпечує ефективний розвиток промислового виробництва на довгострокову перспективу, а, отже, і формування економічно самостійних адміністративно-територіальних одиниць.

Зміни на мікроекономічному рівні структурних реформ апелюють до

трансформації системи управління та структури окремих суб'єктів підприємництва, видів їх діяльності, організації, асортименту товарної продукції. Метою структурної перебудови на мікрорівні є формування в підприємстві спроможності належним чином реагувати на зміни в зовнішньому середовищі, підвищення життєздатності і прибутковості підприємства та створення такої структури, в якій би був цілком зрозумілим внесок кожного підрозділу в загальний результат діяльності суб'єкта (виділення виробництв, здатних здійснювати самостійну господарську діяльність, що мають стійкий ринковий попит на вироблену продукцію). Реструктуризація на мікрорівні, за словами С.Фішера [291, с.98], є “серцем трансформаційного процесу” і вимагає зміни форм власності та реформування процесу управління фірмою.

Структурно-трансформаційні зміни в економічних системах відбуваються під впливом як стихійних, так і цілеспрямованих сил. Тому доцільно розрізняти категорії “структурна трансформація” і “структурна корекція” (структурна перебудова). Так, якщо оцінювати структуру економік розвинутих країн світу кінця ХХ століття, то в більшості з них реформи від макро- до мікрорівня проходили під дією саморегулюючих механізмів, чому сприяв багатолітній досвід ринкової системи господарювання (Великобританія, Канада, США). Урядова політика в розвинутих ринкових економіках лише доповнює ефективну систему саморегуляції структурної трансформації (інституціональний, макро- та мезоекономічний рівні). Проте, говорячи про структурні зміни в умовах транзитної (перехідної) економіки, до якої належить Україна, в якій кардинальні реформи планового господарства в напрямку формування ринкової системи відбуваються швидкими темпами і є несистемними, необхідно проводити виважену корекцію структури економіки під постійним державним контролем. В процесі реформування української економіки роль уряду є визначальною щодо досягнення оптимальних структурних пропорцій, адже більшість інститутів ринку на перехідному етапі ще несформовані або діють в надто обмеженій площині. Структурна корекція, отже, полягає в суб'єктивному державному впливі на структурні зміни в бік обраних пріоритетів.

Зазначена теза підтверджується “теореомою магістралі”, що була розроблена представником школи неокласичного синтезу П.Семюелсоном (США). Він запропонував методологію розробки структурної перебудови в трансформаційних економіках. “Тільки в послідовному подоланні етапів, що нагадує рух по магістралі,

можна досягти кінцевої мети - формування “агрегатного” (сумарного) капіталу, який відрізняється від сукупності індивідуальних капіталів не лише кількісно, але і якісно”. [20, с.35] Визначаючи напрямки дослідження “агрегатного капіталу” (його структуру, динаміку розвитку, особливості взаємодії між галузевими та індивідуальними капіталами), автор вважає, що саме рух сумарного капіталу створює нові пропорції між секторами виробництва і зумовлює інтенсивність економічного зростання в країні. Цей процес не може відбуватись виключно під дією ринкових сил.

Підсумовуючи вищенаведене, під структурною перебудовою (корекцією) будемо розуміти комплексно-перманентні заходи організаційного, економічного, адміністративного, правового, технічного характерів, що призводять до формування якісно нової структури (економіки, промисловості) на усіх рівнях управління, існування якої сприяє економічному зростанню в умовах нестабільного конкурентного середовища і технологічного прогресу.

Первісне поняття структури пов’язане з внутрішньою будовою або субординацією певної комплексної цілісності, в якій акцентується увага на кількісних і якісних зв’язках між складовими частинами, а також між ними та всією цілісною системою. За енциклопедичним визначенням структура (від лат. structure - порядок, розташування) - це сукупність сформованих зв’язків об’єкта, що забезпечують його цілісність і тотожність самому собі (збереження основних його властивостей при різних внутрішніх і зовнішніх змінах). [229, с.1283] За висловлюванням Л.Овчиннікова, структурою є стійка картина взаємних відношень елементів цілісного об’єкта. [170] В.Спіцнадель в структурі вбачає часткове впорядкування елементів і відношень між ними за якою-небудь ознакою [232, с.322], а С.Біла - комплексну систему, що характеризує усю сукупність прояву складного цілісного об’єкта (елементи, будова, зв’язки, функції). [20, с.41] Згідно П.Літре, структура означає “спосіб впорядкування організованих одиниць, що складаються з численних та різних за своєю природою елементарних частин”. [298] На думку С.Лаланда, структура - це єдине ціле, на відміну від простої комбінації елементів, утворене з солідарних між собою феноменів так, що кожний з них залежить від інших і може бути тим, чим він є, лише у своєму зв’язку і за допомогою поєднання з іншими феноменами. Це найяскравіше підкреслюється відомою німецькою теорією “гештальтів” (теорією форми), яка полягає в тому, що феномени розглядаються як деякі

сукупності, які утворюють автономні одиниці, що виявляють внутрішню солідарність і функціонують за власними законами (кожен елемент залежить “від структури сукупності і законів, що нею керують”). Таким чином, структура, з одного боку, є ідеєю різномірності одиниць, що складають ціле, а з іншого - ідеєю взаємозалежності й інтеграції цих елементів, що не набувають змісту інакше, як один за допомогою іншого.

С.Хейман зазначає, що структура та пов'язана з нею організація перетворюють просту сукупність розрізнених елементів у функціональну систему, визначають її цілеспрямованість, можливість заданого ефективного функціонування та досягнення нею поставленої мети. [166, с.8] Французький економіст Ж.Ломм під структурою розуміє стан відносин (внутрішніх і зовнішніх, якісних і кількісних), що визначають досліджувану сукупність шляхом подвійної відсилки: в часі (“періоди-терміни”) та просторі (“простори-місця”). [239] Найважливішою метою, яка постає перед економікою, за Ж.Ломмом, є вміння адаптуватися до структур, щоб краще трансформувати їх (“взяти до уваги існуючі структури, впливати на них, використовуючи фактори трансформації, що містяться в них самих, тобто, домагатися того, щоб зміна, яку вимагають від структури, була, так би мовити, її власним поштовхом”). [140]

Згідно визначення, запропонованого Ф.Перру [305], структура економічної одиниці є сукупністю пропорцій і відносин, що характеризують цю одиницю в певних умовах і в певний момент часу. Колектив російських науковців під керівництвом О.Градова та Б.Кузика структурою визнають спосіб впорядкування організованих одиниць, що складаються з багатьох різних за своєю природою елементарних частин. [239, с.206] За П.Баклановим структура - багатоманітність елементів об'єкта, що розглядаються разом зі зв'язками і відношеннями між ними, включаючи формування їх різних поєднань. [12] З усіх вищенаведених висловлювань логічно зробити висновок, що найглибинніша суть будь-яких явищ і речей іманентно пов'язана з поняттям структури, яка і визначає можливості розвитку об'єкта, дозволяє вирішити на належному рівні проблеми його формування і функціонування, прогнозування та оцінки ефективності.

Отже, структуру економічної системи (промислового виробництва) можливо визначити як сукупність пропорцій та співвідношень, що виражають взаємозв'язки та взаємозалежності між окремими частинами економіки (промислового комплексу):

секторами, галузями, територіями. Пропорції структури вказують на величину та значущість її елементів, а співвідношення виражають паритети, які встановлюються між елементарними одиницями (підприємствами). Зміни всередині структури спрямовані на виявлення реальних цілей розвитку, альтернативних шляхів їх досягнення, встановлення взаємозв'язків між елементами, розуміння наслідків впливу зовнішніх умов, в яких функціонує об'єкт дослідження.

Структура промислового виробництва має надзвичайно важливе значення для збалансування народногосподарського комплексу країни та її регіонів, їх ефективного і стійкого зростання, що вимагає її цілеспрямованого глибинного аналізу. Для характеристики структури промисловості вітчизняними та зарубіжними вченими [12; 33; 89; 102; 146; 149; 250; 274] використовуються декілька категорій, що детально описують внутрішні співвідношення агрегованих показників соціально-економічного розвитку, до яких належать поняття галузевої, секторної, територіальної, відтворювальної, технологічної та зовнішньоекономічної структур.

Галузева (функціональна) структура відображає поділ промислового виробництва на окремі галузі та великі промислові комплекси і визначається не лише пропорціями між укрупненими галузями (паливно-енергетичний, агропромисловий, лісовиробничий, машинобудівний комплекси), а й питомою вагою окремих галузей та підгалузей індустрії в складі укрупнених, пропорційністю між ними (наприклад, частка соціально-орієнтованих галузей в загальному виробництві промислової продукції країни). Галузева структура відіграє визначальну роль у єдності різноманітних структурних характеристик, у їх взаємозалежності та взаємозв'язках та виступає фундаментом для всіх інших. Характер галузевої структури ринкової економіки тісно пов'язаний, за А.Савченком, з сучасним станом суспільного поділу праці (процеси диференціації та інтеграції в структурних перетвореннях народного господарства). [146, с.147] В подібних умовах традиційні підходи до аналізу галузевих пропорцій, відповідно до яких досліджувалась динаміка співвідношення між промисловістю та сільським господарством або між легкою та важкою промисловістю, втратили свою актуальність. Сьогодні за основу галузевої структури приймаються пропорції між галузями в сучасній модифікації: макропропорції між секторами економіки, між галузевими комплексами, між окремо взятими галузями.

У світовій практиці (в статистичних службах ООН) прийнято поділяти суспільне виробництво на три визначальні сектори: 1) первинний (галузі, пов'язані з видобутком ресурсів, що мають сировинну та аграрну спрямованість, низьку еластичність попиту щодо прибутків та середню інтенсивність технічного прогресу); 2) вторинний (індустріальні галузі, сфокусовані на переробці ресурсів та виготовленні готової ремісничо-технічної продукції, що визначаються середньою еластичністю попиту щодо прибутків і високою інтенсивністю технічного прогресу); 3) третинний (сфера послуг, включаючи інформаційне поле для функціонування виробництва, та інфраструктура народного господарства). [151] В сучасному постіндустріальному суспільстві деякі економісти [20; 283] виділяють ще і четвертинний та п'ятиринний сектори, що пов'язані з науковими знаннями та інформаційними технологіями.

Такий секторний структурний розвиток позитивно апробований на Заході (Німеччина, Австрія, Великобританія, Франція) і має потенційні можливості для широкого впровадження в структурно-трансформаційні процеси економічного розвитку України. На сьогодні Україна в розрахунках використовує дещо інший секторний підхід, поділяючи суспільне виробництво на об'єднані та згруповані за однорідними ознаками інституційні одиниці: підприємства (нефінансові корпорації усіх форм власності, основною функцією яких є виробництво продуктів та нефінансових послуг для реалізації на ринку); фінансові установи (інституційні одиниці зайняті фінансовими операціями на комерційній основі та операціями із страхування); державне управління (сектор державних установ, що зайняті наданням неринкових послуг колективного споживання та перерозподілом національного доходу); домашні господарства (одиниці-резиденти, основною функцією яких є споживання, а також дрібна підприємницька діяльність, що не може бути відокремлена від домашнього господарства); громадські та приватні організації (некомерційні установи, що обслуговують домашні господарства, надаючи неринкові послуги для задоволення індивідуальних та колективних потреб); зовнішньоекономічні зв'язки (ті зарубіжні економічні одиниці, що здійснюють операції з резидентами даної країни, і фінансові послуги яких, як посередників, належать до оплати). [219, с.32-33]

Порівняти специфіку групування галузей в сектори у західноєвропейському

підході (зокрема, в німецькому варіанті) та в українських вимірах можна на прикладі додатку А (таблиці А1 і А2). Визначити питому вагу секторів у створенні ВВП за новою методикою досить-таки складно, адже статистика України до промисловості відносить гірничовидобувні галузі, енергетику та водопостачання (первинний сектор), не відокремлюючи їх від безпосередніх сфер матеріального виробництва (вторинний сектор). Тому європейський класифікатор видів діяльності в секторному розрізі є поки що теоретично-орієнтованим, але прогресивним і придатним для системних досліджень структури народного господарства та промисловості країни.

Характеризуючи галузеву структуру промисловості України, відмітимо, що вона і досі є перманентно деформованою, незважаючи на курс стратегічних реформ на структурну перебудову економіки, який взяв на себе уряд у 1994 р. І дотепер в загальному обсязі виробленої промислової продукції більше половини припадає на важку промисловість (базові галузі) (додаток Б). Так, з часів радянської влади питома вага паливної, хімічної, електроенергетичної промисловості та металургії не лише не зменшилась (у 1970 р. частка паливної промисловості складала 9,1%, хімічної - 4,4%, металургійної - 19,7%), але й зростає до загрозованих розмірів (у 2000 р. електроенергетика складала 12,2%, паливна промисловість - 10,1%, чорна металургія - 27,4%, хімічна та нафтохімічна - 5,8%, промисловість будівельних матеріалів - 2,6%). [235] Натомість, частка соціально-орієнтованих галузей промисловості в структурі виробництва помітно зменшується, що йде в розріз як з класичними канонами ринкової економіки, так і з світовим досвідом трансформації промислового виробництва, який акцентує увагу саме на задоволенні споживчих потреб населення, розширенні обсягів діяльності та підтримці галузей, зорієнтованих на кінцевого споживача. Проте частка легкої та харчової промисловості в Україні, незважаючи на своє домінуюче значення, постійно скорочується (у 1970 р. харчова промисловість складала 23,1% загального виробітку, легка - 13,1%; у 1990 р. їх частка скоротилась до 18,6 та 10,8% відповідно, а у 2000 р. знизилась в 1,5 та 8,2 разів відповідно - частка легкої промисловості становила 1,6%, а питома вага харчової промисловості знизилась до 17,4%, незважаючи на дефіцит споживчих товарів вітчизняного виробництва). Машинобудівний комплекс, який у 1990 р. виробляв третину промислової продукції

України та концентрував 27,4% вартості промислово-виробничих основних фондів, з часом втратив свої позиції, хоча володіє високоякісною робочою силою, зайнятою в машинобудуванні та металообробці, високою чуттєвістю до інновацій, і в 2000 р. його питома вага склала лише 13,2%. [191, с.246; 240, с.233]

Виробничі потужності для випуску товарів народного споживання в Україні на сьогодні є недостатніми, адже у машинобудуванні, що обслуговує споживчі галузі, індекс випуску технологічного обладнання для харчової та комбікормової промисловості знизився у 1998-2000 рр. до 33%. [235] Індекси виробництва товарів кінцевого споживання в Україні з 1999 р. характеризуються повільними темпами зростання, проте ще не досягли рівня 1990 р. Лише обсяг виробництва алкогольних напоїв в 2000 р. перевищив рівень 1985 р. на 52,0% (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Індекси виробництва товарів кінцевого споживання, %¹

Показники	1985 = 100%							1990 = 100%						
	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Товари кінцевого споживання, у т.ч.:	129	57	47	41	41	49	65	45	37	32	32	38	50	58
- продукти харчування	121	58	50	41	38	45	58	48	41	34	62	72	93	103
- алкогольні напої	117	84	62	70	72	111	152	72	53	60	26	307	420	456
- непродовольчі товари	143	46	34	33	37	43	59	32	24	23	26	30	42	49

¹ Примітка. Розраховано на основі [191, с.252; 235, с.137]

За такої малорухливої структури промислового виробництва України зберігається низька питома вага продукції нових прогресивних галузей, повільно оновлюється асортимент товарного випуску. Існуюча з радянських часів та збережена понині висока енерго- та матеріаломісткість в галузях переважної спеціалізації України дозволяє робити малооптимістичні прогнози щодо інтенсифікації виробництв та підвищення рівня задоволення потреб населення на найближчі 3-5 років.

Вирішення багатьох структурно-галузевих суперечностей спирається, перш за все, на впровадження нових технологічних способів виробництва в базових галузях - основних споживачах електроенергії. Серед них особливо виділяються чорна металургія, машинобудування, вугільна промисловість, хімія та нафтохімія, що споживають близько 40% загального обсягу використовуваної електроенергії.

Питома вага інших споживачів - промисловість будівельних матеріалів, легка, харчова, а також інших галузей (сільське господарство, транспорт, зв'язок) - становить більше 20%. Чимала кількість електроенергії іде на задоволення потреб населення (25%). Зазначимо, що з кожним роком ситуація на ринку енергоносіїв загострюється (на виробництво 1 дол. ВВП Україна витрачає 3,25 умовного палива проти 0,62 в Західній Європі), що пов'язано, передусім, з розміщенням на території України значного енергомісткого виробництва (підприємств ВПК, важкого машинобудування, металургійних та хімічних підприємств); переходом в розрахунках за енергоносії на ринкові ціни, що зумовило проблеми з формуванням єдиної державної енергетичної політики з метою забезпечення національних інтересів. На сьогодні моделювання перспективних варіантів науково-технічного та соціально-економічного розвитку вимагає активного визначення першочергових пріоритетів технологічного-економічного зростання та оновлення за критеріями кінцевої результативності. Зважаючи на необхідність радикального зменшення енергомісткості національного виробництва та закриття неконкурентоспроможних виробництв, головними пріоритетами розвитку України до 2010 року в Програмі "Україна-2010" [201] визнані: виробництво енергоресурсів, як бази соціально-економічного зростання та майбутнього прогресу країни, продуктів харчування та високих технологій, які виступають об'єктивною умовою конкурентноздатності та значущості держави на світових ринках товарної продукції.

Відтворювальну структуру характеризують співвідношення елементів та підрозділів суспільного відтворення: виробництва, розподілу, обміну і споживання (вартісна пропорція). Саме відтворювальному аспекту структурних процесів належить особлива роль у структурній характеристиці промисловості, оскільки цей зріз господарської системи відображає можливості ефективного зростання економіки. Крім вищезазначеного співвідношення між елементами суспільного виробництва відтворювальній структурі промислового виробництва притаманні ще дві пропорції (матеріально-речовий склад): між виробництвом засобів виробництва і предметів споживання, між елементами основних фондів.

Оцінка співвідношення між продукуванням засобів виробництва і предметів споживання була досить традиційною проблемою для економічної науки радянських часів. Оптимальне забезпечення даної пропорції є важливою передумовою економі-

чного розвитку, що безпосередньо пов'язана з його циклічністю. Циклічний характер відтворення призводить до відновлення необхідних співвідношень між підрозділами (якщо, наприклад, виробництво засобів виробництва - група "А" промисловості - значно випереджає виробництво предметів споживання - група "Б" - спостерігається перенагромадження перших). Але випереджальне зростання одного з підрозділів (структурні зрушення у співвідношеннях та всередині кожного з них) відбувається за певних історичних умов розвитку країни й зумовлено впливом багатьох факторів.

Досвід економічного розвитку підтверджує, що впевненість економістів та науковців СРСР у закономірній залежності техніко-економічного прогресу та розширеного відтворення від переважаючого зростання питомої ваги засобів виробництва в структурі ВВП виявилась помилковою. Реалізація цього принципу в Радянському Союзі призвела до того, що частка засобів виробництва у промисловості досягла у 1986 р. максимального рівня - 75,3%. В наступні роки динамічними темпами вироблялись предмети споживання, але вище 27,6% у 1990 р. їх частка так і не піднялась. [275, с.373] Вважаємо, що шлях до пріоритетного зростання виробництва предметів споживання також не є доцільним, оскільки оптимальні темпи розвитку економіки і промисловості можуть бути досягнуті за різноманітних співвідношень окремих елементів ВВП. Це обумовлюється взаємодією науково-технічних, економічних, соціальних та екологічних факторів, без детального аналізу яких неможливо робити висновки про наявність однозначних тенденцій. [146, с.143]

Про перенапруження промисловості за відтворювальною структурою свідчить і той факт, що стан основних фондів на сучасному етапі розвитку не відповідає логіці планомірної заміни зношеного устаткування (досвід розвинутих країн світу засвідчує, що знос діючих основних фондів промисловості повинен коливатись в межах 1/3 від їх первісної вартості, тоді як в Україні цей показник становить 1/2).

В Україні нарощування зносу основних фондів у промисловості почалось з 80-х років ХХ століття (капітальні вкладення фінансувались переважно на приріст потужностей, а не на заміну - вибуття основних фондів рік за роком зменшувалось). Поряд з фізичним зносом необхідно враховувати і моральне старіння переважної частини фондів. Статистичні дані засвідчують, що в 1991-му році основні фонди промисловості були зношені на 52,4%, але у 1993-му їх знос знизився до 35,6%, і

навіть у 2000-му році знос основних фондів складав 50,1%, тобто на 4,4% менше, ніж у 1991-му, хоча оновлення цієї частини активів промислового виробництва через брак коштів фактично не відбувалось (табл. 1.2). Про зниження фактичного фізичного зносу основних фондів свідчить низька питома вага амортизації в затратах на промислове виробництво, хоч відбувається щорічне зростання її частки.

Таблиця 1.2

Динаміка зносу основних фондів та нарощування амортизації в промисловості України, %¹

ПОКАЗНИКИ	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Знос основних фондів в промисловості	52,4	43,8	35,6	28,8	43,6	47,5	47,8	48,4	49,1	50,1
Питома вага амортизації в затратах промисловості	...	1,3	1,0	0,4	1,4	3,4	7,0	8,0	8,5	9,9

¹ Примітка. Розраховано на основі [191, с.235; 263, с.42; 274; 275, с.93]

Враховуючи щорічне зменшення інвестицій у відтворення основних фондів з 55368 млрд.грн. у 1990 р. до 16234 млрд.грн. у 2000 р., тобто в 3,4 рази (таблиця 1.3), деякі економісти прогнозують вже до кінця 2004-го року зношення активної частини основних фондів в промисловості країни на 75-80%. [20]

Співвідношення структури основних фондів України засвідчує, що виробничі фонди складають значну частину у загальній вартості основних фондів, яка, на жаль, з кожним роком зменшується (з 80,6%% в 1993 р. до 63,0%% у 2000 р.). Виробничі фонди промисловості займають найбільшу питому вагу, що є цілком закономірним явищем (у 2000 р. основні виробничі фонди промисловості по відношенню до всіх основних фондів склали 31,5%, а по відношенню до виробничих - 50,0%). Проте поступове зниження частки виробничих фондів в структурі основних фондів не дозволяє підвищувати якість структурних реформ при вдосконаленні відтворювальної структури промислового виробництва.

Територіальна (регіональна) структура промислового виробництва є одним з достатньо консервативних елементів будь-якої економічної системи, що знаходить своє відображення у регіональному виробництві ВВП та промислової продукції. Формування цієї структури є результатом взаємодії складних підсистем: природо-ресурсного потенціалу; особливостей відтворення населення; розміщення господарюючих утворень; локалізації виробничої та соціальної інфраструктури.

Таблиця 1.3

Обсяг капітальних вкладень в основні фонди України (в порівняних цінах)¹

ПОКАЗНИКИ	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Обсяг капітальних вкладень, млрд.грн.	55368	49713	31683	28103	21768	16097	12557	11615	11543	14267	16234
Відношення до обсягу 1990 р., %	100	89,8	57,2	50,8	39,3	29,1	22,7	21,0	20,8	26,4	29,3

¹ Примітка. Розраховано на основі [191, с.253; 263, с.38]

Процеси, що відбуваються в названих підсистемах, істотно різняться за матеріальними носіями, інтенсивністю змін та їх циклічністю. Внаслідок цього безперервно виникають просторові та міжгалузеві диспропорції, які можуть виконувати широкий спектр різних економічних функцій, причому нерідко діаметрально протилежної спрямованості. Зокрема, залежно від генезису, структурні диспропорції можуть стимулювати піднесення окремих відсталих підсистем до рівня високорозвинутих чи, навіть, гальмувати подальший розвиток цієї структури в цілому. Промисловість України характеризується незадовільною територіальною структурою, адже розміщення найбільших та найпотужніших виробничих одиниць сконцентровано, переважно, в східних областях, отже, саме вони посідають провідне місце в структурі промислового виробництва, тоді як західні та південно-західні регіони спеціалізуються на сільському господарстві, не маючи можливості задовольнити найелементарніші потреби у розширеному відтворенні. Так, з 10016 одиниць підприємств базових галузей промисловості країни, що перебували на самостійному балансі на кінець 1999-го - початок 2000-го років, 560 одиниць розміщалося в Дніпропетровській, 810 - в Донецькій, 353 - в Запорізькій, 202 - в Херсонській, 610 - в Луганській, 604 - в Харківській, 296 - в Кіровоградській, 371 - в Полтавській, 393 - в Сумській, 327 - в Черкаській областях, що складає 41,5% від їх загальної кількості. [240, с.248]

Особлива увага при корекції вітчизняного промислового виробництва приділяється питанню власності, яке визначає особливості соціально-економічної структури. Формування ефективної соціально-економічної структури економіки України є головною метою проведення трансформаційних перетворень, яка об'єднує в собі та забезпечує взаємодію державної та недержавної форм власності. Найшвид-

шими темпами приватизація майна промислових підприємств проводилась в 1996 р., проте, починаючи з 2000-го року більш активно застосовувались конкурентні способи приватизації, спрямовані на формування ефективного власника. На кінець 2000-го року в державній власності залишилось 12,4% підприємств промисловості проти 1992-го року, коли держава володіла 70,2% промислових підприємств (табл. 1.4). В загальному обсязі промислового виробництва частка державних підприємств скоротилась за цей період з 82,0 до 23,8%. [249, с.165]

Таблиця 1.4

Динаміка розвитку недержавного сектора (% до загальної кількості промислових підприємств в Україні) [20, с. 183]

Сектор	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Державний	70	62	53	42	29	26	20	15	12
Недержавний	30	38	47	58	71	74	80	85	88

На початок 2001-го року в структурі державного сектору економіки на підприємства загальнодержавної власності припадало 84,3%, решта (15,7%) - на підприємства комунальної власності. Серед базових галузей промисловості найвища питома вага приватної та колективної власності як за обсягами виробництва, так і за кількістю підприємств припадає на чорну металургію (85,9 та 92,2%) та хімічну і нафтохімічну промисловості (68,8 та 88,9%). Соціально-орієнтовані галузі (легка, харчова, деревообробна, целюлозно-паперова промисловість) станом на 1.01.2002 р. на 90,3% належать приватному та колективному власнику.

Найбільш активно зміна промислової структури за формами власності відбувається в Полтавській, Чернігівській, Закарпатській, Сумській, Київській, Івано-Франківській, Запорізькій, Житомирській, Тернопільській, Львівській, Херсонській, Чернівецькій та Черкаській областях, де на недержавний сектор економіки припадає понад 65% як обсягів промислового виробництва, так і кількості зареєстрованих підприємств.

Технологічну структуру промисловості прийнято описувати за допомогою співвідношення між традиційними та принципово новими напрямками в розвитку виробництва, науки і техніки, ефективним розподілом ресурсів між ними. На сьогодні і вона не відповідає оптимальним пропорціям, адже кількість створених найменувань нової техніки, передових технологій з кожним роком скорочується (з 593 одиниць у 1990 р. до 245 одиниць у 2000 р.), а освоєння виробництва принципово нових видів продукції машинобудування скоротилось з 732 одиниць у

1990 р. до 226 одиниць у 2000 р. [235, с.118] В 2000 р. оновлену продукцію машинобудування випускали 190 підприємств країни, причому питома вага принципово нової продукції складала лише 2,1% загального обсягу виробництва, а оновленої експортної - 1,3%. [171, с.23]

Зовнішньоекономічна структура промислового виробництва описує характер продукції галузі з розподілом її на експортні товари та продукцію, що йде на задоволення внутрішніх потреб країни (регіону). В 90-х рр. ХХ ст. з виробленої в Україні продукції на задоволення власного ринку йшло лише 17,9% вартості виробленого, тоді як в Польщі - 56,9%, Великобританії - 58,8%, Данії - 59,3%, Угорщині - 59,7%. [75, с.22-29] Слід зазначити, що динаміка товарних обсягів експортно-імпортних операцій України, яка склалась на даному етапі розвитку, свідчить про сировинну спрямованість експорту, яка має тенденцію до посилення. Лише 20% кінцевої продукції промисловості включено в експортний товарообіг, а сировина і матеріали займають понад половину товарного експорту, хоча за експортним потенціалом країна входить до першої "п'ятірки" європейських держав. [75] Незадовільною є і структура імпорту України, оскільки левову частину імпортованої з-за кордону продукції (товари легкої, хімічної промисловості, машинобудування) країна в змозі виробляти самостійно з меншими витратами та кращою якістю. Тому на сьогодні в межах урядових програм в сфері зовнішньоекономічної діяльності на перший план висуваються два напрямки зміни експортно-імпортної структури: імпортозаміщення (витіснення з внутрішнього ринку іноземних товарів) та експортоорієнтації промислового виробництва.

При дослідженні структурних змін пропонуємо виділяти також підприємницьку (корпоративну) структуру промисловості, яка вказує на частку великого, середнього і малого бізнесу у створенні промислової продукції країни чи регіону. Проте якісні зрушення в ній, спрямовані на посилення ролі дрібного чи великого бізнесу, є досить неоднозначними для вироблення практичних рекомендацій в трансформаційних процесах. Переважання великих корпорацій у виробництві промислової продукції та в загальній кількості промислових підприємств, як показує передовий досвід Японії, Німеччини [283], зовсім не означає монополізацію виробництва, оскільки можна навести низку доказів на користь альтернативного загальноновизнаному трактуванню існуючої в цих державах організаційно-

економічної структури. По-перше, процес “витіснення” дрібного бізнесу корпоративним сектором не означає заміну дрібних підприємств великими (корпоративний сектор має складну внутрішню структуру, в якій широко представлені не лише виробничі одиниці, але і юридично самостійний малий і середній бізнес, що є фундаментом корпоративної піраміди); по-друге, збільшення середнього розміру підприємств (ріст фізичної продуктивності, накопичення реальних активів, зростання зайнятості та виробничих потужностей) не обов’язково призводить до надконцентрації виробничого процесу на галузевому чи територіальному рівнях; по-третє, олігополістична структура сама по собі не означає різкого обмеження конкуренції (динамічний сучасний ринок, постійна зміна його внутрішньої структури, невизначеність та розмитість міжгалузевих бар’єрів). Малий бізнес, в свою чергу, хоча і сприяє демонополізації виробництва, але не здатний ефективно і перманентно, зважаючи на обмеженість фінансових ресурсів та проблеми в отриманні гарантій і довгострокових кредитів, продукувати нові технології, які сьогодні є основою системної трансформації економічних систем. Тому корпоративна структура є найбільш специфічною серед існуючих структур індустриального виробництва, а її ефективність залежить, головним чином, від оптимальних пропорцій галузевої, регіональної, секторної, технологічної структур та умов історичного розвитку промисловості країни та її регіонів.

Отже, структурний зріз промислового виробництва України за всіма видами структур вказує не лише на недосконалість останніх з точки зору розв’язання поточних соціальних і економічних завдань, але і на те, що вони є серйозною перешкодою на шляху якісних перетворень та макророзростання за сучасних умов реформування. На перший план в стратегії державного управління промисловим комплексом, таким чином, необхідно поставити питання трансформації застарілої за всіма ознаками структури промислового виробництва в напрямку формування нової, яка б відповідала вимогам ринкової економіки.

Реформування структури промисловості є неможливим без надійних оцінок якості, ефективності та оптимальності подібних змін. Якість є показником, що відображає спрямованість ринкових перетворень. Прогресивні на початковому етапі зрушення можуть з плином часу виявитись гальмом розвитку виробництва, однак, володіючи потенціалом та інерцією, вони ще довго впливають на економіку.

Інерційність в цьому сенсі є показником консервативності структурних змін та самої економічної системи.

Народне господарство колишнього СРСР відтворювало консервативні структурні зміни, стримуючи розвиток промислового виробництва. Проведене нами дослідження історичного розвитку промисловості України [63, с.43] виявило, що галузеві та територіальні диспропорції почали формуватись ще в 1900-1910-х рр. ХХ ст. (у 1901 р. на 12-ти великих металургійних комбінатах з 16-ти діючих було зосереджено до 95% працівників металургії що виплавляли 87% чавуну). І сьогодні, зважаючи на тривалий глибинний спад економіки, потенціал прогресивних структурних зрушень є надто низьким, щоб протидіяти низці негативних явищ.

Позитивний чи негативний результат структурних реформ, за висловлюванням О.Красильнікова, залежить від того, в якому напрямку вони проводяться. [121] З 1999 р. в Україні ці зміни в цілому були прогресивними, завдяки чому економіка набула динаміки і вийшла на стадію економічного зростання. Однак все ще існує значна небезпека структурної кризи.

З показником якості структурних перетворень на макро- та регіональному рівнях тісно пов'язаний показник їх ефективності, адже критерієм прогресивного розвитку структури економіки та промислового виробництва виступає зростання ефективності. Проте поняття ефективності і оптимальності суттєво різняться, оскільки не усяка оптимальна з точки зору гармонії та пропорційності структура найбільш ефективна в кожній конкретній ситуації (наприклад, в період економічного спаду). Однак, за інших рівних умов, оптимальність є невід'ємним атрибутом успішного функціонування виробництва.

При системному дослідженні структурних трансформацій важливо також розрізняти ефективність структурних зрушень та ефективність економічної системи. Структура економіки є раціональною і ефективною, якщо відбувається зростання продуктивності праці, фондівіддачі, знижується матеріало- та енергоємність і, як наслідок, продукція задовольняє потреби суспільства. [121] В якості основних індикаторів ефективності економіки, отже, можна прийняти ступінь задоволення суспільних потреб, зростання ВВП та обсягу промислової продукції, формування оптимальних галузевих, секторних та регіональних пропорцій відтворення, збільшення рентабельності промислових фірм, розширення ринків збуту.

Кінцева мета структурних перетворень - задоволення індивідуальних та суспільних потреб (інтересів) в кількісних та якісних аспектах. Товарно-грошові відносини ступінь задоволення потреб ставлять в залежність від низки проміжних показників: прискорення темпів зростання макроекономічних показників; раціоналізація структур промислового виробництва для усунення диспропорцій, що породжують дезінтеграційні процеси; збільшення прибутковості підприємств з оптимізацією їх управлінської, організаційної, технологічної, виробничої сфер. Але кінцевий та проміжні показники взаємодіють через протиріччя, так як не завжди зростання фізичного та вартісного обсягу виробництва відповідає покращенню структури і задоволенню потреб господарюючих суб'єктів. Ефективні структурні зміни призводять до отримання суб'єктами господарювання однакової граничної корисності, відповідають прогресивним тенденціям, не погіршують кількісно-якісних параметрів перетворень, що взаємодіють з ними. [58]

Дослідження ефективності ускладнене тим, що не усі показники структури економіки і промислового виробництва піддаються кількісному виміру, а, отже, є неспівставними; не усі ефекти структурних змін проявляються відразу і нерідкими є часові лаги між проведеними трансформаціями та їх наслідками.

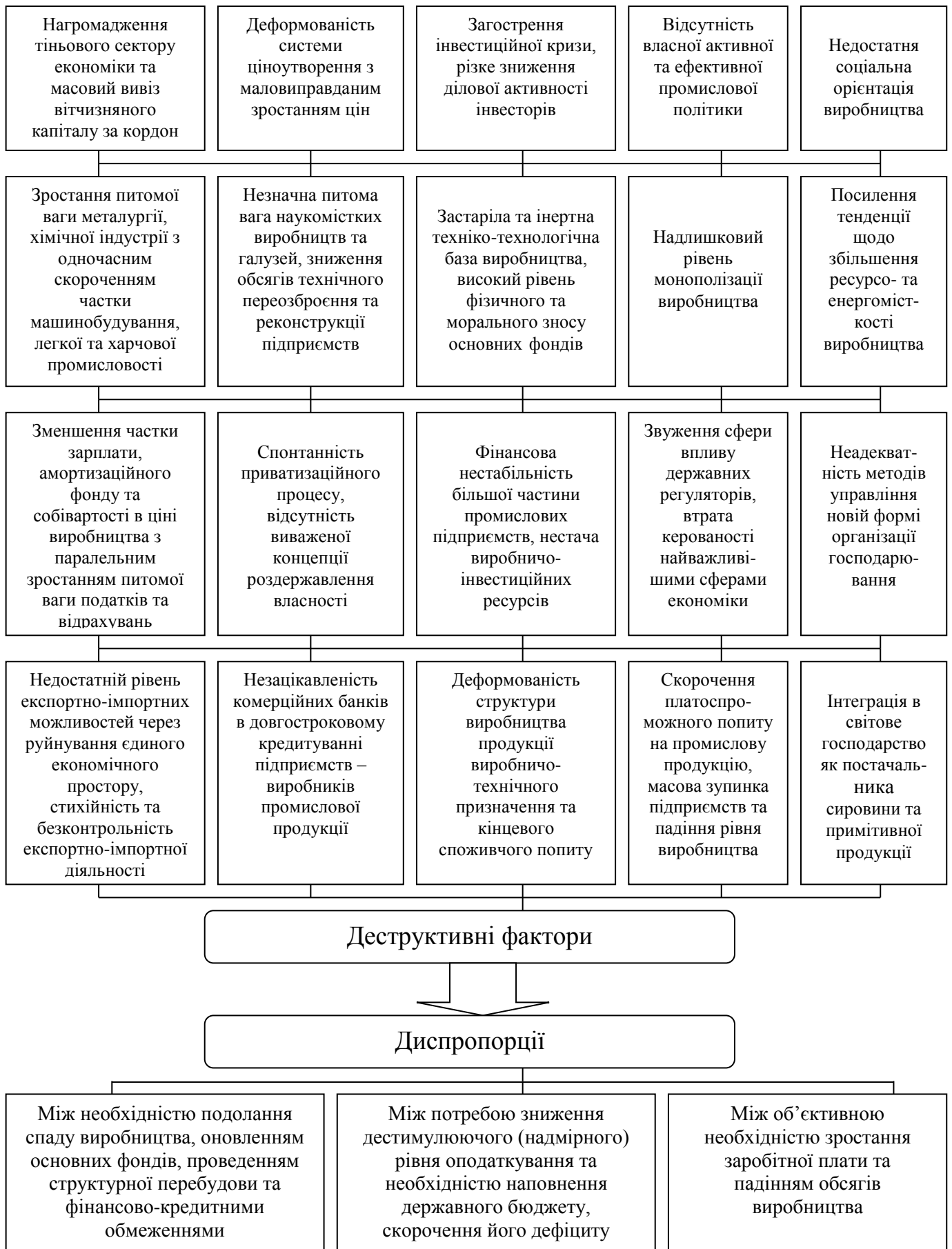
З методологічної та практичної точок зору обов'язковим є детальний аналіз усіх особливостей формування структури, оскільки іноді структурна перебудова може негативно впливати на розвиток (відбувається зростання ефективності одного з факторів за рахунок іншого). Узагальнюючи вищенаведене, зазначимо, що під раціональною і ефективною структурою будемо розуміти таку систему виробництва (використання виробничих ресурсів) та сфер її обслуговування (грошово-фінансова, науково-технічна, інформаційно-консультативна, кадрова), при якій сформовано необхідну кооперацію, спеціалізацію, концентрацію та комбінування для виготовлення кінцевої продукції в такій кількості і такої якості, що вона володіє адекватним попитом на внутрішньому і зовнішньому ринках збуту, а саме виробництво здатне постійно вдосконалюватись та розвиватись.

Оптимум рівноваги в економіці та промисловості спрямований на стабільне і етапне використання соціально-економічних факторів за найбільш можливої реалізації інтересів індивідів в усіх сферах господарювання. [116, с.201] “Теорія загальної рівноваги”, що останнім часом активно обговорюється в наукових колах,

фокусує увагу саме на оптимальній пропорційності виробництва і споживання, наявних ресурсів та напрямків їх використання, факторів виробництва та його результатів, матеріально-речових і фінансових потоків.

На сьогодні в Україні не досягнуто жодної з цих пропорцій, а особливо гостро відчувається незбалансованість між попитом, який є агрегатною величиною з найшвидшими темпами зміни в умовах перехідного періоду, та пропозицією, значення якої через слабку мобільність ресурсів здатне змінитись лише через певний період часу. Подібна диспропорційність вимагає все більшого залучення у виробництво такого фактора як науково-технічний прогрес, який за своєю природою є визначальною умовою стабільного макроекономічного зростання та конкурентоспроможності країни на світових ринках.

За роки реформ сформувались три основні диспропорції суспільного відтворення: між необхідністю подолання спаду виробництва, оновлення основних фондів, проведення структурної перебудови промисловості та фінансово-кредитними обмеженнями; між потребою зниження дестимулюючого рівня оподаткування та необхідністю скорочення бюджетного дефіциту; між об'єктивною необхідністю зростання зарплати та глибинним спадом виробництва. Ці диспропорції породжені блоком фундаментальних проблем, що характеризують сучасний стан промисловості країни та її регіонів. Серед таких деструктивних факторів, що особливо яскраво проявляються в перехідний період (рис. 1.2), можна виділити: 1) нагромадження тіньового сектору економіки, який за різними оцінками становить від 30 до 60% ВВП України; 2) застаріла та інертна технологічна база промисловості, оскільки ступінь зносу основних фондів промислового виробництва в 2000 р. склав 50,1%, що на 5,3% більше за знос виробничих основних фондів економіки в цілому; 3) низька конкурентоспроможність вітчизняних підприємств (невідповідність виробленої продукції світовим стандартам); 4) загострення інвестиційної кризи, адже інвестиції в основний капітал в 2000 р. становили лише 9,6% ВВП, тоді як в 1990 р. - 18,6% ВВП [188]; 5) масова зупинка підприємств та падіння рівня рентабельності виробництва (збиткові підприємства в 2000 р. становили 55,0% усіх промислових одиниць країни); 6) нераціональне територіальне розміщення промислових підприємств без врахування витрат на енергію та транспортування; 7) переважання галузей військово-промислового комплексу (ВПК),

Рис. 1.2. Ознаки розвитку промислового комплексу України, що визначають зміст його структурної корекції¹

¹ Примітка. Складено автором

яке в наш час виявилось недоцільним; 8) монополізація господарських структур (виробництва та обігу); 9) неадекватність старих методів управління новій формі організації господарювання і майже повна відсутність ринкових традицій; 10) втрата керованості найважливішими сферами економіки зі звуженням впливу державних регуляторів; 11) незначна питома вага наукомістких виробництв і галузей (в 2000 р. кількість підприємств, що впроваджували інновації в загальній чисельності промислових фірм порівняно з 1994 р. знизилась на 43,0% і склала 14,8%); 12) посилення тенденції щодо збільшення ресурсо- та енергомісткості виробництва (непродуктивні втрати електроенергії в мережі загального користування складають до 30% [235, с.95], що загострює і без того проблемну ситуацію на українському ринку енергоресурсів); 13) скорочення платоспроможного попиту на промислову продукцію (рентабельність промислових фірм в 2000 р. знизилась на 35,6% проти показника прибутковості промисловості 1993 р., а індекс середньомісячної реальної зарплати впав на 74,2% [249]); 14) більша віддаленість від епіцентру сучасних ринкових перетворень, ніж в країн Східної Європи; 15) обмеженість та неефективне використання наявних державних ресурсів для підтримки промисловості; 16) відсутність науково обґрунтованих та адаптованих до наших умов моделей (не осмислена теоретична база їх функціонування та недосконале експериментальне забезпечення).

За такої деформованості структури промисловості, невідповідності її пропорцій завданням розвитку економіки України як незалежної держави фактично неможливим стає перехід до нового типу економічної системи (ринкової економіки). До того ж актуальність трансформації структури посилюється стійкою тенденцією до софтизації економік розвинутих країн світу, що відбувається з 90-х років ХХ століття. Софтизація (софтономізація) як напрямок сучасної економічної науки, що використовується для пояснення найновіших тенденцій в господарському розвитку, акцентує увагу на дифузії сфер матеріального та нематеріального виробництва (взаємодія сфер виробництва та послуг). В сучасній “новій економіці” постійними клієнтами сфери послуг активно виступають промислові корпорації, що призводить до зростання числа фірм, які спеціалізуються на наданні послуг підприємствам.

Оцінка ступеня софтизації галузей матеріального виробництва, проведена в Японії в 1985-1990 рр. [283, с.83], вказує на пряму залежність економічного зростання від рівня софтизації. Найбільш софтизовані сфери виробництва

характеризуються, як правило, найбільшим динамізмом розвитку (електротехнічне і загальне машинобудування, хімічна промисловість). Кінець ХХ століття ознаменувався і посиленням позицій інформаційного сектору економіки в інформаційно-індустріальному комплексі (Японія, США, країни ЄС), куди також включається виробництво відповідного мікроелектронного обладнання та телекомунікаційний зв'язок. Ця загальносвітова тенденція вимагає свідомої корекції структури економіки України, оскільки консервація наявних пропорцій структури промислового виробництва не дозволяє вітчизняному інформаційно-індустріальному комплексу стати головним реципієнтом передових досягнень НТП. Підвищення наукоємності економіки сьогодні є єдиним засобом адаптації до нових умов відтворення, проявом здатності ринкового механізму вести ефективний відбір оптимальних для кожного конкретного етапу господарського розвитку суспільних ресурсів.

Резюмуючи, зазначимо, що необхідність структурних реформ в транзитній економіці України обумовлена не лише переходом до нового типу економічної системи (ринкової економіки), але і значними деформаціями наявної структури виробництва, що загрожують структурною кризою економіки та переходом країни з периферійної зони (виробництво товарів напівфабрикатного і сировинного призначення) до зони найбідніших держав світу згідно міжнародної стратифікації держав за рівнем соціально-економічного розвитку.

1.2. Політика структурних перетворень промислового виробництва в період формування ринкових відносин та механізм її реалізації

Кризовий стан економіки країни на протязі 1991-1999 рр., колапс зростання основних макроекономічних показників, що завершився лише в 2000 р., безліч прорахунків в проведенні соціально-економічних реформ обумовлені, переважно, відсутністю чітко осмисленої стратегії переходу від адміністративної до ринкової системи господарювання на державному рівні. Звичним явищем стала ситуація, за якої невдачі однієї економічної формації змушують звертатись до наслідування основ і принципів цілком протилежної, без належного врахування її особливостей, глибинних факторів, стимулів та умов функціонування на теренах різних країн. Саме така ситуація склалась в Україні, коли з розпадом СРСР, неспроможністю

командно-адміністративної системи задовольнити гідний рівень життя та постійно зростаючі потреби країни, уряд взяв курс на ринкові перетворення, визначивши їх як офіційну доктрину держави, стратегічний вектор макророзростання. Проте спроби безболісного переходу від повністю регульованої системи директивного планування до вільної економіки з майже повним відчуженням держави від участі в економічних процесах з самого початку були приречені на невдачу. Транзитна (перехідна) економіка, що утворилась на теренах незалежної країни, втратила основні риси централізованого управлінського господарства з притаманним йому критерієм виконання плану, так і не набувши ринкового характеру, критерієм якого виступає ефективність господарювання. Українська економіка, орієнтована на ринкову систему економічних відносин, на сучасному етапі розвитку характеризується особливим (транзитним) типом економічної системи, критерієм якої є виживання в умовах нестабільності, властивій перехідному періоду.

Реформування економіки України та орієнтація вітчизняних суб'єктів господарювання на ефективне функціонування за нових умов вимагають кардинального перегляду основ управління господарським механізмом, а також всеохоплюючої структурної трансформації як національної економіки в цілому, так і зміни структури економіки окремих галузей, регіонів та підприємств.

Найбільш структурно розбалансованим, а, отже, і пріоритетним для найінтенсивніших структурних перетворень, виявилось промислове виробництво України. Роль промисловості у формуванні ВВП та валової доданої вартості залишається ваговою як для розвинутих постіндустріальних країн, так і для держав з перехідним типом економіки. Так, частка промислового виробництва у ВВП держав з ринковим механізмом господарювання становить від 17,8% (Данія) до 41,4% (Японія). Питома вага промисловості у створенні валової доданої вартості галузей економіки складає від 20,0% (США) до 38,0% (Китай), а чисельність працівників, зайнятих в секторі промислового виробництва, становить близько третини зайнятого економічною діяльністю населення. В країнах з перехідним типом економічних систем промисловість формує від 26,8% ВВП (Угорщина) до 53,9% (Румунія), а частка доданої вартості, створеної промисловим виробництвом досягає 31,0% (Росія) (додаток В).

Сфокусована увага дослідників на управлінні промисловим розвитком країн

пояснюється, отже, питомою вагою доданої вартості, що створюється промисловістю як одним з динамічних і базових секторів економіки (1/3 ВВП); важливістю сфери матеріального виробництва як визначального фактора комплексформування, завдяки ефективному функціонуванню якого забезпечується задоволення потреб населення в товарах довгострокового використання, підтримання рівня їх добробуту, можливість вирішення низки соціально-економічних проблем, сталий розвиток усіх ланок господарства країни та вихід на міжнародні ринки з конкурентоспроможною продукцією.

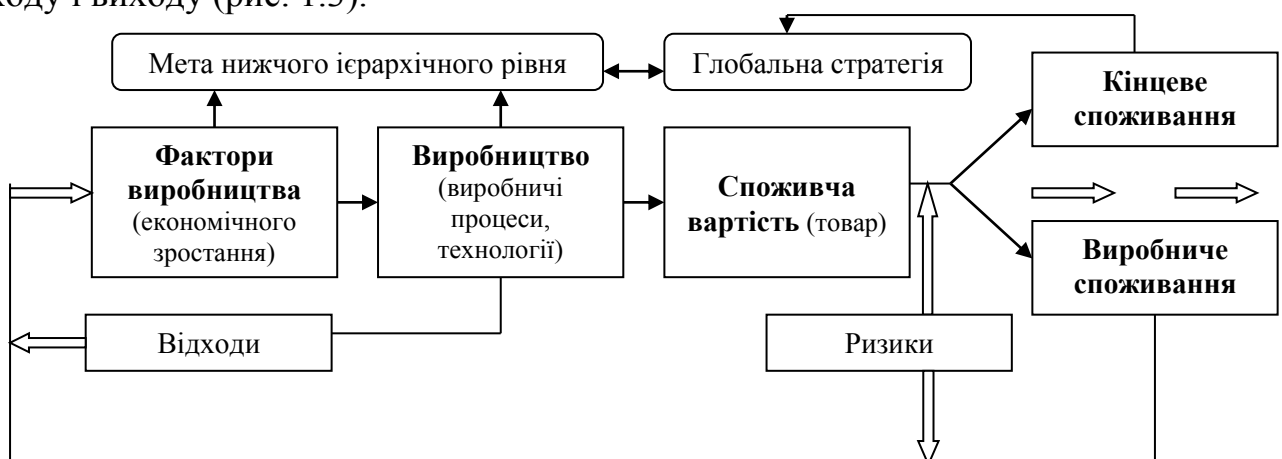
Ще в 1918 р. М.Залізник наголошував на індустріалізації суспільного життя як основі економічного і соціального розвитку країни та її регіонів [85], а А.Ордин-Нащокін (1965 р.) джерелом багатства визнавав саме промислову працю та розвиток продуктивних сил суспільства [236, с.6]. І хоча з того часу “правила гри” кардинально змінились (в сучасному постіндустріальному суспільстві основними факторами виробництва стали НТП, інформація, інтелект), сьогодні промислове виробництво залишається основною ланкою народногосподарського комплексу країни, що здійснює переробку сировинних ресурсів та випуск готових виробів.

Промисловість інтегрує досягнення науково-технологічного прогресу (НТП), виступаючи локомотивом трансформаційних перетворень на макро- та регіональному рівнях і визначником економічного потенціалу країни. В.Новицький зазначає, що “лише за допомогою промислових новацій можливо ліквідувати суттєве відставання України з продуктивності праці та обсягом ВВП, що досягається формуванням цілісного промислово-науково-технічного комплексу, здатного до саморозвитку і повністю задовольняючого внутрішні потреби країни та експорт вітчизняної конкурентоздатної продукції”. [18, с.74]

Вихідними позиціями, що визначають формування структури промислового виробництва, яке виступає основою господарського життя та втілює певні умови задоволення матеріальних і духовних потреб людини, є наступні характеристики: 1) оскільки більша частина промислової продукції є транспортабельною і не весь асортимент товарів обов’язково повинен споживатись в межах території його виробництва (процес споживання може не співпадати з процесом виробництва), то присутність споживача і виробника в єдиних просторових межах не є необхідною, хоча і бажаною, беручи до уваги трансакційні витрати; 2) оскільки присутність на

одній території усього спектру промислових виробництв для задоволення споживчого та інвестиційного попиту є небажаною, зважаючи на територіальний поділ праці та теорію абсолютних (за А.Смітом) та відносних (за Д.Рікардо) переваг [214; 228; 252], то країна (регіон) повинна розвивати та посилювати свої позиції в тих сферах виробництва, для функціонування яких склались найсприятливіші історичні, економічні, соціальні, технічні, екологічні передумови; 3) оскільки промисловість володіє багатофункціональним механізмом розвитку, зважаючи на що більшість підприємств промислового виробництва здатні випускати і випускають, крім профільної, широкий перелік суміжної і не характерної для їх галузей продукції, то можливим стає віднесення однієї і тієї самої промислової фірми до різних галузей промислового виробництва.

Промисловість в Україні має розгалужену соціально-економічну, організаційну, технологічну, територіальну структури, завдяки чому її можна віднести до числа складних систем. Процеси, що відбуваються всередині подібних систем, є недетермінованими, стохастичними, емерджентними і такими, що не припускають однозначно точного опису. Поділяючи думку І.Александрова, який акцентує увагу на неможливості опису залежностей всередині структури промислового виробництва лінійними функціями [4, с.5], адже на систему справляють вплив, крім ендогенних, і безліч екзогенних факторів, які не формалізуються в системі математичних рівнянь, можна представити промисловість як відкриту економічну модель з “точками” входу і виходу (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Схема промислового виробництва як відкритої системи [4, с.11]

В українській економіці промисловість займає провідні позиції як за обсягом випуску товарної продукції (50,8% у 2000 р.) та створенням валової доданої вартості (36,9% у 2000 р.), так і за вартістю основних виробничих фондів (31,5% у 2000 р.) та

питомою вагою працівників, зайнятих в цій галузі (27,3% у 2000 р.). Проте динаміка зазначених показників за 1990-2001 рр. вказує на помірне зниження ролі промислового виробництва в економіці України (додаток Д).

Зі здобуттям Україною незалежності радикальні економічні реформи у сфері промислового виробництва передбачали нарощування випуску конкурентоспроможної продукції як для внутрішніх, так і для зовнішніх ринків, прискорену конверсію оборонних галузей з їх переорієнтацією на продукування сучасних технологій для переоснащення виробництва продукції під потреби споживачів, роздержавлення і приватизацію задля створення підприємницького середовища та формування основ ринкової конкуренції. Проте більша частина завдань, поставлених в програмі структурної перебудови економіки України, так і не була виконана; структура промислового виробництва набула ще більш загрозливого стану, ніж за часів Радянського Союзу; за вісім років реформування (1992-1999 рр.) на межі зникнення опинилось до десяти галузей промисловості, падіння обсягів виробництва в яких склало від десятків до сотень відсотків (додаток Е).

Структурні зрушення в промисловості за нормальних ринкових умов відображають перелив ресурсів з найменш інвестиційно привабливих сфер у найбільш затребувані галузі - ті, які динамічно розвиваються, забезпечуючи ефективне використання капіталу, що супроводжується приростом обсягу промислової продукції та зростанням ВВП. Проте подібний ринковий механізм саморегуляції трансформаційних процесів (лібералізм) прогресивно діє лише в стабільній економічній системі, коли вже сформована базова, максимально наближена до оптимальної структура виробництва, і необхідними є лише коригуючі структурні зміни, спрямованість яких найбільш адекватно виявляється якраз мінливими потребами ринку. Роль уряду за цих умов зводиться до мінімуму, оскільки законодавчі, організаційні, фінансові та кредитні інститути ефективно функціонують, сприяючи встановленню дієвих пропорцій між сферами промислового виробництва країни та регіонів. [70, с.53]

Історично ліберальна школа є найдавнішою економічною течією (Л.Вальтрас, Р.Лукас, Т.Мальтус, А.Маршал, Дж.Міллер, О.Оукен, В.Парето, А.Пігу, Д.Рікардо, Ж.Б.Сей, А.Сміт, М.Фрідмен, Л.Хайєк), що спирається на теорію досконалої конкуренції. За умов існування безлічі суб'єктів ринку з необмеженим доступом на

нього та повним обсягом комерційної інформації, відсутності інфляції, надлишкового безробіття, монополізму, абсолютної мобільності всіх видів ресурсів, що було характерним для економіки в період класичного капіталізму, ринковий механізм об'єктивно дозволяв вирішувати проблеми економіки і без державного втручання, адже, поєднуючи інтереси виробників і споживачів, змушував їх діяти узгоджено, орієнтуючись один на одного, природним чином, без наказів і команд.

Проте закономірним результатом стихійного розвитку ринкових сил є загострення внутрішніх протиріч товарного господарства (циклічність розвитку виробництва, нерівність в доходах, безробіття), виникнення процесів, обмежуючих економічну свободу та вільну конкуренцію (монополії). Як протидія тиску монополістичних об'єднань (диктат цін), що почали з'являтися в другій половині XIX століття, в 1890 р. в США був прийнятий перший закон, спрямований на регулювання процесів ціноутворення (в т.ч. в промисловості) - закон Шермана. [32, с.78] Цей законодавчий акт започаткував цілеспрямоване регулювання економічного розвитку з боку уряду.

Переконали у важливості та необхідності не лише епізодичного втручання держави в економічні процеси, що відбуваються в усіх секторах національного господарства, але й перманентного нагляду уряду за можливими викривленнями кон'юнктури ринку та структури економіки особливо зросла під впливом світової кризи 30-х років XX століття. "Велика депресія" кардинально змінила погляди на механізм функціонування економіки і роль інституту держави в ньому. "Кейнсіанська революція", постулати якої щодо державного регулювання структурних пропорцій викладені в праці Дж.М.Кейнса "Загальна теорія зайнятості, процента і грошей" 1936 р., стала альтернативою поглядам вчених-лібералістів та поклала початок дирижистській теорії макрорегулювання. [149; 219; 275]

Дирижистський підхід щодо регулювання структурних пропорцій (У.Беверідж, Дж.М.Кейнс, Дж.Робінсон, Л.Хансен, С.Хармс, Р.Харрод) апелює до активного та акцентованого втручання уряду в господарські процеси, захисту національних товаровиробників, визначення пріоритетних сфер та всілякої підтримки їх розвитку, недопущення надмірної конкуренції та монополізму. Особливо зростає роль державного управління в структуроутворюючих процесах в умовах невизначеності (перехідний етап економічного розвитку), наявності макроекономічних

диспропорцій, які сьогодні проявляються в усіх секторах економіки України, а особливо загрозливого стану набули в промисловому комплексі. І.Лукінов з приводу державного коригування структурних зрушень зауважив, що “динамічне економічне зростання можливе не лише завдяки індивідуальній ініціативі - велику роль відігравав і досі відіграє цілеспрямований державний вплив”. [143, с.9]

Проте парадоксом транзитної економіки є те, що можливості держави впливати на господарське життя в цей період зменшуються (лібералізація, приватизація, втрата контролю з боку урядових структур), а потреба в державному втручанні зберігається на досить високому рівні порівняно з стабільною ринковою системою і, навіть, посилюється в зв'язку із загальним “нестійким” станом економіки в цілому чи окремих її секторів. В умовах перехідної економіки акцент повинен робитись, отже, саме на активній ролі уряду в структурно-трансформаційних процесах, адже несформованість основ ринку, відсутність тривалого стабільного розвитку об'єктивно не дозволяють використовувати ринкові саморегулятори, а ігнорування спрямовуючої сили державного управління за подібних обставин неминуче призводить до глибинного економічного занепаду та загострення кризових явищ.

Українська економіка особливо потребує державних інструментів управління, оскільки в перехідний період ринок не одразу стає головним регулятором господарської діяльності (розпад адміністративно-командної системи на початковому етапі переходу до ринку відбувається значно швидше, ніж створення ринкових механізмів, що дезорганізує функціонування суб'єктів економіки). Ринковому механізму навіть за стабільних умов розвитку важко своєчасно виявити порівняльні переваги країни чи регіону в конкурентній боротьбі, швидко сконцентрувати необхідні ресурси для прискореного розвитку окремих галузей. З приводу трансформаційних процесів, що відбуваються в економіці України, Е.Штаудт зазначив, що “занепад економічних і суспільних структур в країнах - спадкоємцях радянської системи потребує “творчої руйнації” застарілих структур” [271; 303] зі створенням кардинально нових та прогресивних. Проте проблемою лишається відсутність жодних універсальних програм для структурування переходу від планової до ринкової економічної системи.

Світові реалії кінця ХХ - початку ХХІ століття засвідчують провідну роль держави як суб'єкта економічного життя практично в усіх індустриально розвинутих

країнах, яка за допомогою арсеналу методів правового, адміністративного, економічного характеру сприяє формуванню оптимальних пропорцій в структурі промислового виробництва. Проведений аналіз структурного регулювання промислового виробництва в розрізі європейських країн, США, Канади [59; 61; 64] доводить актуальність та необхідність суб'єктивного впливу на структуроутворюючі процеси на національному та регіональному рівнях, застосування державного механізму коригування структури промислового комплексу. Аналіз практики ефективного функціонування економік зарубіжних країн, форм і методів господарювання, властивих ринковим та перехідним системам [66; 70; 143; 150] дозволив згрупувати основні механізми структурного регулювання, що є найтипівішими для тієї чи іншої моделі макроекономічного розвитку (табл. Ж1, додаток Ж). Глибина державного впливу щодо трансформації структури національного господарства в розрізі країн суттєво відрізняється (від максимального урядового втручання в Японії, Китаї до мінімального - в США), проте ідеї дистанціювання уряду від економічного життя та "саморегульованості" економіки в жодній з країн світу на сьогодні не висловлюються навіть на теоретичному рівні.

За словами М.Павловського, державне регулювання (в сфері структурної корекції промислового виробництва в тому числі - О.Д.) повинно бути основою суспільного експериментування і одночасно його каталізатором. [178, с.61] А.Кисельов [179] в державному управлінні вбачає "вплив держави на діяльність підприємницьких структур - суб'єктів бізнесу і ринок з метою забезпечення нормальних умов їх функціонування" та спрямування їх діяльності на реалізацію довгострокових програм розвитку. Отже, державне регулювання в сфері структурної перебудови промисловості покликане спрямовувати зрушення в усіх видах структури промисловості в бік обраних урядом пріоритетів, встановлювати оптимальні пропорції структуроутворюючих процесів, що призводить до ефективного функціонування промислового виробництва, зростання якісних та кількісних показників його розвитку, підвищення життєвого рівня населення.

Структурна перебудова промисловості України на національному та регіональному рівнях, як підтверджує світовий досвід регулювання соціально-економічних параметрів, повинна проводитись за принципами: 1) синтезу державного регулювання, планової координації (тільки держава в змозі

оптимізувати взаємодію змісту - розвиток продуктивних сил, цілеспрямованість виробництва - та форми - створення відповідних ринкових інститутів структурної корекції економіки) з елементами ринкової саморегуляції в таких співвідношеннях між ними, які для кожної країни є власними і визначаються її економічними, історичними, соціальними умовами; 2) етапності проведення структурних змін (своєрідний градуалізм еволюційної трансформації); 3) регіоналізації структурних змін (кожен регіон, спираючись на власні особливості функціонування, вибирає порядок з загальними і специфічними механізмами свого реформування); 4) чітко встановленої системи пріоритетів, яка визначає програми структурних змін та напрямки концентрації ресурсів; 5) застосування широкого набору організаційно-економічних важелів і форм стимулювання нових промислових утворень (наукоємних, експортоорієнтованих, імпортозаміщуючих), підтримки життєздатних рентабельних підприємств; 6) обов'язковості державного фінансування та підтримки галузей, фірм, що проводять реструктуризацію.

Оскільки структурні зрушення в суспільному виробництві відображають результати реалізації структурної політики держави, то саме остання виступає важливим структуроутворюючим суб'єктом на довгострокову перспективу. Суть структурної політики в промисловому виробництві полягає в передбаченні та обґрунтуванні цілей та характеру структурних перетворень промисловості, визначенні її пріоритетних ланок та досягненні оптимального співвідношення між ними. Стратегічне призначення структурної політики - подолання диспропорцій, що виникають між окремими сферами, галузями промислового виробництва та сприяння досягненню формування такої структури, за якої на даному історичному етапі забезпечується економічне зростання та вирішення актуальних соціально-економічних проблем (збалансована структура).

Тривалий час в економічній літературі структурну політику пов'язували лише з обґрунтуванням і вибором пріоритетних напрямків розвитку суспільного виробництва чи окремих його ланок, встановлення різних співвідношень між ними. Серед цілей структурної політики, переважно, виділяють: забезпечення збалансованого розвитку країни та її регіонів; максимально можливе врахування досягнень НТП; вирішення завдань підвищення ефективності виробництва та

задоволення потреб суспільства [54, с.380]. При цьому головним орієнтиром виступає пропорція між нагромадженням і споживанням.

На початку ринкових перетворень в Україні основний зміст структурної політики був зведений до селективної підтримки конкурентоспроможних виробництв, згортання і ліквідації неефективних видів діяльності та економічних структур, що повинно було призвести до формування галузевої структури національної економіки, найбільш пристосованої до структури ринкового попиту. Однак бажаної оптимізації структурних пропорцій та забезпечення розширеного відтворення виробництва, як показала практика реалізації програм структурної перебудови економіки України протягом 1995-2000 рр. [19; 20], не відбулося. Існуючий в Україні податково-бюджетний перерозподіл доходів від ефективно працюючих підприємств на користь малорентабельних і збиткових, задіяння ринкових механізмів на незначних сегментах ринку й посилення інфляційних коливань призвели до суттєвого “викривлення у відтворювальній структурі ВВП” [20] та промислового виробництва. Протягом 1991-2001 рр. видатки консолідованого бюджету на потреби розвитку народного господарства країни не лише суттєво знижувались (з 15,0% у 1991 р. порівняно з 1990 р. до 2,8% у 2001 р. порівняно з 2000 р.), але й деформувалась їх структура (частка державних видатків, що характеризувалась інвестиційною спрямованістю, протягом 1991-2001 р. зменшилась в 1,5-2 рази).

Аналіз структури промислового виробництва України за різними ознаками, проведений в §1.1, свідчить, що за період 1991-2001 рр. сформувалась структура з переважанням енерго-, матеріаломістких та екологічно небезпечних виробництв, що не дозволяє вітчизняній промисловості детермінувати позитивний вектор структурних реформ, властивий постіндустріальному суспільству.

Структурну політику можна характеризувати як складову цілісну частину соціально-економічної політики України, яка виражає відношення держави до структури і структурних перетворень як засобу вирішення стратегічних і тактичних завдань в економіці та соціальній сфері, визначає цілі, завдання, напрямки і механізми діяльності органів державної влади у встановленні найбільш оптимальних пропорційних залежностей і структурних зв'язків між різними

підсистемами і елементами в економіці в цілому, її сферах, рівнях, відтворювальних стадіях і процесах. [54, с.382]

Державна структурна політика, що покликана здійснювати своєчасні структурні зрушення в економіці в зв'язку із завданнями, зовнішніми і внутрішніми умовами, які змінюються, повинна в якості цільових орієнтирів використовувати не лише соціально-економічні цілі, але й характеристики самої структури. Такими характеристиками, властивими структурі промислового комплексу України, виступають: 1) економічні пропорції та їх динаміка (між споживанням і нагромадженням, між державною і приватною формами власності); 2) частки окремих галузей, видів діяльності у відповідних макроекономічних показниках (у ВВП, у сукупних основних фондах, в трудових ресурсах); 3) результативність, ступінь впливу окремих факторів-ресурсів на досягнення конкретних соціально-економічних результатів (вплив нових технологій на забезпечення економічного зростання, зростання експорту наукоємної продукції); 4) зниження диференціації соціально-економічного розвитку регіонів і життєзабезпечення їх населення; 5) повнота комплексного ресурсного забезпечення розвитку усіх рівнів економіки, яка характеризує її здатність до саморозвитку та відтворення; 6) відповідність основних пріоритетів (соціальних, науково-технологічних, галузевих) кращій світовій практиці з врахуванням національної специфіки; 7) конкурентоспроможність основної виробничої ланки основних сфер і секторів промисловості на світових ринках.

Аналіз вітчизняних та зарубіжних публікацій, світової практики структурних реформ [54-56], з врахуванням вищенаведених орієнтирів, дозволяє згрупувати основні цілі державної структурної політики на макро- та мезорівнях в блоки стратегічних і тактичних завдань (табл. 1.5). Серед стратегічних цілей структурної політики в промисловому виробництві слід виділити: підготовку комплексної ресурсної бази розширеного відтворення і передумов зміни технологічних укладів; забезпечення ресурсозбереження за рахунок пріоритетного розвитку науково-технічної сфери; пропорційний розвиток усіх форм власності за критерієм найвищої результативності; формування конкурентного середовища; розвиток експорту та імпортозаміщення; експансію власної наукоємної продукції на світові ринки. Тактичні цілі, що покликані сприяти реалізації стратегічних завдань, полягають в: підтримці ефективних і конкурентоспроможних виробництв при послідовному

Таблиця 1.5

Цілі, завдання та напрямки реалізації структурної політики в промисловому виробництві¹

Тактичні цілі, завдання	Стратегічні цілі, завдання	Напрямки
Підтримка ефективних та конкурентоспроможних виробництв при послідовному згортанні безперспективних та застарілих	Підготовка комплексної ресурсної бази для розширеного відтворення та створення передумов зміни технологічних укладів, поступового переходу на інноваційний тип розвитку	Оптимізація галузевої структури промисловості в напрямку посилення позицій машинобудування, легкої, харчової та переробної галузей, ієрархічної її конструкції
Пріоритетний розвиток інфраструктури (виробничої, соціальної, інформаційної)	Забезпечення максимального енерго- і ресурсозбереження за рахунок пріоритетного розвитку науково-технічної сфери виробництва	Реструктуризація первинної виробничої ланки, корпоратизація промислових підприємств
Пристаювання галузевої структури промислового виробництва під платоспроможний попит	Пропорційний розвиток усіх форм власності за критерієм найвищої результативності	Інтеграція науки, виробництва і ринку
Стимулювання переливу усіх видів ресурсів з стагнуючих галузей у сектори зростання	Забезпечення конкурентоспроможності та економічної стійкості корпоративної ланки промислового виробництва	Дотримання динамічної оптимізації нагромадження і споживання, оптимального співвідношення між виробничим та особистим споживанням
Стимулювання розвитку слаборозвинутих (депресивних) регіонів	Вирівнювання рівнів соціально-економічного розвитку регіонів	Оптимізація співвідношення великих і малих фірм у виробництві та ринковому розподілі
Створення передумов для стійкого економічного зростання	Формування конкурентного середовища, розвиток експорту та імпортозаміщення в промисловості	Пріоритетний розвиток науково-технічної та освітньої сфер
Капіталізація експортних доходів базових секторів промислового виробництва в галузях обробної промисловості, які є потенційно конкурентоспроможними на світових ринках	Формування і розвиток власних сегментів на світових ринках наукоємних товарів	Активізація інвестиційної діяльності та структурування інвестиційних потоків, забезпечення реального переливу виробничого капіталу у види діяльності, пов'язані з державними та регіональними пріоритетами
	Вирішення проблем зайнятості населення в промисловості, зниження рівня безробіття	Стимулювання попиту на продукцію пріоритетних галузей і сфер виробництва

¹ Примітка. Складено автором

“згортанні” безперспективних; стимулюванні переливу капіталу з стагнуючих галузей в “сектори зростання”; капіталізації експортних доходів базових секторів в галузях обробної промисловості, що є потенційно конкурентоспроможними на світових ринках.

Понятійне навантаження категорії “структурна політика” є настільки широким, що дає змогу підводити під неї як загальну стратегію максимізації економічного зростання, так і будь-які засоби держави, спрямовані на розвиток та захист окремих галузей і виробництв. На практиці структурна політика в сфері промисловості виступає сукупністю державних регуляторів, свідомо стимулюючих (стримуючих) структурні зміни в промисловості відповідно до стратегічних напрямків структурної перебудови. Чітко осмислена та виважена структурна політика в сфері промислового виробництва є важливою складовою системи державного управління економікою, що підтверджується світовим досвідом макрорегулювання, оскільки в багатьох європейських країнах заходи структурної перебудови проводяться в межах промислової політики держави.

Поява самого феномену “промислова політика” нерозривно пов’язана з переглядом актуальності ліберальних поглядів науковців і практиків щодо соціально-економічного розвитку та переходом на початку 80-х років ХХ століття з традиційних форм урядової підтримки економічного зростання (інформування та консультування стосовно управління бізнесом, державне гарантування позик в окремих галузях, сервісне обслуговування приватних фірм) до більш активного державного впливу.

Слід відмітити, що в працях зарубіжних та вітчизняних вчених категорія промислової політики не знайшла належного чіткого визначення. Багато американських та українських економістів ототожнюють дефініції “структурна політика” і “промислова політика”, розуміючи під цим урядові заходи, спрямовані на посилення економічної життєвості конкретних фірм, галузей чи сфер виробництва (розподіл ресурсів між галузями та організація розвитку промислового комплексу). [89; 102, с.473; 174, с.74-76; 183; 202] Л.Яковченко трактує промислову політику як систему інвестиційно-структурних перетворень, спрямованих на зміни реального сектору, зростання виробництва, підвищення конкурентоспроможності національної економіки та її окремих галузей, координацію економічного життя.

[278, с.47] Як систематизована програма урядової підтримки, промислова політика покликана сприяти розширенню бізнесу та впровадженню у виробництво інновацій. [238, с.633] Подібне розуміння категорії “промислова політика”, що охоплює або реструктуризаційні аспекти або розвиток наукомістких виробництв, є досить звуженим. В.Коломойцев в своїх дослідженнях підходить до розгляду промислової політики системно [110; 111], вбачаючи в ній комплекс економічних, технологічних, політичних, управлінських та організаційних заходів держави з приводу реалізації базових напрямків промислового розвитку (створення стимулів для інвестицій в нові виробничі потужності, заохочення проведення науково-дослідних розробок, проведення виваженої цінової стратегії, полегшення переходу фірм з старих сфер в нові види діяльності, диверсифікацію виробництва з формуванням нових багатогалузевих комплексів). За Ю.Гончаровим та К.Оппенлендером [52, с.5-7; 173, с.27], як важлива складова державної економічної політики, промислова політика є механізмом стимулювання конкурентоздатності продукції промисловості, що повинен сприяти структурним зрушенням в напрямі соціальної орієнтації, підтримувати підприємництво і розвиток приватного сектору, надавати допомогу перспективним підприємствам, стимулювати інвестиційну діяльність і експорт.

Підтримуючи розширене трактування промислової політики, під останньою будемо розуміти систему цілеспрямованих заходів держави в особі органів влади з приводу реалізації основних напрямків промислового розвитку, формування єдиного соціально-орієнтованого промислового комплексу з відповідним спектром структур, що визначаються на основі попиту як внутрішніх, так і зовнішніх ринків на промислову продукцію при домінуючому використанні власних матеріально-сировинних, паливно-енергетичних ресурсів та технологічної бази вітчизняного виробничого потенціалу, з концентрацією цілей, теоретичних регулятивних механізмів щодо ефективного економічного зростання промислового сектору країни, заходів їх практичної реалізації.

Промислова політика держави, на відміну від структурної, охоплює значно ширше коло проблем та використовує практично усі регулятори задля досягнення економічного і соціального ефектів розвитку промислового комплексу. Як зазначає О.Крайник [120], “активна промислова політика є обов’язковою та найважливішою складовою політики економічного зростання” в країні та регіонах. Власне

промислова політика є прерогативою уваги на загальнодержавному рівні, але відмінності в структурі промислового виробництва в територіальному розрізі змушують використовувати регіональні методи та підходи до вирішення структурно-трансформаційних змін, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності територій.

Аналіз практики проведення промислової політики в зарубіжних країнах [52; 93; 120; 278] дозволяє виділити декілька компонент активної промислової політики: структурна, інвестиційна, науково-технічна, інтеграційна, інституційна, соціальна, функціональна та цільова (рис. 1.4). Усі названі складові промислової політики тісно взаємопов'язані між собою, причому структурна політика в цій ієрархії займає домінуюче положення (реалізація промислової політики спирається на структурну перебудову промисловості, зміну її цілей та пріоритетів розвитку), а інші складові державної політики в промисловості іманентно формують першу - структурну складову. Особливий зв'язок складається між структурною, інвестиційною та інноваційною політиками. Перша, за своєю сутністю, визначається двома останніми, оскільки зміни тих чи інших структурних зв'язків, економічних пропорцій відбуваються, насамперед, через кількісні і якісні зміни основних компонентів кожного структурного елемента, які неможливо здійснити в сучасних умовах розвитку НТП без інвестицій та інновацій.

Структурні зміни в межах промислової політики держави забезпечуються виключно владними регуляторами, тоді як прогресивна трансформація промислової структури на довгострокову перспективу повинна передбачати і використання ринкових механізмів. Таке поєднання владних та ринкових важелів управління структурною перебудовою дозволить використовувати найефективніші та найпрогресивніші методи регулювання, розвивати багатосуб'єктність управлінських впливів на структуроутворюючі процеси, що є невід'ємним атрибутом сучасного економічного розвитку будь-якої країни.

Дирижистська модель прийняття рішень щодо ефективного економічного зростання, яка набула актуальності в кінці ХХ століття, особливо в транзитних економічних системах, акцент в проведенні структурної політики в межах промислової робить на вибірковій підтримці бізнес-одиниць, корпоративних структур, галузей. Проте об'єкти урядової підтримки в процесі економічного зроста-

Рис. 1.4. Складові державної промислової політики¹

¹ Примітка. Побудовано автором

ння кожна країна на певному етапі соціально-економічного розвитку вибирає самостійно. Так, промислова політика уряду США до середини 80-х років ХХ століття, як зазначає Б.Мартін [287], була зорієнтована, переважно, на допомогу занепадаючим галузям та підприємствам, що відзначались невисоким рівнем конкурентоспроможності. Подібна промислова політика називалась вертикальною, носила політико-ідеологічний характер і полягала в масштабному субсидюванні, протекціонізмі окремих сфер виробництва для виходу з кризового стану та закріплення позицій на національних ринках. За період 1970-1990 років відбувся основоположний перехід, за словами Л.Гоффманна [89], від вертикальної до горизонтальної промислової політики, що розглядається тепер виключно з позицій створення гнучких рамкових умов, всередині яких виробничі підприємства можуть пристосовуватись до структурних змін шляхом появи нових підприємницьких утворень, формування механізму для прискореного розукрупнення підприємств з одночасним і обов'язковим збереженням технологічного потенціалу та можливості виходу з ринку. Така політика включає як регламентаційну компоненту (стабільність правил гри, конкурентне законодавство), так і адміністративні параметри (наукові дослідження, якість суспільних служб). Нинішній європейський досвід структурного регулювання засвідчує ефективність проведення персоніфікованої підтримки фірм і галузей, що зайняли позиції лідерів в економічній діяльності. Подібний урядовий “вибір переможця” спонукає до посилення конкурентної боротьби на зовнішніх і внутрішніх ринках збуту та “підтягування” показників розвитку малоефективних фірм до середньогалузевих параметрів. Державна політика в індустріальному виробництві Японії орієнтована, головним чином, на вкладання капіталу у венчурний бізнес та сучасні технології.

Проте якими б не були мотиви вибору об'єктів першочергової державної протекції, вони повинні в обов'язковому порядку спиратись на спектр принципів проведення промислової та структурної політики, а саме: 1) прискорення економічного прогресу шляхом переміщення капіталу в сфери, здатні в майбутньому підвищити конкурентоспроможність країни, сприяти її виходу на світові ринки (підтримка запасу конкурентної міцності із стимулюванням розвитку зовнішньоекономічної діяльності); 2) пріоритетний розвиток провідних галузей та окремих фірм, що володіють новими і новітніми технологіями, і здатні стати рушіями НТП

(державна підтримка фірм, що проводять активну інноваційну політику); 3) забезпечення підтримки національного товаровиробника, дрібного та середнього бізнесу з наданням селективної допомоги галузям, що переживають тимчасові складнощі, але є стратегічно важливими для економічної безпеки держави; 4) точкове фінансування підприємств в нових галузях з підвищеним ступенем ризику - венчурних фірм (позитивно апробована практика США зі створення державного банку промислового розвитку - Банк Національного розвитку промисловості).

Структурні перетворення в промисловому виробництві повинні здійснюватись поступово, з визначенням конкретних кроків та заходів їх практичної реалізації. Пропонований алгоритм проведення структурної політики наведений на рис. 1.5.

Базою проведення промислової політики на різних рівнях управління (макро-, мезорівень) виступає органічна єдність природно-сировинного, фінансового, науково-технічного та трудового потенціалів. [93; 111] Від сукупної дії названих чотирьох елементів, об'єктивного врахування особливостей їх впливу залежить ефективність регулювання промислового розвитку країни та її окремих регіонів.

Рис. 1.5. Алгоритм реалізації структурної політики

Сьогоднішня адаптація промислових підприємств до умов перехідної економіки, зауважимо, пов'язана з різноманітними змінами в зовнішньому середовищі та структурними кризами, що виникають як невід'ємний наслідок

назрілих протиріч між рівнем розвитку продуктивних сил, які є об'єктивним процесом і розвивались навіть в умовах планової економіки, та виробничих відносин, що лише на даному етапі розвитку суспільства, як відносини виробників до засобів виробництва (форми власності), набули динамічного вигляду. Нова кон'юнктура ринку вимагає виробництва нової продукції та організації її ефективного збуту в умовах конкуренції. Оскільки транзитний стан української економіки не дає можливості використовувати ринкові індикатори для збалансування структури промисловості на повну силу, то на перший план виходить координуюча сила державного механізму в напрямку реалізації активної промислової політики та структурної в її межах.

Заходи держави в процесі реалізації промислової політики можна згрупувати за економічною та організаційною ознаками [110; 111], виділивши найбільш актуальні для сучасного соціально-економічного розвитку України:

організаційні заходи (перебудова організаційних структур управління промислових підприємств; створення організаційних структур Української банку з питань кредитування санації підприємств; ліквідація та реструктуризація недієздатних виробництв шляхом продажу чи передачі їх майна стратегічним інвесторам; розробка конкретних бізнес-планів зі створення нових та модернізації діючих підприємств; створення агентств у справах економічної неспроможності і реструктуризації підприємств; консервація виробничих потужностей, не здатних ефективно функціонувати);

економічні заходи (розробка методів розвитку інноваційних процесів на поточний період та довгострокову перспективу через фінансово-кредитний механізм; вдосконалення маркетингу і збуту на підприємствах; надання спеціалізованих кредитів під проекти структурної перебудови; пільгове оподаткування пріоритетних напрямків розвитку виробництв; селективна фінансова підтримка потенційно конкурентоспроможних бізнес-одиниць; реструктуризація промислових підприємств; запобігання руйнації промислового комплексу і недопущення подальшого розпаду науково-технічного та інтелектуального потенціалів через пріоритетне фінансування структурних реформ, особливо в частині високих технологій).

Інтереси держави та окремих регіонів в інтенсивному використанні наявних

виробничих можливостей, у відновленні роботи раніше створеного промислового комплексу, появі нових малих та середніх фірм, зростанні їх кількості сьогодні неможливо забезпечити без активної урядової промислової політики, в проведенні якої повинні брати участь як органи державного управління та місцевого самоврядування, так і приватні інституціональні одиниці задля взаємного узгодження цілей та напрямків трансформації економічної структури. Промислова політика має охоплювати діяльність як великого бізнесу, так і малих та середніх підприємств, що забезпечить економічний розвиток держави, регіонів та створить умови для вирішення низки соціальних, екологічних проблем, що накопичились за останнє десятиліття.

Корекція структури промислового виробництва (структурна компонента промислової політики), як і структурна трансформація економічної системи в цілому, формується та розвивається за участю певного управлінського механізму, який складається під впливом свідомих дій уряду та ринкових інститутів. Управлінська діяльність щодо структурної корекції промислового виробництва проявляє себе в конкретних практичних формах, реалізація яких проводиться за допомогою сукупності інструментів, що складають основу будь-якого управлінського механізму.

Категорія “механізм” (з грец. *mechane* - знаряддя) запозичена економічною наукою з механіки, в якій під механізмом розуміють сукупність з’єднаних між собою ланок, які передають (перетворюють) рух. [251, с.389] Механізм виступає тим інструментом, що забезпечує поступальний розвиток об’єкту, на який спрямовано рушійну силу. Оскільки управління є, передусім, цілеспрямованим процесом взаємодії між суб’єктом і об’єктом управлінських впливів, то механізм передбачає в собі систему, що визначає порядок певного виду дій. Погоджуючись з Ф.Зинов’євим [88, с.22] , зазначимо, що механізм управління в цілому - це “система відповідних органів управління, функцій та способів їх реалізації”.

У вітчизняній та зарубіжній економічній науці сформувались досить різні погляди на суть управлінського механізму взагалі та окремих його складових зокрема. Так, для характеристики соціальної спрямованості державного управління деякими авторами [56, с.124] використовується категорія “соціальний механізм”, під яким розуміється сукупність прийомів і технологій реалізації соціальних цілей досягнення результатів, задоволення суспільного та індивідуального інтересу. За В.Козбаненко, соціальний механізм здійснення державного управління - це

закономірний взаємозв'язок соціальних явищ, дій, подій, в результаті яких відбувається організовано-владне узгодження цілей, розробка та прийняття рішень, а також їх реалізація за допомогою державних ресурсів. [56, с.131]

В радянській економічній науці досить широко висвітлювалась проблема формування господарського механізму щодо різних сфер народного господарства країни. С.Мочерний в господарському механізмі вбачає систему основних форм, методів і важелів використання економічних законів, вирішення суперечностей суспільного способу виробництва, реалізації права власності, а також всебічного розвитку людини й узгодження її інтересів з інтересами колективу, класу, суспільства. [72, с.269] А.Чухно під господарським механізмом розуміє багатоскладну систему, що виступає функціональною частиною виробничих відносин та виражає взаємодію останніх з продуктивними силами суспільства. [266] Л.Євстигнєєва ототожнює господарський механізм з дією економічних законів [69], а Л.Абалкін визначає господарський механізм як спосіб організації виробництва з притаманними йому формами і методами, економічними стимулами та правовими нормами. [1] За Ю.Геронімусом [45, с.124], господарські механізми утворюють правила, що регулюють можливі адміністративні та економічні засоби і методи управління. Та все ж більшість авторів схиляються до думки, що господарський механізм в обов'язковому порядку включає організаційні, економічні, правові, соціальні умови і норми, що дозволяють впливати на функціонування і розвиток соціально-економічних систем. [1; 26; 53; 69; 257; 266] Призначення такого механізму - узгодження дій з реалізації об'єктивних цілей розвитку народногосподарського комплексу. Проте необхідно відмітити, що розглянуті поняття господарського механізму відносяться до епохи соціалістичної системи господарювання на основі планових показників і не включають в себе такі аспекти, як конкуренція, лібералізація.

Досить часто поняття "господарський механізм" підміняється "економічним механізмом" - сукупністю прийомів управління розвитком економічних систем від макро- до мікрорівня (економіка країни, регіону, міжгалузеві комплекси, галузі, господарські одиниці). Так, В.Худо в складі економічного механізму розвитку підприємництва виділяє підсистеми державного, інфраструктурного сприяння, підсистему регіональної політики і підсистему саморозвитку підприємницьких структур. [258] Н.Брюховецька, вивчаючи трансформаційні процеси в різних

секторах економіки, категорію “економічний механізм” сформулювала як систему взаємозв'язків та взаємозалежностей економічних явищ і процесів, що виникають в результаті дій об'єктивних економічних законів. [30]

Ще одним проявом управлінського механізму є функціональний, виділення якого зумовлене тим, що в процесі здійснення управлінських впливів суб'єкт управління виконує ряд функцій (планування, прогнозування, організація, стимулювання, координація, аналіз, контроль). Оскільки кожна функція реалізується за допомогою арсеналу важелів, то використовуючи усю їх сукупність суб'єкт управління “здатен забезпечити всебічний та ефективний розвиток об'єкту з врахуванням зовнішніх факторів, мінливості ситуації, наявних тенденцій та ресурсів”. [161, с.133]

Окремою складовою управлінського механізму є організаційно-економічний, сутнісна характеристика якого у вітчизняній науці висвітлена недостатньо чітко та однозначно. Згідно Л.Абалкіна [1; 184], основою організаційно-економічного механізму є організаційно-економічні відносини, що складаються в з приводу організації суспільної праці, відносин обміну діяльністю і відносин управління. А.Мельник, досліджуючи організаційно-економічний механізм розвитку територіального комплексу послуг, під останнім розуміє сукупність форм і методів, за допомогою яких здійснюється організація суспільного виробництва і узгоджується економічно доцільна діяльність його як цілого. [152] При цьому сам механізм розглядається як складна структура, що утворюється кількома підсистемами (саморегулювання, державне та регіональне регулювання, інституціональне та громадське управління) та забезпечується низкою методів (економічні та технічні засоби, організаційні форми, політико-правові норми, системи інформаційного забезпечення).

Організаційно-економічному механізму розвитку будь-якого об'єкта притаманна низка основоположних принципів, що якісно виділяють його з-поміж усіх інших видів управлінського механізму, та визначають актуальність об'єкта дослідження саме в межах організаційно-економічного механізму: системність (механізм є складною системою форм і методів впливу на розвиток об'єкта), структурованість та цілеспрямованість (складові механізму не є хаотичним набором елементів, а чітко впорядковані та спрямовані на досягнення наперед обумовленої

мети розвитку), дієвість (механізм передбачає певні зміни внутрішніх процесів в самому об'єкті), функціональність (механізм виконує певні функції, суть яких визначається рівнем розвитку об'єкта управління та керованих систем вищого ієрархічного рівня). Використання категорії “організаційно-економічний механізм” при дослідженні структурної перебудови промисловості регіону дає змогу комплексно поєднати необхідність забезпечення організації структурних елементів системи, що розвивається, та управління економічними процесами, що в ній відбуваються під впливом екзогенних та ендогенних факторів.

Під організаційно-економічним механізмом структурної корекції промислового виробництва регіональної господарської системи будемо розуміти планомірно організований комплекс форм і методів свідомого впливу на об'єкт, за допомогою якого суспільство, враховуючи пріоритети і принципи економічного розвитку промисловості, досягає бажаного ефекту. Причому сам механізм складається з двох взаємопов'язаних підсистем (функціональної та забезпечувальної), а методи впливу на структурні перетворення промисловості забезпечуються як владними регуляторами (державне та регіональне управління), так і ринковими силами (саморозвиток та саморегулювання, громадське та інституціональне управління), в чому проявляється їх демократичність (рис. Ж1, додаток Ж). Така спроба розгляду організаційно-економічного механізму структурної перебудови промисловості регіону може застосовуватись як для періоду перехідних економічних відносин (в межах трансформації економічної системи взагалі), так і для “стаціонарних” економік, коли мова йде лише про деякі коригуючі зміни.

Функціональна підсистема механізму структурної корекції на регіональному рівні охоплює фінансово-економічні, соціальні, організаційні, маркетингові та зовнішньоекономічні аспекти функціонування промислового виробництва, а забезпечувальна формує необхідну ресурсну, фінансову, кадрову, методичну, правову підтримку реалізації стратегічної мети трансформації - комплексної програми перетворень в усіх структурах промисловості задля виходу на якісно вищу стадію розвитку та досягнення економічного, соціального і екологічного ефектів.

Ринкові та владні інструменти структурної перебудови промисловості регіону пропонуємо згрупувати за цілями та функціями, які вони виконують, причому обов'язково повинен дотримуватись критерій їх взаємообумовленості і взаємодії в скла-

ді організаційно-економічного механізму, який підвищує ефект його дії (табл. 1.6).

Усі інструменти державного, регіонального, інституціонального та громадського впливів на структуроутворюючі процеси в промисловому розвитку повинні бути об'єднані в систему єдиних узгоджених програм, передбачаючи також і саморегулюючі інструменти. При структурно-трансформаційних змінах важливим є врахування ризиків, що ті спричиняють, серед яких можна виділити ендогенний (відсутність концептуальності в плануванні трансформаційних процесів та розробці їх змісту) і екзогенний (неефективність структурної перебудови через дію різноманітних обставин, не підвладних врахуванню та незалежних від суб'єктів реструктуризації).

Таблиця 1.6

Функціонально-цільова структура механізму структурної корекції промислового виробництва регіону

Інструменти	Цілі	Функції
Державні інструменти управління	Реалізація ефективної соціально-економічної політики в сфері промислового виробництва, вдосконалення промислових структур	Нормативно-правове регулювання, адміністрування, грошово-кредитний механізм регуляції, фінансові важелі, цінова політика
Регіональні інструменти управління	Забезпечення комплексного прогресивного розвитку промисловості в складі регіональної господарської системи, збалансованість промислового виробництва з іншими видами ринків	Розробка та реалізація регіональних програм промислового розвитку, підтримка пріоритетних виробництв субсидіюванням з місцевих бюджетів, сприяння регіональних органів влади в отриманні кредитів та створенні нових суб'єктів господарювання, пільгові умови оподаткування, інвестиційна та інноваційна діяльність, приватизаційні процеси в промисловості
Інструменти інституціонального та громадського регулювання	Сприяння розвитку ринкових умов в сфері промислового виробництва (підтримка конкуренції та обмеження монополізму), захист прав споживачів та виробників промислової продукції, постійна взаємодія елементів інфраструктури (збут, постачання, інформація, фінанси)	Аудиторська діяльність, страхування ризиків, реклама, контроль якості (стандартизація), контроль відповідності цін, соціальний захист підприємців та споживачів кінцевої продукції
Саморозвиток та саморегуляція	Забезпечення прибуткової діяльності, високої рентабельності та самофінансування промислового виробництва	Маркетингові дослідження ринку та розвиток ринку промислової продукції, формування виробничих програм та бізнес-планів, оновлення асортименту продукції, оцінка зовнішніх і внутрішніх загроз розвитку, пошук нових можливостей, інвестування, корекція витрат, цін, прибутків

Враховуючи вищевикладене, в основу побудови моделі організаційно-економічного механізму структурної трансформації промислового виробництва регіону необхідно закладати наступні принципи: перехід від централізованого державного регулювання промислового розвитку до регіонального демократичного регулювання, діалектична взаємодія саморегуляції з цілеспрямованим регулюванням державними і недержавними суб'єктами; встановлення раціональних співвідношень між рівнями державного управління при проведенні структурних змін;

послідовність та взаємоузгодженість елементів регуляції; розумна достатність в державному та регіональному регулюванні (передача суб'єктам державної влади та органам місцевого самоврядування лише тих функцій, що в даний період не можуть виконуватись ринковими суб'єктами); адекватність запровадження засобів впливу реально існуючому стану розвитку ринкових відносин, соціально-економічній ситуації; поступовість в заміні адміністративних регуляторів економічними в міру створення для цього об'єктивних умов; відкритість для суб'єктів підприємництва важелів та механізмів впливу через прийняття їх на нормативній основі та інформування зацікавлених осіб; гнучкість (оперативна заміна засобів впливу на ринок в разі негативного ефекту їх дії). Запровадження зазначених принципів вимагає визначення суб'єктів реалізації пропонованої моделі, форм взаємодії та взаємовідносин між ними, уточнення об'єктів впливу, прийомів та методів дослідження явищ і процесів, механізмів реалізації основних завдань з боку органів публічної влади та недержавних структур.

1.3. Методичний інструментарій дослідження структурної корекції промислового виробництва

Неоднозначність розвитку, багатогранність прояву, об'єктивна складність організації структури промислового виробництва країни та регіонів, особливості функціонування промисловості в сучасних умовах транзитної економіки зумовлюють необхідність визначення та формування підходів, принципів та прийомів дослідження, застосування арсеналу методів, використання понятійного та категоріального апарату пізнання. Проте, незважаючи на наявність численних розробок в сфері методики та методології дослідження структури промисловості на макро- та мезорівнях за умов перехідного періоду до ринку (П.Багрій, А.Бельчук, В.Бородюк, О.Власюк, В.Геєць, М.Долішній, Л.Збаразька, Л.Ігнатовський, Д.Карпунін, В.Коломойцев, І.Лукінов, А.Мельник, І.Михасюк, Ф.Поклонський, Н.Прокопекнко, В.Рималов, Г.Семенов, В.Селезньов, Д.Чистилін, М.Чумаченко), залишається певне коло проблем стосовно вивчення окремих аспектів промислового розвитку, структурної трансформації, особливостей організації та державного регулювання динамічних процесів, які поліваріантно відбуваються в досліджуваному об'єкті. Фокусування уваги саме на останніх проблемних моментах, застосу-

вання основ теоретичного дослідження та вивчення практичних результатів функціонування об'єкта визначають загальний вектор експлікації та входження в глибинну суть проблеми, формування методичних принципів дослідження явищ та процесів.

Методика теоретичного і практичного пізнання сутності об'єкта дисертаційного дослідження виступає загальним засобом та способом пізнання мети; впорядкованою діяльністю з всебічного відображення предмета, об'єкта у категоріях економічної науки, зумовленою внутрішніми закономірностями розвитку та руху останніх; сукупністю правил та прийомів пізнання, перетворення дійсності згідно сформованих цілей та завдань розвитку економіки. [253, с.350] Міждисциплінарний характер дослідження організаційно-економічного механізму структурного трансформування промисловості визначається реаліями, згідно з якими структурна корекція промисловості відбувається в умовах переходу від однієї соціально-економічної системи до іншої, проявляється у широкому використанні методів філософського пізнання, аналізі тенденцій та динаміки розвитку об'єкта в умовах перехідної економіки, виробленні рекомендацій щодо оптимізації його функціонування в напрямку закладання основ ринку, і зумовлює необхідність синтезу прийомів та теоретико-емпіричних рівнів досягнень багатьох наук: економічної теорії, макроекономіки, мікроекономіки, регіональної економіки, теорії перехідної економіки, теорії економіки добробуту, теорії ринкової економіки, теорії оподаткування, менеджменту, маркетингу, фінансів, статистики, правознавства.

З огляду на вищевикладене, при написанні роботи взято за основу широкий спектр філософських та загальнонаукових принципів пізнання, які дозволяють об'єктивно дослідити функціонування та розвиток об'єкта.

При написанні дисертаційної роботи були використані наступні філософські принципи:

принцип системності в розгляді явищ і процесів, що полягає в дослідженні об'єкта та середовища його функціонування і розвитку як взаємодоповнюючих компонентів системи, що мають вихід (ціль), вхід (ресурси), зв'язок з оточуючим середовищем та зворотній зв'язок, адже на стан об'єкта дослідження постійно з різною інтенсивністю впливають зовнішні чинники, чинники транзитної економіки, так само як динамічний розвиток об'єкта так чи інакше справляє вплив на складові суспільно-економічної системи (погодженість усіх сторін структурної трансфор-

мації промисловості з об'єктивним станом економіки та між собою). Такий підхід дає можливість врахувати всі необхідні взаємозв'язки, взаємодії та фактори в системі, дозволяє спрямувати механізми регулювання на досягнення цілей. Розвиток промислового виробництва як сукупності елементів та відносин, закономірно пов'язаних в єдиному цілому, характеризується рисами і властивостями, що відсутні в окремих складових елементах, формуючих дану систему. Системний принцип поєднує кількісний (числові оцінки) та якісний (евристичні оцінки) апарат; внутрішнє (оцінки виконавців) та зовнішнє (оцінки вищестоящих органів) оцінювання; суб'єктивні (індивідуальне судження кваліфікованих спеціалістів, керівників) та об'єктивні (алгоритмічна інформація, що не залежить від суджень окремих осіб) оцінки;

принцип сходження від абстрактного до конкретного, сутність якого полягає в переході від одностороннього знання про об'єкт дослідження до все більш конкретизованого його відображення як системи наукових визначень;

принцип взаємозв'язку економічних явищ і процесів, який проявляється в особливостях структурної трансформації промислового потенціалу в перехідній економіці; взаємообумовленості, взаємовпливу та взаємозв'язку виробничих відносин з економічними та соціальними процесами, економічних явищ між собою. Цей принцип передбачає врахування зв'язків та залежностей між окремими структурами в складі промислового комплексу країни та регіону, взаємозв'язків між досліджуваними явищами та наслідками їх дії;

принцип розвитку економічних явищ, суть якого зводиться до того, що всі явища виробничо-економічної діяльності знаходяться в постійному русі і розвитку як в часі, так і в просторі, отже, застосування даного принципу орієнтує на використання в досліджуваному процесі передбачення, аналізу перспектив та умов формування структури промисловості, прогнозування й планування її розвитку в майбутньому;

принцип взаємопереходу кількісних і якісних змін, згідно якого розвиток економічних явищ в промисловому комплексі відбувається шляхом нагромадження їх кількості до певної маргінальної величини, і поступовим чи стрибкоподібним переходом об'єкта в нову якість, яка, в свою чергу, розширює можливості нового кількісного зростання. Досліджуючи проблему структурної корекції промисловості регіону, передусім, ставимо завдання за різним кількісним розвитком економічних явищ (інноваційно-інвестиційні механізми, стан роздержавлення та приватизації,

місце державного підприємництва в еволюції форм власності, демоно-полізація промислового виробництва) прослідкувати процес переходу кількості в нову якість (оновлення структури форм господарювання, нова просторова структура, новий механізм функціонування промислового виробництва регіону);

принцип єдності та боротьби протилежностей, зорієнтований на те, що неефективна стара структура, а також методи управління промисловим виробництвом на макро- та мезорівнях повинні самі себе зруйнувати та заперечити завдяки існуванню протиріч, які є джерелом розвитку і становлення нової, більш прогресивної структури. Зазначений процес у сфері матеріального виробництва за умов транзитної економіки, яку А.Бузгалін визначив як “одночасний рух від тоталітарної системи до ринку і від ринку до постринкової системи економічних відносин” [31, с.44], протікає як боротьба нових форм господарювання, нових видів виробництва з формами, що вичерпали себе та відмирають. Цей діалектичний принцип полягає у намаганні “виявити сутність економічних процесів там, де спотворені форми, “криві дзеркала” економічного життя створюють ілюзії зовсім інших реалій” [31];

принцип заперечення, відповідно до якого процес становлення, розвитку і трансформування промислового виробництва проходить по висхідній траєкторії від нижчого до вищого, від старого до нового, від простого до складного, від одного заперечення до іншого. Перманентна спадкоємність в розвитку досліджуваного комплексу явищ досягається переходом до нової - заперечення старої - якості з наступним запереченням якості, утвореної на етапі попереднього заперечення. Діалектизм яскраво проявляється у взаємопереході заперечення і ствердження, народженні “чогось” з “нічого” з обов’язковою спадкоємністю [253, с.130], адже структурно-трансформаційні зміни промислового виробництва починаються з моменту, коли стара промислова структура зазнає деструктивного впливу з боку становлення нової;

принцип єдності історичного і логічного, який дає змогу відповісти на питання як і чому виникають різні варіанти пояснення актуальності структурно-перебудовчих процесів, адже історичне відображає реальні процеси що мають чи мали місце в історичному контексті, а логічне фокусує увагу на дії законів та об’єктивних закономірностей. Єдність двох категорій проявляється у нерозривному зв’язку процесу трансформування промислового виробництва, за який відповідає

історія, та результату - досягнення бажаного, оптимального стану промислової структури, що є прерогативою логіки. Історико-логічний рівень мислення відтворює реальний історичний процес в системі понять та в чіткій теоретичній формі. Принцип єдності історичного і логічного пропонує розгляд корекції структури в системі ретроспективного (5 і більше років), оперативного (до 1 року) та перспективного аналізу (аналітичні - дослідження процесів, що відбуваються в галузях промисловості; реалістичні - розробка та реалізація регіональних програм та нормативні - формування рекомендаційних варіантів розвитку - прогнози [151, с.75]), в результаті чого оцінюються якісні та кількісні параметри трансформації промислового комплексу в минулому, сучасному та майбутньому, розробляються висновки про динаміку, фактори, тенденції розвитку, визначення потенціалу на перспективу.

Систему загальнонаукових принципів дослідження структурної трансформації промислового розвитку, якими ми керувались при написанні роботи (принцип полікомпонентності, цілісності, ієрархічності, динамічності, диференційованості, соціальної пріоритетності, наукової обґрунтованості, правового регламентування), пропонуємо розглядати у вигляді табл. Ж2 у додатку Ж. Усі наведені принципи пізнання ґрунтуються на застосуванні загальнонаукових (системний аналіз, синтез, моделювання, абстрагування, індукція, дедукція, екстраполяція, конкретизація, формалізація), міждисциплінарних (контент-аналіз, анкетне опитування, експертні оцінки, геокомплексний метод, картографія) та статистичних (нормативний, балансовий, статистична вибірка та групування, графічний, аналогія, економічне порівняння, кореляційний аналіз, структурний аналіз) методів.

Системний підхід в дослідженні проблеми вказує на провідну роль методу системного аналізу, що передбачає розгляд об'єкта та предмета дослідження у вигляді цілого, системи (сукупності елементів, що знаходяться у взаємозв'язку та взаємозалежності) з комплексним врахуванням всіх галузевих та територіальних зв'язків, інтересів на основі вирішення соціально-економічних проблем. Основу системного методу складає діалектична логіка, що дозволяє побудувати цілісну картину об'єкта дослідження, система функціонування якого повинна відповідати наступним обов'язковим умовам: встановлення загальної мети; складність об'єкта; врахування при розгляді впливу оточуючого середовища та здатності об'єкта утворювати органічну єдність з ним; взаємозв'язок елементів системи; динамізм

внутрішніх та зовнішніх проявів сутності об'єкта.

Системний метод вивчення структурної трансформації промисловості передбачає характеристику визначальних особливостей розвитку об'єкта: по-перше, при дослідженні об'єкта кожна з його складових частин розглядається не ізольовано та відокремлено, а в органічному зв'язку з іншими елементами; по-друге, визначається місце і роль кожного системоутворюючого елемента в загальній сукупності; по-третє, враховуються умови існування досліджуваної системи та факторів, що впливають на її розвиток в цілому; по-четверте, вивчаються проблеми виникнення властивостей цілого з властивостей певних його елементів і навпаки; по-п'яте, причинно-наслідкові зв'язки між елементами структури досліджуються також з позицій доцільності та наукової обґрунтованості взаємозв'язків між ними; по-шосте, джерела видозмін чи перетворень структури, її функцій знаходяться, переважно, всередині самого об'єкта (враховується самодостатність та самоорганізація).

Таким чином, системний підхід у вивченні проблеми структурної корекції промислового виробництва дозволяє вирішувати низку важливих завдань, до яких відносяться: об'єктизація проблеми цілісності та взаємопов'язаності структурної корекції промисловості з дією внутрішніх та зовнішніх чинників її функціонування; висвітлення взаємозв'язків структури промисловості регіону з структурами промислового виробництва вищого та нижчого порядків; виявлення системоутворюючих факторів розвитку промислового виробництва в складі регіонального ринку; дослідження функціонального навантаження складових елементів організаційно-економічного механізму структурної трансформації.

Системність розгляду передбачає використання арсеналу прийомів та засобів системного аналізу, які сфокусовані на виявленні властивостей, взаємозв'язків та залежностей елементів організаційно-економічного механізму структурної корекції промисловості, врахуванні та виявленні протиріч і проблем функціонування об'єкта, забезпеченні процесу підготовки та прийняття управлінських рішень на загальнодержавному та регіональному рівнях. Визначення та впорядкування цілей структурізації є початком пошуку варіанту кращого розв'язання неоднозначних аспектів, що виникають в процесі розвитку промислового виробництва. Отже, сукупність організаційних, економічних, виробничих і соціальних проблем та необхідних управлінських рішень щодо їх розв'язання, характеризує комплексний

характер системного аналізу, що спрямований на вирішення як теоретичних (абстрактна основа), так і прикладних (емпіричний рівень) завдань. [68]

Оскільки об'єкт дисертаційного дослідження характеризується складною системою розгалуженої поліієрархічної структури (комплексність, стохастичність, багатоаспектність взаємозв'язків елементів), то йому іманентно притаманні наступні властивості: проблемна орієнтованість та спрямованість (розвиток конкретного об'єкта повинен адекватно вписуватись в коло вирішення пріоритетних проблем та напрямків розвитку регіону зокрема і держави в цілому); компліментарність (структура промислового виробництва регіону повинна розглядатись як сукупність співвідношень, що виражають взаємозв'язки та взаємозалежності між окремими частинами промислового комплексу: секторами, галузями, територіями; стійкість та саморозвиток (існування об'єктивних передумов і можливостей для саморегулювання та самоорганізації як елементу ефективного управління соціально-економічними процесами, що відбуваються при структурній перебудові промисловості регіону).

Структуризація, яка є невід'ємним аспектом системного методу вивчення явищ та процесів, дозволяє деталізувати досліджувану проблему на складові елементи з подальшою оцінкою їх важливості за предметною, функціональною ознаками та принципом охоплення всіх факторів. Самі ж фактори, якими оперує наукова робота, представлені у вигляді структурованих (кількісні ознаки, виражені за допомогою математичних формул), неструктурованих (якісне вираження досліджуваних явищ, що проявляється в пропозиції власних підходів, заходів та механізмів вирішення проблеми) та змішаних (поєднання кількісних та якісних критеріїв) показників.

В дослідженні проблем структурної трансформації промислового виробництва регіону елементи системного аналізу подаються в логічно вибудованій послідовності: “дерево цілей розвитку об'єкта → шляхи їх досягнення → необхідні для цього ресурси та умови”.

В роботі використовуються різноманітні прийоми та методи порівняльного аналізу, що проходять за трьома рівнями: формування оцінок за локальними ознаками (метод статистичних порівнянь, порівняння запланованих і реальних результатів, метод нормативних порівнянь, порівняння з рівнем світових досягнень, варіантне порівняння), за комплексними оцінками (оцінювання низки якісних ознак одним комплексним показником) та інтегральними (єдина оцінка, що виражена

одним показником, який має найзагальніший характер та акумулює в собі всі основні якісні властивості оцінюваного об'єкта). [207, с.120-124]

Якщо за допомогою системного аналізу ми розчленовуємо предмет та об'єкт дослідження на складові частини з метою їх всебічного вивчення, то методом синтезу ми, навпаки, об'єднуємо елементи, частини об'єкта в єдине ціле (систему) задля досягнення організаційної сформованості структури промислового комплексу на мезо- та макрорівнях. При застосуванні методів системного аналізу та синтезу будемо користуватись наступними правилами: 1) складання попереднього плану аналізу та синтезу з чітким визначенням кола досліджуваних проблем; 2) за допомогою власних спостережень та на основі отриманої інформації, надбань вітчизняної та західної економічної думки, поступово наближатись до бажаних результатів дослідження; 3) формування попередньої особистої позиції та судження про кінцеві результати системних методів дослідження; 4) виявлення нових варіантів рішень та їх генерація поряд з попередніми, традиційними; 5) спрощення системи, що вивчається, для попереднього розгляду з подальшим врахуванням усіх детермінуючих факторів та приведення її методом синтезу окремих досліджених проблем до загального рівня; 6) обов'язково творчий підхід до застосування відомих прийомів системних методів; 7) кінцевий вибір бажаного результату з-поміж багатьох альтернативних точок зору з обґрунтуванням та доведенням власної авторської позиції в написанні роботи.

Метод абстрагування, який також застосовується в дослідженні економічних процесів, дозволяє відволіктись від деяких несуттєвих властивостей об'єкта і одночасно зосереджувати основну увагу на тих властивостях та відношеннях, що є безпосереднім предметом дослідження та яскравим проявом сутності механізму функціонування об'єкта. [229; 253] Задля фіксування загальних ознак та властивостей певного класу явищ, що входять до системи структурної трансформації промисловості регіону, здійснення поступового переходу від одиничного до особливого та загального застосовується один з типів абстрагування - узагальнення. Також знайшли своє відображення в роботі інші види методу абстрагування - ідеалізація (заміщення реального економічного явища ідеалізованою системою) та ізоляція (вичленування досліджуваного об'єкта з цілісності).

Загальнонаукові методи індукції та дедукції використовуються в їх

діалектичному поєднанні, адже знання про окреме, що дозволяє виробити висновки про загальне та обґрунтувати висунуті припущення, гіпотези (індукція) повинно органічно підтверджуватись логічним шляхом виведення нових властивостей та знань про окремі аспекти функціонування об'єкта на основі знань загальних положень (дедукція).

Вітчизняна та зарубіжна практика дослідження системи окреме місце відводить методу моделювання, який досить зручно застосувати для вивчення та опису об'єктивних властивостей функціонування промислового виробництва шляхом створення та вивчення його моделі на ідеальному рівні. До моделей будемо відносити не лише виключно математичний опис об'єкта та процесів, що в ньому відбуваються, але і логічні зв'язки у вигляді матриць, графіків, структурних схем. Будь-яка економічна модель (формалізована, імітаційна, економіко-математична) в дослідженні будується з врахуванням вимог адекватності (відповідність моделюючим економічним об'єктам чи процесам), граничних умов (зв'язок з іншими об'єктами), динамічності соціально-економічних явищ (зміна параметрів та структури системи), консультативної ролі та значення. [207, с.220]

Метод екстраполяції заснований на припущенні про безперервність розвитку більшості процесів економічного життя, адже якщо для системи (промислового виробництва регіону) в минулому був характерним розвиток з певною постійністю та швидкістю (темпи зростання обсягів виробництва за період 1990-2001 рр.), то є підстави вважати, що ця постійність чи прискорений розвиток залишаться незмінними і на певний період часу в майбутньому. [229, с.1546] Проте абсолютизація цього методу в роботі не допускається, адже він не враховує дії ситуативних, непередбачуваних факторів та обставин.

Формальна логіка, що також приймає участь в нашому дослідженні, заснована на методі формалізації опису економіко-управлінських процесів, використовується для дослідження явищ, що носять більш-менш стійкий характер та проявляються з певною періодичністю в часі і просторі. [8, с.170] Ті аспекти дослідження, що не вкладаються в загальну множину відомих принципів, підлягають вивченню та опису за допомогою методу нечіткої логіки (fuzzy logic), який має справу зі значеннями, що лежать в певному безупинному чи дискретному діапазоні та являє собою плавну сігмоїду, що проходить усі значення від нуля до одиниці. [105, с.187]

З арсеналу міждисциплінарних прийомів великий інформаційний матеріал для якісної та кількісної оцінки проблем розвитку структури промисловості отримуємо за допомогою методу анкетного опитування та експертних оцінок (проведення експертами аналізу проблеми з наступною формалізованою обробкою результатів та прийняття за найбільш вірогідне вирішення проблеми саме узагальненої думки експертів), які дозволяють підтвердити положення, пропозиції щодо напрямків реформування об'єкту дослідження за допомогою рекомендацій, пропозицій та думок фахівців, практиків, науковців та спеціалістів в даній сфері економіки.

Контент-аналіз, як особливий вид дослідження, використовується в роботі для виявлення актуальності проблеми. Контент-аналіз передбачає, що частота згадування якого-небудь питання в публікаціях знаходиться в прямій залежності від ступеня його актуальності. [283]

Картографічний метод застосовується в роботі для знаково-символьної інтерпретації економіко-географічних процесів і явищ. Геокомплексність рельєфно проявляється в принципах територіальності (регіональна організація всіх складових елементів структури, взаємозв'язок ресурсів, виробництва і рівня добробуту населення), комплексності (взаємообумовленість різноманітних компонентів системи) та синтезності (використання напрацювань, методологічних підходів та методичних прийомів різних галузей знань) дослідження об'єкта. Це дозволяє провести в роботі поділ сфер промисловості на три класи задля детального їх аналізу: деградуючі або ті, що знаходяться в стані згортання, занепаду; сфери з високими темпами розвитку, які не справляють впливу на інші компоненти національної економіки; сфери, що швидко зростають і втягують в процес економічного розвитку інші складові народногосподарського комплексу.

Структурний аналіз, проведений при дослідженні галузевої та секторної промислових структур, дав можливість виявити структурні зміни в динаміці, визначити їх вектор та зробити висновок щодо оптимальності трансформації промислового комплексу регіону. Важливість використання структурного аналізу, що є, за словами Я.Тінбергена [306], сукупністю коефіцієнтів, які допомагають побудувати архітектуру досліджуваного об'єкта, виявити найбільш сталі взаємозв'язки та залежності, полягає у виконанні ним теоретичної та прикладної функцій. В теоретичному аспекті структурний аналіз дозволяє сконструювати структуру

промисловості за заданими показниками, виявити основні її характеристики, взаємозв'язки з оточуючим середовищем, а в практичному - реалізувати конкретні дії щодо вдосконалення функціонального механізму розвитку об'єкта.

Статистичні методи, застосовувані при написанні дисертаційної роботи, дозволяють вивчити особливості функціонування економічних і соціальних процесів, встановити закономірності їх розвитку, описати кількісні залежності між параметрами структури промислового виробництва, розробити ґрунтовні пропозиції щодо їх активного та ефективного впливу на об'єкт.

Представлена методика та логіка написання наукової роботи спрямована на розкриття сутності об'єкта і предмета дослідження в його цілісності; виявлення багатоманітних типів зв'язків в ньому, зведення їх в єдину теоретичну картину з використанням практичних результатів роботи. Такий підхід до пізнання механізму структурної корекції промислового виробництва забезпечує єдність теорії і практики, формує цілісну концепцію розвитку об'єкта на перспективний період.

Висновки до розділу 1

1. Динамічний розвиток світової економіки наприкінці ХХ - початку ХХІ століття, обумовлений глибинною суспільною трансформацією, характеризується появою "нової економіки", властивої постіндустріальному суспільству. Конкурентні переваги країн та регіонів сьогодні полягають вже не стільки в наявності та ефективній експлуатації традиційних факторів виробництва, скільки в перебудові структури промисловості на користь підприємств, пов'язаних з інформацією, наукою, технікою, що стало каталізатором розвитку Японії, США та багатьох європейських держав.

2. Актуальність структурних реформ обумовлена й консервацією наявних пропорцій структури промислового виробництва України, яке відіграє домінуючу роль у формуванні ВВП та валової доданої вартості, є визначальним фактором комплексформування, інтегратором досягнень НТП, отже, і пріоритетним для найінтенсивніших структурних змін. В промисловому секторі України та її регіонів реформуванню повинні підлягати усі види структур, оскільки структурні "викривлення" притаманні структурі промисловості в цілому, а не лише окремим її складовим, що об'єктивізує необхідність цілеспрямованої структурної політики.

3. Корекцію структури промисловості необхідно проводити, керуючись критеріями (показниками) якості, ефективності та оптимальності структурних змін. В умовах транзитної економіки зростає необхідність державного управління структурною перебудовою. Держава є важливим інститутом суб'єктивного впливу на структуроутворюючі процеси на національному та регіональному рівнях. Структурна політика держави в промисловому виробництві полягає в передбаченні та обґрунтуванні характеру структурних перетворень промисловості, визначенні її пріоритетних ланок та досягненні оптимальних співвідношень між ними, подоланні диспропорцій, що виникають між окремими сферами виробництва, сприянні досягненню такої структури, за якої на сьогоdnішньому історичному етапі забезпечується економічне зростання та вирішення актуальних соціально-економічних проблем.

4. Структура промислового виробництва є сукупністю пропорцій і співвідношень, що виражають взаємозв'язки та взаємозалежності між окремими частинами промислового комплексу. Пропорції структури вказують на величину і значущість її окремих елементів, а співвідношення виражають паритети, що встановлюються між частинами структури. Структурний зріз промислового виробництва за всіма характеристиками вказує на недосконалість останніх з точки зору розв'язання поточних економічних та соціальних проблем - деформована структура промисловості стає гальмом на шляху якісних перетворень та макрозростання за сучасних умов реформування, а потенціал прогресивних структурних зрушень в окремих секторах є надто низьким для протидії багатьом негативним явищам.

5. Структурна перебудова промислового виробництва - комплексно-перманентні дії організаційного, правового, економічного, адміністративного, технічного характерів, що призводять до формування якісно нової структури промисловості на усіх рівнях управління, яка відповідає принципам ринкової економіки, основам державної економічної політики, призводить до зростання продуктивності та загального економічного росту в умовах нестабільного конкурентного середовища.

6. Корекцію структури промислового виробництва доцільно здійснювати за участю певного управлінського механізму. В процесі структурних змін промисловості на довгострокову перспективу необхідним є поєднання владних та ринкових важелів управління структурною перебудовою, що забезпечить багатосуб'єктність управлінських впливів, дозволить використати найефективніші методи регуляції.

РОЗДІЛ 2

ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРНО-РЕГУЛЮЮЧИХ МЕХАНІЗМІВ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ПРОМИСЛОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ РЕГІОНУ

2.1. Оцінка потенціалу та стану розвитку промисловості регіону як основа визначення пріоритетів структурної корекції

У виявленні організаційно-економічних проблем структурної корекції промислового виробництва регіону необхідно дослідити питання оцінки фінансового стану, динаміки розвитку промисловості в складі регіональної господарської системи, економічного потенціалу промисловості, які об'єктивно каталізують або гальмують перспективні структурні зміни та виступають основою вироблення пріоритетів структурних реформ.

Оскільки в дослідженні структурна корекція промисловості розглядається в складі регіональної господарської системи, то усі аспекти трансформаційних змін в структурі промислового виробництва аналізуються на мезоекономічному рівні, проте в нерозривному зв'язку з макро- та мікросередовищем структурних реформ. Питання окреслення меж просторового розміщення промислового виробництва при формуванні його структури не можна обійти увагою через невизначеність та розмитість поглядів щодо формулювання сутності та основних характерних ознак регіону.

Зарубіжні вчені-економісти (зокрема, американські дослідники) під регіоном розуміють і частину штату, і окремих штат, і декілька штатів в їх сукупності. [295] Французький вчений С.Буасье розглядає регіони як квазікомпанії, по відношенню до яких необхідно застосовувати корпоративні методи управління. [288] Вітчизняні науковці досить часто ототожнюють категорії “район” та “регіон” [229, с.1111], багато авторів до регіону відносять і адміністративно-територіальну одиницю, і міжадміністративну територію, що виділяється по визначеній ознаці для вирішення конкретних проблем. [224]

Вагомий внесок в розвиток теорії економіки регіонів, економіки галузей народного господарства був зроблений радянським економістом, академіком АН СРСР М.М.Некрасовим, який безпосередньо і ввів у наукову лексику поняття “регіон”, розглядаючи його як велику територію країни з більш-менш однотипними природними умовами та характерним напрямом розвитку продуктивних сил на

основі співвідношення комплексу природних ресурсів з відповідною матеріально-технічною базою, виробничою та соціальною інфраструктурою. [223; 224]

За умов трансформації економіки соціально-економічне районування доцільно вивчати не лише в системі внутрішніх змін, як це робилось за командно-адміністративного режиму СРСР, але і в напрямку глобалізації, включення в систему світогосподарських зв'язків. Дослідження економіки регіонів за перехідних умов до ринкових відносин ставить актуальні завдання вбудови кожного регіону в загальну ринкову модель держави. В цьому ракурсі варто звернути увагу на концепцію засновника “просторової економіки” А.Льоша та його послідовників (А.Вебера, В.Кристалера, І.Тюнена), а також на теорію М.Яснопольського - засновника наукової школи “просторової фінансової економетрії”. [84; 138; 203]

Згідно теорії А.Льоша основним районоутворюючим фактором вважається не виробництво чи його розміщення, а ринки збуту різної сегментної спеціалізації. Відповідно до власної концептуальної ідеї він визначав три типи економічних районів: прості ринкові зони; сітки районів (сукупність зон збуту одного і того ж товару) та районні системи (система районних мереж різних ринків). Останній тип економічних районів Льюш назвав економічним ландшафтом. [203, с.209]

Узагальнюючи численні теоретичні підходи та конкретизуючи просторові межі наукового дослідження, під регіоном будемо розуміти господарську територію, яка виділяється всередині країни своїм економіко-географічним розташуванням, природними та трудовими ресурсами, структурою і спеціалізацією господарства, екологічними, соціальними, культурними та економіко-технічними проблемами, своєю роллю в національному та міжнародному поділі праці. Задля зручності та об'єктивності аналізу регіон будемо розглядати як адміністративно-територіальну одиницю (область), найбільш замкнену відтворювальну систему з чіткою управлінською структурою. Для більш змістовного аналізу структурно-трансформаційних процесів в промисловості регіону порівняння будемо проводити не лише на рівні “область-країна”, але і щодо окремих територій, які в процесі структурних реформ опинилися в позиції аутсайдерів з постійним відставанням в соціально-економічному розвитку від промислово розвинених областей та країни в цілому. Проблема поляризації регіонального розвитку України з року в рік посилюється (у 1991 р. диференціація між максимальним та мінімальним значенням показника

випуску промислової продукції на душу населення в регіональному розрізі становила 2,2 рази, у 1999 р. - 12 разів; частка найменш промислово розвинутих регіонів в загальному обсязі виробництва скоротилась з 7,7 до 3,2%; співвідношення між доходами на душу населення в 1999 р. склало 6,5 разів, між надходженням податків - 9 разів [20, с.148]), що викликає необхідність вироблення науково виваженої структурної державної регіональної політики (додаток 3). До регіонів, для яких першочерговим завданням постає трансформація структури економіки та промисловості з метою досягнення ефективного та самодостатнього розвитку, виходу на світові ринки збуту екологічно чистої конкурентоспроможної продукції, локалізації достатньої кількості коштів, що одержують органи місцевого самоврядування з правом самостійного визначення напрямів їх використання і контролю, відносяться, головним чином, області аграрно-індустріального спрямування (перманентно дотаційні) та території, що за більшістю соціально-економічних параметрів "відстають" від усереднених показників по країні (Вінницька, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька).

Основними ознаками регіону, спираючись на які стає можливим дослідження структурних змін у чітко окреслених просторових межах, є: однорідні природнокліматичні умови; відносна забезпеченість власними природними ресурсами та детальна інформація про їх розміщення, обсяги; розвиток багатогалузевого та поліфункціонального господарства зі складними взаємозв'язками та взаємовідносинами; умовна економічна і просторова відокремленість, завершеність відтворювального циклу; єдність державної адміністративної влади, яка заснована на історичних традиціях сучасного територіального поділу. Причому, якщо природно-кліматичні умови існування регіону є консервативно-традиційним чинником, то економічний розвиток територій можна якісно покращити шляхом цілеспрямованих глибинних структурних реформ (корекція структур).

Економічне становище регіону, на базі емпіричних даних якого проводиться дослідження структурно-перебудовчих процесів (Тернопільська область), визначається, насамперед, особливостями національної економіки країни в процесі її багатоаспектної трансформації. За період 1990-2001 рр. в Україні та області відбулись кардинальні зміни відносин власності, економіко-правових форм діяльності підприємств, методів управління та координації багатьох сфер

суспільного життя. Системна криза, що виникла ще за існування Радянського Союзу, суттєво поглибилась в процесі глобальних перетворень в Україні: згідно офіційної статистики ВВП у 1999 р. склав лише 40,8% рівня 1990 р., обсяг промислової продукції досяг 49,7% базового періоду. І хоча динаміка основних макроекономічних параметрів з кінця 1999 - початку 2000 рр. суттєво покращилась (середньорічний приріст ВВП в 1999-2001 рр. складав 6-8%, обсягу промислової продукції - 9-13%), за розрахунками деяких економістів [20; 71] вийти на новий етап економічного розвитку (“хвиля піднесення”) країна зможе лише через 5-7 років, при умові збереження темпів зростання, що склались.

Якщо господарські структури промислового комплексу за часів радянського ладу були суттєво деформовані, як свідчить проведене нами дослідження [63], то за роки незалежності України тенденції трансформаційних процесів носили настільки різновекторний характер, що багато науковців так і не прийшли до одностайності думок, аналізуючи наявну ситуацію: певні висловлювання стосуються позитивних змін в окремих народногосподарських структурах, а деякі дослідження вказують на ще більш спотворені пропорції на макро- та регіональному рівнях. [144]

Структурні реформи об’єктивно набувають тим більшого значення, чим більше недосконалість ринку блокує структурні зрушення і чим сильніше проявляється залежність національного виробництва від коливань світової кон’юнктури, попиту на зовнішніх ринках. [20, с.41] Регіоналізація управління національним господарством, що підтверджується світовим досвідом економічних реформ, вимагає від уряду врахування інтересів кожної окремої територіальної одиниці, делегування значної частини повноважень місцевим органам влади для більш чіткого виділення локальних пріоритетів структурних змін, які корелюються із загальнодержавними та світовими. Проблеми структурної корекції мають вирішуватись виключно з врахуванням специфіки регіону (аграрно-індустріальний чи індустріально-аграрний; дотаційний чи самозабезпечувальний; промисловий чи рекреаційний), що впливає з особливостей розв’язку проблем на мезорівні. За сьогоdnішніх умов регіоналізації, посилення ролі територіальних одиниць щодо забезпечення макроекономічного зростання (“сильні регіони - сильна держава”), акцентуванні уваги на власних матеріально-технічній та фінансовій базах, соціально-економічному потенціалі території, делегування значної частини повноважень з центру на місця в управлінні

територіально-виробничим комплексом, ефективна структурна корекція промисловості регіону постає однією з найгостріших проблем функціонування території на довгострокову перспективу.

Основою формування оптимальної структури промислового виробництва регіону виступає його потенціал, для оцінки якого важливо відпрацювати надійний методичний інструментарій. В регіональній економіці зміст дефініції “потенціал” (від лат. *potentia* - сила, потужність) найчастіше розкривається у вигляді сукупності наявних засобів та ресурсів. [108, с.64] Складовими інтегрального показника потенціалу промисловості регіону виступають: соціальний (трудовий), природно-ресурсний, інфраструктурний, економічний, інвестиційний, науково-технічний, податковий, експортний потенціали. В загальному вигляді потенціал промислового виробництва регіону (сукупний) можна описати функціональною залежністю:

$$PTs = f(En, In, Nt, Sz, Pr, If, Ek, Tx), \quad (2.1)$$

де PTs - величина сукупного потенціалу промисловості регіону, En - економічний потенціал, In - інвестиційний потенціал, Nt - науково-технічний потенціал, Sz - соціальний потенціал, Pr - природно-ресурсний потенціал, If - інфраструктурний потенціал, Ek - експортний потенціал, Tx - податковий потенціал.

Основні підсистеми потенціалу промисловості території є багатомірними категоріями, які взаємодіють та взаємодоповнюють одна одну, і в кінцевому результаті сукупний потенціал виступає функцією різних складових (низки потенціалів).

При оцінці потенціалу промисловості прийнято використовувати показники обсягу валової доданої вартості галузі, основних виробничих фондів, рівня оплати праці, безробіття та зайнятості в промисловому виробництві, щільності комунікаційних зв'язків, наявності земельних, водних та лісових ресурсів, обсягу експортно-імпортних операцій. [108; 237] Проте система оцінок за такими показниками ще не повністю відображає потенційні можливості промисловості та можливість її структурної трансформації. Більш повно це можуть виразити показники, які засвідчують ступінь залучення наявного потенціалу у відтворювальний цикл. Тому для аналізу розвитку галузей промислового виробництва регіону та зміни їх структури необхідно розглядати додаткові характеристики потенціалу, до яких віднесемо: динаміку виробництва продукції у вартісній оцінці; фінансовий стан підприємств області; капітальні вкладення з розподілом затрат на технічне переос-

нащення, реконструкцію і розширення діючих підприємств, на нове будівництво за джерелами їх формування; забезпечення виробництва матеріально-сировинними ресурсами; вплив галузей на навколишнє середовище; співвідношення досягнутих обсягів виробництва з потребами регіону; вікову структуру активної частини виробничих основних фондів; рівень концентрації, спеціалізації та кооперування виробництва; впровадження у виробництво нових технологій; розвиток ринкових відносин в регіоні (рівень самозабезпеченості, ефективність структури, виконання бюджету, збалансованість ввозу-вивозу продукції); вектор структурних змін.

Природно-ресурсний потенціал промисловості регіону (Pr) представлений вузькою базою мінеральної сировини (4,3% від загальнодержавного рівня [114, с.45]) та високою часткою продукції сільськогосподарського виробництва в структурі валового випуску (понад 30%). Найважливішими мінеральними ресурсами області є фосфорити, бентоніти, гіпс, глини, вапняки, пісковики, наявність яких дозволяє розвивати промисловість будівельних матеріалів, хімічну та скляну індустрію. Розміщення по території Тернопільської області лісових насажень (природне поновлення лісу в 2001 р. склало 60 га, а обсяг заготівлі деревини - 251,3 тис. м³) дозволяє розвивати деревообробну та целюлозно-паперову галузі, а висока питома вага сільського господарства у валовому продукті регіону (табл. 2.1) детермінує розвиток харчової та переробної промисловості. Проте, якщо врахувати, що сільськогосподарське виробництво тривалий час (до 2000 р.) було нерентабельним в масштабах України, то така аграрно-індустріальна спрямованість області не забезпечує останню необхідними матеріальними і фінансовими ресурсами та перетворює її в перманентно дотаційний регіон. З подібними проблемами стикнулися й інші області Західної України (Вінницька, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Хмельницька).

Зазначена негативна ситуація посилюється і низькою величиною валової доданої вартості на душу населення регіону, що не перевищує 60-70% показника загальнодержавного рівня (ВВП на душу населення України в 2000 р. склав 820 дол.США). [125, с.12]

Соціальний потенціал промисловості регіону (Sz) є недостатнім для прискореного розвитку промислового виробництва: чисельність промислово-виробничого персоналу за 1990-2001 рр. скоротилась в 2,3 рази (в 2001 р. становила 15,9% [233]),

рівень оплати праці в промисловості області є найнижчим в Україні (223,5 грн. або 62% рівня оплати праці по Україні [233, с.6; 235, с.92]), а питома вага штатних працівників промисловості з вищою освітою становить лише 14,3% від їх загальної кількості. Найнижчий в регіональному розрізі рівень оплати праці є основним чинником скорочення купівельної спроможності населення, гальмом для інвестування в товари довгострокового використання (зарплата в офіційних доходах населення області займає до 85%), що звужує відтворювальні можливості галузей промисловості регіону. Обсяг промислового виробництва Тернопільської області в 2000 р. склав лише 43% від показника 1990 р. (по Україні в цілому він знизився на 44,6%).

Таблиця 2.1

Галузева структура ВВП України та Тернопільської області станом на 1.01.2002 р., %¹

Галузі	Україна	Тернопільська область
Промисловість	47,2	18,3
Сільське господарство	13,8	32,0
Капітальне будівництво	4,1	5,0
Транспорт і зв'язок	9,3	12,5
Торгівля і громадське харчування	6,2	8,2
Житлово-комунальне господарство	5,4	4,9
Охорона здоров'я, соціальне забезпечення	2,5	3,7
Освіта	3,0	6,3
Фінанси, кредит, страхування	1,3	2,8

¹ Примітка. Розраховано на основі [71; 175]

Економічний потенціал промислового виробництва (En) характеризується показниками прибутковості та валового випуску. Випуск промислової продукції Тернопільської області в індустріальному виробництві країни коливається в межах 0,6-0,7%, а частка збиткових підприємств перевищує середній показник по країні на 26% (табл. 2.2). В 2001 р. прибуток в промисловому виробництві області становив 10909,7 тис.грн. Територіальне розміщення промислово-виробничих основних фондів в Тернопільському регіоні складає близько 1,0% від національної промисловості, в тому числі в базових галузях - 0,65-0,75%.

Економіка промислового виробництва є невід'ємною підсистемою регіону, який розглядається як найважливіший зріз реформування (перетворення на адміністративно-територіальному рівні можна проводити задля створення унікальної структури, не характерної для країни в цілому - "єдність через різноманіття", чи як зразок для формування стабільної ефективно діючої структури

в національних масштабах). Промисловість регіону повинна носити поліструктурний характер, який обумовлений необхідністю виробляти найрізноманітніший спектр товарів широкого вжитку, продуктів харчування для населення адміністративно-територіальної одиниці, певний перелік засобів виробництва для господарської системи та будівельні матеріали для локальних потреб. Поліструктурність промислового виробництва полягає в існуванні та взаємній детермінації різних за характером структур, компонуванні окремих структурних зрізів в більш агреговані (галузево-територіальна, галузево-секторна, галузево-технологічна структури) в складі регіонального промислового комплексу.

Таблиця 2.2

Показники розвитку промислового виробництва в економіці країни та регіону, 1995-2001 рр.¹

ПОКАЗНИКИ	РОКИ	УКРАЇНА	ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСТЬ
Загальний обсяг промислового виробництва в порівняних цінах, млн.грн.	1995	55889,0	874,2
	1996	67187,0	896,9
	1997	67183,0	664,6
	1998	75219,0	592,0
	1999	99135,0	727,1
	2000	118875,0	922,3
	2001	...	1194,6
Рентабельність промислової продукції, %	1995	16,6	22,1
	1996	8,9	8,9
	1997	5,7	-2,4
	1998	6,3	-3,6
	1999	9,1	-0,7
	2000	23,3	-3,0
	2001	...	-0,3
Частка збиткових підприємств в промисловості, %	1995	11,5	9,8
	1996	30,0	32,0
	1997	45,1	47,9
	1998	53,9	62,0
	1999	51,9	65,3
	2000	56,0	69,3
	2001	...	50,3

¹ Примітка. Розраховано на основі [196-198; 240; 249] та даних Тернопільського обласного управління статистики

Аналіз територіальної структури промисловості області вказує на суттєву диференціацію адміністративних районів як щодо виробництва промислової продукції Тернопільської області, так і за чисельністю господарських одиниць. Так, станом на 1.01.2001 р. з 308 промислових підприємств області 51 (16,5%) знаходилось в м.Тернополі, які виробляли 27,5% промислової продукції регіону, 26 (8,4%) - в Борщівському районі (6,1% обсягу промислової продукції регіону), 25

(8,1%) - в Тернопільському районі (13,4% обсягу промислової продукції області), 23 (7,5%) - в Чортківському районі (14,1% виробництва промислової продукції області), 22 (7,1%) - в Терехівському районі (3,1% виробленої промислової продукції області), 21 (6,8%) - в Кременецькому районі (4,5% обсягу промислової продукції регіону), 19 (6,1%) - в Підволочиському районі (2,3% обсягу промислової продукції регіону), 18 (5,8%) - в Гусятинському районі (7,2% промислової продукції області). В той же час такі райони, як Зборівський, Лановецький, Монастирський, Підгаєцький, Шумський формують менше 7% виробництва промислової продукції Тернопільської області (додаток К).

Промисловість Тернопільської області є багатофункціональною, оскільки із загального числа великих і середніх промислових одиниць регіону 43,8% належать до харчової промисловості, 18,2% - машинобудування і металообробки, 11,0% - промисловості будівельних матеріалів, 8,8% - легкої, 3,9% - деревообробної і целюлозно-паперової, 3,8% - мукомольно-круп'яної та комбікормової, 3,6% - хімічної, 2,9% - поліграфічної, 1,6% - скляної та фарфоро-фаянсової промисловості (додаток Л).

Експортний потенціал промисловості Тернопільської області (Ек) визначається структурою та обсягом експортних поставок підприємств. Так, в 2001 р. 65,7% товарів експортувалося в країни СНД, 28,5% - в Європу, 4,5% - в Азію. Загальний обсяг чистого експорту промисловості склав в 2001 р. 12,9 млн.дол.США. В товарній структурі експортних поставок переважають напівфабрикати та сировина, тоді як на високотехнологічну продукцію припадає менше 15% загального обсягу експорту, що свідчить про недосконалість експортно-імпортних операцій підприємств регіону. Найбільшими експортерами промислової продукції, акредитованими в зоні діяльності Тернопільської митниці, є: ТОВ "Натурпродукт-Вега" (14,0% в структурі основних експортерів), ВАТ "Ватра" (12,7%), ВАТ "Галія" (7,8%), ТОВ "Аксіом Крис-Бег" (4,9%), СП "Вікторія і Янке" (3,4%), ПМП "Софіт" (3,2%).

Інфраструктурний потенціал (Іф) характеризується довжиною та щільністю шляхів сполучення, наявністю складських приміщень, оптових та роздрібних закладів торгівлі, мережі фінансових установ. Експлуатаційна довжина залізничних колій регіону становить 571,2 км (41 км шляхів на 1 тис.км² території), автомобільних доріг загального користування - 5071 км (364 км на 1 тис.км² території), що

вказує на високі комунікаційні можливості суб'єктів господарювання Тернопільської області.

Інвестиційний потенціал промислових підприємств (In), зважаючи на помірне зростання в 2001 р. величини власного капіталу (1326,8 млн.грн.), вартості основних фондів промисловості (2502 млн.грн.) та оборотних активів (889,4 млн.грн.), викорисовується малоефективно, а пріоритетні сфери промислового виробництва не підкріплюються наявними інвестиційними міжгалузевими потоками (див. §2.2).

Стан науково-технічного потенціалу (Nt) промислових підприємств регіону свідчить про низьку питому вагу високотехнологічної продукції в загальному обсязі випуску (21,5%), скорочення чисельності інноваційно-активних фірм (див. §2.3).

Податковий потенціал (Tx) промисловості залежить від податкової бази та ставки оподаткування. Частка податкового потенціалу промислових підприємств у валовій доданій вартості галузі складає 35%, проте достатньо низький рівень своєчасної проплати податкових зобов'язань суб'єктами господарювання області (станом на 1.01.2002 р. - 51,1%) звужує потенційні можливості фінансування пріоритетних сфер виробництва з державного та місцевого бюджетів.

Показником, що визначає участь регіону в територіальному поділі праці та виступає основним фактором територіальної організації виробництва, є виробнича спеціалізація. Економічний зміст спеціалізації впливає з різноманітності природних та економічних умов регіональної системи, які об'єктивно формують неоднаковий рівень сукупних затрат на виробництво однакової продукції в різних адміністративно-територіальних утвореннях. [227] Основу спеціалізації визначають: територіальне розташування природних ресурсів, кліматичні, екологічні умови, рівень заселеності території, продуктивність праці населення регіону, сприйняття інноваційного вектору розвитку виробництва (соціально-економічний потенціал).

Якщо оцінка потенціалу промисловості території може свідчити про загальну базу, потенційну здатність розвитку промислового виробництва порівняно з іншими галузями при формуванні його ефективної структури, то для визначення і відбору галузевих пріоритетів всередині промисловості важливим є врахування показника спеціалізації. Аналіз вітчизняної та зарубіжної економічної літератури [155; 223; 227; 245] дає можливість визначити спеціалізацію промисловості регіону як питому вагу профільної продукції промисловості (у вартісному відношенні) в загальному

випуску товарної продукції. Галузі спеціалізації можна виділити за допомогою коефіцієнтів концентрації (локалізації) та виробництва промислової продукції на душу населення регіону. [227, с.40]

Концентрація промислового виробництва - це зростання кількості великих підприємств певної галузі регіону та зосередження в них дедалі більшої частини виробничих ресурсів з випереджувальним нарощуванням обсягів виробництва порівняно з середніми показниками. Концентрація промислового виробництва є визначальним фактором підвищення рівня економічного розвитку території, вирівнювання умов життя населення різних регіонів, доведення їх до єдиного стандарту, досягнення оптимального рівня територіальної концентрації промисловості в регіоні. [229] Відбір пріоритетних сфер промислового виробництва для корекції структури на мезорівні в даний час здійснюється інтуїтивно, що не дозволяє повністю враховувати особливості концентрації промисловості. З метою об'єктивізації управлінських рішень доцільно застосовувати коефіцієнт локалізації, який характеризує рівень територіальної спеціалізації та розвитку певної галузі в економіці регіону порівняно з питомою вагою продукції цієї галузі в економіці країни. [227] Для виокремлення галузей промисловості, які є пріоритетними з точки зору забезпечення максимального задоволення потреб території при мінімальних затратах ресурсів, пропонуємо застосовувати наступний показник - коефіцієнт концентрації:

$$Kl = (Vsr / Vr) / (Vsc / Vc), \quad (2.2)$$

де Vsr , Vsc - обсяг продукції певної галузі в регіональних та національних масштабах, Vr , Vc - загальнорічний обсяг промислового виробництва всіма галузями в регіональній системі та країні.

Цей коефіцієнт шляхом нескладних математичних перетворень може набути вигляду:

$$Kl = Pr / Pc, \quad (2.3)$$

де Pr - питома вага галузі регіону в промисловому виробництві регіональної системи, Pc - питома вага галузі в промисловому виробництві країни.

Коефіцієнт виробництва промислової продукції регіону на душу населення можна розрахувати за формулою [227]:

$$Kd = Psr / Ppr, \quad (2.4)$$

де P_{sr} - питома вага галузі регіону у виробництві продукції відповідною галуззю в національних масштабах, P_{rg} - питома вага населення регіону в загальній чисельності населення країни.

За розмірами коефіцієнтів Kl і Kd можна визначити ступінь спеціалізації галузі конкретного регіону. На основі обчислення показників спеціалізації промисловості Тернопільської області (табл. 2.3), пропонуємо використовувати наступну маргінальну шкалу, яка дозволяє оцінити значущість кожної галузі у сукупному випуску промислової продукції території:

при $0 < Kl$ чи $Kd < 0,5$ галузь вважається нетиповою для даного регіону і такою, чиє функціонування не справляє помітного впливу на динаміку промислового виробництва території і обсяги ВВП регіону;

при $0,5 < Kl$ чи $Kd < 1$ галузь не є пріоритетною для конкретного регіону, але її функціонування задовольняє більшу частину споживчого та інвестиційного попиту в продукції галузевого виробництва;

при $1 < Kl$ чи $Kd < 3$ галузь вважається галуззю спеціалізації регіону і частина випуску промислової продукції може використовуватись для міжрегіонального обміну в масштабах країни;

при Kl чи $Kd > 3$ галузь є високоспеціалізованою в межах регіону, а продукція галузі здатна забезпечити потреби споживачів не лише всередині країни, але і за її межами (експортна орієнтація виробництва).

Розрахунок показників виробничої спеціалізації Тернопільської області в розрізі галузей промислового виробництва за пропонованою методикою (табл. 2.3) дає змогу зробити висновок, що енергетична, паливна, металургійна та хімічна промисловість виробляють незначну частину випуску промислової продукції регіону, а спектр продукції базових галузей не задовольняє навіть мінімального попиту всередині області (по електроенергетиці $Kl = 0,340$, $Kd = 0,003$, по паливній промисловості $Kl = 0,008$, $Kd = 0,002$, по металургії $Kl = 0,035$, $Kd = 0,007$, по хімічній промисловості $Kl = 0,184$, $Kd = 0,018$); деревообробна і целюлозно-паперова промисловість в межах області не займає домінуючого становища, але її функціонування забезпечує до 2-3% валового випуску промислової продукції регіону ($Kl = 0,555$, $Kd = 0,189$); галузями спеціалізації області є легка ($Kl = 7,933$,

Kd = 2,228), харчова (Kl = 3,753, Kd = 1,052) промисловість, машинобудування (Kl = 1,252, Kd = 0,455) та промисловість будівельних матеріалів (Kl = 1,151, Kd = 0,382).

Таблиця 2.3

Показники спеціалізації Тернопільської області за галузями промислового виробництва¹

ПОКАЗНИКИ	Kl	Kd
<u>Галузі промисловості:</u>		
- електроенергетика	0,340	0,003
- паливна	0,008	0,002
- чорна металургія	0,035	0,007
- хімічна та нафтохімічна	0,184	0,018
- машинобудування і металообробка	1,252	0,455
- деревообробна і целюлозно-паперова	0,555	0,189
- промисловість будівельних матеріалів	1,151	0,328
- легка	7,933	2,228
- харчова	3,753	1,052
- інші	0,055	0,011

¹ Примітка. Розраховано на основі матеріалів Тернопільського обласного управління статистики

Аналіз галузевої структури промислового виробництва регіону в 1990-2001 рр. дозволив виявити, що зміна структури промисловості в області відбувалась під впливом як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. До об'єктивних чинників можна віднести: конкуренцію з боку імпорتنих товарів (особливо в легкій промисловості, машинобудуванні, промисловості будівельних матеріалів), що особливо посилилась як результат лібералізації зовнішньої торгівлі в 1995-1999 рр. і спричинила різкий спад виробництва в зазначених галузях промисловості регіону; зупинку роботи підприємств, орієнтованих на задоволення інвестиційного попиту в умовах низької купівельної спроможності населення, недостатнього рівня монетизації ВВП (12-15% при нормативі в 50%), малодоступності кредитних ресурсів (ставка рефінансування на десятки позицій перевищує рівень рентабельності промислового виробництва); невідповідність управлінського персоналу господарських одиниць багатьох галузей працювати в нових умовах, що постійно змінюються (необізнаність з основами теорії галузевих ринкових структур - industrial economic). До суб'єктивних чинників зміни галузевої структури промисловості області можна віднести: відсутність виваженої ідеології та стратегії структурної корекції промислового виробництва як на національному, так і на регіональному рівнях; зволікання з виконанням Програми структурної перебудови економіки України; низький рівень впливу органів державної влади та місцевого самовряду-

вання на зміни в структурі промисловості. Як результат, за період 1990-2001 рр. відбулися суттєві структурні зміни промислового виробництва національної та регіональної господарських систем.

Динаміку структурних змін деякі зарубіжні та вітчизняні науковці [185; 254] розраховують за допомогою лінійного коефіцієнта структурних зрушень (виключно за галузевою ознакою):

$$K = (\sum(f_0 - f_i) / 2), \quad (2.5)$$

де K - коефіцієнт структурних зрушень, f_0 та f_i - питома вага галузі в промисловому виробництві в базовому та поточному періодах, i - кількість галузей.

В.Поважний використовує зазначений показник і для порівняння відповідності структури промисловості України структурі промислового виробництва європейських держав. [185] Згідно проведених ним досліджень в 1999 р. структура української промисловості відповідала структурі промислового виробництва країн Західної і Східної Європи лише на 45-50%, хоча в 1990 р. коефіцієнт відповідності структур наближався до 70% (нормативне значення в 100% означає повну відповідність та збалансованість промислових структур Європи та України).

Незважаючи на свою значущість при аналізі структурних змін, лінійний коефіцієнт структурних зрушень не дозволяє сформулювати уявлення про їх напрямок та об'єктивно прослідкувати тенденції зміни структури в динаміці. Тому для усунення зазначених недоліків доцільно використовувати модифікований коефіцієнт, розрахунок якого дозволить отримати більш вигодні і точні результати.

Проведений аналіз структурних зрушень в галузевій та секторній структурах промислового виробництва області (табл. 2.4) базується на розрахунку модифікованого коефіцієнта структурної трансформації, запропонованого нами:

$$K_s = (\sum(f_1 - f_0) / 100), \quad (2.6)$$

де K_s - коефіцієнт структурної трансформації промислового виробництва, f_1 , f_0 - питома вага галузі в обсязі промислового виробництва поточного і базового періодів, $(f_1 - f_0)$ - вектор зміни структури (позитивне значення вектору "+" вказує на зростання частки галузі в складі промислового виробництва, негативне значення "-" означає скорочення частки галузі в обсязі промислового виробництва регіону).

Так, показники структурних зрушень в енергетичній (0,090 по Україні та 0,037 по Тернопільській області), паливній промисловості, чорній та кольоровій

металургії вказують на все зростаючу питому вагу капітало- та енергозатратних галузей виробництва (по країні в цілому та в регіоні зокрема). Таке зростання частки базових галузей промисловості не відповідає стратегії соціально-економічного розвитку України на перспективу і спричинене, головним чином, переходом на світові ціни на енергоносії, що суттєво послабило позиції соціально-орієнтованих виробництв (легка, харчова і поліграфічна промисловість). Вектор структурних зрушень в бік посилення позицій спостерігається і в хімічній промисловості (Ks для України складає 0,040, для Тернопільської області - 0,028), яка в регіоні представлена 9 середніми та 36 малими підприємствами, що в 2001 році випускали лише 10% обсягу виробництва галузі 1990 р. Станом на 1.01.2001 р. 40% підприємств хімічної галузі регіону є збитковими (рентабельність -0,4%), а у випуску промислової продукції області питома вага хімічної індустрії складає до 3%. За подібної ситуації вектор структурної трансформації хімічної промисловості є негативним, тим більше, що для швидкого розвитку галузі в області немає необхідних внутрішніх передумов.

Таблиця 2.4

Коефіцієнти зрушення галузевої та секторної структур промисловості (Ks) країни та регіону за 1990 - 2001 рр.

Структура	Показники, що характеризують зміну структури	Україна	Тернопільська область
Галузева	Ks-електроенергетика	0,090	0,037
	Ks-паливна промисловість	0,044	-
	Ks-чорна і кольорова металургія	0,178	-
	Ks-хімічна промисловість	0,004	0,028
	Ks-машинобудування і металообробка	-0,173	-0,075
	Ks-деревообробна і целюлозно-паперова промисловість	-0,006	-0,004
	Ks-промисловість будівельних матеріалів	-0,008	0,001
	Ks-скляна та фарфоро-фаянсова промисловість	-	0,033
	Ks-легка промисловість	-0,092	-0,215
	Ks-харчова промисловість	-0,012	0,194
	Ks-борошномельно-круп'яна та комбікормова промисловість	-	0,003
	Ks-поліграфічна промисловість	-	0,003
Секторна	Ks-приватна форма власності	0,003	0,016
	Ks-колективна форма власності	0,568	0,671
	Ks-державна форма власності	-0,575	-0,596
	K-комунальна форма власності	0,005	-0,091

¹ Примітка. Розраховано на основі [196-198] та матеріалів Тернопільського обласного управління статистики

В багатьох галузях, що визначають економічне становище регіону, за десять років відбулися структурні зрушення в бік погіршення структури промислового

виробництва, що склалась на початок 1991 року. Так, K_s для легкої промисловості регіону склав $-0,215$ (в загальнонаціональних масштабах $K_s = -0,092$), для машинобудування і металообробки K_s регіональної системи становить $-0,075$ (в загальноукраїнських вимірах $K_s = -0,173$), для деревообробної і целюлозно-паперової промисловості K_s регіону склав $-0,040$ (для промислових підприємств галузі в національних масштабах $K_s = -0,006$).

Причинами виявлених структурних диспропорцій, що з року в рік погіршуються, є: обмеження в роботі з давальницькою сировиною, часті зміни митного законодавства; погіршення фінансово-економічної ситуації в країні; критичне падіння ВВП та зниження технічного рівня основних виробничих фондів; проблеми в переході до ресурсозберігаючих та екологічно чистих технологій; втрата рентабельності (рентабельність легкої промисловості регіону в 2000 р. склала $-1,2\%$, прибутковість машинобудування і металообробки становила $-11,4\%$); нестійкість позицій на внутрішніх і зовнішніх ринках збуту; втрата частини висококваліфікованого наукового та робітничого персоналу.

Концентрація підприємств легкої промисловості регіону є високою, оскільки найбільше підприємство області ВАТ “Текстерно” виробляє до 60% випуску продукції галузі. Легка промисловість володіє порівняно сучасним обладнанням і технологіями, висококваліфікованою робочою силою, проте не спроможна забезпечувати себе необхідною сировиною (до 100% натуральних волокон, що використовуються для виготовлення товарної продукції, імпортуються з країн Східної Європи та Росії), використовує наявні виробничі потужності на $30-35\%$ та не проводить масштабного інвестування в модернізацію, що послаблює конкурентоспроможність галузі на товарних ринках країни та закордону.

Частка машинобудівної та металообробної промисловості у випуску промислової продукції регіону складає $19,8\%$ (станом на 1.01.2001 р.), хоча в 1998 році цей показник був зафіксований на рівні $20,4\%$. Малі підприємства галузі формують лише 8% валового випуску машинобудування, а профіль галузі визначають чотири найбільших підприємства (радіозавод “Оріон”, завод “Сатурн”, ВАТ “Ватра”, Тернопільський комбайновий завод), що виробляють до 80% продукції. Негативний вектор структурних зрушень в машинобудуванні регіону обумовлений тим, що за часів Радянського Союзу найбільші машинобудівні

підприємства регіону були монополістами, забезпечуючи безперервний випуск продукції та стабільні робочі місця. За роки реформ вони втратили свої конкурентні переваги через розрив господарських зв'язків, лібералізацію економіки, значні обсяги фізично і морально застарілого обладнання.

На регіональному рівні позитивні структурні зрушення спостерігаються в поліграфічній ($K_s = 0,003$), борошномельно-круп'яній ($K_s = 0,003$), скляній та фарфоро-фаянсовій ($K_s = 0,033$), промисловості будівельних матеріалів ($K_s = 0,001$) та основній галузі спеціалізації промисловості Тернопільської області - харчовій промисловості ($K_s = 0,194$), хоча в загальноукраїнських масштабах спостерігається негативна структурна зміна щодо неї ($K_s = -0,012$) (див. табл. 2.4).

Порівняльні переваги поліграфічної, скляної та фарфоро-фаянсової, борошномельно-круп'яної галузей промислового виробництва регіональної господарської системи пояснюються високою якістю виробленої продукції, стабільним локальним та національним попитом, надійними зв'язками з закордонними партнерами, високою рентабельністю (показник прибутковості скляної промисловості в 2000 р. склав 9,1%, борошномельно-круп'яної - 4,8%, поліграфічної - 3,3%, медичної - 2,9%, а щорічний приріст промислового виробництва в галузях в середньому становить 15-20%).

Підприємницька структура харчової промисловості регіону представлена 110 великими і середніми підприємствами, а також 80 малими бізнес-структурами (4,1% випуску галузі). За підсумками 2000-2001 рр. в області найкраще працювала саме харчова та переробна промисловість, яка забезпечила 22% приросту товарної продукції (питома вага продуктів харчування в загальному обсязі продукції галузі - 67% [196-197]).

Харчова та переробна промисловість регіону має розгалужену територіально-галузеву структуру. В загальному обсязі виробництва харчової індустрії 46,2% припадає на цукрову (23,9% товарного випуску промисловості), 15,1% - на молочну (9,1% випуску промисловості), 12,3% - на м'ясну (7,4% випуску промисловості), 9,2% - на спиртову (4,9% товарного випуску індустрії), 2,2% - на хлібопекарну, 1,9% - на консервну підгалузь. Найбільш диверсифікованими районами внутріобласного рівня щодо розвитку харчової промисловості є Чортківський, Тернопільський, Тербовлянський, Бучацький та Гусятинський (розвинуті практично усі підгалузі

харчової промисловості), а найменш розвинутими промисловими осередками виступають Шумський, Лановецький, Підгаєцький та Зборівський райони, економічний внесок яких у товарний випуск харчової промисловості обмежується 1-2 підгалуззями (додаток М).

Проведений SWOT-аналіз профільної галузі спеціалізації Тернопільської області дозволив виявити сильний бік та “вузькі місця” розвитку харчової промисловості, що дозволить в перспективі оцінити можливі загрози та потенційні можливості ефективного функціонування галузі, розробити стратегічний план реструктуризації харчової та переробної галузі. Сильний бік харчової та переробної промисловості регіону представлений: значним потенціалом власної сировинної бази; широкими виробничими потужностями галузі, що здатні забезпечити нарощування випуску товарної продукції; ємкістю ринків збуту в країні та за її межами; наближеністю до потенційних ринків збуту; ефективним комунікаційним та транспортним сполученням з іншими регіонами країни; формуванням галуззю до 50% доходної частини бюджету області, забезпеченням більше 70% доходів від розвитку промисловості області та робочими місцями понад 30 тис.чол.

Проблемні аспекти розвитку галузі зумовлені: високим рівнем матеріаломісткості виробництва, що потребує застосування ефективного механізму підвищення ступеня використання сировини і матеріальних ресурсів, економічного стимулювання зростання якості сільськогосподарської сировини та кінцевої продукції харчової промисловості; неефективним використанням сировини, що неминує спричиняє дефіцит в її постачанні; неповною завантаженістю виробничих потужностей (від 10% в спиртовій підгалузі до 20% в молочній та м'ясній підгалузях), що призводить до зростання собівартості продукції; низькою купівельною спроможністю населення області, зростанням його самозабезпечення, що зменшує можливості розширення попиту на внутрішньому ринку; сезонністю виробництва на підприємствах, що входять до АПК і переробляють сільськогосподарську сировину, сезонністю використання значної кількості робочої сили, нерівномірним завантаженням виробничих потужностей протягом року; низькою продуктивністю праці в галузі; нерозвинутим ринком оптової торгівлі продуктами харчування; недостатнім науково-технічним рівнем галузі (механізовані роботи складають близько 60% загального обсягу); значним моральним і фізичним зношен-

ням (50-70%) обладнання (середні строки служби основних виробничих фондів галузі сягають 25 років при нормативі у 8-10 років, коефіцієнт відновлення фондів - 2-5% при нормативі в 12-15%); фінансовою залежністю підприємств галузі від торгових посередників, які поповнюють дефіцит оборотних коштів суб'єктів господарювання, купують сировину, забезпечують збут готової продукції, але тим самим обмежують можливості прискореного розвитку галузі; специфікою продукування ряду підкомплексів галузі, що проявляється в значних обсягах виробництва продукції, яка швидко псується та вимагає стислих строків зберігання і реалізації; низькою питомою вагою прогресивного обладнання, що відповідає світовим стандартам (20-30%).

Оскільки темпи розвитку тієї чи іншої галузі промисловості дозволяють робити висновки про ефективність функціонування сфери виробництва в конкретному регіоні та прогнозувати майбутні структурні пропорції, то динаміку структурних зрушень в галузях промислового виробництва регіону доцільно оцінювати також за допомогою коефіцієнта галузевого випередження росту, який пропонуємо розраховувати за формулою:

$$V_v = T_b / T_i, \quad (2.7)$$

де T_b - темп зростання обсягу виробництва галузі, T_i - темп зростання обсягу випуску промисловості в цілому (%).

Проведений нами розрахунок показника галузевого випередження росту за період 1990-2001 рр. в національному та регіональному масштабах виявив, що динамічними сферами промислового виробництва є харчова ($V_v = 2,14$ по Україні та 1,45 по регіону), легка ($V_v = 3,47$ по Україні та 0,80 по регіону) промисловість, чорна металургія ($V_v = 1,10$ по Україні та 0,66 по області), хімічна ($V_v = 0,53$ по Україні та 1,25 по області), деревообробна і целюлозно-паперова промисловість ($V_v = 1,75$ по країні та 0,96 по регіону). В той же час коефіцієнт V_v машинобудування і металообробки для регіону є надто низьким (-0,27), що вказує на збитковість та недостатній рівень реструктуризації галузі, хоча в масштабах країни для машинобудування $V_v = 2,12$. Галузі ПЕК володіють низькими темпами росту по відношенню до ступеня зростання промислового виробництва як регіональної, так і національної господарської системи (таблиця 2.5).

Таблиця 2.5

Показники галузевого випередження росту промисловості країни та регіону за 1999-2001 рр.¹

Показники випередження росту	Україна	Тернопільська область
Vv електроенергетика	-1,08	0,80
Vv паливна промисловість	-0,37	-0,34
Vv чорна та кольорова металургія	1,10	0,66
Vv хімічна промисловість	0,53	1,25
Vv машинобудування і металообробка	2,12	-0,27
Vv деревообробна і целюлозно-паперова промисловість	1,75	0,96
Vv промисловість будівельних матеріалів	0,16	0,26
Vv легка промисловість	3,47	0,80
Vv харчова промисловість	2,14	1,45

¹ Примітка. Розраховано на основі [196-198; 200]

Оцінюючи структурні зрушення в промисловості регіону, необхідно прослідкувати їх у взаємозв'язку з внутрішніми можливостями трансформації, фінансовим станом та платоспроможністю промислових підприємств (від мезо- до мікрорівня). Важливим критерієм фінансової діяльності підприємств промисловості є дотримання збалансованості між грошовими надходженнями та виплатами, що перевіряється “золотим правилом фінансування”, зміст якого полягає в необхідності узгодження термінів, на які мобілізуються фінансові ресурси, із термінами, на які вони вкладаються в реальні чи фінансові інвестиції.

Аналіз агрегованого балансу промислових підприємств України на кінець 2001 року показує, що вітчизняними суб'єктами господарювання в цілому не виконуються умови “золотого правила”. Тестування рівня виконання першої умови цього правила, відповідно до якої короткострокові активи підприємств мають бути не меншими, ніж поточні пасиви, дозволяє зробити висновок про її порушення, оскільки реальне значення показника для промислового виробництва країни та Тернопільської області складає 0,58 і 0,61 відповідно (при нормативі - не менше 1). Подібна тенденція спостерігається і щодо другої умови правила (відношення довгострокових активів до довгострокового капіталу). Для забезпечення стабільної платоспроможності значення цього показника має бути не більшим одиниці, проте його середнє значення для промислових фірм України та Тернопільської області становить 1,76 та 1,29 відповідно (в регіоні фінансове становище промисловості на 36% є стабільнішим за промисловий комплекс України, хоча все-таки

незадовільним). За розрахунками О.Терещенка [243, с.11], на підприємствах Німеччини цей показник в середньому складає 0,92. Аналогічні незадовільні результати можна отримати при дослідженні рівня виконання вимог “золотого правила фінансування” та правил забезпечення ліквідності. Так, показник робочого капіталу (різниця між оборотними активами та поточними зобов’язаннями) на промислових підприємствах країни та регіону є від’ємним, що свідчить про потенційну неплатоспроможність, оскільки наявних оборотних активів не вистачає для погашення поточних зобов’язань.

Важливим чинником прийняття рішень в сфері фінансування та структурних перетворень є ризик порушення структури капіталу (співвідношення власних та позикових джерел в структурі пасивів). Аналізуючи структуру капіталу промислових підприємств регіону, пропонуємо використовувати коефіцієнт автономії (незалежності) та коефіцієнт лівериджу (заборгованості). Чим більшим є значення коефіцієнта автономії (Кавт), який розраховується як відношення власного капіталу до валюти балансу, тим кращими є потенційні можливості для розвитку галузі, її фінансовий стан, менша залежність від зовнішніх джерел фінансування. Зростання коефіцієнта лівериджу (Кл), який розраховується відношенням позикового капіталу до власного, навпаки, свідчить про загрозу втрати платоспроможності.

Проте на структуру капіталу промислових підприємств значною мірою впливає низка факторів: галузь виробництва, форма організації бізнесу, обсяги господарської діяльності, особливості оподаткування прибутку, особливості законодавства про банкрутство. Якщо врахувати перехід українських підприємств на міжнародні стандарти звітності, активізацію світових тенденцій до гармонізації та глобалізації, за орієнтир для українських суб’єктів господарювання в перспективі (з розвитком фондового, товарного ринків, зростанням зацікавленості банківської сфери в кредитуванні виробника) можна приймати середньогалузеві значення показників структури капіталу європейських країн. Так, аналіз показників, що характеризують структуру капіталу в Німеччині та Швейцарії [307; 308], засвідчує високий розмах варіації їх значень: у тих галузях промисловості, де оборотність засобів є високою, частка позикових коштів також є високою (станом на 1.01.2001 р. Кл для харчової промисловості Німеччини складає 4,2, Швейцарії - 2,57, Кл для легкої промисловості Німеччини - 4,7, Швейцарії - 1,94) і навпаки - там, де оборотність менша, коефіцієнт

заборгованості менший (Кл для хімічної промисловості Німеччини - 1,6, Швейцарії - 1,38). В той самий час на вітчизняних підприємствах в загальноукраїнських та регіональних масштабах спостерігається дещо викривлена картина (Кавт для промислового комплексу України в 2001 р. склав 0,41, Кл = 0,68), що пояснюється нерозвинутістю кредитних відносин в Україні, високим ступенем ризику інвестицій.

Розраховані в динаміці коефіцієнти автономії та заборгованості для промисловості регіону в галузевому розрізі (табл. 2.6) свідчать про достатньо високий рівень самофінансування підприємств Тернопільської області, який поступово скорочується (Кавт для промислового виробництва в 1999 р. становив 0,69, а в 2001 р. знизився до 0,56), та зростання коефіцієнта лівериджу (Кл для промислового виробництва в 1999 р. склав 0,43, а в 2001 р. зріс до 0,77). Найвищим показником самофінансування володіє чорна металургія (Кавт = 0,85), машинобудівна (Кавт = 0,84) та поліграфічна (Кавт = 0,82) промисловість регіону, а найнижчим - енергетична (Кавт = 0,35) та харчова (Кавт = 0,34) галузі. Відповідно, коефіцієнт заборгованості з зовнішніх джерел найвищим виявився в харчовій (Кл = 1,93), енергетичній (Кл = 1,79) та медичній (Кл = 1,03) промисловості, а найнижчим - в легкій (Кл = 0,59), деревообробній (Кл = 0,50), скляній та фарфоро-фаянсовій (Кл = 0,47), промисловості бідівельних матеріалів (Кл = 0,45), машинобудуванні (Кл = 0,31) та чорній металургії (Кл = 0,17).

Фінансовий стан промислового виробництва на коротко- та середньострокову перспективу, оцінений за допомогою коефіцієнтів загальної та абсолютної ліквідності, є незадовільним. При нормативному значенні показника загальної ліквідності $K_{зл} > 2$ (відношення поточних активів до короткострокових зобов'язань), для промислових підприємств Тернопільської області він склав в 2001 р. 0,61 (порівняно з 1999 р. зріс на 0,08), що вказує не лише на відсутність резерву для компенсації збитків, але і на високу ймовірність непогашення боргів. Коефіцієнт абсолютної ліквідності (відношення ліквідних засобів до короткострокових зобов'язань) в динаміці зріс на 0,01 (в 2001 р. склав 0,02), проте є надто низьким (норматив $K_{ал} = 0,2-0,25$) для посилення довіри до промислового виробництва як стратегічного партнера з боку банківського та фінансового секторів.

Найбільш ліквідними підгалуззями промисловості регіону за показником $K_{зл}$ є поліграфічна ($K_{зл} = 2,33$), хімічна ($K_{зл} = 1,29$) та медична ($K_{зл} = 1,26$) промисловість.

За показником Кал усі підгалузі промислового виробництва Тернопільської області знаходяться в незадовільному стані, адже здатні в поточному періоді погасити від 1 (харчова, хімічна, енергетична промисловість, чорна металургія) до 17% (скляна та фарфоро-фаянсова промисловість) зобов'язань (в загальноукраїнських масштабах Кал в промисловості становить 0,02).

Таблиця 2.6

**Структура капіталу та фінансовий стан промислових підприємств
Тернопільської області¹**

Галузі промисловості	Коефіцієнт автономії			Коефіцієнт лівериджу			Коефіцієнт абсолютної ліквідності			Коефіцієнт загальної ліквідності		
	1999	2000	2001	1999	2000	2001	1999	2000	2001	1999	2000	2001
Промисловість в цілому	0,69	0,62	0,56	0,43	0,59	0,77	0,01	0,01	0,02	0,53	0,65	0,61
Електроенергетика	0,49	0,41	0,35	1,01	1,42	1,79	0,01	0,01	0,01	0,70	0,80	0,78
Чорна і кольорова металургія	0,86	0,89	0,85	0,15	0,12	0,17	0,02	0,05	0,01	0,97	1,37	0,62
Хімічна промисловість	0,73	0,61	0,53	0,36	0,63	0,85	0,02	0,02	0,01	0,70	2,68	1,29
Машинобудування і металообробка	0,88	0,87	0,84	0,12	0,14	0,31	0,02	0,02	0,05	0,58	0,63	0,87
Лісова та деревообробна промисловість	0,72	0,66	0,66	0,37	0,50	0,50	0,03	0,03	0,04	0,55	0,51	0,54
Промисловість будівельних матеріалів	0,81	0,76	0,68	0,23	0,31	0,45	0,00	0,00	0,01	0,52	0,62	0,68
Скляна та фарфоро-фаянсова промисловість	0,65	0,66	0,67	0,53	0,49	0,47	0,06	0,09	0,17	0,75	0,86	0,80
Легка промисловість	0,76	0,68	0,62	0,31	0,46	0,59	0,01	0,01	0,02	0,28	0,64	0,41
Харчова промисловість	0,54	0,41	0,34	0,82	1,43	1,93	0,03	0,01	0,01	0,45	0,49	0,49
Борошномельно-круп'яна та комбікормова промисловість	0,60	0,61	0,55	0,66	0,63	0,78	0,03	0,03	0,02	0,78	1,08	0,85
Медична промисловість	0,66	0,57	0,49	0,51	0,74	1,03	0,02	0,01	0,03	1,13	1,49	1,26
Поліграфічна промисловість	0,89	0,80	0,82	0,11	0,23	0,21	0,13	0,07	0,07	0,82	2,88	2,33

¹ Примітка. Розраховано на основі даних Тернопільського обласного управління статистики

Під час проведення структурних реформ із вибором пріоритетних сфер промислового виробництва необхідно враховувати здатність конкретної галузі мультиплікативно впливати на розвиток суміжних сфер, оскільки за умов обмеженості ресурсів, відсутності чіткого відпрацювання на макро- та мезорівнях критеріїв відбору пріоритетів прогресивних структурних реформ, цілеспрямоване інвестування в конкретну галузь за умов її високої мультиплікативності здатне спричинити позитивні екстерналії і щодо санації інших виробництв.

Максимальний ефект мультиплікації структурних зрушень промисловості розвинутих країн світу, що підтверджується і розрахунками щодо структурної перебудови промислового виробництва Тернопільської області, досягається в галузях з максимальним коефіцієнтом кореляції по відношенню до інших сфер

виробництва чи ВВП. Розраховані нами на базі Тернопільського обласного управління статистики перехресні коефіцієнти кореляції зрушень в галузевій структурі промисловості регіону (додаток Н) виявили, що найбільший коефіцієнт кореляції по відношенню до інших галузей - в харчовій (0,69) та машинобудівній (0,77) промисловості, а найменший - в електроенергетиці (0,57).

Харчова промисловість володіє найбільшим мультиплікативним ефектом, оскільки через інфляцію, зростання цін різко скорочуються реальні доходи населення. Відповідно, зрушення в структурі споживчого попиту найменшими темпами відбуваються щодо продуктів харчування. Крім того, в Україні збільшення обсягів виробництва харчової та переробної промисловості в структурі промислового виробництва призводить до зниження цін на продукти першої необхідності, розширення сукупного попиту, зростання зайнятості та, відповідно, здешевлення вартості робочої сили. В країнах Заходу, де високою є частка споживання непродовольчих товарів та вартість робочої сили, ефект мультиплікатора структурних зрушень в харчовій промисловості на декілька позицій менший.

Суттєвий мультиплікативний потенціал машинобудування і металообробки промисловості регіону зумовлений комплексним характером впливу галузі на розвиток як області в цілому, так і промислового комплексу зокрема (інвестиційна складова забезпечує економічне зростання, наповнення бюджету регіонального рівня, а споживча складова стимулює сукупний попит, усуває соціальну напруженість на регіональному ринку праці).

Зважаючи на вищезазначене, пріоритетними структурними перетвореннями регіонального промислового комплексу слід вважати такі, що спрямовані на зростання в ньому частки машинобудування, харчової, легкої, медичної, скляної та фарфоро-фаянсової промисловості, які мають достатні перспективи збільшення попиту на продукцію на внутрішньому ринку, експортний потенціал, сприятливий побічний ефект, а їх прискорений розвиток спрямований на досягнення вищої стадії соціально-економічного зростання, посилення інтелектуального та наукового потенціалів регіону, забезпечення найвищих стандартів життя населення.

При формуванні регіональної структурної політики в промисловому виробництві необхідно: спрямовувати зусилля на подолання технічної відсталості низки районів в складі території (Зборівський, Лановецький, Монастириський,

Підгаєцький, Шумський), диверсифікацію промислового виробництва як за галузевою, так і територіальною ознаками; постійно оновлювати виробничий апарат промисловості; стимулювати перелив праці та капіталу в конкурентоздатні галузі; збільшувати порівняльні переваги регіонального виробництва щодо національних та іноземних конкурентів, підвищувати ефективність та конкурентоспроможність продукції промисловості; зменшувати залежність регіонального промислового виробництва від імпортованих ресурсів; сприяти згуртуванню праце-, енерго- та матеріаломістких галузей і товарних груп, скороченню випуску продукції депресивних галузей, заснованих на старих технологіях; сприяти більш рівномірному територіальному розподілу виробничих ресурсів регіону; підтримувати процеси зростання ресурсозберігаючих виробництв та галузей з передовою технологією, концентрацію капіталу в наукомістких сферах, які б відповідали вимогам НТП (виробництво екологічно чистої продукції).

Реалізація зазначених заходів структурної корекції промисловості регіональної господарської системи об'єктивно вимагає відповідних матеріально-фінансових ресурсів, спрямованих на економічне оновлення виробництва, формування ефективної та оптимальної структури промисловості, зростання на довгострокову перспективу.

2.2. Переорієнтація інвестиційних потоків в промисловому виробництві регіону в процесі структуротворення

Політика ефективних структурних реформ органічно пов'язана з інвестуванням в процес структурної трансформації, яке виступає вагомим чинником стимулювання економічного зростання в напрямку формування стабільної та оптимальної структури промислового виробництва. Це підтверджує низка реальних прикладів швидкого економічного зростання країн, які активно і вміло використовують власний інвестиційний потенціал та залучені ресурси. Так, при подвоєнні обсягів капіталовкладень в 1965-1970 рр. XX століття в Японії, з спрямуванням їх більшої частини на розвиток пріоритетних сфер виробництва, ВВП виріс по відношенню до попередньої п'ятирічки на 60-70%. В ці ж роки завдяки активному інвестуванню в Німеччині, США, Франції досягались прирости валового продукту на 25-30%. [236]

Акцентування уваги на інвестуванні за умов транзитної економіки пояснюється тим незаперечним фактом, що від динаміки інвестицій залежать результати

структурної політики країни та регіону. Хоча величина інвестиційних ресурсів не є класичним індикатором економічного зростання, однак вона виступає його опосередкованим показником, відображаючи поточний соціально-економічний розвиток територій як результат попереднього економічного зростання чи, навпаки, занепаду в регіоні. Структуроутворююча функція інвестицій реалізується у визначенні майбутніх структурних зрушень через вкладання фінансових і майнових ресурсів в ті чи інші сфери виробництва. Використання методів макроекономічного моделювання дало змогу вітчизняним науковцям [20; 209] зробити висновок, що вдосконалення структури промисловості за її різноманітними характеристиками корелюється з ефективною структурою капіталовкладень в промислове виробництво (витрати, пов'язані з модернізацією підприємств, їх інноваційним розвитком, вкладанням капіталу в об'єкти промислової власності).

Глибина кризових явищ, відсутність протягом 1991-1999 рр. ознак економічного піднесення в Україні, стихійність структурних зрушень в промисловому комплексі, що призвели до ще більш масштабних диспропорцій, особливо чітко позначились на динаміці інвестицій в основні засоби підприємств (в 2000 р. зниження обсягів капіталовкладень порівняно з 1990 р. склало 75,5% [160] - інвестування скоротилось майже в 5 разів).

В 2000-2001 рр., порівняно з 1990 р., поглибилась інвестиційна криза для промислового сектору Тернопільської області, що негативно впливає на проведення структурних реформ. В цілому, Тернопільська область належить до регіонів малопривабливих для інвестиційної діяльності (в рейтингу інвестиційної привабливості регіонів України область очолює групу аутсайдерів, хоча її позиції за 1999-2001 р. посилюються, що дозволило піднятися з 24-го на 18-те місце [16]). Незважаючи на те, що регіональні фактори розвитку є позитивними (насичений споживчий ринок - чисельність населення регіону складає 1151 тис.чол., сприятлива структура і рівень кваліфікації робочої сили, вигідне географічне положення - зручні транспортні шляхи сполучення, високий рівень освіти населення, невисока оплата праці та значна частка незайнятого населення - рівень безробіття в регіоні становить 7% проти 4,2% в загальноукраїнських масштабах), несприятливі фактори макросередовища знижують привабливість області для потенційних інвесторів (за рейтинговими оцінками ризику щодо вкладання коштів іноземних інвесторів

Україна займає найнижчі позиції серед країн Східної Європи). [277]

Проведене нами в 2000 р. анкетне опитування підприємців Тернопільської області щодо бар'єрів активного інвестування в бізнес дозволило виділити та згрупувати за критерієм важливості основні чинники, що стримують притік інвестицій в промисловий комплекс регіону та зменшують ефективність структурних реформ. Так, з 45 опитаних менеджерів промислових підприємств, 89% в якості найважливішого чинника незадовільного інвестиційного клімату виділили економічний, 78% - майново-правовий, 69% - організаційний, 55% - науково-технічний та соціально-психологічний фактори. Основні чинники стримування інвестиційної діяльності в регіоні та їх детальна характеристика подані в табл. П1 додатку П.

Послаблення інвестиційної активності в процесі перебудови структури - явище закономірне, що було притаманне періоду трансформації і в розвинутих країнах світу. Досвід реформ Великобританії [208] засвідчує, що в умовах невизначеності, нестабільності економічної системи, стихійності структуроутворюючих процесів вкладання фінансових ресурсів в ресурсозатратні, капіталомісткі технології, занепадаючі галузі неминуче призводить до зниження конкурентоспроможності на перспективу, тому компанії не лише утримуються від інвестування в технічне переоснащення, якщо в поточному періоді вони не в змозі його провести, але й відмовляються витратити ресурси на придбання застарілих технологій. Подібне протиріччя між зменшенням можливості для накопичення (валове нагромадження основного капіталу у ВВП України скоротилось з 27,4% в 1990 р. до 19,5% в 2000 р. [249]) та об'єктивною необхідністю кардинального оновлення виробничого апарату розвинути країни вирішували різними методами [286; 304]: переорієнтацією капіталовкладень на проведення повної модернізації виробництва на базі найновіших поколінь техніки, використанням усіх неінвестиційних факторів (механізму переливу капіталу за допомогою органів фінансової інфраструктури, вдосконаленням ринкових відносин між господарюючими суб'єктами). Результатом проведених структурних реформ 1970-1980-х рр. у Великобританії стало масове згортання традиційних та депресуючих виробництв, посилення структурного перерозподілу капіталовкладень та робочої сили.

В розвинутих економічних системах структурні зрушення розпочинаються на рівні корпорацій (мікрорівень), які розробляють політику реструктуризації та

реалізують її за допомогою динамічного ринку капіталів та робочої сили. В верхніх зрізах управління (мезо- та макрорівень) визначаються конкретні інвестиційні пріоритети. Буфером, що органічно з'єднує в комплексну систему інвестування структурних перетворень від рівня підприємств до національної економіки є ринок. При цьому головним чинником переміщення факторів виробництва між галузями виступає прибутковість активів. В умовах перехідної економічної системи, коли ринкові регулятори об'єктивно не спричиняють стабілізуючого впливу на структуро-утворюючі процеси, на перший план висуваються структурні чинники (умови для досягнення належної прибутковості активів - інвестиційний клімат) та державне управління структурною трансформацією за допомогою фінансових стимулів і централізованих або регіональних капіталовкладень, які забезпечують привілейовані умови для розвитку окремих секторів, регіонів, галузей. В окремих випадках підтримка з центрального чи місцевого бюджету спрямовується в галузі, що знаходяться в стані тривалої кризи (подібна практика у Франції, Великобританії щодо базових галузей промисловості не виправдала себе), а в інших - заохочується розвиток нових виробництв, що є носіями НТП, покликаний призвести до прогресивних структурних зрушень всередині галузей, між окремими сферами виробництва та в масштабах господарського комплексу країни чи регіону, до підвищення ефективності та конкурентоспроможності нової структури.

Дослідження структурних диспропорцій промислового комплексу регіону дозволило виявити, що найбільш уразливою з точки зору інвестиційного забезпечення є сфера відтворення виробничого апарату промисловості (фінансова нестабільність призводить до звуження можливостей накопичення та інвестування). Так, наприклад, динаміка складових елементів відтворювальної структури інвестицій в промисловість Тернопільської області 1990-2000 рр. засвідчує суттєве скорочення капіталовкладень на технічне переоснащення та реконструкцію діючих виробництв, модернізацію обладнання (з 48,7 до 28,4%), хоча в США, Німеччині до 80% інвестицій спрямовуються виключно в технічне переозброєння підприємств. В умовах обмеженості матеріальних та фінансових ресурсів зменшення обсягу інвестування в технічне переоснащення є небажаним явищем, оскільки комплексне реформування та реорганізація виробництва в довгостроковій перспективі здатні принести більший ефект, ніж будівництво нових підприємств (23% від усіх

капіталовкладень в 2000 р.) та переоснащення, реконструювання окремих ділянок і цехів (48,6% від усіх капіталовкладень в 2000 р. [71]).

Динаміка елементів технологічної структури капіталовкладень в промислове виробництво Тернопільської області засвідчує, що за 1990-2000 рр. різко зросли витрати на будівельно-монтажні роботи (на 17,3% - з 51,3 до 65,2%). Натомість частка інвестицій в машини і обладнання в промисловому комплексі регіону неухильно скорочується (з 35,9 до 32,2%), що призводить до фізичного та морального старіння засобів виробництва, рівень зношеності яких в промисловості області складає 60-80%. Середній строк служби основних фондів промисловості регіону становить 25 років при нормі в 10, що не може не позначатись на якості та ціні кінцевого продукту. Досвід розвинутих країн світу в сфері інвестування підтверджує важливість спрямування капіталовкладень саме в активний елемент технологічної структури інвестицій: в США частка капіталовкладень в машини і обладнання збільшилась з 76,9% (1980 р.) до 85,1% (1998 р.) їх загального обсягу, в Німеччині до 80% інвестицій концентруються саме в устаткуванні, інструментах, машинах та обладнанні. [91; 94] Для підвищення рівня розвитку, вдосконалення структури промисловості на довгострокову перспективу доцільною є концентрація капіталовкладень в машинах і устаткуванні до рівня 65-70%, що дозволить якісно оновити обладнання, знизити собівартість готової продукції, покращити конкурентні позиції товаровиробників області в національних та світових масштабах.

Зміни в галузевій структурі інвестування в промисловість економік областей України засвідчують тенденцію зменшення капітальних вкладень в соціально-орієнтовані сфери (в структурі капіталовкладень Тернопільської області питома вага легкої промисловості знизилась з 17,5% у 1990 р. до 0,9% у 2000 р., питома вага харчової галузі - з 32,8% до 18,5%, промисловості будівельних матеріалів - з 10,9% до 0,8%, деревообробної і целюлозно-паперової - з 2,2% до 0,3%, борошномельно-круп'яної - з 2,2% до 1,7% [231]) та помітне зростання інвестицій в електроенергетику та чорну металургію, що є досить негативною ознакою при формуванні стратегії соціально-орієнтованої економіки. Такий розподіл інвестиційних потоків не відповідає пріоритетам структурної корекції промисловості регіону, оскільки стратегічно важливі для Тернопільської області сфери виробництва (машинобудування, легка, харчова, скляна і фарфоро-фаянсова, медична, поліграфічна промис-

ловість) через брак інвестиційних ресурсів, відсутність будь-якої підтримки з боку владних та ринкових інститутів втрачають свої конкурентні переваги, знижують обсяги виробництва, скорочують промислово-виробничий персонал, не проводять модернізацію виробництва та управління. Оскільки майбутні галузеві пропорції виробництва залежать від ефективного та цілеспрямованого розподілу інвестицій між ними [206; 209], то пріоритетні напрямки галузевої структури інвестицій в обов'язковому порядку повинні співпадати з вектором структурної перебудови промисловості регіону (ця вимога на сьогодні фактично не дотримується).

Зниження частки машинобудування в структурі капітальних вкладень майже в 6 разів, легкої промисловості - в 17 разів (табл. 2.7) загрожує економічній самостійності регіону, дестабілізуючи наукомісткі виробництва, які в подальшому можуть виступати інвесторами інших галузей промисловості.

Таблиця 2.7

Динаміка зрушень в галузевій структурі промислового виробництва регіону, %¹

Галузі	Інвестиції		Виробництво продукції		Чисельність працівників	
	1990	2000	1990	2000	1990	2000
Промисловість	100	100	100	100	100	100
- електроенергетика	0,9	16,9	0,1	3,8	1,3	3,9
- чорна металургія	...	0,7	...	...	0,4	0,2
- хімічна	...	...	0,3	3,1	5,6	3,6
- машинобудування і металообробка	29,7	4,4	20,3	12,8	14,6	24,2
- деревообробна і целюлозно-паперова	2,2	0,3	2,2	1,8	5,3	1,5
- промисловість будівельних матеріалів	10,9	0,8	3,7	3,8	5,8	7,2
- легка	17,5	0,9	26,1	4,6	17,8	18,1
- харчова	32,8	18,5	37,9	56,7	26,8	32,0
- скляна та фарфоро-фаянсова	...	1,1	0,5	3,8	...	4,8
- борошномельно-круп'яна	2,2	1,7	4,7	5,0	...	2,0
- поліграфічна	0,2	0,1	0,1	0,4	...	0,8

¹ Примітка. Розраховано на основі матеріалів головного управління економіки Тернопільської обласної державної адміністрації

Аграрно-індустріальна спрямованість розвитку регіону не дозволяє підвищувати рівень самофінансування адміністративної одиниці через екстенсивний тип відтворення в АПК та переважно локальний попит на сільськогосподарську продукцію. Тому інтенсифікація виробництва в галузях промисловості, що визначають НТП і справляють мультиплікативний ефект на розвиток інших виробництв, повинна стати шляхом до самозабезпечення територій, що є депресивними. Більшість вітчизняних інституціоналістів (А.Большаков, В.Косинський, М.Соболев,

М.Туган-Барановський) [20, с.19] вважають, що “елементарна справедливість диктує переважну необхідність задоволення докорінних потреб тих районів, які своєю участю в державних доходах найбільше сприяють утворенню та наповненню спільного бюджету. У протилежному випадку легко створюється становище, при якому одні райони починають існувати за рахунок інших, і в результаті з’являється атмосфера районного паразитизму, що навряд чи заохочує окремі райони до широкої ініціативи та підприємливості”.

Динаміка структури капітальних вкладень в економіку регіону в розрізі адміністративних районів за 1990-2000 рр. (табл. 2.8) вказує на високий ступінь нерівномірності розподілу інвестиційних ресурсів (лише на Борщівський, Тернопільський, Чортківський райони та м.Тернопіль припадає 57% інвестицій області). Такий територіальний розподіл капіталовкладень, коли на деякі райони (Заліщицький, Монастириський, Підгаєцький, Шумський) припадає всього по 0,8-1,8% інвестицій, об’єктивно не дозволяє підвищити рівень рівномірності розвитку районів всередині області, посилюючи проблеми депресивних районів і міст (низька якість життя, високий рівень безробіття). Існуюче просторове розміщення промислового виробництва регіону (найбільш диверсифікованими за випуском товарної продукції є лише Чортківський та Тернопільський райони, тоді як профіль виробництва більшості інших визначають одна-три галузі) вимагає від регіональних органів влади суттєвої корекції територіальної структури промисловості шляхом концентрації загальнодержавних інвестиційних ресурсів в депресивних районах та створення сприятливих умов для приватних інвесторів, що вкладають кошти в периферійні зони (позики громадських фондів, премії промислового розвитку, пільгове кредитування на зведення промислових будівель). Пропорційний розподіл державних інвестицій на обласному рівні між районами, галузями повинен посилюватись практикою закріплення місцевих ресурсів за проблемними територіями і виробництвами.

Джерелами інвестицій промислових підприємств виступають власні (капіталізація прибутку, амортизаційні відрахування, акціонерний капітал, оренда майна) засоби, бюджетні (державні капіталовкладення, кошти регіонального бюджету) ресурси, а також залучені, тимчасово вільні, засоби (іноземний капітал, ресурси позабюджетних фондів, банківські кредити, кошти тіньового сектору,

заощадження населення).

Таблиця 2.8

Капітальні вкладення в розрізі адміністративних районів Тернопільської області (у порівнянних цінах 1996 р.)¹

Райони	1990		1995		2000	
	тис.грн.	%	тис.грн.	%	тис.грн.	%
По області райони	675978	100	208163	100	99171	100
Бережанський	18002	2,6	6299	3,0	2782	2,8
Борщівський	32250	4,8	19384	9,3	7355	7,4
Бучацький	28991	4,3	14647	7,0	3953	4,0
Гусятинський	32719	4,8	13469	6,5	5549	5,6
Заліщицький	13823	2,0	7860	3,8	1754	1,8
Збаразький	31658	4,7	10049	4,8	3503	3,5
Зборівський	9883	1,5	9192	4,4	3319	3,3
Козівський	12287	1,8	13588	6,5	3129	3,1
Кременецький	30801	4,5	12137	5,8	4266	4,3
Лановецький	15718	2,3	12437	6,0	2375	2,4
Монастирський	13673	2,0	3817	1,8	1169	1,2
Підволочиський	18298	2,7	8999	4,3	4233	4,3
Підгаєцький	-	-	3351	1,6	789	0,8
Теребовлянський	34538	5,1	9117	4,4	4624	4,7
Тернопільський	32768	4,8	7676	3,7	8915	9,0
Чортківський	34856	5,1	19645	9,4	11138	11,2
Шумський	11267	1,7	4230	2,0	1148	1,2
м. Тернопіль	304446	45,3	38266	15,7	29170	29,4

¹ Примітка. Складено на основі [175] та матеріалів головного управління економіки Тернопільської обласної державної адміністрації

В процесі інвестування промислові підприємства регіону, незважаючи на проблему обмеженості власних ресурсів (питома вага чистого прибутку промислових підприємств у валовому випуску товарної продукції Тернопільської області скоротилась з 32,2% у 1992 р. до 3,3% в 2001 р.), надають перевагу внутрішнім інвестиціям (67,6% від загального обсягу капіталовкладень). І хоча така структура джерел фінансування інвестиційної діяльності досягла за роки проведення реформ ознак, характерних для країн з розвинутою ринковою економікою (в Німеччині за рахунок власних джерел здійснюється до 88% інвестицій великих підприємств, у Великобританії - до 58% [243]), переважна більшість промислових фірм області через високий податковий тиск (44%), розмитість прав власності не орієнтуються на довгострокові капіталовкладення, що є визначальним при проведенні структурної трансформації в умовах перехідної економіки.

Ефективному самофінансуванню промислового виробництва зарубіжних країн сприяють: законодавство, що регулює правові зобов'язання компаній; стимулююча

податкова політика, спрямована на тезаврування прибутку; сильні позиції банків в спостережних радах підприємств; створення довгострокових пенсійних резервів. [129, с.26] В масштабах України та Тернопільської області, де на початок 2002 р. кількість збиткових підприємств у шість разів перевищила кількість прибуткових, діяльність господарюючих суб'єктів фінансується, переважно, за рахунок значної кредиторської заборгованості. Амортизаційна політика України, що не відповідає вимогам ринкової економіки (фізичне зношення основних фондів посилюється стрімким моральним старінням, але цей процес не знаходить відображення в українському законодавстві), призводить до ситуації, коли неможливим стає навіть процес простого відтворення основного капіталу, а в окремих галузях промисловості відбувається щорічне “проїдання” амортизаційних відрахувань (до 40%). В результаті каталізуючий фінансовий ефект переоцінки основного капіталу та індексації амортизаційних відрахувань використовується не в повній мірі. Частка амортизації у власних джерелах фінансування підприємств регіону та України є невиправдано малою (6% і 9% відповідно), тоді як в Росії аналогічний показник складає 55%, США - 60% [115], не кажучи вже про те, що і використання амортизаційних відрахувань на інвестування та розширене відтворення виробництва є незначним (38-47%). [107]

Використання оренди як засобу нагромадження грошових ресурсів промисловими фірмами регіону проводиться обмежено. Масштабно застосовувати це джерело фінансування інвестиційної діяльності заважає низька вартість майна більшості підприємств, що лишилось у спадок ще з часів планової економіки, та нерозвинутість ринку лізингових послуг, що лише починає формуватись (станом на 1.01.2002 р. в області не зареєстровано ні однієї лізингової компанії).

Одним з головних інвесторів в країнах Заходу виступає уряд, за допомогою якого формується 1/4 інвестиційного потенціалу, особливо в капіталомістких сферах виробництва. Натомість в Україні частка держави в фінансуванні інвестицій в загальній сумі капітальних витрат скоротилась з 26,9% у 1990 р. до 6,1% в 2000 р. В Тернопільській області бюджетні асигнування на розвиток промисловості в загальній величині інвестицій в 2001 р. склали не більше 10%, з яких 8,7% виділялось з державного і лише 2,2% припадало на інвестування з місцевого бюджету. Наведені дані свідчать про мінімальну участь органів регіональної влади в процесі інвесту-

вання структурної перебудови промислового виробництва. Наприклад, в Німеччині частка муніципальних інвестицій по відношенню до загальнодержавних становить до 60%, в Чехії - 56%, Данії - 54%, Польщі - 52%. [91] Муніципальні капіталовкладення по відношенню до ВВП Італії становлять 4,3%, Португалії - 4,1%, Нідерландів - 2,9%, Австрії - 2,6%, Ірландії - 1,4%. [44] В Україні аналогічний показник в 2000 р. становив 0,61%, а інвестування за рахунок місцевих бюджетів промисловості Тернопільської області по відношенню до валової доданої вартості цього регіону складає близько 0,42%, що звужує потенційні можливості структурних перетворень в промисловому секторі та не дозволяє суб'єктам господарювання встановлювати паритетні відносини з органами регіональної влади. Світовою практикою структурних реформ [300], проте, доведено, що збільшення реалізованих інвестиційних ресурсів (в т.ч. із залученням коштів регіонального бюджету) з використанням досягнень НТП, ефективного використання інвестицій в пріоритетних сферах призводять до зростання загальної інвестиційної активності, нагромадження капіталу, що, в свою чергу, каталізує прогресивний розвиток матеріального виробництва та піднесення економіки регіону на якісно вищий щабель зростання. Пасивність органів місцевої влади в інвестуванні перспективних та пріоритетних для регіону сфер виробництва, в їх якісному оновленні згідно вимог НТП, в структурній перебудові промислового комплексу є однією з головних причин довготривалого занепаду, технічного відставання, структурної розбалансованості промисловості області.

Заощадження громадян є одним з вагомих елементів формування залучених інвестиційних ресурсів в економічно розвинутих країнах, оскільки фізичні особи активно купують цінні папери прибуткових корпорацій, надаючи перевагу сектору матеріального виробництва; передають акції підприємств у спадок, використовуючи їх як високоліквідний актив, тим самим підтримуючи національного товаровиробника. Проте в умовах перехідної економіки України заощадження недостатньо працюють на сферу виробництва через відсутність урядових гарантій, впевненості в отриманні сталих відсотків по депозитах, прозорості системи захисту вкладень населення. Починаючи з 2000 р. намітилась тенденція посилення довіри громадян до діяльності фінансових і банківських установ (заощадження зросли на 5%), проте кошти вкладаються, переважно, на короткий термін і не інвестуються у виробництво.

Іноземні інвестиції, яких, за деякими експертними оцінками фахівців, лише на

початковому етапі структурної перебудови потрібно було до 1,5 тис.дол.США на душу населення, на сьогодні також не сприяють ефективній трансформації структури промислового виробництва регіону. Незважаючи на те, що динаміка прямих іноземних інвестицій Тернопільської області свідчить про помітне зростання їх обсягу (порівняно з 1994 р. обсяг іноземних інвестицій зріс в 2001 р. в 2,5 рази і прямі іноземні інвестиції на душу населення регіону становили близько 19 дол.США), цей показник є надто низьким для посилення структурних реформ в промисловості.

Аналіз структури прямих іноземних інвестицій в розрізі країн-реципієнтів, що спрямовуються в промисловий комплекс Тернопільської області, свідчить про переважання капіталовкладень резидентів Австралії, Бельгії, Великобританії, Німеччини, Чехії (табл. 2.9). Сердня величина іноземних інвестицій по країнах-інвесторах найвищою є для Швейцарії, Великобританії (210 тис.дол.США), а найнижчою - для США, Німеччини, Канади (75 тис.дол.США). [235; 262] Іноземні інвестори не інвестують кошти у великі інвестиційні проекти, що вказує на невикористання в повній мірі інвестиційного потенціалу розвинутих країн для фінансування структурної перебудови промисловості регіону. В результаті виникає ситуація, коли середній розмір інвестиції з високорозвинутих країн близький до середнього обсягу інвестицій з країн трансформаційної економіки (Росія, Польща).

Переважає більшість іноземних інвестицій в промисловість області, станом на 1.01.2002 р., здійснюється у вигляді рухомого і нерухомого майна, майнових прав (технологічні лінії, обладнання і устаткування) - 60,5%. В структурі внесених інвестицій на грошові кошти припадає 18,8%, а на нематеріальні активи - 0,4% прямих іноземних інвестицій. [35] В структурі майнових внесків найбільша частка (до 70%) припадає на виробниче обладнання для харчової, деревообробної та медичної промисловості. Питома вага іноземних інвестицій, які акумулюються в промисловому секторі, зросла з 43,6% в 1994 р. до 51,3% в 2001 р. [108], що засвідчує позитивний вектор структурної перебудови економіки регіону.

Проте зміни в галузевій структурі прямих іноземних інвестицій області (1994-2001 рр.) характеризується тенденціями зниження капіталовкладень в легку (з 10,6 до 2,2%), медичну (з 1,6 до 1,1%) промисловість, машинобудування і металообробку (з 33,2 до 17,5%) та зростанням іноземного інвестування в паливну (з 1,3 до 11,4%), харчову (з 24,6 до 39,1%), фарфоро-фаянсову (з 0,1 до 1,4%), поліграфічну (з 0,1 до

0,4%) та промисловість будівельних матеріалів (з 0,7 до 2,9%). [62] Найбільш важливими секторами у харчовій промисловості регіону для іноземного інвестування є виробництво безалкогольних напоїв, соків, овочевої продукції, алкогольних напоїв, виробництво м'яса. Отже, іноземні інвестори цілком логічно вибирають для себе мінімально ризиковану стратегію та зосереджують інвестиційні кошти в низьковитратній сфері споживчих товарів.

Таблиця 2.9

Структура прямих іноземних інвестицій в промисловість Тернопільської області по країнам, %¹

КРАЇНА	1996	1998	2000
Австралія	40,5	26,2	21,0
Австрія	5,8	3,4	2,2
Бельгія	18,4	11,8	9,5
Великобританія	7,4	6,8	7,3
Канада	4,7	2,9	-
Кіпр	0,1	0,5	1,2
Німеччина	11,0	15,7	22,0
Польща	6,3	5,3	4,4
Росія	2,2	3,6	5,3
Чехія	0,1	19,2	24,1

¹ Примітка. Складено за матеріалами Тернопільського обласного управління статистики

Таким чином, наявна галузева структура прямих іноземних інвестицій знаходиться в протиріччі з пріоритетами розвитку промисловості області. Порівняння наявних пріоритетів промислового розвитку Тернопільської області з наявною структурою капіталовкладень в промислове виробництво (табл. 2.10) вказує на існування суттєвих відхилень, які не дозволяють профільним сферам виробництва стати каталізаторами ефективних структурних зрушень та економічного зростання регіону. Ранги важливості лише харчової (1), машинобудівної (2) та хімічної (8) галузей, виявлені нами за методом анкетування спеціалістів Тернопільської обласної державної адміністрації, корелюються з наявною структурою інвестицій в основний капітал промислового виробництва. Проте, зважаючи на постійне скорочення інвестицій в промислове виробництво (в 2,5 рази в 2001 р. порівняно з 1992 р.), виявлена відповідність структури інвестицій структурі пріоритетів все одно не сприяє прогресивності структурних реформ. Значущість легкої промисловості та промисловості будівельних матеріалів для розвитку економіки регіону не підкріплюється інвестиційними “вливаннями” в зазначені сфери.

Таблиця 2.10

Дисбаланс між пріоритетами промислового розвитку Тернопільської області та здійсненими капіталовкладеннями¹

ГАЛУЗІ ПРОМИСЛОВОСТІ	Ранг важливості галузі	Обсяг капіталовкладень в 2000 р., тис.грн.	Ранг напрямку інвестицій	Ступінь відповідності
Харчова промисловість	1	18890	1	+
Легка промисловість	2	796	6	-
Машинобудування (приладобудування)	3	1438	3	+
Промисловість будівельних матеріалів	4	388	7	-
Деревообробна і целюлозно-паперова промисловість	5	261	9	-
Скляна і фарфоро-фаянсова промисловість	6	1353	4	-
Поліграфічна промисловість	7	86	10	-
Хімічна промисловість	8	364	8	+
Чорна і кольорова металургія	9	934	5	-
Електроенергетика	10	11779	2	-

¹ Примітка. Складено за матеріалами Тернопільського обласного управління статистики та головного управління економіки Тернопільської обласної державної адміністрації

Оцінка спроб органів державної влади та місцевого самоврядування (бюджетні капіталовкладення, пільгові умови оподаткування та кредитування для окремих сфер виробництва) щодо переорієнтації інвестиційних потоків в пріоритетні галузі, як і виявлений дисбаланс між пріоритетами промислового розвитку на рівні регіону і здійсненими інвестиціями, не дозволяють робити оптимістичні прогнози стосовно інтенсифікації промислового виробництва. Це вимагає розробки відповідних механізмів стимулювання приватних та державних капіталовкладень.

Аналізуючи галузеву структуру прямих іноземних інвестицій та їх структуру в розрізі країн-реципієнтів, відзначимо, що внаслідок незначної кількості масштабних інвестицій, внесення однієї великої інвестиції в промисловість регіону здатне істотно вплинути на динаміку та структуру іноземних капіталовкладень, але якісно характер іноземного інвестування не змінює, оскільки прямих іноземних інвестицій надто мало для масштабних структурних перетворень (в область щорічно інвестується від 8,7 у 1994 р. до 21,4 млн.дол.США в 2000 р.).

Незважаючи на те, що прямі іноземні інвестиції є додатковим засобом фінансування структурної перебудови промислового комплексу, що сприяє прискоренню впровадження ринкових реформ, створенню стратегічних альянсів між національними та іноземними товаровиробниками, підвищенню рівня конкуренції на ринку та ступеня адаптації суб'єктів господарювання до умов конкурентного

середовища, запозиченню позитивного зарубіжного організаційного та управлінського досвіду, стимулюванню розвитку експортного потенціалу та зниженню рівня імпортозалежності, впровадженню сучасних технологій та підвищенню зайнятості та кваліфікації робочої сили, іноземні капіталовкладення часто витісняють з ринку внутрішніх виробників та постачальників, спричиняють трансферт частини прибутків за кордон, жорстку експлуатацію місцевих сировинних ресурсів, виникнення негативних екстерналій при інвестуванні в небажані для суспільства напрямки діяльності, порушення ринкової структури через “нечесну” конкуренцію з національними інвесторами (“пов’язуючі” контракти, низькі відсоткові ставки) або виникнення монополізму, зростання залежності від іноземного капіталу.

Зазначені особливості іноземного інвестування вимагають пошуку більш дієвих джерел фінансування структурної перебудови. В якості одного з напрямків нарощування обсягу залучених ресурсів, поряд з емісією цінних паперів та новими формами фінансування капіталовкладень (інвестиційний лізинг, толінг, селенг), можна розглядати ресурси комерційних банків, що сьогодні не відіграють істотної ролі в кредитуванні національного товаровиробника (до 55% промислових фірм області взагалі не використовують в якості джерел інвестиційних ресурсів банківські кредити, а їх частка в структурі інвестицій в основний капітал промислового виробництва Тернопільської області складає менше 1%).

Основною проблемою недовикористання потенціалу банківської системи в кредитуванні реального сектора економіки залишається відносна відокремленість фінансового та промислового капіталів. Особливо висока частка “безкредитних” підприємств спостерігається серед виробників продукції споживчого та проміжного призначення, а знижена - в секторі інвестиційних товарів. Промислові підприємства регіону, що користуються і не користуються кредитом, суттєво відрізняються один від одного за результатами господарської діяльності. Згідно проведеного нами аналізу, різниця зводиться до того, що сфера “безкредитності” охоплює в середньому більш успішні підприємства (лише 25% прибуткових компаній використовують банківський кредит), в той час як виробники протилежної групи демонструють гірші результати господарської діяльності.

Для промислових підприємств важливими є умови кредитування (“якість” кредиту), що залежать від розміру відсоткової ставки, терміну позики, ступеня

досконалості законодавчої бази. За жодним з названих параметрів принципи функціонування банківського сектору не задовольняють вимогам промислового виробництва щодо фінансування процесів трансформації та розвитку на довгострокову перспективу. Так, до 85% кредитних ресурсів в промисловість регіону залучаються на короткостроковій основі, тоді як для ефективної роботи сфери матеріального виробництва необхідним є саме довгострокове кредитування під реальні відсотки (на сьогодні кредитні ставки є неспівставними з рівнем рентабельності оборотних засобів промисловості).

Інвестиційна активність комерційних банків стримується, за словами Б.Луціва [145], недостатньою відпрацьованістю процесу кредитування реального сектора економіки. Аналітичні служби банків не готові до самостійної оцінки напрямків структурних зрушень і пріоритетів розвитку промислового комплексу регіону, прогнозування можливого ризику втрат від інвестиційних кредитів, а не розроблена методика обґрунтування підходів до визначення оптимальних цін на кредити для сфери виробництва не дозволяє залучати кредитні ресурси для додаткового “підживлення” успішно господарюючих суб’єктів та поширення результатів їх діяльності, що характерно для нормальної ринкової економіки.

На ринку інвестиційних ресурсів відбувається зіткнення інтересів учасників інвестиційного процесу. Розмах інтересів при цьому є достатньо широким - від виключно утилітарної потреби збереження робочих місць та отримання зарплати до стратегічного завдання підвищення ефективності економіки. Цілями інвестора виступають: отримання прибутку з інвестованого капіталу; завоювання незайнятих сегментів ринку, закріплення позицій чи подальше розширення власного ринку (по товарах, споживачах, регіонах); доступ до дешевих джерел сировини та матеріальних ресурсів, робочої сили. Цілями реципієнта є: соціально-економічний розвиток території; зростання дохідної частини місцевого бюджету; вирішення екологічних, подолання низки соціальних проблем, технічне переозброєння виробництва та підвищення його ефективності. Ці інтереси (інвестора і реципієнта) не завжди співвідносяться один з одним належним чином та часто вступають в протиріччя, що підриває інвестиційну активність внутрішніх “донорів”, сприяє відтоку капіталу з наукомістких, венчурних виробництв і, в результаті, знижує ефективність структурних реформ в промисловому секторі, збільшує їх тривалість.

З метою підвищення ефективного використання інвестицій в процесі прогресивних структурних реформ, оптимізації інвестиційних потоків з пріоритетами економічного розвитку постає потреба у вдосконаленні методик і розрахунків рентабельності капітальних вкладень. Більшість існуючих оцінок ефективності інвестиційної діяльності (метод зведення різночасових витрат, порівняння інвестиційних проектів на основі розрахунку інтегрального ефекту, індексу прибутковості, внутрішньої норми рентабельності, строку окупності [153; 156; 255; 273]) стосуються виключно економічної вигоди від реалізації того чи іншого проекту та потребують надто складних математичних обчислень за відсутності офіційних даних з багатьох питань. Структурна ж трансформація промисловості регіону вимагає системності в оцінці ефективності капітальних вкладень, врахування різних ефектів від інвестування. Це обумовлено визначальною роллю структурних змін в напрямку формування якісно нової прогресивної структури промислового виробництва, що відповідає світовим тенденціям інформатизації економіки.

Необхідність постійного моніторингу ефективності інвестиційної діяльності в контексті завдань структурної корекції та ідеології економічного зростання вимагає розрахунку низки показників, які пропонуємо розглядати у формі комплексної шкали оцінки ефективності інвестиційної діяльності (економічний, екологічний, соціальний, ресурсний ефекти), що дозволяє порівнювати відповідні коефіцієнти за тривалий період часу з виявленням суттєвих відхилень від пропонованих тенденцій розвитку (табл. П2, додаток П). Такий підхід сприятиме чіткому відстежуванню тенденцій дисбалансування між пріоритетами промислового розвитку території (профільні сфери виробництва) на довгострокову перспективу та їх інвестиційним забезпеченням. В якості показників пропонуємо використовувати: ефективність інвестування, рівень прибутковості власних ресурсів та реалізованої продукції, норма прибутку, строк окупності, рівень галузевого безробіття, галузевий прибуток на одного працюючого, енерговіддача продукції, фондоозброєність праці та матеріаломісткість продукції галузі. В табл. П3 додатку П наведена методика оцінки стану промисловості, яка дозволяє проаналізувати конкурентні позиції та значущість конкретної сфери промислового виробництва на регіональному рівні для виявлення та відбору пріоритетів територіального розвитку.

Потреба в інвестиціях для структурної трансформації промислового комплексу

Тернопільської області зростає в зв'язку з необхідністю якісного оновлення діючих виробничих потужностей, нормалізації галузевих, відтворювальних, вартісних, технологічних пропорцій та реалізації інноваційної стратегії розвитку. Каталізатором перспективної інвестиційної діяльності та спрямовуючою силою структурної корекції промислового виробництва повинні виступити центральні та місцеві органи влади. Проте роль держави в залученні інвестиційних ресурсів не повинна обмежуватись лише створенням дієвого правового поля, принаймні на сучасному етапі трансформаційних процесів.

В основу державного регулювання інвестиціями на макро- та регіональному рівнях повинні покладатись наступні принципи: 1) децентралізація інвестиційного процесу (заохочення до інвестування як приватних, так і державних інвесторів, "гасіння" ризикованості капітальних вкладень шляхом інвестування в різні проекти з різним терміном окупності); 2) збільшення частки власних коштів суб'єктів підприємницької діяльності у фінансуванні інвестиційних програм; 3) перенесення центру ваги з безповоротного фінансування на кредитування та адресне спрямування виділених коштів з розробкою механізму їх повернення при збитковому чи нецільовому витрачанні; 4) контроль за цільовим використанням централізованих ресурсів з чітким визначенням кола відповідальних осіб; 5) вдосконалення нормативно-правової бази інвестування; 6) прогнозування перспективного надходження капіталу за формами власності, в територіальному та галузевому розрізі; 7) індикативне планування структури капіталовкладень; 8) закріплення обсягів щорічного бюджетного фінансування капітальних вкладень; 9) розробка інвестиційних програм, спрямованих на реалізацію стратегічних цілей реципієнтів, ранжування програм за пріоритетністю проведення, формування сприятливої структури реалізації обраних програм з оцінкою ефективності інвестиційного процесу; 10) використання механізму стратегічних державних та регіональних замовлень, розміщення їх на конкурсній основі, оптимізація структури інвестицій, концентрація державних капіталовкладень на вузькому полі пріоритетних програм; 11) прискорене забезпечення інвестицій прогресивними інноваційними зрушеннями, що сприяють зниженню ресурсомісткості продукції, покращенню її якості та формуванню оптимальної ціни; 12) розширення обсягу виробництва та асортименту товарів споживчого попиту; 13) посилення експортних

позицій промислового виробництва, освоєння випуску конкурентоспроможної продукції на основі сучасних досягнень науки і техніки; 14) вдосконалення технологічної структури капіталовкладень в напрямку скорочення питомої ваги будівельно-монтажних робіт та зростання видатків на закупівлю нового обладнання, зміна галузевої структури капітальних вкладень з метою підвищення інвестиційних накопичень в переробних галузях промисловості (легкої, харчової, деревообробної), покращення відтворювальної структури капіталовкладень в напрямку зниження питомої ваги нового будівництва у виробничому процесі і зростання частки витрат на технологічне переоснащення та реконструкцію діючих підприємств (більш дешеве інвестування).

В якості інструментів реалізації регіональної інвестиційної політики щодо структурних реформ промисловості пропонуємо використовувати:

грошово-кредитне стимулювання (проектне кредитування - цільова кредитна лінія під визначений контракт в розмірі раніше встановленої банком межі надання позики; емісія акцій та облігацій промислових фірм під реалізацію конкретних інвестиційних програм; зниження норми банківського процента до рівня 10% або надання безпроцентних кредитів; “заморожування” нарахування відсотка по заборгованості на визначений період часу; обмін зобов’язань підприємств на акції; етапне кредитування - відновлювальна кредитна лінія з ув’язкою наступного виділення коштів та наслідків ефективного вкладання раніше наданих позик; інвестиційні гарантії; кредитна експансія в довострокові інвестиції);

фінансово-бюджетне стимулювання (зниження ставки податку на реінвестований прибуток; безмитний імпорт обладнання, сировини; субсидії на користування енергією; гранти на проведення науково-дослідних та проектно-конструкторських робіт, підвищення кваліфікації і перепідготовку кадрів, впровадження ресурсозберігаючого обладнання);

стимулювання інфраструктурного забезпечення (надання земельних ресурсів, будівель і споруд у користування за пільговими цінами; формування фондового ринку, сприяння взаємовигідному злиттю фінансового і промислового капіталів, нагромадження оптимальних розмірів статутних фондів суб’єктів господарювання; створення цільових позабюджетних фондів: природоохоронного, резервного, регіонального розвитку).

Задля прибуткового вкладання капіталу пріоритетом повинно ставитись інвестування в наукомісткі галузі і виробництва (медична техніка, верстати з програмним управлінням, теле- та радіоапаратура, біотехнології, комп'ютерна техніка), галузі з швидкою окупністю інвестицій (легка та харчова промисловість, промисловість будівельних матеріалів), високорентабельні виробництва (нові види безпечних генеруючих потужностей, хімічна та нафтохімічна промисловість) та сфери з мультиплікативним ефектом інвестування (машинобудування, металургія).

Резюмуючи розгляд проблеми, зазначимо, що врахування запропонованих пріоритетів та завдань трансформації промислового виробництва на інвестиційній основі в практичних діях урядовців вищого рангу та керівників на місцях дозволить прискорити розтягнуті в часі процеси перебудови економіки та перехід до якісно нового етапу розвитку, що відповідає вимогам НТП та світовій практиці структурних змін.

2.3. Управління інноваційним процесом в промисловості регіону в контексті структурних перетворень

Прогресивний економічний розвиток провідних країн світу сформував основні моделі їх стратегічної орієнтації, серед яких, при проведенні структурної перебудови промислового комплексу регіону, на особливу увагу заслуговує модель трансформації структури. Це модель орієнтації на інноваційний розвиток виробництва, яка акцентує увагу на актуальності впливу передових технологій щодо розв'язання економічних, фінансових, організаційних та соціальних проблем, якісній зміні структури економіки, взаємовідносинах між учасниками господарської діяльності та підтримці належного рівня життя населення як кінцевої мети ефективних структурних змін. При цьому, на відміну від моделі технологічного повштовху [276], в якій пріоритетні напрямки розвитку науки і техніки визначає уряд, зважаючи на наявність відповідних матеріальних ресурсів, інформаційного забезпечення структурних перетворень, експертизи, та моделі ринкової орієнтації [277], де провідна роль в розподілі ресурсів та визначенні напрямків розвитку належить ринковим силам, модель трансформації структури органічно поєднує ринкові та державні важелі впливу на структурну перебудову економіки. Саме тому при побудові організаційно-економічного механізму структурної трансформації

промисловості регіону зазначена модель є найдоцільнішою для використання, оскільки стимулює участь у проведенні структурної політики усіх суб'єктів регіонального ринку (владних структур, споживачів промислової продукції, бізнес-одиниць), орієнтує промисловий комплекс на пріоритетне використання науково-технічного фактора у виробництві кінцевого продукту, формуючи тим самим ефективну технологічну структуру промисловості.

Світовий досвід розвитку економіки в умовах ринку та стимулювання конкурентних позицій національних виробників переконливо доводить, що найвагомійший внесок у формування суспільного продукту справляє НТП, за допомогою якого забезпечується до 75% приросту ВВП. В 50-60-ті рр. ХХ століття технічний прогрес забезпечив 73-75% зростання ВВП Франції, Швеції, 60-65% - Німеччини, 40-46% - Японії, Великобританії, тоді як збільшення капіталовкладень спричинило приріст ВВП лише на величину від 17 (в Італії) до 30% (в Японії). [294, с.61] Ще більш актуальною є опора на досягнення науки і техніки в сучасній постіндустріальній економіці, в якій знання та інформація стають найдорожчими продуктами, а економічний розвиток визначається темпами зростання частки інформаційних послуг у ВВП (питома вага інформаційного сектору у ВВП Японії - 20% [60; 283]).

Затратна модель господарського розвитку колишнього СРСР, що дісталася в спадок Україні на початку 90-х років ХХ століття, підривала радикальну модель розширеного відтворення саме тим, що ігнорувала реальну ефективність нагромадження, робила продукування капітальних вкладень малорезультативними, переорієнтовуючи їх на інфляційний критерій (подорожчення основних фондів без покращення їх якості). Затратна система, таким чином, дистанціюється від ключових факторів НТП, на основі яких і проводяться прогресивні структурні зрушення: високі технології, якість праці та продукції, ефективність виробництва, система оплати праці, вертикальна інтеграція і міжгалузеві форми організації виробництва.

Задля подолання подібної негативної ситуації в умовах перехідної економіки актуальною вбачається опора на НТП щодо побудови високотехнологічної структури промислового виробництва регіону, органічна вбудова в яку досягнень науки і техніки повинна забезпечуватись через розвиток інноваційної сфери. Сьогодні фінансово-економічне благополуччя кожного господарюючого суб'єкта

визначається його місцем в ієрархії науково-технологічного простору.

Проте процес внесення змін і вдосконалень у компоненти матеріального виробництва багато в чому залежить від інноваційного потенціалу суб'єктів інноватики (конкретне підприємство, територіальна одиниця, країна), тобто здатності продукувати наукомістку продукцію, що задовольняє вимогам ринку, починаючи від розробок (наукових, проектних, конструкторських), експериментальних робіт до успішного підприємницького освоєння нових наукомістких технологій, продукції, організаційно-управлінських рішень, засобів контролю. Інноваційний потенціал, як креативний показник, включає інформаційно-методологічну, кадрову, економічну, організаційну, матеріально-технічну, фінансову складові.

На думку В.Кардаш [98, с.55], для того, щоб товар (процес) вважався інноваційним, необхідними і достатніми є 30% витрати інтелектуальної наукової праці в собівартості нової продукції. Вважаємо такий підхід надто спрощеним, адже використання зазначеного критерію автоматично відносить до інноваційних продуктів і псевдоінновації - нові практичні засоби, які характеризуються лише частковими, незначними змінами параметрів застарілої техніки, аналогів і можуть не мати ніякого відношення до поступу НТП.

Для того, щоб промислове підприємство можна було вважати прогресивним, постійно продукуючим інновації, воно повинно відповідати цілому комплексу параметрів інноваційності, серед яких пропонуємо виділяти:

параметри наукомісткості виробництва (чисельність науково-технічних кадрів в загальній кількості зайнятих - не менше 15%; річний приріст витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки (НДДКР); обсяг фактично проведених та нормативних витрат на НДДКР - не менше 5% обсягу продукції; обсяг витрат на оплату праці послуг суб'єктів інноваційної інфраструктури щодо маркетингу, реклами, підготовки кадрів; частка прибутку, спрямована на НДДКР);

параметри якості та конкурентоздатності продукції (якість та диференціація продукту; численність каналів постачання і збуту готової продукції; частка ринку, його структура; обсяг витрат на проведення випробувань продукції, строк чинності дії сертифікатів);

параметри техніко-економічного рівня продукції (відповідність товарів національним та світовим стандартам; фондоозброєність; середній життєвий цикл

інновацій не більше 3 років; наявність в складі промислової продукції принципово нових товарів, які не випускаються іншими підприємствами);

параметри оновлення продукції (частка принципово нової продукції в загальному обсязі виробництва - не менше 10%; частка науково-технічних витрат в собівартості виробів - не менше 30%; коефіцієнт оновлення продукції - не менше 5% в рік);

параметри експортабельності продукції промислового виробництва (питома вага виробів, що знаходять збут за кордоном; обсяги зарубіжних ринків, їх сегментація; частка виробів, реалізованих за ВКВ).

Використання пропонованих критеріїв інноваційності для оцінки технологічної структури промисловості регіону дозволяє зробити висновок, що віднести до прогресивних виробництв не можна жодну господарську одиницю Тернопільської області, зважаючи на недостатній рівень їх інноваційної активності, обмежені фінансові ресурси суб'єктів господарювання.

Для оцінки ступеня корекції структури промислового виробництва в бік збільшення частки високотехнологічного виробництва і вироблення управлінських рішень, які сприятимуть формуванню ефективної технологічної структури з переважанням наукомістких виробництв, важливим є визначення ступеню новизни виробів (процесів), який пропонуємо розраховувати за допомогою коефіцієнта інноваційності (H_{inn}), рангові значення якого подані в табл. 2.11:

$$H_{inn} = (\sum K_i / \sum K_{i,max})100, \quad (2.8)$$

де $\sum K_i$ - кількість балів за усіма пропонованими в таблиці параметрами, $\sum K_{i,max}$ - сума вищих рангів новизни.

Критерії інноваційності встановлюються, виходячи з радикальності здійснення науково-технологічних процесів у виробництві, ефективності їх сприяння структурним змінам. Задля радикальності майбутніх структурних змін пропонуємо при $H_{inn} \geq 80\%$ вважати проведену інноваційну зміну якісно новою, а виріб, процес - прогресивним, який якісно вдосконалює технологічну структуру промисловості; при $30\% \geq H_{inn} < 80\%$ можна говорити про створення нового товару (при накопиченні критичної маси подібних змін в промисловому комплексі вони сприяють ефективним структурним реформам); при $H_{inn} < 30\%$ має місце незначна модифікація, що не є основою для визнання продукту інноваційним

(псевдоінновація) і не призводить до відчутного покращення структури промислового виробництва.

Таблиця 2.11
Ранги ступеня новизни інноваційних товарів, процесів¹

Ступінь новизни, рангова оцінка	Параметри, що оновлюються, бали	
	функція	конструкція, форма
1. Несуттєва модифікація окремих параметрів, що не покращує властивостей виробу	1-2	1
2. Вдосконалення окремих параметрів і властивостей	2-3	2
3. Суттєва зміна параметрів і властивостей	3-4	3
4. Нові комбінації функцій, поява додаткових функцій з внесенням важливих технологічних вдосконалень	4-6	4
5. Докорінне якісне перетворення функцій та технічних дій	6-8	5
6. Поява якісно нової функції товару, процесу, що не має прототипів і аналогів	8-10	6

¹ Примітка. Складено автором

Використання пропонованих порогових значень інноваційності при аналізі структурних змін дозволить робити відбір пріоритетів науково-технічної діяльності на основі обґрунтованого стратегічного підходу. З одного боку, недопустимим є використання обмежених ресурсів держави на підтримку псевдоінновацій, вдосконалення переважаючих, але застарілих технологій, які тим самим консервують технологічне відставання та низьку конкурентоспроможність продукції. З іншого боку, безперспективною є концентрація ресурсів у виробач, час для впровадження яких ще не наступив, оскільки в цьому випадку капіталовкладення десятиліттями не будуть приносити прибутку.

Моніторинг інноваційної прогресивності в структурно-перебудовчих процесах, проведений в розрізі промислових підприємств Тернопільської області за часом їх створення (додаток Р), дозволяє зробити висновок про те, що інновації на фірмах, зареєстрованих станом на 1.01.1995 р., носили стихійний характер і були пов'язані, передусім, з глобальною трансформацією економіки та перетвореннями форми власності (впровадження нової продукції, зміни в структурі і формі власності, модифікація виробництва). Натомість фірми регіону, що виникли в 1995-2000 рр., впроваджували систематичні інновації, які, між тим, носили рекомбінаційний та модифікаційний характер (запровадження нової техніки, вихід на внутрішні ринки з впровадженням нової системи дистриб'юції, внутрішня система контролю якості, структуризація посад менеджерів).

Моніторинг господарської діяльності промислового сектора України та Тернопільської області вказує на низьку інноваційну активність підприємств. У 2001 р. порівняно з 1994 р. кількість промислових фірм, що впроваджували інновації, знизилась на 31,6% (з 26,0% від усіх підприємств до 14,8%), в той самий час, як питома вага інноваційних підприємств в США, Японії, Німеччині, Франції зросла до 70-80% їх загальної кількості. [180] Число новостворених зразків техніки, порівняно з 1990 р., на підприємствах України знизилось на 30-40%; впроваджених роботизованих технологічних процесів, промислових робіт знизилось більше, ніж в 10 разів; металорізальних верстатів з числовим програмним управлінням - в 30 разів, а питома вага інноваційної техніки, що відповідає світовим аналогам, сертифікована за міжнародними стандартами якості, не перевищує 2,2% загальної кількості техніки і технологій промислового виробництва. Порівняно з 1991 р. кількість впроваджених технологій у виробництво зменшилось до 39,4%, в т.ч. ресурсозберігаючих і безвідходних - до 43,4%. Процес введення в дію автоматизованих ліній, виробництв, гнучких виробничих систем скоротився в 4,5-5 разів. Наведені факти дозволяють констатувати суттєву інноваційну кризу національного промислового виробництва.

Аналіз практики інноваційної діяльності промислового виробництва Тернопільської області за 1997-2000 рр. (табл. 2.12) показує зниження інноваційної активності за кількістю підприємств (на 16,3%), комплексною механізацією виробництв (на 22,3%), впровадженням прогресивних технологічних процесів (на 18,7%), що є негативною ознакою структурних реформ в промисловості. Одночасно спостерігається зростання кількості впроваджених комплексних механізованих ліній (на 40%) і освоєння виробництва нових видів продукції (в 2-2,3 рази). Так, в 1997 р. впроваджено 33 нових технологічних процеси, з яких 42,4% - ресурсозберігаючі і безвідходні. Комплексною механізацією цехів, діляниць займалось 1,1% промислових підприємств регіону, 0,8% - впровадженням механізованих потокових ліній, 7,5% - нових технологічних процесів, 3,8% - маловідходних і ресурсозберігаючих процесів, 18,8% - освоєнням нових видів продукції, 16,9% - освоєнням виробництва нових ТНС.

У 2000 р. в області інноваційною діяльністю займалось 41 промислове підприємство, що на 24,3% перевищує кількість інноваційно активних фірм в 1999 р., але менше на 10,9% за відповідний показник 1998 р. За галузевою ознакою серед

інноваційних фірм домінують підприємства харчової промисловості (затрати на інновації протягом 1995-2001 років зросли на 30%) та машинобудування і металообробки (затрати на інновації протягом 1995-2001 рр. порівняно з 1990 р. скоротились на 15%), на які припадає по 37,1% загальної кількості промислових одиниць, що формують інноваційний потенціал регіону. Це пояснюється, передусім, значним обсягом інвестування в зазначені сфери, швидкою окупністю капіталовкладень, стабільним попитом на продукцію галузей та наявністю обігових коштів. Підприємства хімічної промисловості, що впроваджували інновації, складають лише 8,7% (затрати на інновації знизилась на протязі 1995-2001 рр. майже в 2 рази), легкої - 5,4% (затрати на інновації зросли протягом 1995-2001 рр. на 40%), деревообробної і целюлозно-паперової - 5,3% (затрати на інновації зросли протягом 1995-2001 рр. в 3,5 рази) від загальної кількості. [132; 226] Інші галузі (фарфоро-фаянсова, паливна, промисловість будівельних матеріалів) індустрії формують лише 6,4% загального числа інноваційно активних фірм.

Таблиця 2.12

Показники інноваційної діяльності промислових підприємств Тернопільської області¹

Показники	1996	1997	1998	1999	2000	Приріст (зменшення), %
Кількість підприємств, що займались інноваційною діяльністю, один.	-	49	46	33	41	83,7
% від загальної кількості промислових фірм	-	18,6	17,1	11,3	13,3	
Комплексна механізація і автоматизація виробництва						
- комплексна механізація, автоматизація, гнучка автоматизація дільниць, цехів, виробництва	9	3	10	4	7	77,7
- впровадження комплексних механізованих, поточкових та напівавтоматичних ліній	5	2	2	1	7	140,0
- впровадження металорізальних верстатів з числовим програмним управлінням, що вмонтовані і не вмонтовані в лінії та технічні комплекси, один.	-	1	-	-	-	0,0
Впровадження нових прогресивних технологічних процесів і освоєння нових видів продукції	32	33	22	21	26	81,3
з них маловідходні, ресурсозберігаючі, безвідходні	9	14	14	11	15	166,6
Освоєння виробництва нових видів продукції, наймен.						
- машин, устаткування, апаратури, приладів	2	2	3	9	4	200,0
- матеріалів, виробів, продукції	254	283	296	382	570	224,4
з них товари народного споживання	240	276	278	367	555	231,3

¹ Примітка. Розраховано за даними відділу фінансів Тернопільського обласного управління статистики

В 2000 р. комплексно механізовано і автоматизовано виробничі процеси на наступних підприємствах області: Заліщицький спиртзавод (механізовано 5 дільниць), ВАТ “Текстерно” - 5 дільниць, Тернопільський завод продтоварів і ВАТ “Текстерно” - по 1 механізованій потоковій лінії, Бережанська макаронна фабрика - 3 лінії. На промислових підприємствах регіону впроваджено 26 нових технологічних процеси, 15 з яких є маловідходними та ресурсозберігаючими (57,7%). За 2000 р. освоєно виробництво 570 найменувань нових видів продукції, з яких 97,4% - товари народного споживання (ТНС). В той же час освоєння виробництва нових видів машин і устаткування порівняно з 1999 р. знизилось більше, ніж в 2 рази (з 9 до 4 найменувань). Із загальної кількості промислових підприємств області нові ринки збуту всередині країни шукали 16% фірм, за межами країни - менше 5%.

Отже, інноваційна діяльність підприємств області сфокусована, головним чином, на освоєнні нових видів продукції, що зумовлено пред’явленим локальним попитом та порівняно невисокими затратами на виробництво. Але структура основних фондів за віковим складом не дає можливості визнати інноваційну діяльності як таку, що призведе до якісних структурних змін на довгострокову перспективу та підвищить конкурентоспроможність промислової продукції на національних та світових ринках, оскільки зміна поколінь техніки носить негативний характер - в 1990 р. частка обладнання в промисловості, що слугувало до 5 років, становила 30%, а в 2001 р. вона вже знизилась до 5%; частка обладнання, що використовувалось у виробництві більше 20 років, в 1990 р. складала менше 15%, тоді як в 2001 р. вона зросла до 35-40%. Зазначену негативну ситуацію посилює наявна структура технологічних процесів промисловості регіону, адже питома вага принципово нових моделей і марок становить 2-3% обсягу продукції.

В сучасних умовах при вивченні структурних змін важливою нами вбачається ув’язка галузевих змін з технологією виробництва. Проблемою у формуванні прогресивної технологічної структури промислового виробництва області є факт, що тривале відторгнення інновацій, нарощування технологічного консерватизму призвели до технологічної деградації промисловості. Спроба класифікації галузей промисловості регіону за типами технологічних укладів в розвитку науково-технічної та виробничої бази суспільства (I і II уклади характеризуються низько механізованими технологіями - дерево- та металообробка, чорна металургія,

текстильна промисловість, III уклад - електроенергетика, важке машинобудування, кольорова металургія, IV уклад - приладобудування, хімічна галузь, механізація, V уклад характеризується гнучкими виробничими системами та автоматизованими процесами - електроніка, обчислювальна техніка, ресурсозберігаючі та безвідходні технології, автоматизація, VI уклад – комп'ютерні та біотехнології, нетрадиційна енергетика, інформатика) дозволила встановити, що за останні десять років переважна більшість галузей промисловості Тернопільської області перетворились з орієнтованих на ріст виробництва на регресивні, що сприяють його спаду (табл. 2.13). Частка I і II технологічних укладів в розвитку промисловості регіону зросла на 48%, тоді як V і VI знизилась на 35%.

Таблиця 2.13

Галузеві зрушення в промисловому виробництві регіону в структурі технологічних укладів, % (частка у валовому випуску в цінах виробника)¹

Галузь	I-II		III		IV		V-VI	
	1991 р.	2001 р.	1991 р.	2001 р.	1991 р.	2001 р.	1991 р.	2001 р.
Електроенергетика	0	0	37	43	59	55	4	2
Паливна промисловість	0	0	40	46	60	54	0	0
Чорна та кольорова металургія	0	0	35	34	62	64	3	2
Хімічна і нафтохімічна промисловість	0	0	36	44	56	50	8	6
Машинобудування і металообробка	0	0	15	25	65	75	20	0
Лісова, деревообробна та целюлозно-паперова промисловість	3	7	54	56	42	34	1	3
Промисловість будівельних матеріалів	7	13	58	62	35	25	0	0
Легка промисловість	3	7	32	38	59	51	6	4
Харчова промисловість	3	7	52	58	45	35	0	0

¹ Примітка. Розраховано за матеріалами [121; 265] та даними відділу фінансів Тернопільського обласного управління статистики

Таке несприятливе становище спостерігається в усіх галузях промисловості, проте особливо небезпечним є збільшення питомої ваги I, II і III технологічних укладів в машинобудуванні, де частка V технологічного укладу скоротилась на 20% і на стільки ж зросла питома вага III та IV. Разом з різким падінням загального обсягу виробництва машинобудівного комплексу це означає суттєве послаблення інвестиційного потенціалу та конкурентоспроможності вітчизняної продукції, йде в розріз з світовими тенденціями зростання наукомісткості виробництва.

Як показує практика розвитку інноваційних виробництв зарубіжних країн,

основними джерелами фінансування інноваційної діяльності виступають власні ресурси (прибуток, фонд розвитку виробництва, амортизація, акціонерний капітал) та кошти замовників, через які фінансуються 80% інновацій в Росії, 73% - в США та 90% - в Німеччині. [107; 217] Проте у Франції до 70% витрат на науку оплачується з центрального бюджету. [2] В Україні власні та прирівнені до них кошти в інноваційних інвестиціях досягають 40-45%, державою ж фінансується 28-30% усіх науково-технічних робіт, причому на фундаментальні дослідження припадає 13,2%, пріоритетні розробки - 16,8%. В той самий час в США лише на фундаментальну науку витрачається 80% державних капіталовкладень. [74]

Основним джерелом фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств Тернопільської області є їх власні фінансові ресурси, спрямовані на роботи, виконавцями яких є дослідні та конструкторські підрозділи, чи на пректи, виконувані на основі договорів. За 1990-2000 рр. частка власних коштів в джерелах фінансування інноваційних зрушень промисловості зросла в 3,2 рази (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Розподіл обсягу фінансування науково-технічних робіт за джерелами в Тернопільській області¹

Джерела інновацій	1995 р.		1998 р.		1999 р.		2000 р.		Темп зміни, %
	тис.грн.	%	тис.грн.	%	тис.грн.	%	тис.грн.	%	
Всього	3763,0	100,0	3919,1	100,0	3557,6	100,0	4826,7	100,0	128,3
в т.ч. за рахунок коштів:									
- держбюджету	2003,0	53,2	1156,1	29,5	1066,3	30,0	1149,1	23,8	57,4
- позабюджетних фондів	24,0	0,6	5,0	0,2	0,7	-	115,0	2,4	в 4,7 рази
- іннофонду	-	-	18,0	0,5	18,9	0,5	8,0	0,2	-
- замовників з:									
України	974,0	25,9	1795,2	45,8	1886,4	53,0	3133,2	64,9	в 3,2 рази
країн СНД	263,0	7,0	-	-	-	-	-	-	-
іноземних держав	12,0	0,4	643,5	16,4	248,5	7,0	272,6	5,6	в 22,7 рази
- інших джерел	487,0	12,9	301,3	7,6	336,8	9,5	148,8	3,1	30,5

¹ Примітка. Розраховано за матеріалами Тернопільського обласного управління статистики

Джерелами власних ресурсів підприємств, що спрямовуються на науково-технічну діяльність, є нерозподілений прибуток, амортизаційні відрахування та акціонерний капітал підприємств. Великі підприємства освоюють конструкторські та технологічні нововведення за рахунок власних ресурсів, в якості яких виступають фонд розвитку виробництва та амортизаційні відрахування. Засоби фонду розвитку

передбачаються для оновлення і розширення виробництва, здійснення науково-дослідних, дослідно-конструкторських та технологічних проектів, програм освоєння нових видів конкурентоздатної продукції, збільшення власних оборотних ресурсів, а також на інші цілі, що сприяють укріпленню матеріально-технічної бази фірм.

Першочергове значення для підприємств, що здійснюють інновації, має проблема включення витрат на НДДКР, що проводяться за рахунок власних засобів, в собівартість продукції. У відповідності з діючим положенням затрати, пов'язанні з проведенням НДДКР, створенням нових видів сировини і матеріалів, переоснащенням виробництва та розробкою нових технологій, в собівартість продукції не включаються, що не відповідає світовій практиці обліку витрат на НДДКР та звужує базу власних ресурсів підприємств, використовуваних на реалізацію інновацій.

Фінансування з нерозподіленого прибутку не відбувається при виконанні великих, середніх чи довгострокових проектів в зв'язку з тим, що воно пов'язане з вилученням грошових засобів з господарського обороту, а це порушує стабільність відтворювального циклу через недостатність оборотного капіталу. В українській господарській практиці та діяльності господарюючих суб'єктів досліджуваного регіону емісія боргових зобов'язань підприємств для залучення необхідних ресурсів, в тому числі для цілей інноваційної діяльності, не отримала широкого поширення не лише через низьку доходність та тривалий термін погашення цих цінних паперів, але і через відсутність за ними державних гарантій.

З метою відслідковування ступеня самодостатності промислових підприємств у вирішенні питань інноваційних змін та розв'язання проблем державного впливу на інноваційний розвиток промислового комплексу, актуальною вбачається розробка методики аналізу використання власних ресурсів на інноваційний розвиток суб'єктів господарювання, що дозволить в перспективі відслідковувати ефективність залучення ресурсів в процесі вдосконалення відтворювальної та технологічної структур промислового виробництва, виявляти "проблемні" підприємства і галузі, яким необхідно надавати консультативну допомогу або впроваджувати інновації за рахунок інших джерел фінансування.

Для оцінки ефективності використання власних засобів промислових підприємств, спрямованих на технологічне переоснащення виробництва, доцільно застосовувати показник, який повинен в першу чергу ув'язуватись з обсягами

виробництва продукції та затратами на НТП. Коефіцієнт використання власних ресурсів пропонуємо визначати за формулами:

$$K_{вл} = (V_i / Q_i)v, \quad (2.9)$$

$$v = Z_v / (Z_z + Z_{дб} + Z_{ін}), \quad (2.10)$$

де V - обсяг додаткового випуску продукції за рахунок впровадження нової техніки, Q - загальні затрати на заходи НТП, v - частка власних засобів підприємств в загальній сумі затрат на НТП, Z_v - власні засоби, Z_z - залучені ресурси, $Z_{дб}$ - бюджетні асигнування, $Z_{ін}$ - кошти з інших джерел фінансування, i - кількість галузей.

Коефіцієнт використання власних ресурсів ($K_{вл}$) показує, скільки додаткової продукції отримано на 1 грн. загальних сумарних затрат за усіма заходами та напрямками НТП за рахунок використання власних ресурсів. За допомогою пропонованого показника можна оцінювати рівень використання не тільки власних коштів та джерел фінансового забезпечення НТП, але і залучених ресурсів. Для цього в формулі 2.10 необхідно лише поміняти місцями показники власних і залучених ресурсів. При застосуванні $K_{вл}$ можна проводити аналіз, порівнюючи заплановані та звітні рівні між собою, а також співставляючи їх з відповідними рівнями за минулий період. Коефіцієнт можна прорахувати як в цілому, так і за окремими напрямками НТП.

Щорічне зростання обсягів фінансування НДДКР промислових підприємств за рахунок власних ресурсів (з 1,7% у 1994 р. до 3,2% у 2000 р.) не є достатнім і не сприяє вдосконаленню технологічної структури. Розрахунок, проведений за пропонованою методикою, свідчить, що в 2001 р. величина v для промислових підприємств Тернопільської області склала 0,033, хоч з 1993 р. зросла на декілька позицій (у 1993 р. склала 0,016, у 1995 р. - 0,022), що вказує на появу стимулів до самофінансування, хоча і в незначному обсязі.

Вибіркове опитування 64 менеджерів промислових підприємств регіону дозволило сформувати ієрархію сфер впровадження інновацій, де вони мали позитивний ефект, та джерел інноваційних ідей. Так, в 2001 р. 23,1% опитаних позитивний інноваційний ефект отримали в сфері освоєння нових товарів, 16,7% - в організації управління фірмою, 15,3% - в освоєнні нових форм збуту і позиціонування товару, 11,3% - в фінансовій та податковій діяльності, 9,8% - в технології виробництва, 9,3% - в освоєнні нових форм кадрової роботи та мотивації, 7,9% - в

управлінні якістю і лише 6,6% зазначили, що ефективних нововведень не було. Серед джерел інноваційних ідей найбільшою популярністю користується власне винахідництво (23,8%), спостереження за виробниками аналогічної продукції (21,7%), вивчення спеціальної літератури (12,7%), відвідання ярмарок, виставок (12,3%), досвід співробітництва з минулих місць роботи (10,2%), ідеї від споживачів (10,2%), а от ідеї від закордонних партнерів використовували 6,8% опитаних, ідеї від постачальників - 2,3%. Анкета наведена в додатку С.

Як показують маркетингові дослідження, проведені М.Кравченко (табл. 2.15), керівники підприємств набагато більше схильні до стимулювання нововведень (70%), тоді як частина персоналу фірм, що приймає участь в інноваційних процесах, складає 55%, і майже 30% працівників ставляться до інновацій байдуже, чинять опір змінам, а 16% взагалі не мають стійкої позиції щодо інноваційної стратегії розвитку підприємств в напрямку формування ефективної технологічної структури.

Таблиця 2.15

Моніторинг схильності до інновацій на промислових підприємствах України в 2000 р., % опитаних [119, с. 36]

Ставлення до інноваційних процесів	Керівники вищого та середнього рангів	Інженерно-технічні працівники та робітники
1. Беруть участь	70	55
2. Ставляться пасивно	8	17
3. Чинять опір	10	12
4. Не визначились	12	16

Найбільша увага в проведенні структурно-інноваційного процесу в промисловому комплексі Тернопільської області повинна надаватись врахуванню вимог споживачів і проведенню маркетингових досліджень, адже успіх нової продукції на 65-75% залежить саме від ринкових чинників. Науково-технічні можливості фірм до інновацій в 4,5 рази менші за ринкові передумови впровадження нововведень. Доказом цього слугує факт, що на регіональному ринку промислових товарів 32% комерційних невдач викликано помилками в оцінюванні ринку, 23% - технічними причинами, 14% - високими цінами, 13% - помилками в збутовій діяльності, 8% - протидіями з боку конкурентів. [98, с.72] Чинниками комерційного успіху інноваційної діяльності, як свідчать проведені анкетні тестування (додаток Т), більшість опитаних директорів промислових підприємств регіону вважають адаптованість товару до вимог ринкового середовища (85%), відповідність новинок потенційним можливостям фірм (62%), технологічні переваги товарів, їх якість

(52%), підтримку інновацій керівництвом (45%), використання процедур оцінювання (33%), сприятливе конкурентне середовище (31%), оптимальність організаційної структури управління (15%).

Результати інноваційної діяльності, згідно проведеного нами анкетування, проявляються у прирості обсягів виготовленої продукції (73,5%), розширенні внутрішніх ринків збуту (71,6%), виході на зовнішні ринки (40,2%). Вибірковим обстеженням промислових підприємств країни [159] та регіону в 2000-2001 рр. було виявлено, що основними причинами, стримуючими інноватику, були: недостатнє фінансування (92% і 87% відповідно), відсутність коштів у замовника (52% і 40%), відсутність державної підтримки (51% і 43%), високі податкові ставки (42% і 34%), труднощі з сировиною (39% і 23%), недоліки законодавчої бази (26% і 29%), неповнота інформації про ринки збуту (17% і 12%), високий економічний ризик (18% і 17%).

Використання методу анкетування, отже, допомогло сформулювати основну причину масового недоведення інноваційного задуму до логічного завершення в кінцевому виробі. В ланцюгу інноваційного процесу “фундаментальні дослідження - НДДКР - адаптація - впровадження”, кожен етап якого фінансується з певного джерела, спостерігається “інвестиційний лаг”, через який реалізація інновацій стає проблематичною. Якщо фундаментальні дослідження та частина НДДКР в пріоритетних напрямках зазвичай фінансуються з централізованих джерел (23,2% в структурі капіталовкладень за джерелами фінансування 2000 р.), що може гарантувати якість їх проведення та цільову спрямованість, то впровадженням нововведень в масове виробництво, переважно, займається конкретне підприємство (64,9% в структурі інвестиційних ресурсів за джерелами). Невирішеність і неузгодженість інвестиційного забезпечення етапів НДДКР та адаптації призводить до невдач втілення інноваційного задуму в його матеріальному виразі. Необхідність подолання “інвестиційного лагу” в розвитку інновацій вимагає поширення бюджетного фінансування на фундаментальні, прикладні дослідження, а приватного фінансування - на етапи адаптації і впровадження, або активного залучення кредитних ресурсів, фінансування з позабюджетних фондів НДДКР, залучення іноземних інвестицій.

Таким чином, в контексті формування якісно нової структури промисловості регіону важливо враховувати існування як низки стимулів впровадження

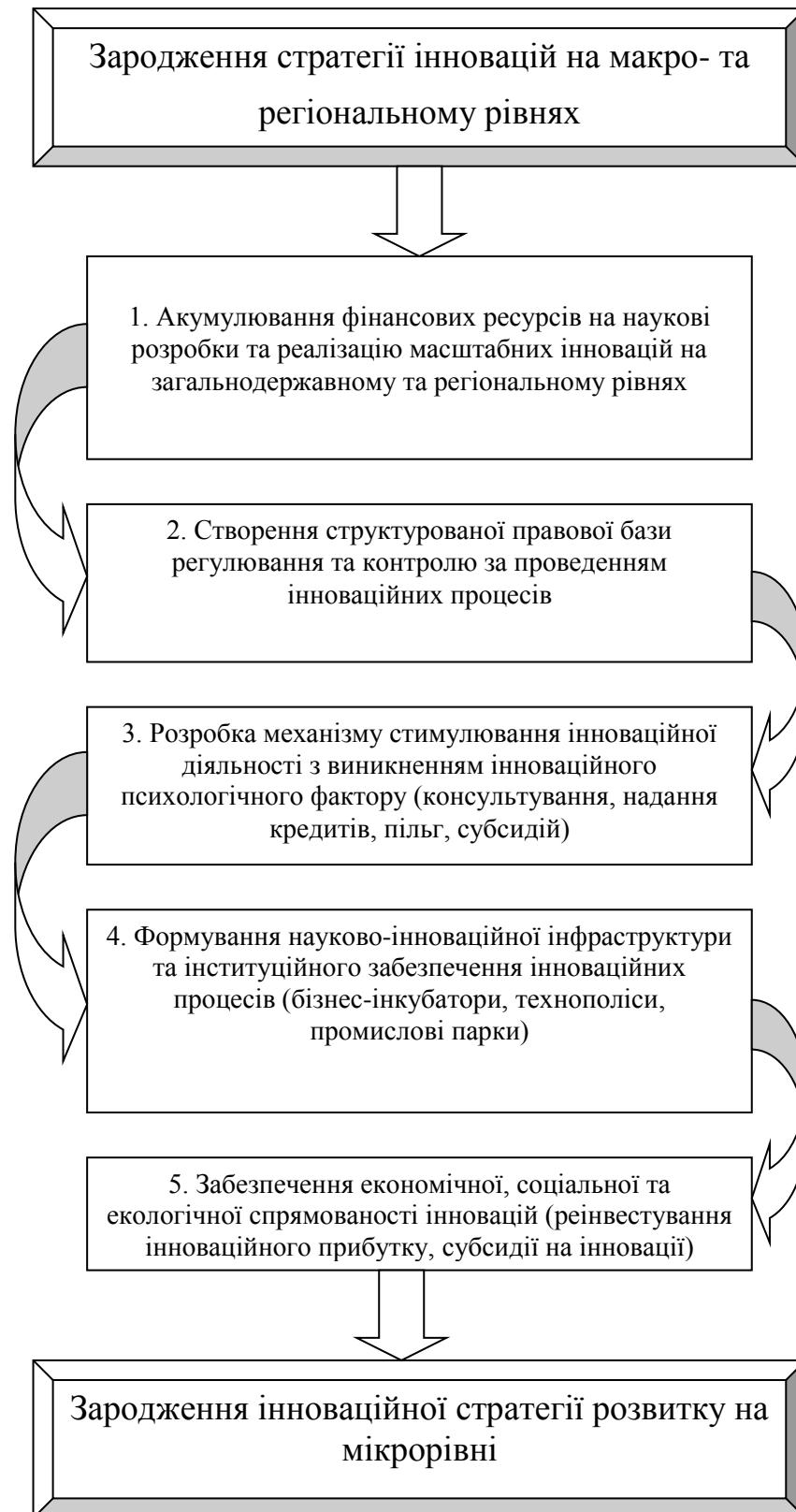
нововведень, які реалізуються на макро- та мікрорівнях управління (політика самовдосконалення підприємств, державне заохочення, висока кваліфікація працівників), так і чинники протидії, що не дозволяють в повній мірі використовувати інноваційні можливості розвитку: обмеження податкового та ліцензійно-патентного характеру, дефіцит обігових коштів (додаток Т). Завдання подолання негативного впливу останніх повинно бути покладене на усіх суб'єктів інноваційної діяльності регіону - підприємства, органи місцевої влади, наукові установи.

Розвиток інноваційної діяльності в умовах ринку в обов'язковому порядку повинен підкріплюватись активними урядовими діями, оскільки саме держава в особі центральних та регіональних органів влади створює сприятливий інноваційний клімат в сфері НДДКР. В Україні сформувалась двоблочна модель фінансування інноваційних зрушень, яка, з одного боку, представлена державними суб'єктами підтримки науково-технічного розвитку (урядові та регіональні гранти, фонд прикладних досліджень і розробок, фонд фундаментальних досліджень, патентні та добродійні фонди, національний фонд підтримки підприємств), а з іншого - виключно ринковими інноваційними структурами (фонди розвитку виробництва, пенсійні та страхові фонди, кошти приватних осіб, ресурси інноваційних банків та інвестиційних фондів, кошти інноваційних фірм, бізнес-інкубаторів, технопарків). Проте обсяг використання ресурсів зазначених інституцій для структурної корекції промисловості регіону є надто мізерним через важкість доступу, надмірну бюрократизацію процедури отримання позик та нестійке фінансове становище підприємств (частка коштів держіннофонду в джерелах фінансування науково-технічних робіт промислового виробництва області в 2000 р. склала 0,5%, позабюджетних фондів - 1,1%, фондів науково-технічного розвитку - 0,2%).

За умов домінування лімітуючих факторів розвитку високотехнологічного виробництва, інноваційна політика в промисловому комплексі повинна базуватись на наступних принципах: швидкої віддачі (інвестування проводиться вже в існуючі інноваційні проекти або ті, що знаходяться на стадії реалізації і вимагають несуттєвого доопрацювання); пріоритетності інноваційного виробництва над традиційним; гнучкості інноваційних процесів (свобода дій та заохочення підприємницької ініціативи); розподілу з часовим лагом (інвестування проекту, позитивний ефект від якого в подальшому пошириться на усі сфери економіки);

економічності інноваційного виробництва (самофінансування, комерційний успіх на ринку, рентабельність проекту, відповідний запас технологій та ноу-хау); інформативності (постійний обмін інформацією зі споживачами та експертами задля своєчасного виявлення нових потреб); цільового стратегічного планування господарської діяльності.

Аналіз впливу інновацій на структурну корекцію промисловості (додаток У), що дозволяють вдосконалювати відтворювальну структуру через якісне оновлення основних виробничих фондів, технічне переоснащення та розвиток наукомістких виробництв, свідчить про необхідність відпрацювання механізму стимулювання інновацій, який би поєднував централізоване регулювання інноваційного процесу (макро- і мезорівень) з приватними ініціативами (мікрорівень). В пропонованому механізмі (рис. 2.1) роль центральних та місцевих органів влади щодо продукування та підтримки мотивації до інноваційної діяльності промислових підприємств повинна полягати: по-перше, в створенні оптимальної нормативно-правової бази з розробки стратегії інноваційного розвитку та посилення конкуренції в інноваційній сфері; по-друге, в законодавчій фіксації частки інноваційних витрат в суспільному продукті не менше 2%; по-третє, в пріоритетному ресурсному забезпеченні інновацій в умовах дефіцитності ресурсів та участі високотехнологічних підприємств в реалізації державних та регіональних інвестиційних та цільових програм за рахунок кредитних ресурсів; по-четверте, в податковому стимулюванні інноваційних підприємств (зниження податку на приріст інноваційних витрат; “податкові канікули” на прибуток, отриманий від реалізації інноваційних проектів; інвестиційний податковий кредит у вигляді відстрочки податкових платежів в частині витрат на інновації; пільгове оподаткування дивідендів, отриманих по акціях інноваційних організацій; пільгове оподаткування прибутку, отриманого від використання патентів, ліцензій, ноу-хау; зменшення оподаткування прибутку на суму вартості устаткування, переданого науково-дослідним установам, інноваційним фондам; зарахування частини прибутку інноваційних фірм на спеціальні рахунки з наступним пільговим оподаткуванням в разі використання коштів на інноваційні цілі); по-п’яте, в заохоченні інноваційно-підприємницької діяльності вузів через систему пільг і кредитів дослідникам з подальшим використанням наукових розробок в практиці функціонування товаровиробників; по-шосте, в проведенні

Рис. 2.1. Механізм стимулювання державними органами влади інноваційного розвитку підприємств при проведенні структурних змін

конкурсів інвестиційних проектів на розміщення централізованих ресурсів в наукоємних перспективних виробництвах; по-сьоме, в цільових гарантіях для підприємств, що використовують інноваційні кредити та зниження відсоткових кредитних ставок з реалізації високоефективних інноваційних проектів; по-восьме, в субсидюванні пріоритетних виробництв в частині інноваційних витрат та програмно-цільовому контрактному фінансуванні витрат на НДДКР (забезпечується інтеграція науки і виробництва, науково-дослідна сфера підпорядковується комерційним цілям і принципам рентабельності, масштабні інноваційні програми поєднуються з невеликими дослідницькими проектами).

Перед тим, як переходити до цільового інвестування в наукоємні технології постіндустріального типу необхідним є завершення поширення в галузях масового виробництва базисних нововведень ресурсозберігаючого характеру, що послабить залежність виробництва від масштабних затрат сировини, вивільнить матеріальні, фінансові і трудові ресурси для розвитку промисловості на новій технологічній основі. Концентрація зусиль на модернізації лише одного сектору економіки, що широко проводиться в останні роки (окрема галузь, територія), не здатна сприяти формуванню нової структури промисловості, перебудові фундаментальних основ функціонування традиційних виробництв, тому саме використання науково-технологічного потенціалу сьогодні є базою ефективних структурних змін на усіх рівнях управління.

Підводячи підсумок в розгляді питання, зазначимо, що переозброєння промислових підприємств регіону усіх форм власності на інноваційній основі повинно базуватись на найбільш перспективних технологіях, до яких відносяться екологічно безпечні, інформаційні, базові та ресурсозберігаючі. Акцент на стратегічному розвитку регіону та окремих виробників, побудованому на інноваційній основі в довгостроковому періоді, забезпечить якість та конкурентоспроможність продукції, визнання на внутрішніх та зовнішніх ринках збуту, поширення позитивних екстерналій інноваційної діяльності на інші сфери господарського життя (мультиплікативний ефект) та отримання економічного і соціального ефектів.

2.4. Інституційні реформи в промисловому виробництві регіону як чинник структурних змін

За останні п'ять-вісім років Україна за критеріальними ознаками наблизилась до країн з ринковою економікою: відсутнє централізоване планування щодо функціонування господарюючих суб'єктів “зверху-вниз”, проводиться політика вільного ціноутворення з обмеженим державним впливом, створюється критична маса ринкових перетворень через механізм антимонопольного регулювання, банкрутства і санації підприємств, формується прошарок приватних власників засобів виробництва. Останній аспект трансформаційних процесів - приватизація державної та комунальної власності, незважаючи на своє прогресивне впровадження, лишає безліч нерозв'язаних питань стосовно ефективності та правильності її проведення, особливо в промисловому комплексі.

Актуальність трансформації форми власності в процесі структурної перебудови національного виробництва пояснюється тим, що шляхи та швидкість процесів структурних змін в країнах з перехідною економікою суттєво залежать саме від інституційних реформ. Приватизація створює об'єктивні передумови для проведення структурної корекції та визначає особливості цього процесу.

До початку ринкових реформ в Україні та Тернопільській області, як і в більшості постсоціалістичних країн, в загальнодержавній власності знаходилося до 95% промислових підприємств. З 1992 р. процеси роздержавлення, демонополізації та приватизації в промисловості були поставлені в основу структурної трансформації економіки на загальнодержавному та регіональному рівнях. За 1992-2000 рр. було приватизовано майже 72 тис. об'єктів державної власності, з яких 7203 - в промисловому виробництві (68% загальної кількості підприємств галузі та 10% - підприємств України). Найактивнішими темпами приватизація проводилась в 1995-1996 рр., коли було роздержавлено 50,3% промислових одиниць країни та 48,6% промислових фірм регіону. В Тернопільській області за 1993-2001 рр. було приватизовано понад 200 промислових підприємств, що складає майже 3% від загальнонаціонального показника та 75% від кількості фірм промислового виробництва регіону. [269; 270]

Процедура приватизації в усіх економічно розвинутих країнах (Італія, США, Франція) проходить етапи оздоровлення, оцінки та продажу об'єктів, тобто в

приватизаційний механізм включаються рентабельні підприємства під чітким керівництвом уряду. Стратегічною метою приватизаційних змін є формування ефективного власника з акумулюванням контрольного пакету акцій підприємств в руках менеджерів вищого рівня. Це дозволяє приймати довгострокові плани і програми щодо подальшого розвитку підприємств обмеженим колом осіб (10-12), від дій яких напряду залежать результати роботи фірм, добробут власників та найманих працівників, соціально-економічний розвиток території і які несуть персональну відповідальність за наслідки неконструктивних рішень щодо функціонування ввірених їм господарюючих суб'єктів та виникнення загрози банкрутства. [65; 76]

В перехідній економіці процеси роздержавлення і приватизації відбуваються за інших стартових умов і підвладні кардинально протилежним, в порівнянні з ламінарною ринковою економікою, чинникам впливу. Так, якщо в традиційній моделі державний сектор не є домінуючим, метою приватизації виступає підвищення ефективності роботи підприємств, головним стимулом - прискорення темпів НТП, основними цілями - скорочення бюджетних витрат на підтримку життєдіяльності неефективних підприємств та створення сприятливого конкурентного середовища, темпи проведення є повільними, а масштаби - незначними [25; 176], то в трансформаційній моделі, рамками якої окреслено реформування власності в Україні, домінуючим на передприватизаційному етапі виступає державний сектор, метою є трансформація економіки з командно-адміністративних важелів управління на ринкові, стимулом - негайна потреба в кардинальних реформах, зважаючи на кризовий стан більшості підприємств, цілями - створення масштабного ефективно функціонуючого приватного сектору, проведення структурної перебудови економіки, темпи здійснення є досить швидкими, а сам процес роздержавлення охоплює більшість господарських одиниць.

Аналізуючи вітчизняну та зарубіжну практику проведення роздержавлення і приватизації, можна виділити чотири основні цілі та притаманні їм напрямки приватизаційних реформ (табл. 2.16).

З самого початку приватизаційного процесу в Україні і по сьогоднішній день акцент в зміні форм власності робиться на соціальних та фіскальних цілях [79; 82; 83], в той самий час як світовий досвід реформування власності в основу

приватизації закладає економічні та структурні цілі. Економічні цілі приватизації реалізуються в напрямках розвитку підприємництва, підтримки малого та середнього бізнесу, підвищення продуктивності використання ресурсів, залучення внутрішніх та іноземних інвестицій, формування прошарку приватних власників. Структурні цілі покликані сприяти розвитку конкурентного середовища, стимулюванню розвитку творчого потенціалу, прискоренню НТП, підвищенню ефективності капіталовкладень, створенню умов для формування ресурсозберігаючої економіки, модернізації виробництва.

Таблиця 2.16

Цілі приватизації майна¹

Цілі	Напрямки
Економічні	<ul style="list-style-type: none"> - Сприяння зростанню ВВП - Формування прошарку приватних власників-підприємців - Підвищення ефективності роботи підприємств і галузей - Залучення внутрішніх та іноземних інвестиційних ресурсів - Відродження економічного інтересу до результатів праці - Розвиток підприємництва - Підтримка малого та середнього бізнесу - Підвищення продуктивності використання матеріальних та трудових ресурсів - Закладання фундаменту для розвитку корпоративного сектору економіки - Надання господарюючим суб'єктам максимально можливої свободи дій
Структурні	<ul style="list-style-type: none"> - Розвиток конкурентного середовища - Стимулювання розвитку творчого потенціалу в господарській діяльності - Прискорення НТП - Структурна перебудова економіки, модернізація виробництва - Розширення асортименту пропонованих товарів і послуг - Створення умов для формування багатокладної ресурсозберігаючої економіки - Підвищення ефективності капіталовкладень - Формування інфраструктури ринку
Фіскальні	<ul style="list-style-type: none"> - Наповнення центрального фонду грошових коштів держави - Позбавлення держави функцій одноосібного власника - Зменшення навантаження на бюджет - Скорочення заборгованості підприємств перед бюджетом та кредиторами - Ліквідація державних дотацій і субсидій в збиткових сферах економіки
Соціальні	<ul style="list-style-type: none"> - Зниження рівня безробіття - Сприяння стабільності в суспільстві, досягнення соціальної злагоди - Підтримка державної соціальної політики, спрямованої на соціальний захист населення

¹ Примітка. Побудовано на основі [73; 204; 274-277]

Не відкидаючи важливості та актуальності в умовах транзитної економіки забезпечення соціальної рівності громадян та юридичних осіб в процедурі приватизації, поповнення державного бюджету ресурсами, отриманими в процесі роздержавлення, необхідно особливу увагу приділяти реалізації структурних та економічних цілей, які формують фундамент реалізації фіскальних та соціальних цілей і сприя-

ють максимально ефективному проведенню процесів роздержавлення та демонополізації економіки з врахуванням інтересів широкого кола учасників. В спектрі структурної трансформації промислового виробництва пріоритетна реалізація структурних та економічних цілей приватизації в перспективі здатна вивести економіку регіону на вищий щабель розвитку за допомогою формування конкурентного середовища, інноваційного потенціалу та зростання прибутковості виробництва.

За роки незалежності України було прийнято ряд законодавчих та нормативних актів щодо регулювання приватизаційного процесу [79; 192], який проводився в три етапи: I. 1992 р. - перша половина 1997 р. - досягнення кількісних показників і нарощування критичної маси роздержавлених об'єктів (переважно безоплатна масова приватизація державного майна за приватизаційні папери, яка не передавала контроль над господарськими одиницями стратегічним інвесторам; проведення "малої" приватизації); II. Друга половина 1997 р. - перша половина 1999 р. - підвищення ефективності процесу приватизації (індивідуальна приватизація із залученням грошових коштів на розвиток підприємств в поєднанні з масовим роздержавленням власності); III. З другої половини 1999 р. - виключно платна передача об'єктів у приватну власність (продаж "промисловим" інвесторам контрольних пакетів акцій АТ; приватизація без укладання інвестиційних зобов'язань на комерційних конкурсах).

Якщо порівняти фактичні дані стосовно приватизації в Україні за роки реформ, то можна відмітити, що найбільші надходження від роздержавлення об'єктів спостерігались в 1997 р. (30,4% від загальної суми за 1992-1999 рр.), але з 1999 р. відбувається позитивна тенденція нарощування обсягів передачі державної власності за грошові кошти (32,64%). [57] На 1.01.2001 р. форму власності змінили в Україні 71877 об'єктів, з яких 80,4% належать до групи "А", 16,7% - до груп "Б", "В" і "Г". В Тернопільській області за 1993-2000 рр. було приватизовано 1908 підприємств, з яких 76,4% належать до групи "А", 17,9% - до груп "Б", "В" і "Г" (таблиця 2.17), з чого можна зробити висновок, що приватизація в промисловому комплексі регіону набула більших масштабів за приватизаційні процеси в промисловості країни. За ступенем інституційних змін Тернопільська область в цілому відноситься до найпрогресивніших регіонів країни (найвищий рівень приватизації).

Трансформація в соціально-економічній структурі промисловості регіону за 1990-2001 рр. відбувалась в бік різкого зниження питомої ваги державної власності як за обсягом виробленої продукції (з 94,5 до 15,2%), кількістю господарських одиниць (з 72,6 до 13,0%), так і за чисельністю промислово-виробничого апарату (з 87,9 до 8,4%). Роль сектору приватної власності за всіма показниками зросла (в 2001 р. за обсягом виробленої продукції в секторній структурі промисловості частка приватних фірм склала 0,4%, за кількістю підприємств - 1,6%, за чисельністю зайнятих - 1,4%). Позитивні структурні зміни в промисловості Тернопільської області відбулися щодо колективної форми власності, оскільки в 2000 р. проти 1990 р. її питома вага за обсягом виробленої продукції зросла в 16 разів, за кількістю підприємств - в 4,5 рази, за чисельністю промислово-виробничого персоналу - в 9 разів (табл. 2.18).

Таблиця 2.17

Кількість приватизованих підприємств в Тернопільській області¹

ПОКАЗНИКИ	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Фактично всього об'єктів	65	190	348	579	265	196	127	138
Спосіб приватизації:								
- викуп товариством покупців	44	91	84	144	32	25	17	23
- викуп за альтернативним планом	-	-	-	-	-	-	-	-
- оренда з викупом	14	36	89	112	81	52	49	42
- продаж акцій ВАТ	4	43	81	95	53	35	11	15
- конкурентні способи в т.ч.:	3	20	94	228	99	84	50	58
аукціон	1	11	41	100	84	83	50	58
некомерційний конкурс	-	5	24	54	7	-	-	-
комерційний конкурс	2	4	29	74	8	1	-	-
Група приватизації:								
- А	57	137	271	492	195	127	74	97
- Б, В, Г	7	50	76	77	57	37	13	4
- Д	1	-	-	6	7	10	11	20
- Е	-	3	1	4	6	22	6	3
- Ж	-	-	-	-	-	-	23	14

¹ Примітка. Розраховано на основі матеріалів Тернопільського відділення Фонду державного майна України

Коефіцієнт структурної трансформації, розрахований в §2.1 за 1990-2001 рр. для аналізу структури власності промислового виробництва регіону (див. табл. 2.4), засвідчує зростання питомої ваги колективної форми власності в загальному обсязі промислової продукції ($K_s = 0,568$ у 1990 р. та $0,671$ у 2001 р.), приватної власності ($K_s = 0,008$ у 1990 р. та $0,016$ у 2001 р.) та зниження ролі державної ($K_s = -0,575$ у 1990 р. та $-0,596$ у 2001 р.) і комунальної ($K_s = 0,005$ у 1990 р. та $-0,091$ у 2001 р.)

форм власності.

Аналіз статистичних даних за 1997-2001 рр. засвідчує, що в структурі власності промисловості Тернопільської області домінує колективна форма власності (до 75% підприємств та 70% обсягу промислового виробництва), на державну власність припадає 23%, приватну - 1,5%, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав - 0,5% кількості промислових одиниць. Основною формою господарювання підприємств з колективною формою власності є акціонерні товариства різних типів.

Таблиця 2.18

Вплив приватизації на секторну структуру промисловості Тернопільської області¹, % (всього - 100%)

Форми власності	1990			1995			2000		
	Кількість підприємств	Обсяг виробництва	Чисельність зайнятих	Кількість підприємств	Обсяг виробництва	Чисельність зайнятих	Кількість підприємств	Обсяг виробництва	Чисельність зайнятих
Державна	72,6	94,5	87,9	38,6	49,4	41,1	13,0	15,2	8,4
Комунальна	9,1	0,1	0,6	6,4	0,1	3,3	0,0	0,0	0,0
Колективна	18,3	5,4	11,5	55,0	50,5	55,6	85,4	84,4	90,2
Приватна	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,6	0,4	1,4

¹ Примітка. Розраховано на основі матеріалів Тернопільського обласного управління статистики

Приватизація в промисловості, яка покликана викликати ефективні структурні зміни, проводиться, переважно, шляхом продажу акцій ВАТ та проведення аукціонних торгів. На сьогоднішній день в Україні функціонує більше 36 тис. ВАТ. [244] Станом на 1.07.2001 р. в Тернопільській області створено 285 ВАТ (61 - в машинобудівній, 53 - в харчовій і переробній, 6 - в легкій промисловості), 165 з яких (57,9%) не мають державної частки в статутному фонді, у 62-х підприємств (21,8%) державна частка не перевищує 25% статутного фонду АТ. Найменша питома вага державного майна - в статутних фондах харчової (до 13%), легкої (до 42%) промисловості, машинобудуванні і металообробці (до 48%), в той же час державний сектор займає домінуючі позиції в хімічній і металургійній промисловості (до 70%). За кількістю підприємств та обсягами виробництва найбільша частка недержавного сектора концентрується в легкій (94,1 і 97,9% відповідно), деревообробній і целюлозно-паперовій (92,7 і 97,4%), харчосмаковій (91,1 та 92,7%), скляній та фарфоро-фаянсовій (89,5 і 85,7%) галузях, промисловості будівельних матеріалів (87,6 і 82,5%) та хімічній (83,0 і 75,0%). [270]

Протягом усього приватизаційного періоду висловлювались найрізноманітніші точки зору фахівців-практиків та науковців щодо необхідності, доцільності та

ефективності роздержавлення власності в країні. Висновки багатьох вчених, які аналізували показники діяльності приватизованих і державних підприємств, наголошують на неефективній роботі приватного сектору в порівнянні з державним і ніяких позитивних зрушень від зміни структури власності господарських одиниць не відслідковують. [135; 172] В якості доказу зазначеної тези можна навести приклад, що переважна більшість приватизованих підприємств Тернопільської області після формальної зміни форми власності на початкових етапах не досягла позитивних змін в технологічній та організаційній структурі виробництва, зростанні рівня ефективності праці, сприйнятті інновацій. Зокрема, згідно офіційних матеріалів Тернопільського обласного управління статистики, в 2000 р. серед промислових підприємств недержавної форми власності регіону лише 2% їх загальної кількості виконували роботи щодо механізації та автоматизації виробництва, 2,5% впроваджували маловідходні, ресурсозберігаючі та безвідходні технології, 16,3% освоювали виробництво нових видів продукції.

Інші автори [5; 47], використовуючи багатолітній світовий досвід функціонування приватних фірм, зазначають, що зростання рентабельності виробництва, продуктивності праці та обсягів капітальних вкладень в недержавному секторі - обов'язковий наслідок приватизаційних процесів, лише в українських реаліях надто розтягнутий в часі та загальмований неузгодженістю початкових кроків з реалізації державного майна. [7] Звичайно, ефективні структурні зміни, високоприбутковий розвиток підприємств, покращення інвестиційно-інноваційної активності не є прямими наслідками приватизації, проте роздержавлення виступає фундаментом, невід'ємною умовою поступального розвитку економіки країни та регіонів в напрямку наближення України до європейських тенденцій соціально-економічного зростання.

Недостатньо обгрунтовано, оцінюючи роботу приватного сектору лише на підставі аналізу валового прибутку, рентабельності, і, порівнюючи ці показники з аналогічними параметрами функціонування державних підприємств, робити однозначні висновки щодо ефективності чи неефективності приватизаційних змін. Такий підхід не враховує багатьох зовнішніх і внутрішніх чинників впливу на результати господарської діяльності, недооцінює важливість фактору часу та територіально-галузевих особливостей функціонування промислових підприємств. Тому необхідно проводити комплексний аналіз, використовуючи в якості індика-

торів показники: рентабельності продукції, фінансової стійкості, ризику банкрутства, конкурентоспроможності продукції, частки бартеру в загальному обсязі реалізації, зносу основних фондів та завантаженості виробничих потужностей підприємств.

Комплексний аналіз роботи державного і недержавного секторів промисловості регіону за означеними індикаторами (табл. 2.19, додаток Ф) довів, що за багатьма з них державні підприємства утримують позиції лідера (кількість державних фірм з високою і середньою рентабельністю виробництва складає 14,3% проти 9,2% підприємств приватного сектору; платоспроможні ефективні державні фірми - 9,7% їх загальної кількості, в той же час, як в приватному секторі середніми і високими показниками платоспроможності володіють лише 4,3% промислових одиниць). На 75,2% державних підприємств ефективність управління досягає високого значення, а рівень розвитку маркетингової політики - на 28,6%, тоді як аналогічні показники на приватних фірмах становлять 67,4 і 22,3% відповідно. В зв'язку з виведенням майна з-під опіки держави показники ризику банкрутства є вищими саме в приватному секторі, де 76,5% підприємств відчувають високий ступінь загрози припинення господарської діяльності. В той же час знос основних виробничих фондів є вищим на державних фірмах, які вже на протязі багатьох років не оновлюють промислово-виробничий апарат через хронічну нестачу обігових коштів та відсутність масштабного державного фінансування.

Приватизовані фірми набагато краще використовують наявні виробничі потужності, що відповідає їх стратегічним інтересам зростання обсягів виробництва та підвищення прибутковості (низька завантаженість виробничих потужностей спостерігається на 48,4% приватизованих підприємств та 66,7% державних); мають нижчий показник плинності кадрів (на 67,1% приватизованих промислових підприємствах спостерігається низька плинність кадрів), чому сприяє система морального та матеріального стимулювання, яка на більшості державних фірмах ігнорується або є надто складною для практичної реалізації.

Аналіз діяльності підприємств Тернопільської області за 1999-2001 рр. дозволив виявити, що іноземне інвестування в 100%-му обсязі спрямовується в господарські одиниці колективної форми власності, 91,2% внутрішніх джерел інвестувань акумулюються в корпоративному секторі, 83,9% фінансового результату, отриманого від діяльності підприємств усіх форм власності, припадає

саме на колективні фірми. Така ситуація пояснюється перевагами корпоративної культури управління, яка дозволяє розподіляти права, обов'язки і ризики між засновниками АТ, робить капітальні вкладення більш надійними, зважаючи на достатнє, але не необмежене коло стратегічних інвесторів, які здатні колективно нести майнову та юридичну відповідальність за наслідки господарських рішень. Структура власників пакетів акцій ВАТ промислових підприємств Тернопільської області розподіляється наступним чином: юридичні особи володіють 30% пакетів акцій, фізичні особи та фінансові посередники - по 23%, керівники та колективи ВАТ - 19%, іноземні особи і фірми - 5%. [269]

Таблиця 2.19

Ефективність роботи приватизованих та державних промислових підприємств в Тернопільській області, %¹

Показники	Ефективність роботи			
	державних підприємств (державна та комунальна власність)		приватизованих підприємств (приватна та колективна власність)	
	низька	середня і висока	низька	середня і висока
1.Рентабельність	85,7	14,3	90,8	9,2
2.Платоспроможність	90,3	9,7	95,7	4,3
3.Фінансова стійкість	83,8	16,2	92,4	7,6
4.Інвестиційна привабливість	61,6	38,4	67,9	32,1
5.Ризик банкрутства	31,3	68,9	23,5	76,5
6.Ефективність управління	24,8	75,2	32,6	67,4
7.Ефективність маркетингової політики	71,4	28,6	77,7	22,3
8.Конкурентоспроможність продукції	46,4	53,6	50,3	49,7
9.Частка бартерних операцій в загальному обсязі реалізованої продукції, розрахунків з постачальниками, виплаченої зарплати	48,1	51,9	22,6	77,4
10. Індекс інноваційності виробничих процесів	91,1	8,9	91,9	8,1
11. Плинність кадрів	62,8	37,2	67,1	32,9
12. Знос основних виробничих фондів	3,7	96,3	5,4	94,6
13. Завантаженість виробничих потужностей	66,7	33,3	48,4	51,6

¹ Примітка. Сформовано на основі анкетування керівників та менеджерів державних і приватизованих підприємств регіону

В той же час показник збитковості колективних підприємств (77,9%) є значно вищим за рівень збитковості приватних (43,2%) та державних фірм (60,5%). Державні підприємства складають 13,8% підприємницького сектору області і формують 15% прибутку регіону від діяльності господарюючих суб'єктів (52007,6 тис.грн.). Приватний сектор економіки в Тернопільській області є недостатньо

розвинути (2,4% загальної кількості підприємств та менше 1% фінансового результату), але за показником акумулювання внутрішніх інвестицій він перевищує рівень підприємств державної форми власності (7447,7 тис.грн. проти 1126,8 тис.грн.). З 159780 тис.грн. капітальних вкладень в економічний розвиток регіону у 2000 р. приблизно рівні частини надходили на підприємства колективної та приватної власності (31,7 та 31,4% відповідно), на державний сектор припадало 36,9% інвестицій.

Серед роздержавлених підприємств достатньо показовими є результати обстеження ефективності постприватизаційного періоду роботи за способами зміни форм власності, оскільки співвідношення варіантів приватизації відобразилось на трансформації технологічної структури промисловості області. Вигоди структурної перебудови проявились в освоєнні та впровадженні у промислове виробництво регіону понад 300 нових видів товарів народного споживання. Дослідження господарської діяльності та зайнятості на 45-ти найбільших колективних та приватних підприємствах харчової, легкої, фарфоро-фаянсової, машинобудівної індустрії, промисловості будівельних матеріалів, проведене на основі анкетування, виявило, що після приватизації шляхом продажу на аукціонах 72% підприємств підвищили обсяги збуту товарів, з номенклатури яких більше половини - товари нових видів, 69% провели ефективне інвестування (в т.ч. 34% підприємств змінили профіль діяльності), 44% підприємств спромоглись знизити ціни (в т.ч. 25% покращили якість продукції), а 53% - підвищили зарплату найманому персоналу. Викуп трудовим колективом державного майна дозволив вдосконалити результати роботи 42% роздержавлених таким чином промисловим підприємствам (на 20% фірм з'явилися нові види продукції), здійснити капіталовкладення та знизити ціни - 52% (38% змінили профіль роботи), підвищити зарплату - 41%. Така ситуація не є доказом переваги одного способу приватизації над іншим, а лише характеризує більш інтенсивний розвиток підприємств, проданих на аукціонах, так як стратегічний інвестор, володіючи достатніми фінансовими ресурсами щоб купити підприємство, здатний оперативно зреагувати на потреби ринку та перебудувати структуру конкретної фірми.

Вибіркове опитування керівників приватизованих промислових підприємств області засвідчує, що переважна більшість з них лише після приватизації

усвідомили актуальність відомого принципу японського менеджменту: “Зростання продуктивності виробництва знаходиться в прямій залежності від ефективності використання трудових ресурсів”. Поряд з інноваційними та інвестиційними зрушеннями зростання продуктивності досягається в першу чергу через організацію управління, під якою розуміється координація та об’єднання у виробничому процесі індивідуальних зусиль з наданням працівникам низки спонукальних мотивів, що покликані стимулювати координацію і сприяти цілеспрямованості дій більшості учасників виробництва в напрямку досягнення мети розвитку фірми. За подібних умов стабільність кадрового апарату та відданість роботі на даному підприємстві є визначальною умовою ефективного функціонування на довгострокову перспективу.

Проте, як засвідчують дані розрахунку приросту товарної продукції за рахунок зміни галузевої структури промислово-виробничого персоналу і продуктивності праці щодо промислового виробництва національного та регіонального рівня за період 1990-1999 рр. (додаток X), внаслідок зміни в галузевій структурі промислово-виробничого персоналу та продуктивності праці недоотримано товарної продукції на суму 4679,2 млн.грн. в країні (8,1% обсягу продукції 2000 р.) та 182,16 млн.грн. в Тернопільській області (25% обсягу продукції 2000 р.). При цьому внаслідок зниження продуктивності праці з 15,81 до 14,65 тис.грн./чол. в країні та з 13,78 до 11,02 тис.грн./чол. в області недоотримано продукції на 16739,4 та 183,76 млн.грн. відповідно. Значне зниження продуктивності праці відбулося в таких галузях промислового виробництва, як: електроенергетика (в 2,1 в країні та 2,3 рази в регіоні), чорна металургія (на 42,5% в країні та 38,6% в регіоні), легка промисловість (на 11,7% в країні та в 1,9 рази в регіоні), що й в основному і обумовило скорочення обсягу промислової продукції.

Позитивні тенденції щодо продуктивності праці в промисловому виробництві Тернопільської області спостерігаються в харчовій (зростання на 10%), хімічній (зростання на 37%) та машинобудівній (зростання на 49%) галузі. Однак підвищення продуктивності праці відбувається не за рахунок збільшення обсягу виробленої продукції, а внаслідок того, що темпи скорочення промислово-виробничого персоналу перевищують темпи скорочення обсягу виробництва в конкретній галузі. Цей об’єктивний наслідок структурних зрушень, що негативно позначається на ринку праці області, вимагає розробки механізму подолання структурного

безробіття, який повинні реалізувати як державні та регіональні органи влади, так і бізнес-одиниці.

В умовах ринку для суб'єктів господарювання всіх форм власності критерієм ефективності є мінімізація трансакційних витрат. Як вже зазначалось, сам по собі факт приватизації чи роздержавлення майна є лише передумовою ефективного господарювання. Відповідно до “теорема Коуза” [20, с.194; 117] “... якщо права власності чітко визначені і трансакційні витрати дорівнюють нулю, то розміщення ресурсів (структура виробництва) залишатиметься незмінним та ефективним, незалежно від змін у розподілі прав власності (якщо не враховувати при цьому ефект доходу)”.

Отже, на практиці попередні власники неминуче поступаються місцем більш ефективним реальним інвесторам і первинний спосіб приватизації не має значення, оскільки мета мінімізації трансакційних витрат обов'язково зумовить зміну власника з огляду на критерій оптимального ринкового господарювання.

Зміна неефективного власника є характерною рисою процесу банкрутства - саморегульованого інституту переходу майна до ефективного власника, ринкового інструменту структурної перебудови, що забезпечує перелив виробничих фондів універсального призначення (земля, будинки, споруди, інвентар, обладнання, цінні папери) з кризових галузей в ті, що знаходяться на “підйомі”. [241] Згідно Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” від 30 червня 1999 р. [78] банкрутство є визнаною арбітражним судом неспроможністю боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури. Ліквідація підприємства через продаж майна боржника сприяє “очищенню” від боргів (оскільки наявного майна для задоволення всіх вимог кредиторів не вистачає, то деякі з них вже ніколи не зможуть отримати назад свій борг).

Світовою практикою структурних реформ на рівні підприємств (реструктуризації) визначено три основні причини банкрутства та відповідні способи їх розв'язання. По-перше, до банкрутства призводить неефективне управління (нерациональне використання наявних ресурсів, невдала ринкова стратегія) і шлях вирішення проблеми полягає в заміні керівного складу підприємства. По-друге, банкрутство спричиняє і відсутність у власника

інвестиційних ресурсів для розширеного відтворення. В цьому випадку проводиться повна чи часткова заміна власника, санація. По-третє, існує так зване “банкрутство виробництва”, що полягає в неконкурентоспроможності продукції (застаріле обладнання і технології, жорстка конкуренція, невдале місцерозташування). За такої ситуації проводяться ліквідаційні процедури з розпродажем наявного майна.

Станом на 1.01.2000 р. в Тернопільській області було порушено 116 справ про банкрутство суб’єктів господарювання, винесено 36 постанов про визнання банкрутом, завершено 7 ліквідаційних процедур, за 8 справами вимоги кредиторів задоволені. [243; 269] За формами власності питома вага підприємств, проти яких порушено провадження справ про банкрутство, розподіляється наступним чином: колективна - 65%, приватна - 26%, державна - 6%.

Проте суттєвим недоліком в процесі розгляду справ про банкрутство є майже повна відсутність санаційних процедур, спрямованих на оздоровлення неспроможного боржника, надання йому фінансової допомоги з боку власника майна, кредиторів. Як вірно відзначає А.Гальчинський [41, с.8], закон про банкрутство України не може ефективно застосовуватись, оскільки відсоток потенційних банкрутів в ринкових економіках не перевищує 7%, тоді як в українських реаліях банкрутують цілі галузі (кожне друге підприємство промисловості). В Тернопільській області частка збиткових підприємств промислового виробництва перевищує національний показник на 20%, тому стратегічною метою структурних змін на мікрорівні в регіоні є пошук ефективного інвестора, санація і реструктуризація виробництв, постприватизаційна підтримка підприємств. Застосування цих механізмів структурної перебудови має значний потенціал, оскільки сприяє формуванню “сильних” суб’єктів ринкових відносин, здатних не лише вижити в мінливих умовах ринку, але і розвиватись, забезпечуючи зайнятість, збільшуючи прибутковість, підвищуючи конкуренто-здатність товарної продукції на інноваційній основі.

В регіоні комплексну реструктуризацію виробництва здійснили лише декілька промислових одиниць, серед яких ВАТ “Ватра”, “Сатурн”, ВАТ “Текстерно”. Однак переважна більшість змін на підприємствах носила реактивний, а не стратегічний характер: скорочення чисельності персоналу (90% випадків), зниження завантаженості виробничих потужностей (75%), заборгованість з виплати зарплати

(65%), адміністративні відпустки (60%), скорочення невиробничих фондів (55%). Проте необхідність вдосконалення структури виробництва, розширення асортименту товарної продукції, підвищення кваліфікації робітників, впровадження технологічних інновацій, конкурування на зовнішніх ринках вимагають стратегічних заходів реструктуризації. В промисловому секторі області до потенційних об'єктів реструктуризації слід віднести наступні підприємства: “Астрон”, “Квантор”, “Мікрон”, “Монастирський тютюново-ферментаційний комбінат”, “Подільська”, “Промінь”, Тернопільський комбайновий завод, Тернопільський механічний завод, “Тернопільфарфор”, “Техінмаш”. Однак, як показує практика проведення структурних змін на промислових підприємствах області, реструктуризація носить односторонній характер (переважно пов'язаний з розукрупненням бізнес-одиниць), не використовуються апробовані світовою практикою підходи до структурної перебудови на мікрорівні.

Для посилення дієвості структурної корекції та активізації існуючих механізмів структурних реформ в процесі трансформації структур необхідно застосовувати весь комплекс методів, що виробила світова практика реструктуризації, залежно від конкретного підприємства та стратегії його діяльності: BPR (реінжиніринг бізнес-процесів), ABC/ABM методологія (управління вартістю), JiT (управління якістю), KM (управління знаннями). [212, с.411]

З розширенням масштабів зміни форми власності та ризику банкрутства гостро постала проблема забезпечення ефективної роботи приватизованих підприємств у післяприватизаційний період. Серед основних факторів недостатньої ефективності їх функціонування рельєфно виділяються, насамперед, розпорошення прав власності на майно приватизованих об'єктів господарювання серед дрібних акціонерів та відсутність так званого “стратегічного” власника, адже реальний стан справ в інвестиційній політиці Тернопільської області не сприяє формуванню останнього з огляду на відсутність великих національних капіталів. Вирішенню зазначеної проблеми могли б сприяти регіональні інвестиційні фонди і компанії, що здатні об'єднати акції дрібних акціонерів. Інший аспект проблеми приватизації в спектрі структурної перебудови промисловості пов'язаний з тим фактом, що приватизація здійснюється в стислі строки і нерідко носить формальний характер, не забезпечуючи відчутних якісних змін в управлінні підприємствами. Внаслідок цього

різко знижуються обсяги виробництва і припиняється інвестиційна діяльність (фонд нагромадження підприємств перетворюється у фонд споживання).

За умов трансформаційного періоду в розвитку економіки України, поряд з механізмами приватизації, санації, банкрутства, особливо зростає роль створення висококонкурентного середовища як невід'ємної складової інституційних реформ. Економічна конкуренція є змаганням між суб'єктами господарювання з метою отримання, завдяки власним досягненням, переваг над іншими суб'єктами, внаслідок чого споживачі і виробники мають можливість вибору між декількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обігу товарів на ринку. [20, с.219; 189-190] Проте на товарних ринках добросовісна конкуренція є скорше винятком, ніж правилом, оскільки намагання отримати максимальні прибутки, закріпити виключне право на виробництво чи збут продукції за собою, не даючи іншим виробникам доступ до ринку (створення бар'єрів), штовхає фірми до його монополізації. Існування монополій на товарних ринках об'єктивно порушує цінові пропорції та законні інтереси виробників і споживачів, підвищує консервацію структури промисловості і витратність виробництва. Тому демонополізація економіки є фактором, що найбільш позитивно впливає на структурні перетворення та формування в національних та регіональних масштабах конкурентних відносин.

Антимонопольне регулювання в Україні пов'язане з реалізацією моделі захисту від недобросовісної конкуренції, притаманної Швеції (з 1971 р.). В цій системі, крім запровадження спеціального законодавства, що регулює монопольні відносини, передбачається також існування державного органу, на який покладається централізований контроль за його дотриманням. В Україні, починаючи з 1992 р., формувалось законодавче забезпечення демонополізації економіки: Закони України "Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності" (від 18 лютого 1992 р.), "Про захист від недобросовісної конкуренції" (від 7 червня 1996 р.), "Про природні монополії" (від 20 квітня 2000 р.), Державна програма демонополізації економіки і розвитку конкуренції. В той же час Законом України "Про Антимонопольний Комітет України" (від 26 листопада 1993 р.) був створений центральний орган, що контролює діяльність монопольних утворень. Така модель є більш виправданою з точки зору дотримання законності та

сприяння конкуренції, ніж модель антимонопольного регулювання Франції (з 1909 р.), де відсутній спеціальний орган контролю за дотриманням законодавства про захист від проявів недобросовісної конкуренції, а права суб'єктів захищаються шляхом подання приватних позовів до суду через норми публічного права. [20, с.212] В німецькій моделі (з 1909 р.) антимонопольного регулювання норми законодавства про захист від недобросовісної конкуренції кодифіковані у спеціальних законах, положення яких захищають права товаровиробників й споживачів.

В Державній програмі демонополізації економіки і розвитку конкуренції, на базі якої була створена в 1994 р. регіональна програма демонополізації в Тернопільській області, окреслено основні способи антимонопольного регулювання та заходи щодо їх реалізації (додаток Ц). Багатоваріантність розв'язання проблем монопольних утворень (від структурних заходів до неструктурних) дозволяє територіальним відділенням Антимонопольного Комітету вчасно виявляти та припиняти випадки неконкурентних дій (детальний розгляд програмних заходів структурної перебудови див. в §3.2). Проте в законодавчих та нормативних актах, що стосуються монопольних утворень, майже не приділяється увага вдосконаленню монопольних цін, відсутній економічний та адміністративний механізм впливу держави на монопольне ціноутворення, ціновий розподіл прибутку між галузями економіки через створення рівних конкурентних умов виробникам. Як наслідок, з року в рік зростає питома вага порушень щодо зловживання монопольним становищем на товарних ринках (табл. 2.20).

Таблиця 2.20

Динаміка припинених органами Антимонопольного Комітету України порушень антимонопольного законодавства, %¹

Характер припинених порушень	1997	1998	1999	2000
Зловживання монопольним становищем	39,8	38,3	44,1	46,0
Антиконкурентні узгоджені дії монополістів	1,8	1,9	2,1	2,7
Дискримінації суб'єктів господарювання органами влади	27,5	33,5	25,1	27,8
Недобросовісна конкуренція	6,0	6,7	4,6	5,0
Інші порушення	24,9	19,6	24,1	18,5

¹ Примітка. Побудовано на основі [20, с. 211-219]

Структура зловживань монопольним становищем розподіляється наступним чином [20, с.205-210]: порушення цінового характеру (60,0% - 1997 р., 67,6% - 1999 р.): встановлення дискримінаційних цін (36,0% - 1997 р., 33,1% - 1999 р.), встанов-

лення монополю високих цін (24,0% - 1997 р., 34,5% - 1999 р.); нав'язування умов договору, що ставлять контрагентів у нерівне становище, або додаткових умов, що не належать до предмета договору, в т.ч. нав'язування товару, непотрібного контрагенту (30,0% - 1997 р., 22,8% - 1999 р.); бар'єри вступу на ринок: велика фондомісткість, обмежений попит, брак ресурсів (2,6% - 1999 р.); неправомірне скорочення монополями утвореннями пропозиції чи попиту (6,8% - 1997 р., 7% - 1999 р.).

Станом на 1.01.1998 р. в Тернопільській області існувало 33 природних монополії та 54 інших суб'єкти монопольних утворень, 120 монополізованих ринків (переважно в харчовій та металообробній промисловості: "Тернопільцукор", "Тернопільвформет", "Тернопільплодоовочпром"). До 2001 р. кількість природних монополій зросла майже на 9%, а інших суб'єктів монополій - на 63%, монополізованих товарних ринків - на 56%, що вказує на негативний вектор структурних змін промислового виробництва, посилення його монополізації та диспропорційності в формуванні цінових чинників розподілу прибутків між галузями та окремими підприємствами. В області сформувався цілий масив господарських одиниць, щодо яких доцільно проводити демонополізацію, оскільки вони займають високі частки на ринках та спричиняють численні бар'єри вступу для інших суб'єктів господарювання, особливо малого та середнього бізнесу (додаток Ш).

Динаміка інституційних перетворень і їх вплив на структуру промислового виробництва залежать від активізації малого та середнього бізнесу. Мале підприємство, виступаючи основою ринкової економічної системи, лідером в розвитку регіональної економіки, відіграє особливо важливу роль в питаннях найму, виробництва, продажу, обслуговування, доведення продукції до кінцевого споживача. Позитивною тенденцією, отже, є активне створення протягом останніх років малих промислових фірм, чисельність яких в Україні зросла з 1991 р. в 5,5 разів, в Тернопільській області - в 9 разів.

За галузевою ознакою найбільша частка малого і середнього бізнесу, станом на 1.01.2001 р., припадає на соціально-орієнтовані галузі промисловості регіону (з 585 підприємств - майже 97%), з яких 33,7% - підприємства харчової, 11,7% - целюлозно-паперової, 8,9% - текстильної, 7,3% - деревообробної, 4,7% - машинобудівної промисловості. В підприємницькій структурі промислового виробництва питома вага малого і середнього підприємства Тернопільської області становить 15,4%.

Диференціацію районів області за рівнем розвитку малого бізнесу демонструють дані додатку Щ (табл. Щ1). Найпотужнішими осередками малого бізнесу в області є м.Тернопіль (3539 діючих суб'єктів малого підприємництва, 798 млн.грн. виручки від реалізованої продукції, 750 створених нових робочих місць за прогнозними розрахунками 2002 р.), Тернопільський (440 діючих суб'єктів малого підприємництва, 125 млн.грн. виручки від реалізованої продукції, 380 створених нових робочих місць), Борщівський (138 діючих суб'єктів малого підприємництва, 112 млн.грн. виручки від реалізованої продукції, 220 створених нових робочих місць), Кременецький (120 діючих суб'єктів малого підприємництва, 10,7 млн.грн. виручки від реалізованої продукції, 100 створених нових робочих місць), Теремовлянський (100 діючих суб'єктів малого підприємництва, 25 млн.грн. виручки від реалізованої продукції, 118 створених нових робочих місць), Бережанський (100 діючих суб'єктів малого підприємництва, 10 млн.грн. виручки від реалізованої продукції, 390 створених нових робочих місць), Збараський (99 діючих суб'єктів малого підприємництва, 7,9 млн.грн. виручки від реалізованої продукції, 220 створених нових робочих місць) та Чортківський (97 діючих суб'єктів малого підприємництва, 23,6 млн.грн. виручки від реалізованої продукції, 245 створених нових робочих місць) райони.

Циклічний розвиток економіки породжує під час криз періодичне скорочення чисельності працівників на більшості підприємств. Поповнюється частка вивільнених та незайнятих людей і за рахунок структурного безробіття в результаті технічних перетворень в економіці, розширення працезберігаючих інвестицій. Раніше придатні за професійними якостями кадри, а потім тимчасово вільні, частково залучаються в мале підприємництво шляхом відкриття власної справи за рахунок збережень та кредиту. Але через деякий час ці працівники можуть бути залучені відродженим великим та середнім бізнесом на прийнятних для них умовах в тому випадку, якщо дрібне підприємництво не процвітає і є можливість пройти професійну перепідготовку в успішно функціонуючих компаніях. Співвідношення і взаємодія малого, середнього та великого бізнесу складається як ієрархічна пірамідальна система, інноваційні можливості якої зростають знизу вгору і є базою її розвитку в інтелектуально насиченому конкурентному середовищі. Таким чином, роль малого бізнесу в структурних реформах промисловості регіону полягає у

вирішенні низки соціальних (пом'якшення проблеми безробіття, зміна структури зайнятості), економічних (наповнення регіонального бюджету, підвищення конкурентоспроможності продукції, швидке реагування на зміну кон'юнктури ринку) і трансформаційних (середовище первинного накопичення капіталу та відповідного досвіду, “первинного відбору”, формування середнього класу, виробництва широкого кола товарів народного споживання) питань.

Проте середовище, в якому функціонує український малий і середній бізнес, можна охарактеризувати як забюрократизоване, оскільки воно надто ускладнене регуляторними нормами, значним податковим тягарем. Спрощення процедури оподаткування в малому бізнесі є недостатнім для забезпечення прогресивних структурних реформ (ціна створення нових фірм з огляду на час, ресурси і невизначеність є високою). Тому прийняття низки Указів Президента України щодо посилення конкурентного середовища та розвитку малого підприємництва (“Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності” від 3 лютого 1998 р., “Про державну підтримку малого підприємництва” від 12 травня 1998 р., “Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва” від 3 липня 1998 р., “Про деякі заходи по дерегулюванню підприємницької діяльності” від 23 липня 1998 р., “Про запровадження єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва” від 22 січня 2000 р. [248]) допомогло усунути окремі адміністративні перешкоди для розвитку малого бізнесу.

Практична реалізація положень Закону України “Про державну підтримку малого підприємництва” від 19 жовтня 2000 р. здатна посилити позитивні структурні зміни через деталізацію напрямків державної підтримки, необхідних для активізації підприємництва (рис. Щ1, додаток Щ). Серед основних важелів підтримки законом передбачено: інфраструктурне забезпечення, інформаційні та координуючі структури підтримки, центри акумуляції капіталу. Проте на регіональному рівні підприємства промислового виробництва не мають реальних можливостей доступу до елементів ринкової інфраструктури підтримки підприємництва через відсутність в Тернопільській області регіональних фондів підтримки підприємницької діяльності, лізингових компаній, обмежену кількість та можливості бізнес-центрів, бізнес-інкубаторів, важкодоступність банківських позик (табл. Щ2, додаток Щ).

З огляду на особливості функціонування малого та середнього бізнесу, серед

яких можна виділити: економічну слабкість, орієнтацію на місцевий ринок, локальну платоспроможність населення (тяжіння до території розташування), його розвиток потребує постійної державної підтримки. Тому розширення повноважень органів місцевої влади, ефективне регіональне самоврядування є невід'ємним детермінуючим фактором сталого функціонування малого і середнього бізнесу.

З метою посилення позицій малого та середнього бізнесу, зміцнення їх структуроутворюючої дії (фактор формування конкурентного середовища) необхідно вирішити чотири блоки питань: 1) нормативно-правове забезпечення (постійний контроль за відповідністю нормативних документів і рішень, що приймаються на регіональному рівні, конкурентному законодавству держави; аналіз застосовуваних законодавчих актів, виявлення недоліків та усунення перешкод у створенні малого підприємництва з боку місцевих органів влади); 2) фінансово-кредитна підтримка (створення товариств взаємного кредитування та страхування малих і середніх підприємств; цільове фінансування на конкурсній основі інноваційних програм з впровадження нових конкурентоспроможних технологій, НДДКР; застосування нових форм фінансування діяльності - лізинг, факторинг, селенг); 3) інформаційно-консультативна підтримка (проведення виставок, ярмарок, семінарів та конференцій; формування бізнес-центрів та бізнес-інкубаторів; створення консалтингових груп з питань реструктуризації підприємств та інформаційно-дорадчих структур); 4) кадрове забезпечення (підвищення кваліфікації, перекваліфікація; стажування за кордоном підприємців; тренінги з приводу ведення бізнесу).

Для вирішення соціально-економічних проблем своєї території місцева влада в обов'язковому порядку повинна надавати суб'єктам господарювання максимально можливу підтримку як матеріального, так і консультаційного характерів, адже від ефективної роботи підприємств, їх стійкості та конкурентоспроможності залежить фінансове становище регіону, рівень добробуту кожного громадянина.

Приватизація майна, демонополізація, санація і банкрутство підприємств є невід'ємними умовами структурної трансформації промислового виробництва регіону. Як механізми формування критичної маси ринкових перетворень в напрямку досягнення оптимальної структури, "відбракування" неефективних господарюючих суб'єктів, закріплення позицій пріоритетних виробництв, вони повинні носити стратегічний характер, враховувати особливості галузевої і

територіальної приналежності підприємств, базуватись на реальних цілях і принципах інституційних перетворень економіки. Проаналізовані методи трансформації структури промислового виробництва з їх спрямованістю на економічне зростання та оптимізацію наявної структури покликані сприяти формуванню реальних власників засобів виробництва, розвитку конкуренції, економії ресурсів із зростанням їх ефективного і продуктивного використання, покращенню фінансового становища господарських одиниць (додаток Ю). Велика роль в процесі структурної корекції належить місцевим органам влади, що поєднують ринкові регулятори з державним впливом на структуру промисловості. При цьому в реалізації принципу їх оптимального поєднання домінуюче становище посідає ступінь ініціативності місцевої влади, покликаний сприяти подоланню бюрократизму в управлінні, який суперечить сучасним ідеям регулювання господарського розвитку регіону як великого комплексу.

Саме на регіональному рівні, в першу чергу, слід створити режим сприяння вирішенню ключових питань структурної перебудови промисловості на основі детального аналізу та визначення пріоритетності економічних проблем. Необхідно формувати ринкове середовище та активно реалізовувати організуючі та мобілізуючі функції, пов'язані з використанням обмежених місцевих ресурсів та активізацією населення на основі оптимізації міжгалузевих та галузевих зв'язків з метою запобігання таким негативним явищам, як зростання структурного безробіття, висока диференціація в доходах різних верств населення та в рівнях розвитку окремих секторів промислового виробництва.

Висновки до розділу 2

1. Найактуальнішою проблемою функціонування регіонів на довгострокову перспективу постає ефективна структурна корекція промислового виробництва. Це обумовлено, насамперед, необхідністю виходу низки територій з масиву “аутсайдерів” соціально-економічного розвитку за показником інвестиційної привабливості і переходом в “основний масив” та групу “переслідувачів”; об'єктивною неможливістю самозабезпечення виключно за рахунок розвитку АПК та домінування у випуску кінцевої продукції низькомеханізованих і ресурсозатратних технологій;

актуалізацією проблеми конкурентоспроможності регіону в національних та світових масштабах. Разом з посиленням процесів регіоналізації національної економіки згідно сучасних вимог ринку через усвідомлення важливості ролі адміністративно-територіальних одиниць у забезпеченні економічного зростання, акцентування уваги на власній матеріальній та фінансовій базі в соціально-економічному розвитку регіону, делегування значної частини повноважень з центру на місця, вищенаведені аспекти вимагають створення високоефективної структури промислового виробництва, яка здатна забезпечити випуск продукції з високим ступенем обробки та високої якості, опанування інноваційного вектору розвитку, підвищення рівня життя населення територій.

2. За період структурної трансформації 1990-2001 рр. в промисловості Тернопільської області мали місце явища: поглиблення диспропорцій галузевої, секторної, відтворювальної, технологічної, територіальної структур; суттєве недовикористання виробничих потужностей на промислових підприємствах; переважання технологічних укладів перших поколінь у випуску кінцевої продукції; вкрай низький рівень впровадження ресурсо- та енергозберігаючих технологій, комп'ютерної автоматизації; недостатній інвестиційний ефект від інституційних змін.

3. Пріоритети структурної переорієнтації промисловості регіону необхідно визначати з врахуванням як специфіки території, наявного потенціалу промислового розвитку, так і новітніх тенденцій постіндустріального розвитку суспільства. Регіональні цілі розвитку в обов'язковому порядку повинні корелюватись з загальнодержавними та світовими пріоритетами.

4. Дослідження структурних змін в промисловому виробництві регіону за 1990-2001 рр. спирається на розроблений та запропонований коефіцієнт структурної трансформації, розрахунок якого щодо галузевої та секторної структури дозволив оцінити структурні зміни в динаміці, їх вектор та зробити висновок щодо оптимальності трансформаційних процесів в промисловості. Виявлене зростання частки базових галузей промислового виробництва в загальному обсязі виробленого продукту регіону не відповідає стратегічним засадам розвитку території на перспективу та не кореспондується з програмними документами уряду щодо соціально-економічного розвитку країни, яке повинно відбуватись на високотехнологічній основі.

5. Структуроутворююча функція інвестицій реалізується у визначенні

майбутніх структурних змін через вкладання фінансових та майнових ресурсів в різні сфери виробництва. Проте інвестиційні потоки регіону спрямовуються, переважно, в консервативні галузі, які володіють низьким мультиплікативним ефектом щодо інших сфер виробництва, не орієнтуються на інноваційний розвиток та роблять структуру промислового виробництва малорухливою, важкопридатною для прогресивної цілеспрямованої корекції, розтягують в часі ефективні структурні зміни. Пріоритети структурних реформ регіону практично не забезпечуються відповідними фінансовими і матеріальними ресурсами. Основними джерелами інвестування в структурну перебудову виступають власні ресурси суб'єктів господарювання та державні капіталовкладення. Проте в умовах обмеженості ресурсів державного і місцевого бюджетів, низької рентабельності промислових підприємств існує потреба їх поповнення через механізми проектного кредитування, зниження ставки податку на реінвестований прибуток, створення цільових позабюджетних фондів.

6. Формування високотехнологічної структури промислового виробництва регіону доцільно реалізувати на основі інноваційної політики. В якості основних параметрів для оцінки інноваційності промислового комплексу пропонуються показники наукомісткості, конкурентоспроможності, оновлення, експортабельності і технологічного рівня, використання яких в якості орієнтирів дозволить вдосконалити технологічну структуру промисловості, підвищити конкурентоспроможність продукції. Співставлення галузевих структурних змін з технологією промислового виробництва дозволяє констатувати різке скорочення прогресивних технологічних укладів у виробництві промислової продукції регіону, що особливо негативно позначається в машинобудівній та легкій промисловості.

7. Комплексне порівняння роботи державного і приватного секторів промисловості, проведене на основі показників випуску продукції, рентабельності, збитковості, зношення основних фондів, рівня завантаженості виробничих потужностей, плинності кадрів, в загальному виявило більш ефективну роботу колективного сектору, який займає домінуючі позиції в промисловості регіону.

8. Корекція структури промислового виробництва - тривалий і капіталомісткий процес, який в кінцевому рахунку призведе до зміни територіальних, секторних, галузевих пропорцій на макро- та мезорівнях, а також модернізацію та реструктуризацію виробництва на рівні господарських одиниць.

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ СТРУКТУРНОЇ КОРЕКЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ РЕГІОНУ В СПЕКТРІ СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

3.1. Кластерна модель розвитку промислового виробництва регіону як фактор ефективних структурних реформ

Цільова трансформація структури промисловості в напрямку випереджального розвитку науково-технічних виробництв та галузей, що працюють на задоволення споживчого попиту населення, підвищення ефективності стратегічного розвитку регіону, динамічного функціонування господарських одиниць, що продукують високоякісну та конкурентоспроможну промислову продукцію, вимагає формування цілісної концепції зазначених змін. Прогресивною в цьому плані є модель кластерного розвитку промислового виробництва, що позитивно апробована в багатьох високо-розвинутих країнах світу (США, Німеччині, Японії).

Інтелектуальною передумовою появи теорії кластерів, що всебічно розкрита в працях М.Емрайта, М.Портера, М.Фельдмана [189; 285; 290; 297], стала праця А.Маршала “Принципи економічної теорії”, що вперше побачила світ в 1980 р. В загальному розумінні кластери (від англ. cluster - група, скупчення) - це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов’язаних між собою компаній у відповідних галузях, спеціалізованих постачальників, а також причетних до їх діяльності організацій (університети, торгові об’єднання, агентства з стандартизації), що, конкуруючи між собою, разом з тим проводять спільну роботу. [302, с.21] В склад кластера входить численна група інституцій: підприємства - виробники продукції, університети та науково-дослідні установи, органи стандартизації, торгівельні асоціації, фінансові інститути, фірми в супутніх галузях виробництва, постачальники, органи влади центрального та місцевого рівнів. Спільна дія перерахованих учасників кластера дозволяє забезпечувати підприємствам більший зиск, порівняно з тим, який би вони могли отримувати, працюючи відокремлено (ефект синергізму). Кластерна форма співробітництва сприяє більш гнучкому реагуванню фірм на постійні зміни умов для проведення бізнесу, але зі збереженням при цьому переваг спеціалізації. Кластери (фільери [289, с.5]) виступають альтернативою галузевому підходу, базуючись на залежності

одного сектора економіки (промисловості) від іншого за технологічним рівнем.

Поширюючи ідею кластерного розвитку в напрямку формування збалансованої структури промисловості регіону, сформулюємо категорію кластера як індустріального комплексу (групи підприємств, що кооперуються та підтримують одне одного), сформованого на базі територіальної концентрації основного виробництва, мереж спеціалізованих постачальників та споживачів, пов'язаних між собою технологічними ланцюгами. Концептуальна схема промислового кластера подана на рис. 3.1.

Рис. 3.1. Схема кластера в промисловому виробництві¹

¹ Примітка. Складено на основі [158; 189; 190]

Кластери, як підтверджує світовий досвід функціонування таких структур [36; 189; 222], більш ефективно та раціонально використовують наявний капітал, допомагають підприємствам, що входять в кластер, економніше витратити ресурси та контролюють цілеспрямованість і стратегічність використання залучених інвестицій, прискорюють спеціалізацію, підвищують якість продукції та зростання обсягів виробництва, поділяють ринок на сегменти, збільшують асортимент продукції та створюють нові фірми, прискорюють впровадження нових технологічних процесів, мінімізують зайві виробничі потужності та оптимально розподіляють прибутки і витрати між членами кластеру (табл. Я1, додаток Я). Усі конкурентні переваги такої організаційної форми територіально-ієрархічної моделі виробництва з різними рівнями локалізації дають максимальний ефект через мінімізацію видатків у порівнянні з окремо існуючими виробниками, що нерідко не витримують конкуренції на локальних й національних ринках з боку сильніших бізнес-одиниць та згортають діяльність. Членство в кластері для промислових підприємств означає широкий доступ до інформації щодо різних аспектів діяльності; можливості нарощування експорту та вихід на світові ринки; залучення капіталовкладень для покращення якості продукції і посилення конкурентних

переваг; доступ до юридичних консультацій щодо реєстрації торгових марок, позиціонування товарів; участь керівного складу бізнес-одиниць в семінарах, що проводяться в зарубіжних країнах, для ознайомлення з особливостями ведення бізнесу.

Прикладами всесвітньо відомих об'єднань підприємств, що досягли вражаючих успіхів в певній галузі промисловості, поєднавши переваги співробітництва виробників продукції, досягнень науки та підтримки владних структур окремих територій є: “Силіконова долина” (Каліфорнія), “Пластикова долина” (м.Тарнов, Польща), Масачусетський мультимедійний кластер, Каліфорнійський кластер з виготовлення вина, італійський взуттєвий кластер, “Даедук” (Південна Корея), “Софія і Гренобль” (Франція), “Лувен” (Бельгія) та інші. Поширенню кластерів активно сприяють центральні органи влади, забезпечуючи прийняття нормативно-правових актів, що стимулюють створення і розвиток галузевих об'єднань. Так, Закон “Про технополіси” 1983 р. в Японії, наприклад, встановлює максимальні кредитні ставки на їх створення на рівні 7% проти 20-30%-х ставок за позики взагалі, Закон Бейха-Доула дозволяє передавати компаніям та університетам виключні права на використання та комерціалізацію патентів, Закон Стівенсона-Уайдлера посилює роль уряду в розвитку інновацій та започатковує цілеспрямовану передачу результатів технічних розробок з лабораторій в промисловість (США). [220]

Передумовою виникнення та сутністю кластера є концентрація виробництва. Розраховані нами коефіцієнти локалізації галузей промисловості Тернопільської області (див. табл. 2.3 в §2.1) дозволяють виділити перспективні з точки зору підтримки кластерної моделі розвитку сфери виробництва: легка, харчова промисловість, машинобудування і металообробка, промисловість будівельних матеріалів. Наявність в регіоні розгалуженої наукової інфраструктури (дослідні організації, університети, інститути підготовки та перенавчання кадрів, яких станом на 1.01.2001 р. в регіоні нараховувалось 42), наукоємних виробництв з продукування машин, устаткування, апаратів, приладів (“Ватра”, “Оріон”, “Сатурн”, “Промінь”) також є аргументом на користь створення промислових кластерів. Компактність території Тернопільської області (13824 км²) також сприяє формуванню кластерів, які повинні мати чітко окреслені межі. Світовий досвід функціонування подібних

організаційних структур доводить, що порівняно невелика кількість кластерів забезпечує переважну частину валового продукту в межах певної географічної території, а також у зовнішньоекономічній діяльності. [189, с.235]

На рівні Тернопільської області актуальність створення кластерів обумовлена: вичерпанням ресурсів розвитку промисловості (тривала стагнація виробництва 1991-1999 рр. підірвала економічний потенціал регіону), необхідністю реконструкції великих підприємств та створенням на їх основі більш гнучких та динамічних структур, всезростаючою потребою в розвитку технологій, у взаємодії науки і виробництва, в структурній перебудові промислового комплексу регіону.

Аналіз секторів промислового виробництва області (див. §2.1) дозволяє виділити стратегії розвитку пріоритетних галузей для впровадження кластерної моделі.

Так, зважаючи на потужну виробничу базу, ємний внутрішній ринок збуту, близьке розташування до сировинних ресурсів для харчової промисловості регіону вигідною до реалізації є стратегія “Виробництво та переробка продуктів харчування для внутрішніх і зовнішніх ринків збуту”. Орієнтація на цю стратегію дозволить збільшити обсяги виробництва продукції, покращити її якість, оновити асортимент та розширити ринки збуту. Конкурентні переваги будуть досягатись ефектом масштабу (незначні витрати на одиницю продукції та низькі ціни). Модель кластера харчової та переробної промисловості, запропонована для впровадження в економіці області, представлена в додатку Я (рис. Я1). Кластерну концепцію розвитку харчової промисло-вості Тернопільської області могли б реалізовувати промислові одиниці (підприємства цукрової, консервної, хлібопекарної, м'ясомолочної, спиртової галузей), які утворюють “ядро” кластера, а також наукові установи (технічний університет, інститут аграрно-промислового виробництва), фермерські господарства (формують сировинну базу) та консультативні центри. Торговельні та посередницькі організації різних форм власності сприятимуть швидкому доведенню продукції до кінцевого споживача.

Швидкий оборот капіталу, наявність спеціалізованих навчальних установ (Тернопільський державний технічний університет, Заліщицький технікум, Тернопільський комерційний технікум, різноманітні професійно-технічні училища) та кваліфікованого персоналу (станом на 1.01.2002 р. в області налічується 19 тис.

професорсько-викладацького складу, з яких 0,2 тис. - докторів наук, 0,9 тис. – канди-датів наук, 0,2 тис. - професорів, 0,5 тис. - доцентів), розгалужені оптові та роздрібні ринки легкої промисловості Тернопільської області дозволяють реалізовувати страте-гію “Виробництво товарів широкого вжитку, конкурентоспроможних на внутрішніх і зовнішніх ринках збуту”. Це дозволить залучати інвестиційні ресурси, підвищувати ефективність використання виробничих потужностей галузі, виробляти високоякісну продукцію. Причому, на відміну від харчової галузі, де перспективною є стратегія віолентів (невисокий прибуток на одиницю продукції, значний обсяг реалізації), в легкій промисловості регіону можливо використовувати стратегію комутантів (виробництво ексклюзивних товарів з орієнтацією на нові потреби). Модель кластера легкої промисловості, пропонована для реалізації в економіці області, представлена в додатку Я (рис. Я2). В кластер легкої промисловості могли б ввійти швейні, трикотажні та галантерейні фабрики, наукові установи (технічний університет, кооперативний технікум, мережа професійно-технічних училищ), консультативні та інформаційні центри, ательє з пошиття готового одягу, а також торгово-посередницькі організації.

Машинобудівний комплекс Тернопільської області, володіючи потужною виробничою базою, несе значні витрати на утримання об’єктів соціальної інфраструктури, недостатньо використовує новітні технології, що вимагає в перспективі реалізації стратегії “Виробництво продукції для потреб сільського господарства і товарів народного споживання” на інноваційній основі. Це дозволить вдосконалювати номенклатуру продукції, залучати інвестиції. Бажаною для впровадження у машинобудівну галузь є довгострокова стратегія експлерентів (виробництво продукції на новій технологічній базі з залученням наукових співробітників для розробки прогресивних видів машин, обладнання, пристроїв). Стратегія патієнтів (орієнтація на вищий рівень достатку) для галузей промисловості регіону на сьогодні є недосяжною, зважаючи на низький рівень доходів громадян та збитковість багатьох секторів економіки.

Основна ідея створення кластерів полягає у взаємній координації роботи, коли різні за функціональними характеристиками суб’єкти реалізують спільну мету, тим самим підвищуючи ефективність власної роботи, прискорюючи досягнення запланованих результатів, впроваджуючи нові технології, сприяючи в отриманні

позик, започатковуючи конкурентні засади в розподілі контрактів, формуючи оптимальну структуру виробництва продукції, визначаючи пріоритети напрямків розвитку. Кластер є новим способом структурування виробництва, забезпечення довгострокових можливостей розвитку, встановлення основ державної і регіональної політики. І якщо перші теоретичні погляди на кластери спирались на виключно галузеві комбінації [190], то сьогодні кластери слід розглядати як інноваційно-територіальні об'єднання, що краще за галузі узгоджуються з характером конкуренції та джерелами досягнення конкурентних переваг, охоплюють зовнішньоекономічні зв'язки, взаємовідносини між сферами виробництва, поширення технологій, інформації, маркетингу.

Незважаючи на певні спроби формування кластерних підходів до структурної перебудови промислового виробництва, на сьогодні не розроблено методики утворення кластер-структур. Узагальнюючи окремі публікації та економічну літературу, що стосуються формування міжнародних, національних та локальних кластерів в зарубіжних країнах світу (рис. ЯЗ, додаток Я), пропонуємо наступний порядок формування кластерів в промисловому виробництві регіону, де активна роль відводиться центральним та місцевим органам влади.

На першому етапі відбувається формування основних напрямків діяльності майбутнього кластера, що підтримується галузевими міністерствами. При цьому оцінюються можливі загрози кластера та потенційні можливості; розробляється концепція, направлена на посилення конкурентної боротьби, визначення регіонів для розвитку наукоємних виробництв; формулюються цілі і завдання розвитку промислового кластера. Другий етап - підготовка програми формування і розвитку кластера, в якій спрямовуючу роль відіграють органи місцевого управління (місцеві державні адміністрації, міські ради). На цьому етапі формується "дерево цілей" промислового розвитку території, розробляються нормативні документи щодо кластерної моделі розвитку, планування та підтримки промислових зон. Третій етап - затвердження програми формування і розвитку кластерів на державному рівні (визначення міри пріоритетності регіону для подібних змін, відповідності програми національній стратегії розвитку та основам регіональної політики, узгоджене бачення майбутнього кластера, при якому всі учасники могли б об'єднатись з метою позитивних змін). Четвертий етап створення кластера на рівні регіону полягає в

безпосередній практичній підтримці кластерної концепції розвитку, причому допомога повинна проявлятися не стільки в субсидюванні та пільговому оподаткуванні окремих галузей чи підприємств (державні цільові гарантії, зниження ставки податку на інноваційний прибуток, який отриманий в результаті впровадження у виробництво прогресивних технологій), скільки в інфраструктурному забезпеченні, створенні дослідних розробок, впровадженні інноваційних стипендій, гарантіях під наукові програми, масштабному кредитуванню малого і середнього, а також венчурного бізнесу, прискореній амортизації промислових підприємств (рис. 3.2). Світова практика реалізації кластер-концепції акцентує увагу на паритетності розподілу джерел фінансування промислового кластеру з метою мінімізації (“розпорошення”) ризиків та стимулювання ініціативності: 30% капіталовкладень забезпечує уряд, 30% - органи місцевої влади (субсидії регіональних програм розвитку, муніципальні цінні папери), 30% - підприємства та приватні інститути (кредити комерційних банків, внутрішні інвестиції, лізинг, позабюджетні фонди), 10% - іноземні інвестори. [189]

Рис. 3.2. Процедура формування кластерного об'єднання

Кластер іманентно забезпечує можливість ведення конструктивного та ефектив-ного діалогу між спорідненими сферами виробництва, їх постачальниками, інститу-тами та державними установами, в чому проявляється його головний довгостроковий ефект. За словами В.Прайса [195, с.3], створення кластерів та запровадження кластерної моделі поведінки підприємств є “способом відновлення довіри між урядом і бізнесом та трансформації ізольованих фірм в підприємницьку спільноту”.

Стабілізація розвитку та досягнення оптимальних структурних пропорцій промислового виробництва Тернопільської області вимагають взаємоузгодженої дії

усіх суб'єктів моделі, в якій ядром кластера виступають підприємства, що беруть на себе відповідальність за створення товарів, своєчасне виконання зобов'язань з постачання. Торговельні установи вчасно доводять до кластера обсяги та структуру запитів населення, створюють умови для їх задоволення. Науково-дослідні інститути та університети є генераторами прогресивних ідей щодо ефективного розвитку виробництва на наукоємній основі, отримуючи замовлення від підприємств на НДДКР. На початкових етапах створення кластерів необхідним є розміщення інноваційного державного і регіонального замовлення на підприємствах машинобудівної та легкої промисловості, що спонукатиме бізнес-одиниці продукувати товари IV, V і VI технологічних укладів, виведе економіку Тернопільської області з позицій аутсайдерів в економічному розвитку до групи регіонів "основного масиву". Інноваційне замовлення центральних та регіональних органів влади полягає в механізмі формування складу необхідної державі високотехнологічної продукції з розміщенням відповідних угод серед підприємств усіх форм власності. Оскільки державне та регіональне замовлення є одним з важливих орієнтирів формування їх виробничої програми і одночасно окреслює зону впливу органів виконавчої влади на формування структури виробничої програми підприємства [149, с.65], то розміщення інноваційного замовлення серед підприємств регіону сприятиме оптимізації їх діяльності, впровадженню високих технологій у виробництво, підвищенню конкуренто-спроможності бізнес-одиниць на національному та світових ринках.

Роль промислових компаній у створенні кластеру виробників кінцевої продукції та вдосконаленні галузевої і виробничо-вартісної структури промислового виробництва забезпечується прямою та опосередкованою участю. Пряма участь в популяризації ідеї кластерного розвитку для підприємств регіону полягає у співробітництві з урядом щодо розробки законодавчих норм, спрямованих на заохочення інновацій, створенні кластерної торгівельної організації, спільного просування експортної продукції. Проте на початкових етапах утворення кластерів інерційність органів виконавчої влади на місцях, деякий консерватизм їх роботи заважатиме швидкому налагодженню контакту системи "влада-бізнес" і прямі методи співробітництва будуть ефективно діяти лише після того, як модель формування галузевих кластерів позитивно апробує себе в опосередкованих методах

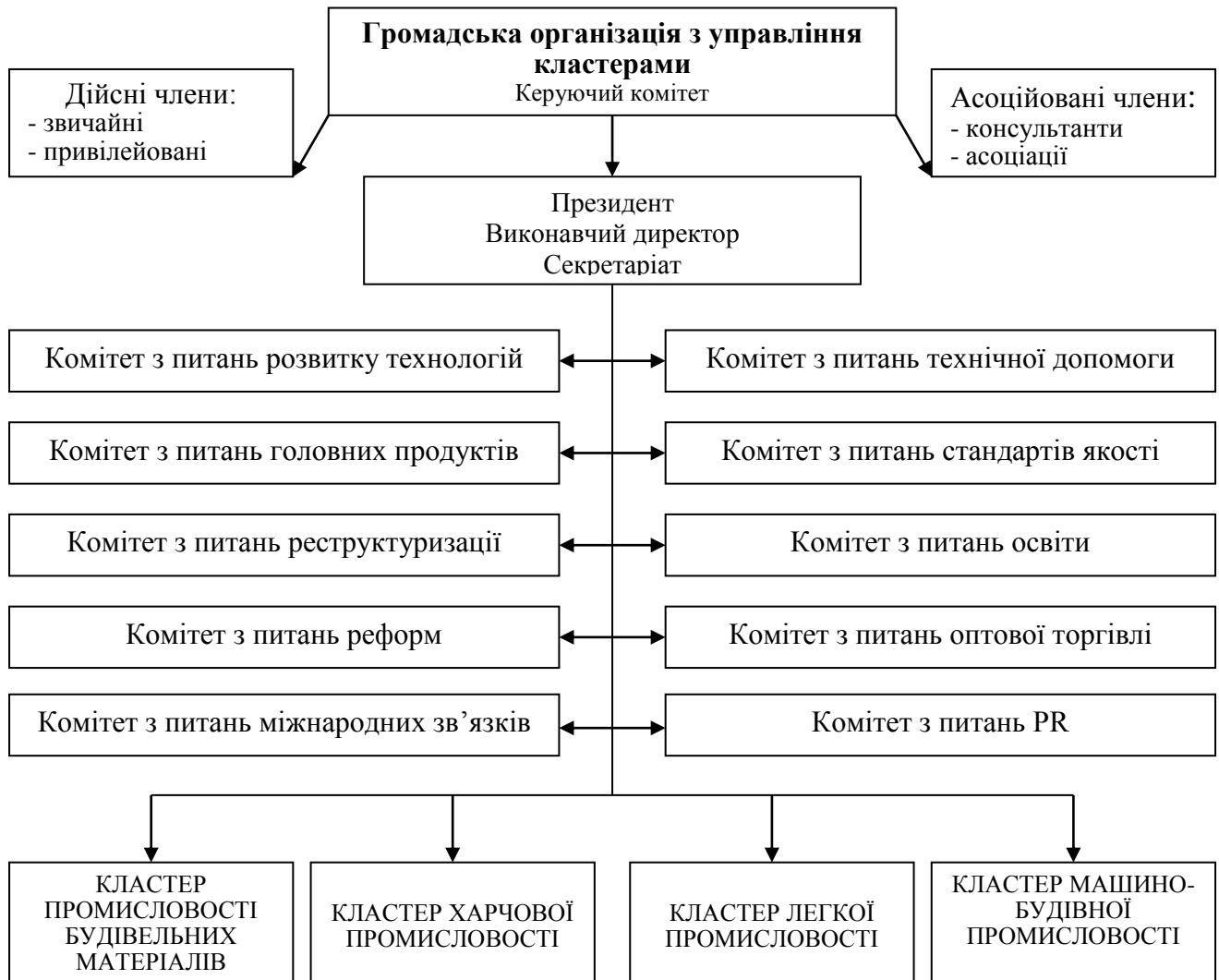
розвитку. До таких можна віднести: підтримку техноло-гічних зв'язків з провайдерами інфраструктурного забезпечення для задоволення специфічних потреб кластера через передачу даних та формування логістичних ланцюгів, спонсорування спеціалізованих дослідницьких центрів в університетах та інститутах, збір кластерної інформації через торгові об'єднання, спільна розробка спеціальних учбових планів професійної та технічної підготовки, навчання у вузах (підготовка спеціалістів з маркетингу, комп'ютерних технологій, реклами, логістики), випуск довідників учасників кластера, проведення торгово-промислових ярмарок.

Центральні та регіональні органи влади покликані сприяти збору та зведенню специфічної для кластера інформації, приймати конкретні заходи в сфері освіти (узгодження університетських програм з реальними потребами кластерів), спрощувати законодавчі положення, що впливають на діяльність кластера, виконувати роль замовника для випуску продукції кластеру, спонсорувати незалежних дослідників та сертифікувати продукцію (прямі методи), скликати форуми підприємств, організацій щодо питань кластерного розвитку території, залучати постачальників сировини і матеріалів з інших регіонів, створювати орієнтовані на кластери зони вільної торгівлі, усувати бар'єри для локальної конкуренції, організовувати місцеві департаменти сприяння розвитку кластерів (непрямі методи).

Управління та координацію роботою кластеру доцільно покласти на асоціацію, до складу якої повинні входити як дійсні, так і асоційовані члени (громадські об'єднання, консультативні служби). Прикладом такої асоціації в межах України є громадська організація "Поділля Перший", що з 2000 р. здійснює наглядову роботу за будівельним, швейним та харчовим кластерами Хмельницької області. Прибутки галузей, що об'єднані спільною метою та підтримуються торгівельними, фінансовими, науковими та владними організаціями, зросли в середньому на 10-15% порівняно з рентабельністю роботи розрізнених фірм. Асоціація "Поділля Перший" об'єднала представників владних структур на рівні начальників окремих управлінь обласної державної адміністрації та керівників департаментів міської ради, представників бізнесу на рівні директорів державних і приватних підприємств, а також представників інституцій: професорів університетів, банкірів, керівників

асоціацій. [222, с.37]

Реалізація кластерної концепції розвитку регіону відбувається на практиці через різні напрямки діяльності, серед яких пропонуємо виділяти (рис. 3.3):

Рис. 3.3. Схема управління кластерною асоціацією в промисловості регіону

впровадження нових видів технологій та інноваційної діяльності (визначення високотехнологічних можливостей розвитку доцільно покласти в рамках асоціації на комітет з питань розвитку технологій);

визначення продуктів і товарних груп, на виробництві яких здатні спеціалізуватися виробничі підрозділи кластеру (комітет з питань головних продуктів);

сприяння реструктуризації підприємств, визначення пріоритетних напрямків їх розвитку (комітет з питань реструктуризації);

сприяння реформуванню монополій, співпраці приватного і державного секторів, започаткування конкурсних засад в розподілі контрактів (комітет з питань

реформ);

вивчення передового досвіду кластерної концепції розвитку промислового виробництва в європейських країнах, Японії, США, сприяння формуванню на базі регіональних кластерів національних та міжнародних кластер-структур (комітет з питань міжнародних зв'язків);

визначення потреби в технічній допомозі, сприяння в отриманні позик, розробка бізнес-планів (комітет з питань технічної допомоги та інвестиційна рада);

підвищення якості продукції, запровадження стандарту ISO 9000, поширення програм “управління якістю” (комітет з питань стандартів якості);

визначення кваліфікаційних вимог до робітників, впровадження програм підвищення кваліфікації та перепідготовки (комітет з питань освіти);

визначення напрямків збільшення доданої вартості в сфері збуту (комітет з питань оптової торгівлі);

поширення серед підприємців та широких верств населення інформації стосовно актуальності кластерної концепції розвитку промислового виробництва, консультування щодо механізмів підтримки кластерної моделі (комітет з питань зв'язків з громадськістю - public relations).

При впровадженні кластерної моделі на регіональному рівні на асоціацію управління кластером пропонуємо покласти завдання підтримки стратегічних інтересів, до яких можна віднести, по-перше, створення кластер-структур в галузях спеціалізації промисловості; по-друге, розробку нових продуктів з високою часткою доданої вартості, що є конкурентоспроможними на світових ринках; по-третє, розвиток мережі торгівельних компаній, регіональних державних та приватних інституцій; по-четверте, налагодження двосторонніх контактів з державними та приватними інститутами в інших регіонах; по-п'яте, налагодження співпраці з організаціями, що надають технічну допомогу підприємствам, сприяють реструктуризації; по-шосте, встановлення партнерських стосунків з місцевими органами влади.

Аналіз результатів реалізації кластерної моделі щодо швейної, будівельної та переробної промисловості в Хмельницькій області дозволяє зробити висновок, що вона призвела до позитивних структурних зрушень. По-перше, реструктуризаційні зміни на промислових підприємствах дали змогу підвищити їх інвестиційну та

кредитну привабливість і, разом з тим, покращити інвестиційний клімат в регіоні. По-друге, посилились процеси диверсифікації виробленої продукції. В будівельному кластері області розробляються та впроваджуються у виробництво нові для України будматеріали, в швейному - відбувається регулярне представлення виробів на виставках, де вивчається попит і думка споживачів, в переробному - реалізуються цільові проекти з переробки сільгосппродукції. [13]

Прогнозуючи результати впровадження кластерів в галузях спеціалізації промисловості Тернопільської області, можна виділити ще декілька позитивних екстерналій (очікуваних ефектів) від реалізації кластерної моделі. По-перше, залучення наукових установ до співпраці з виробниками дозволить місцевим фірмам покращити дизайн товарів чи створювати повністю нову продукцію. По-друге, форма власності членів кластера є, переважно, приватною, а тому він складатиметься з представників малого та середнього бізнесу. Це дозволить посилити конкурентне середовище в регіоні, обмежувати монополізм та стимулювати підприємницьку ініціативу. По-третє, в кластері формуються єдині фінансові відносини, що виражається в фінансовій підтримці бізнес-одиниць через торговельні точки членів кластера. Аналіз напрямків витрачання коштів споживачами, оцінка товарів-конкурентів дозволить виробникам організувати власні виробництва для задоволення потреб клієнтів. По-четверте, реалізація кластерної моделі позитивно вплине на галузеву (підвищення конкурентоспроможності легкої, харчової промисловості та промисловості будівельних матеріалів), територіальну (більш рівномірний розвиток районів в межах області через залучення їх промислового потенціалу до реалізації кластер-концепції), технологічну (впровадження у виробництво нових технологічних ліній) та секторну структури (акти-візація підприємницьких ініціатив та приватної власності) промислового виробництва.

Розвиток малих та середніх підприємств на основі використання концепції кластерів вимагає принципово нових підходів до визначення політики підтримки підприємництва органами влади та їх втручання в його регулювання. Таке втручання повинно базуватись на принципах: потреби ринку визначають розвиток потужностей, а тому стратегія фірм та втручання повинні орієнтуватися на споживачів; політика повинна бути спрямована на колективні дії (синергетичний

ефект); для зростання конкурентоспроможності необхідне сприяння інноваціям в приватному секторі.

Для створення подібного сприятливого середовища структурної перебудови промисловості Тернопільської області необхідним є впровадження комплексної системи методів формування кластерів. Оцінка концептуальних підходів щодо кластерної моделі промислового розвитку регіонів і практики створення кластерів в європейських країнах [36; 189; 222], дозволяє запропонувати блок заходів, які сприя-тимуть формуванню галузевих кластерів області і реалізовуватимуться усіма їх учасни-ками. В табл. 3.1 пропоновані заходи згруповані за функціональною ознакою (законо-давчі, економічні, інфраструктурні, гуманітарні). Їх комплексна дія ефективно спрацьо-вуватимиме на покращення технології випуску кінцевої продукції, сприятиме імпорто-заміщенню та експортоорієнтованості виробництва (посилений розвиток легкої і машинобудівної промисловості спричинить “підтягування” інших сфер виробництва).

Розвиток ефективно функціонуючих кластерів є одним з головних кроків на шляху до формування ефективної структури промисловості регіону. Недостатня кількість кластерів в транзитних економіках та необізнаність підприємців щодо їх конкурентних переваг не означають, що країни з перехідним типом економіки не здатні до участі в конкурентній боротьбі, проте конкуренція на світових ринках часто пригнічує процеси вдосконалення і підвищення продуктивності виробників промислової продукції. Незважаючи на те, що експорт на протязі деякого періоду може зростати за рахунок низької вартості робочої сили і експлуатації природних ресурсів з залученням імпортової технології, такий підхід є обмеженим. Для підвищення доходів, зарплат і рівня життя необхідно збільшувати продуктивність та цінність виготовленої продукції. Отже, щоб регіон зміг працювати більш продуктивно для нарощування можливостей та вдосконалення продукції, технологічних процесів і якісного оновлення, кластер повинен з часом зростати і вдосконалюватись. В іншому випадку йому не вдасться протидіяти, як зазначає М.Портер [190], “природному процесу збільшення локальних витрат, і інші регіони з більш низькими факторними витратами чи ті, що передбачають для свого розвитку більші субсидії, отримають перевагу в даному виробництві”.

Таблиця 3.1

Заходи, спрямовані на формування галузевих кластерів

Методи	Заходи
Законодавчі та організаційні	<ul style="list-style-type: none"> - Нові стандарти зародження і функціонування кластерів - Тестування та сертифікація виробленої кластером продукції - Контроль за якістю товарів, що випускають підприємства кластерів - Усунення бар'єрів внутрішньої і зовнішньої конкуренції - Організація відповідних департаментів урядових установ, органів місцевого самоврядування, що займаються проблемами кластерів
Економічні	<ul style="list-style-type: none"> - Зосередження зусиль на залученні внутрішніх і зовнішніх інвестиційних ресурсів в кластер - Сприяння створенню локальних фінансово-промислових груп та інвестиційно-інноваційних фондів - Нарощування темпів експорту продукції з кластерів - Більш глибока обробка продукції, що випускається кластером - Утворення нових зон торгівлі, промислових парків, технопарків
Інфраструктурні	<ul style="list-style-type: none"> - Покращення транспортних та комунікаційних зв'язків регіону, будівництво природозахисних споруд - Підтримка наукових розробок в сфері локальних кластерів та стимулювання зв'язків "наука-бізнес" - Формування освітніх спеціалізованих програм, орієнтованих на обслуговування кластерів, що утворюються (програми підготовки та перепідготовки спеціалістів і фахівців з управління кластером)
Гуманітарні	<ul style="list-style-type: none"> - Популяризація та роз'яснення ідеї кластерного розвитку широкому загалу за допомогою ЗМІ - Подолання негативного впливу глобалізації на локальному рівні (загроза індивідуальним інтересам) - Проведення зустрічей, форумів, нарад та інших організаційних заходів учасниками кластерів

Слід зауважити, що перелік запропонованих практичних рекомендацій щодо становлення моделі кластерного розвитку в напрямку формування оптимальної структури промисловості регіону не є межею можливого. Відсутність необхідної інформації для обрахунку ємності галузей промислового виробництва, обмеженість статистичних даних щодо обсягів товаропотоків, які спрямовуються з однієї галузі в іншу, не дозволяють математично довести об'єктивну необхідність та ефективність реалізації кластерної моделі розвитку (формалізувати її), спрогнозувати можливий обсяг продукування товарів підприємствами кластеру, оцінити масштаби "поглинання" промислової продукції складовими кластера та іншими кластер-структурами. За умов підвищення динамічності і варіативності факторів зовнішнього середовища в Україні та її регіонах, питання кластерного розвитку відкриває потенційно невичерпні можливості щодо вдосконалення цього організаційного механізму структурних зрушень в промисловому виробництві.

Таким чином, задля ефективної структурної трансформації промисловості Тернопільської області кластерна концепція регіонального розвитку повинна бути

включена в цілісну програму структурної перебудови промислового комплексу, реалізовуватись за допомогою арсеналу владних та ринкових інструментів, забезпечуватись максимальним сприянням з боку органів місцевого самоврядування і наукових установ, що в перспективі підвищить продуктивність виробництва, науки і техніки через ефект синергізму.

3.2. Удосконалення програмно-цільових підходів в структурній трансформації промислового виробництва

Проведення ефективної структурної політики, як підтверджує зарубіжна практика трансформації економічних структур, реалізується через державне та регіональне програмування. Негативні тенденції зміни промислової структури практично за всіма аспектами, що відбулись за останні десять років, вимагають від владних органів кардинальних заходів, спрямованих на формування як регіональних програм реструктуризації окремих секторів, так і цілісної концепції структурної перебудови промислового комплексу регіону. Посилення уваги науковців і практиків до складання народногосподарських програм макrorівня, локальних програм розвитку окремих територій та галузей обумовлене тим фактом, що програмування спрямовує стихійні ринкові процеси в бажане для країни чи регіону русло, обмежуючи тим самим можливість деструктивного впливу зовнішнього середовища на конкретний об'єкт, виводячи його суб'єктивними діями на вищий щабель розвитку.

В розробці державних і регіональних програм знаходить реалізацію завдання побудови моделі демократичного регулювання структурою промисловості (поєднання в організаційно-економічному механізмі структурної корекції владних та ринкових важелів регулювання), для якої програмні рішення є одним з визначальних елементів. Застосування методу програмно-цільового управління структурною перебудовою в промисловому виробництві обумовлене ускладненою структурою галузі, в якій різні характеристики структурних елементів взаємодоповнюють і взаємопроникають одна в одну, розширенням кола виробників промислової продукції, що належать до різних форм власності, посиленням світових тенденцій корпоратизації виробництва, необхідністю координації діяльності господарюючих суб'єктів в напрямку досягнення пріоритетних цілей розвитку країни чи регіону.

Програмно-цільовий метод в управлінні є системою науково-методичних заходів, які забезпечують вирішення проблем шляхом ув'язки цілей з наявними чи перспективними ресурсами. [237] Програмно-цільовий метод базується на системному підході до організації управління рішенням масштабних проблем (науково-технічних, соціально-економічних), зорієнтованих на досягнення найкращих кінцевих результатів (максимальну ефективність). При цьому під критерієм ефективності розуміється мінімум відхилень кінцевих програмних показників від цілей (ступінь досягнення намічених програмою цілей). Ефективність є свого роду критерієм відбору варіантів на нижчих рівнях “дерева цілей” за методом порівняльної ефективності вкладень. [113]

Переваги програмно-цільового управління полягають у концентрації зусиль і ресурсів на виконанні найважливіших державних чи регіональних програм, сприянні подоланню відомчості та іншої організаційної роздрібненості, доповненні і посиленні вже існуючої системи функціонального, територіального, галузевого управління перерозподілом відповідальності та правомочності в певній сфері. За визначенням А.Мельник, регіональні програми є “функціональним елементом аллокації ресурсів для цілей розблокування “вузьких місць” розвитку”. [152] Економіка промисловості в перехідний до ринку період потребує програмування як форми державного і регіонального регулювання з ряду причин: по-перше, недостатньо розвинутими та ефективно працюючими є ринкові механізми забезпечення структурної перебудови промисловості, по-друге, деформації в розвитку промислового виробництва вимагають відносно швидких структурних змін, які в короткий час виключно ринковими важелями нездійсненні; по-третє, обмеженість ресурсів для одночасного вирішення повного спектру проблем промислового розвитку регіону, формування оптимальних структурних пропорцій вимагає відбору пріоритетних проблем їх розв'язання, концентрації ресурсів, фінансування на основі програмно-цільового підходу.

Досвід зарубіжних країн, які успішно використали державне і регіональне програмування економіки свідчить, що воно за своєю природою є спробою спрямування стихійного ринкового процесу в бажане для країни (регіону) русло. Перспективи застосування програмування економіки в реалізації концептуальних реформ України та її регіонів формуються на ґрунті боротьби неоліберальних теорій

[151, с.284], що орієнтують модель розвитку ринку на принципи саморегулювання, критерій випадковості в розвитку ринкових процесів і теорій регулювання ринку, які обґрунтовують парадигми державного регулювання і планології як сукупності методів та інструментів, спрямованих на досягнення поставлених цілей розвитку. [262; 264] Недостатня теоретична визначеність щодо вибору моделі побудови ринкової економіки зумовила послаблення теоретичних розробок щодо методики регіонального програмування, відсутність спроб вдосконалення на нових методологічних засадах практики розробки регіональних програм.

У вітчизняній практиці масштаби застосування програм для розв'язку комплексних проблем регіону обмежуються труднощами в зборі достовірної інформації, що формується, переважно, за галузевою ознакою і мало відповідає програмним цілям, недостатністю фінансових та матеріальних ресурсів, недосконалістю методики формування місцевих бюджетів, об'єктивною складністю вичленування єдиної проблеми для надання її програмному розвитку режиму максимального сприяння.

Проведення структурної перебудови економіки регіону базується на реалізації як загальнонаціональних, так і регіональних програм. Перші проекти програм структурної перебудови економіки України (1995 р. та 1998 р.) були сформовані на рівні загальних концептуальних засад, що об'єктивно не дозволяло ефективно спрямовувати капітало-вкладення у визначені в програмах пріоритетні сфери, проводити масштабну реструктуризацію підприємств, виробляти продукцію інноваційного призначення. Проте в проекті 1998 р. "Програма структурної перебудови економіки України на середньо-строковий період 1999-2003 рр." вперше були проголошені основні принципи структурної перебудови: опора на власні ресурси, інноваційний тип розвитку, орієнтація на інтеграційні процеси, зростання ролі держави в проведенні активної структурної політики. [20] Національними пріоритетами структурної перебудови було визнано: підвищення конкурентоспроможності виробництва, збільшення експортного потенціалу держави, реалізація енергозберігаючої моделі розвитку, технологічне оновлення виробництва. Проект 2000 р. "Програма структурної перебудови економіки України на середньостроковий період 2001-2004 рр." відрізнявся від попереднього постановкою якісно нових акцентів: проголошення курсу на зміцнення позицій

внутрішнього ринку на основі зростання платоспроможного попиту населення, обґрунтування впровадження механізму пільгового кредитування підприємств легкої і харчової промисловості з метою освоєння випуску нової конкурентоздатної продукції, розвитку власної сировинної бази соціально-орієнтованих галузей промислового виробництва й запобігання неконтрольованому експорту сировини, визнання єдиним засобом для зростання конкурентоспроможності національної економіки на зовнішніх ринках комплексного фінансування інноваційних програм під кінцевий результат.

Проте недоліками означених програм структурної перебудови української економіки стали: відсутність достатнього ресурсного забезпечення та відпрацьованого механізму їх реалізації, ігнорування гострої потреби поетапного формування комплексної бази економіки регіонів в умовах зростання фінансової самостійності територій, переважна зорієнтованість на стихійні сили ринку та деформований в умовах тривалого економічного спаду (1991-1999 рр.) ринковий попит. Намагання врахувати негативні та позитивні риси попередніх програм, посилення тенденцій економічного зростання, починаючи з 2000 р., спричинило розробку нового проекту 2001 р. “Програми структурної перебудови економіки України на період до 2015 р.”, який носить довгостроковий характер з акцентуванням проведення структурних реформ в реальному секторі економіки. Зважаючи на обмеженість інвестиційних ресурсів, в програмі 2001 р. виокремлено лише три пріоритетні напрямки [20]: підвищення структурної ефективності економіки; розвиток конкурентного середовища; прискорення інноваційної діяльності.

Однак суттєвими недоліками програми структурних реформ 2001 р. є: “закритість” проектів програми для широкого обговорення в наукових колах із залученням громадськості, надмірна деталізація етапів і темпів прогнозованого економічного зростання, схематичне окреслення комплексних заходів з практичного втілення прогнозів.

Однією з перших комплексних програм розвитку економіки України стала Програма “Україна-2010”, прийнята Кабінетом Міністрів в 1999 р., яка мала на меті визначення шляху України в XXI століття, її ролі і місця в міжнародному поділі праці, механізмів інтеграції в світове співтовариство. Програма передбачає

послідовне і радикальне підвищення до 2010 р. ВВП на душу населення, усунення значної розбіжності показників рівня життя між окремими регіонами України. В блоці структурних реформ Програма “Україна-2010” передбачає три етапи соціально-економічного розвитку: перший етап (1999-2000 рр.) - досягнення стабілізації економіки та перехід до економічного зростання; другий етап (2001-2005 рр.) - проведення інтенсивних змін структури економіки та підвищення їх ефективності, досягнення темпів приросту ВВП до 7% на рік; третій етап (2006-2010 рр.) - продовження структурної перебудови економіки та забезпечення високих темпів зростання (до 8% на рік). [201]

Для забезпечення стабільного зростання принципово важливим є радикальне реформування податкової системи, скорочення податкового навантаження на товаровиробників та покращення якості бюджетних витрат. Ключовим для цього є прийняття Податкового Кодексу, що передбачено Програмою. Також в Програмі виділені пріоритети науково-технологічного розвитку України, реалізація яких дозволить якісно оновити структуру основних фондів, зменшити витрати в енергомісткості виробництва, підвищити конкурентоздатність української продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках. Серед таких інноваційних пріоритетів виділені: створення та впровадження нових енерго- та ресурсозберігаючих технологій, розвиток екологічно чистих виробництв; розробка нових технологій для легкої і харчової промисловості; технологічне оновлення базових та переробних галузей; створення та використання перспективних інформаційних технологій та систем зв'язку; виробництво вітчизняних інформаційних технологій (не менше 20% потреб внутрішнього ринку); створення та впровадження нових матеріалів та речовин з високими конкурентоздатними властивостями, в т.ч. й імпортозамінних. [201, с.6]

Проте, незважаючи на численні позитивні положення Програми “Україна-2010”, вона не позбавлена суттєвих недоліків. Блок структурних реформ Програми виписаний без чіткого розмежування суті, цілей і наслідків структурної перебудови. Структурні перетворення в промисловому виробництві сьогодні проводяться в протилежному від зазначеного в Програмі напрямі, оскільки не відпрацьованими є заходи та інструменти реалізації програмних цілей - зменшується частка високотехнічних і наукоємних галузей, морально і фізично зношуються основні

фонди промисловості, підвищується частка сировинних сфер у створенні ВВП, що дедалі більше надає українській економіці колоніального характеру. Проблеми інституційних реформ розглядаються в Програмі декларативно і не містять реальних важелів їх подолання. Зволікання з прийняттям Податкового Кодексу не дозволяє активізувати структурні зміни через фінансово-бюджетний механізм.

До національних програм, причетних до проблеми структурної корекції економіки, слід віднести Програму приватизації на 2000-2002 рр., впроваджену в дію законом від 18.05.2000 р., яка частково усунула недоліки, притаманні попереднім програмам 1992, 1994, 1996-1998 років. В попередніх програмах приватизації було обмежене коло пропонованих до продажу об'єктів; формувалась роздрібнена структура власності через масову приватизацію; застосовувався широкий спектр пільгових умов при викупі майна через оренду та за допомогою компенсаційних та приватизаційних сертифікатів; утримувались контрольні і блокуючі пакети акцій приватизованих підприємств в державній власності. В Програмі 2000-2002 рр. акцентовано увагу на приватизації стратегічно важливих підприємств; введено критерій класифікації об'єктів за кількістю працюючих замість вартості основних засобів, як це практикувалось в попередніх програмах; право першочергового викупу господарських одиниць надано "промисловим інвесторам", що пропонують кращі довгострокові плани розвитку, володіють щонайменше трирічним досвідом у здійсненні діяльності у відповідній сфері і зацікавлені в збереженні виробництва, на відміну від портфельних інвесторів, цілі яких полягають в купівлі активів за поточними знижками з метою отримання максимального прибутку чи перепродажу об'єктів; об'єктом продажу виставлено контрольні та блокуючі пакети акцій на конкурсних торгах з обов'язковим розрахунком грошовими коштами; задекларовано інформаційну відкритість приватизації та створено умови для передприватизаційної підготовки виробництва.

Однак при реалізації механізму роздержавлення і приватизації промислових підприємств регіону за сценарієм цієї Програми залишається блок проблем, серед яких головною виступає та, що питання структурної перебудови та залучення інвестиційних ресурсів у відчутних для промисловості Тернопільської області обсягах розв'язане не було і на перших етапах приватизаційних реформ взагалі не ставилось. Це викликало різке загострення проблеми фінансування на рівні основної

ланки економіки, призвело до недостатньої інвестиційної привабливості підприємств, неузгодженості з вибором стратегічних проектів, перешкод в приватизації з боку керівників підприємств, протиріч у прийнятті рішень різними відповідальними за процес зміни власника органами, обмеженої присутності іноземних власників на ринку.

Як наслідок цього в 2000 році в області з оголошених тендерів успішними виявились лише 30%, із загальної кількості приватизованих підприємств лише 7% було приватизовано стратегічними інвесторами західноєвропейських держав. Програма за 2000 р. була виконана лише на 87%. Головними причинами невиконання графіку надходження коштів за приватизовані об'єкти є: по-перше, недотримання строків затвердження багатьох нормативно-правових актів; по-друге, призупинка конкурсів з продажу декількох інвестиційно привабливих підприємств; по-третє, недостатня прозорість процесу приватизації; по-четверте, недостатньо чітке визначення кола обов'язків учасників приватизаційного процесу та відповідальності за результати; по-п'яте, неврахування важливості надання приватизаційній політиці інноваційного характеру, що є невід'ємною умовою реформування власності в зарубіжних країнах.

Програма діяльності уряду “Реформи заради добробуту”, розроблена Кабінетом Міністрів України за допомогою експертів проекту HPID/CASE, включає перелік заходів з комплексного реформування економічної політики та цілей їх втілення. [199] Закріплений в програмі підхід свідчить про значний прогрес в розумінні реформ, як реальних інституційних і структурних перетворень, що здатні по-справжньому реформувати економіку та істотно покращити соціально-економічний стан в Україні. Програма задекларувала основні ідейні принципи ринкових реформ: прозорість еконо-мічних відносин, стимулювання конкуренції, розширення приватної власності, свобода підприємництва, жорсткі бюджетні обмеження, відкритість для зовнішньої торгівлі.

Програма “Реформи заради добробуту” має чітку структуру: цілі, поточні економічні проблеми, причини проблем, завдання і намічені результати. Заходи програми згруповані в окремі блоки, комплексна реалізація яких сприятиме глибинним економічним реформам. Наприклад, блок “Модернізація економіки” включає заходи зі створення сприятливого підприємницького та інвестиційного

клімату (усунення бар'єрів для входження на існуючі монополізовані ринки, забезпечення невторчання органів виконавчої влади та місцевого самоврядування в діяльність суб'єктів господарювання, усунення правових та організаційних перешкод у здійсненні підприємницької діяльності, реформування системи державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності та створення державного банку інформації про суб'єктів господарювання, запровадження міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, затвердження процедури сприяння розвитку малого підприємництва та стимулювання приватних ініціатив, гарантування державного захисту майнових прав приватних власників, підприємців, інвесторів, запровадження механізму переведення фінансової відповідальності у майнову, зниження ставки ПДВ, прийняття Податкового Кодексу). Реалізація зазначених заходів сприятиме вдосконаленню секторної структури промисловості в бік посилення ролі приватних власників у виробництві продукції, активізації санаційних процедур щодо діяльності товаровиробників, впровадження корпоративної культури управління промисловим виробництвом.

Блок “Інноваційний розвиток економіки” передбачає створення системи регіональних центрів науково-технічного розвитку та регіональних центрів передових високих технологій, концентрацію ресурсів на проведенні фундаментальних та прикладних досліджень, гармонізацію національного регулювання в галузі патентів, авторського права та суміжних прав за міжнародною практикою, розвиток і впровадження в Україні новітніх інформаційних технологій, поетапне введення в господарський обіг об'єктів інтелектуальної власності та інтелектуального продукту.

В блоці “Структурна політика і управління державною власністю” програмою передбачено: запровадження нових процедур і механізмів банкрутства та відповідальності платоспроможних підприємств, впровадження індивідуального підходу до приватизації стратегічних підприємств, розробку та реалізацію програми реструктуризації державних підприємств, продаж промисловим інвесторам контрольних пакетів акцій ліквідних господарських одиниць, запровадження нових методів оцінки вартості державного майна під час приватизації та нових стандартів експертної оцінки рухомого та нерухомого майна, нематеріальних активів. [199] Проте до недоліків програми можна віднести, по-перше, відсутність ієрархії

важливості реформ, по-друге, “розмитість” механізму імплементації та моніторингу програми, по-третє, неврахування важливості громадського контролю за результатами виконання програми.

Аналіз звіту з виконання Програми “Реформи заради добробуту” в Тернопільській області вказує на те, що в ній не виконуються і не дотримуються типові стадії її процедур, основні принципи програмно-цільового управління, графіки контролю. Так, за період 2000-2001 рр. та перше півріччя 2002 р. із запланованих заходів щодо структурних зрушень в регіоні не було реалізовано жодне (формування замкнених і напівзамкнених технологічних циклів виробництва кінцевої продукції, прискорення структурної перебудови машинобудування з нарощуванням випуску наукоємної продукції, оптимізація виробництва через системну реструктуризацію галузей з метою приведення потужностей підприємств у відповідність внутрішнім і зовнішнім ринкам, формування прогресивних інноваційних структур). В області активно впроваджуються лише заходи зі створення інфраструктурної підтримки і розвитку малого бізнесу (паралельно реалізується регіональна програма розвитку малого підприємництва на 2001-2002 рр.), ефективної фінансово-кредитної системи та міжнародного співробітництва (організація семінарів, виставок з потенційними інвесторами).

Оскільки розробка більшості програм ініціюється міністерствами та відомствами, а програмні заходи зорієнтовані на розв’язання регіональних проблем, які не є пріоритетними з точки зору державних інтересів, постає об’єктивна потреба в реалізації саме регіональних програм розвитку, що враховують специфіку регіональної системи. В Тернопільській області розроблено і реалізується одночасно 14 регіональних програм, дві з яких були прийняті до впровадження в 2001 р. (“Стратегія соціально-економічного розвитку Тернопільської області” та “Збільшення обсягів залучення інвестицій для економічного розвитку області на 2002-2005 рр.”). Усі регіональні програми повинні кореспондуватися з Концепцією державної регіональної політики України, програмою “Україна-2010” та спрямовуватись на формування оптимальної структури господарського комплексу з врахуванням місцевої сировинно-ресурсної бази і промислового потенціалу, забезпечення високого матеріального добробуту і соціальних умов життєдіяльності населення території.

В програмі “Тернопільщина-2010” викладені основні положення програми структурної перебудови економіки області, метою якої є формування народно-господарського комплексу відповідно до наявних пріоритетів росту як одного з джерел розвитку регіону та збереження існуючих потужностей. [200] Тернопільська область належить до регіонів, де програма інституційних реформ була перевиконана як за чисельністю роздержавлених об’єктів, так і за обсягами надходження грошових ресурсів. В Програмі “Тернопільщина - 2010” було передбачено наступні стратегічні напрямки трансформації структури власності на 1999-2010 рр.: здійснити приватизацію 25-ти об’єктів груп “В” і “Г” на суму 2200 тис.грн..; приватизувати 257 об’єктів групи “Д” на суму 690 тис.грн..; здійснити приватизацію 103-х об’єктів груп “В” і “Г” з глибиною продажу акцій 100%; додатково приватизувати 14 об’єктів груп “В” і “Г”; передати у комунальну власність 115 об’єктів соціальної сфери, що не ввійшли до статутних фондів ВАТ. Успішне досягнення намічених цілей залежить від координації та узгодженості дій регіонального відділення Фонду державного майна України в Тернопільській області, обласної державної адміністрації, райдержадміністрації та районних рад, а також фондів комунального майна в містах.

Пріоритети структурної перебудови, виділені нами при аналізі структурних змін (харчова, легка, машинобудівна підгалузі промислового виробництва), корелюються з пріоритетами, наміченими в програмі “Тернопільщина-2010” та в основних положеннях схваленого планового документу “Стратегічні засади соціально-економічного розвитку Тернопільської області до 2005 року”. [175; 200] В якості пріоритетів для структурної корекції промисловості регіону експертами Інституту регіональних досліджень (м.Львів), Тернопільської академії народного господарства, Тернопільської обласної державної адміністрації виділені: харчова промисловість (21%), сільськогосподарське машинобудування (18%), радіоелектроніка (15%), легка промисловість (9%). Складовими структурної перебудови виступає якісне оновлення техніки і технології, вдосконалення організації та управління виробництвом, оновлення виробничого апарату, звільнення підприємств від “тягара” комплексів соціальної інфраструктури, що сформувались за умов планової економіки.

Проте різноманітність розроблених програмних заходів не усуває проблеми

відсутності належного інформаційного забезпечення регіональних програм, результатів локальних маркетингових досліджень, техніко-економічних обґрунтувань їх впровадження. Існуюча програма структурної перебудови економіки області, що реалізується в межах програми “Тернопільщина-2010”, розроблена на старій методологічній базі з поділом на виробничу і невиробничу сферу, не враховує сучасних тенденційних змін перехідної економіки, і, отже, не сприяє якісному вдосконаленню структури економіки регіону. Деформованість структури промислового виробництва Тернопільської області, низька конкурентоспроможність кінцевої продукції, перманентна дотаційність регіону вимагають розробки та впровадження цільової програми структурної корекції промисловості.

До початку розробки програми структурної перебудови промисловості області необхідно визначити стратегію структурної трансформації, в якій формулюються цілі, принципи, пріоритети, критерії, складові та мета корекції структури (рис. 3.4). До принципів, на які спирається структурна перебудова, можна віднести: ефективність, перспективність, швидкість, простоту та справедливість її проведення.

В якості критеріїв успішної структурної переорієнтації пропонуємо виділяти:

1) приріст прибутковості реструктуризованих виробництв. Для математичного представлення критерія доцільно розраховувати показник відносної прибутковості:

$$E_f = P_{b1} / P_{b0} \rightarrow \max, \quad (3.1)$$

де P_{b1} - прибутковість промислових підприємств після проведення реструктуризаційних заходів, P_{b0} - прибутковість промислових підприємств до проведення реструктуризаційних заходів;

2) зростання конкурентноздатності промислового виробництва в ринковому середовищі:

$$K_n = P_{v1} / P_{v0} \rightarrow \max, \quad (3.2)$$

де P_{v1} - обсяги попиту на продукцію промисловості регіону на внутрішньому (зовнішньому) ринку після проведення реструктуризації, P_{v0} - обсяги попиту на продукцію промисловості на внутрішньому (зовнішньому) ринку до проведення реструктуризації;

3) швидкість віддачі вкладених в структурну корекцію коштів. Для математичного представлення критерія доцільно розраховувати показник окупності

вкладених в структурну перебудову коштів:

$$Ot = E / Kt \rightarrow \max, \quad (3.3)$$

де E - ефект від проведення структурних реформ, Kt - сума інвестованих коштів в структурну корекцію;

Рис. 3.4. Етапи реалізації програми структурної корекції промислового виробництва регіону¹

¹ Примітка. Складено автором

4) відносно зниження ресурсомісткості виробництва. Для математичного представлення критерія доцільно розраховувати показник:

$$Zn = Rm_1 / Rm_0 \rightarrow \min, \quad (3.4)$$

де Rm_1 - ресурсомісткість промислового виробництва після реструктуризації, Rm_0 - ресурсомісткість промислового виробництва до реструктуризації;

5) сприятливий побічний ефект для інших сфер соціально-економічного розвитку території та сприяння соціально-економічному прогресу держави. Для математичного представлення критерія доцільно обчислювати мультиплікативний ефект від проведення структурних реформ:

$$Mp = Vp_1 / Vp_0 \rightarrow \max, \quad (3.5)$$

де V_{p1} - коефіцієнт кореляції структурних зрушень галузі промисловості по відношенню до інших сфер після структурних реформ, V_{p0} - коефіцієнт кореляції структурних зрушень галузі промисловості по відношенню до інших сфер до проведення структурних реформ (додаток Н).

Структуризація цілей програми є способом багаторівневого опису системи цілей структурної корекції промисловості, де визначається мета (ціль першого порядку), цілі другого рівня (розкривають основні напрямки реалізації головної мети) та цілі третього рівня (конкретизують шляхи досягнення цілей другого порядку з виходом на мету). Подібне розукрупнення загальної мети програми у функціонально-предметному розрізах дістало назву “дерева цілей”. [149, с.111; 159]

Побудова “дерева цілей” програми структурної корекції промисловості регіону базується на евристичних матеріалах, отриманих нами в 2000 р. (метод “колективної експертної оцінки”). Анкетні опитування, проведені серед начальників управлінь та спеціалістів головного управління економіки Тернопільської обласної державної адміністрації, заклали інформаційну основу для ранжування цілей. Згідно методик, наведених в [150; 152], процес побудови цілей включає: формування функціонального “дерева цілей” та комплексу цілереалізуючих систем, попередню їх оцінку і відбір, розробку цільових нормативів, ранжування цілей. Останнє проводиться шляхом визначення коефіцієнтів відносної важливості (КВВ) елементів та коефіцієнтів взаємної корисності елементів конкретного рівня (K_iBK).

Цілі регіональної програми структурної перебудови промисловості, зважаючи на глибину вичерпності проблеми, доцільно представити чотирма рівнями. Основною метою програми є створення досконалої та економічно рентабельної структури промислового виробництва регіону, здатної продукувати конкурентноспроможну продукцію в умовах ринку та підвищувати життєвий рівень населення, що реалізується через ціль другого рівня - формування сприятливого соціально-економічного середовища для проведення ефективної структурної корекції промисловості регіону. Конкретизацію цілі другого рівня в елементах третього порядку “дерева цілей” здійснюємо на основі розрахунку інтегральних оцінок КВВ та K_iBK за формулами [151]:

$$K_i = \sum K_{is} / N, \quad (3.6)$$

де K_i - інтегральна оцінка і-го елемента, K_{is} - оцінка і-го елемента, яку дав s-й

експерт, N - кількість експертів;

$$K_iBK = \sum K_{in}BK, \quad (3.7)$$

де K_iBK - коефіцієнт взаємної корисності елемента рівня для кожного елемента цього ж рівня, враховуючи корисність елемента для себе, n - кількість елементів рівня.

Ранжування елементів третього рівня “дерева цілей” програми структурної перебудови промислового виробництва, проведене на основі опитування експертів і розрахунку вищенаведених коефіцієнтів, наведене в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Ранжування елементів III рівня “дерева цілей” програми структурної корекції промисловості регіону

Елементи	Інтегральна оцінка КВВ елемента (max=1)	КіБК елемента (max=10)	Ранг елемента
1. Формування енергозберігаючої, інноваційної моделі розвитку	0,948	7,2	1
2. Підвищення рівня конкурентоспроможності виробництва та зростання експортного потенціалу	0,832	6,9	2
3. Покращення фінансового забезпечення реструктуризаційних процесів	0,775	6,5	3
4. Посилення соціальної орієнтованості виробництва та соціальний захист промислово-виробничого персоналу	0,642	4,2	4
5. Поглиблення спеціалізації і кооперації внутрішньогосподарських зв'язків	0,521	5,5	5
6. Інформаційне, інфраструктурне та науково-методичне забезпечення	0,445	4,7	6

Здійснення інтегральної оцінки КВВ окремих елементів четвертого рівня “дерева цілей” передбачає [152]:

по-перше, визначення величини W_{js} -КВВ j -го елемента четвертого рівня з врахуванням КВВ для кожного s -го експерта:

$$W_{js} = \sum K_{isj}K_iBK, \quad (3.8)$$

де K_{isj} - КВВ j -го елемента четвертого рівня “дерева цілей” для j -го елемента третього рівня, визначений s -м експертом;

по-друге, визначення величини W_j -інтегрального КВВ j -го елемента четвертого рівня для реалізації цілей елементів третього порядку, які показник деталізує з врахуванням їх КВВ для всієї групи експертів:

$$W_j = \sum W_{js} / N. \quad (3.9)$$

Застосування наведених формул дозволило здійснити ранжування елементів четвертого рівня “дерева цілей” регіональної програми структурної корекції

промислового виробництва (табл. Я2, додаток Я), а використання наведеної методики в цілому - побудувати чотирьохрівневе “дерево цілей” програми (рис. Я4, додаток Я).

Детальна конкретизація елементів стратегії трансформації (цілі, критерії, принципи, складові, пріоритети) спрямована на розробку цілісної програми структурної перебудови промислового виробництва регіону, що повинна охоплювати наступні етапи: оцінка і відбір проблем для їх програмного вирішення; формування переліку програмних заходів; формування цілей програми; формування альтернатив-них варіантів досягнення цілей, підпрограм та заходів з реалізації намічених цілей; ресурсне обґрунтування і оцінка ефективності програми; розробка механізму організації виконання програми. На основі вивчення методик складання регіональних програм [151; 154], деталізацію програми структурної перебудови промисловості Тернопіль-ської області пропонуємо подавати у вигляді сукупності відносно самостійних блоків: аналітичний, прогнозний, цільовий, програмний, ресурсний, конструктивний, організаційний. Аналітичний блок є передпрограмним дослідженням проблеми і охоплює аналіз розвитку промислового комплексу регіону, оцінку структурних зрушень в динаміці, аналіз впливу зовнішнього середовища на функціонування промисловості, оцінку фінансового стану галузі, аналіз соціально-економічного ефекту розвитку та впливу на показники зростання території. Цільовий блок програми включає “дерево цілей” розвитку промисловості в контексті структурної перебудови, серед яких найголовнішими цілями виступають підвищення рівня життя населення регіону та створення максимально сприятливого середовища для ефективної структурної перебудови промислового виробництва. Прогнозний блок в програмі структурної корекції визначає структуру процесів в напрямку програмного вирішення, нормативні цілі програми та їх кількісний вираз, необхідні ресурси для досягнення цільових установок, виявляє комплекс процесів в зовнішньому середовищі об’єкта програмування, оцінює ступінь дисбалансу між нормативними та вірогідно можливими значеннями аналізованих показників. Програмний блок утворює декомпозицію “дерева цілей” програми структурної перебудови і спрямований на створення організаційної структури управління процесами структурних змін в промисловості регіону, клімату найбільшого сприяння впровадження програми, розробку і застосування економічних механізмів

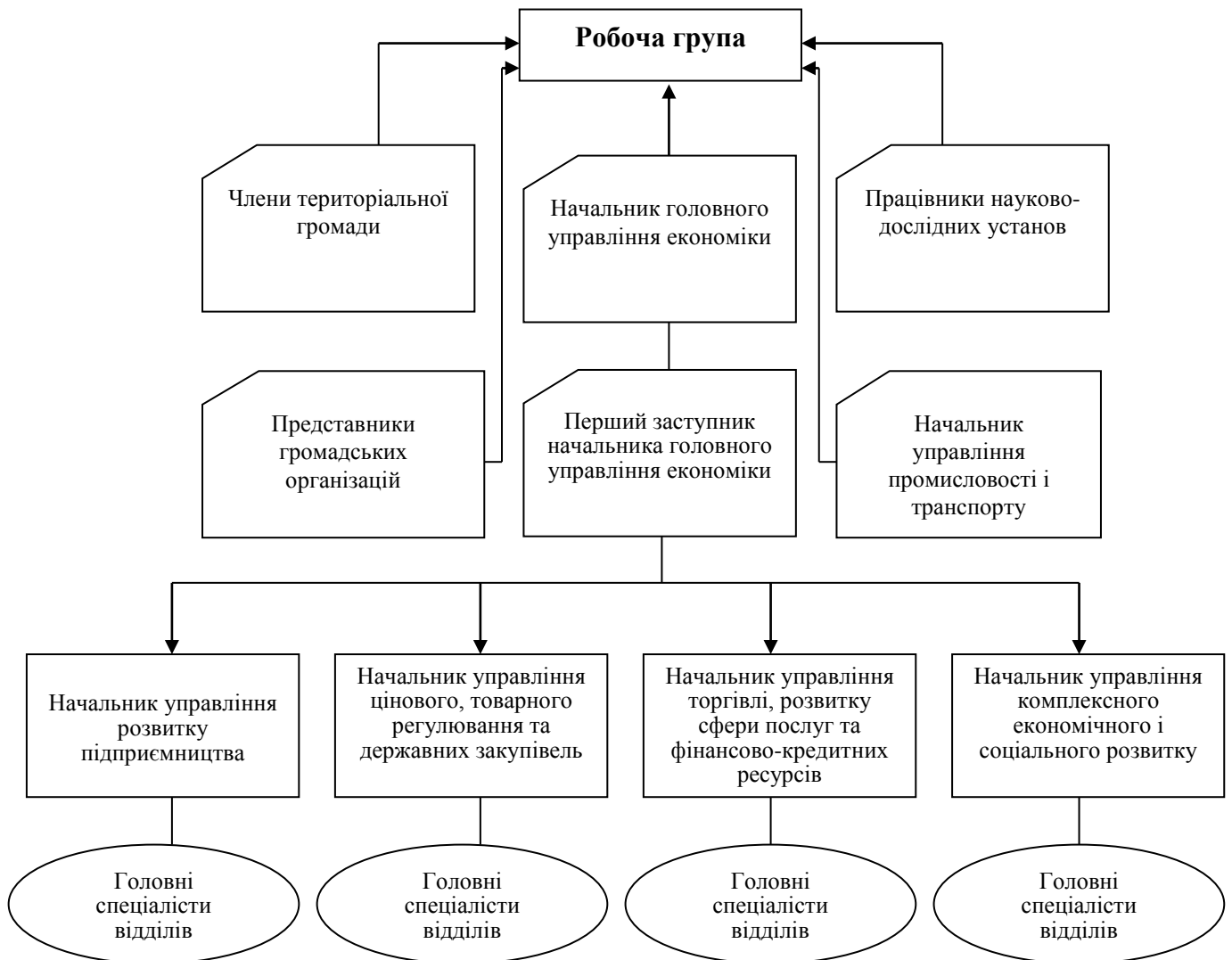

реалізації програми, формування ринкової інфраструктури, забезпечення соціальної зорієнтованості програми, інформаційну та методологічну підтримку її реалізації. Конструктивний блок програми включає конкретні заходи з реалізації намічених цілей: пільгові цільові кредити учасникам програми структурної корекції промисловості регіону; пільгове оподаткування підприємств, які за рахунок власних ресурсів фінансують заходи реструктуризації як учасники програми, а також коштів місцевого та державного бюджету, виділених цільовим фінансуванням на реалізацію програми; масштабне сприяння приватним та іноземним капіталовкладенням в програму структурної корекції промислового виробництва. Ресурсний блок охоплює визначення потреби в фінансових, матеріальних, трудових ресурсах для реалізації програми, визначення джерел можливого залучення ресурсів, розподіл їх та контроль за цільовим ефективним використанням приватних та централізованих коштів. В організаційному блоці визначається коло учасників реалізації програми, встановлюються конкретні обов'язки виконавців, доводяться завдання до виконавців та здійснюється забезпечення їх необхідними ресурсами, контролюється хід реалізації програми.

Механізм реалізації програми структурної корекції промислового виробництва повинен базуватись на організаційній структурі штабного (матричного) типу, в якій утворюється робоча команда з програмних питань, до складу якої входять: заступник голови обласної державної адміністрації (начальник головного управління економіки); перший заступник начальника головного управління економіки; начальник управління промисловості і транспорту; начальники управлінь з розвитку підприємництва, комплексного економічного і соціального розвитку, цінового, товарного регулювання та державних закупівель, торгівлі, розвитку сфери послуг та фінансово-кредитних ресурсів; головні спеціалісти відділів прогнозування економічного і соціального розвитку, економічного аналізу та інформаційного забезпечення, розвитку підприємництва та реформування власності, інвестицій та розвитку соціальної сфери, цінового і тарифного регулювання, державних закупівель, міжрегіональних економічних зв'язків і матеріальних ресурсів, торгівлі та розвитку сфери послуг, фінансово-бюджетної та податкової політики (рис. 3.5).

За принципом “плаваючого лідерства” начальник головного управління

економіки обласної державної адміністрації призначає керівника проекту, який, в свою чергу, підбирає команду. Перевагами такої організаційної структури є демократичність (до роботи залучаються, крім працівників органів місцевої влади, представники громадських організацій, науковці та бізнесмени), творчий підхід до роботи (для вирішення кожного конкретного питання призначається новий керівник, що є професіоналом з певної проблеми), колективізм, тісний інформаційний обмін, раціональне використання ресурсів та розподіл ризику. Розробку і проведення заходів програми структурної перебудови промисловості регіону доцільно проводити в рамках підпрограм, сформованих в результаті ранжування цілей.

Рис. 3.5. Штабний тип організаційної структури управління програмою структурної перебудови промисловості регіону

У відповідності до цілей третього і четвертого рівнів, що реалізуються в системі підпрограм “Формування енергозберігаючої, інноваційної моделі розвитку”, “Підвищення рівня конкурентоспроможності виробництва та нарощування експортного потенціалу”, “Покращення фінансового забезпечення реструктуризації

промисловості”, “Посилення соціальної орієнтованості виробництва та соціальний захист промислово-виробничого персоналу”, “Поглиблення спеціалізації і кооперації внутрішньогоспо-дарських зв’язків”, “Інформаційне, інфраструктурне та науково-методичне забезпечення”, необхідно витримати основні вимоги до формування їх змісту. У підпрограмі “Формування енергозберігаючої, інноваційної моделі розвитку” необхідно передбачати технологічне оновлення виробничого апарату на інноваційній основі; систематичне впровадження нових видів продукції, машин, устаткування; підвищення питомої ваги V і VI технологічних укладів у випуску промислової продукції; зниження ресурсозатратності виробництва, підвищення рівня енергозбереження. У підпрограмі “Підвищення рівня конкурентоспроможності виробництва та нарощування експортного потенціалу” варто передбачати перманентне покращення якості та надійності товарів; оновлення асортименту продукції з акцентом на вимоги споживачів внутрішнього ринку та вимоги до експортної продукції (товари народного споживання, медична техніка, нові види тканин, системи зв’язку, малогабаритна техніка); стимулювання зовнішньоекономічних зв’язків національних виробників, а також формування та розвиток кластерів в основних галузях спеціалізації регіону (легка, харчова, машинобудівна галузі). У підпрограмі “Покращення фінансового забезпечення реструктуризації промисловості” необхідно враховувати потребу зниження дефіциту регіонального бюджету; активізації фінансово-кредитного та інвестиційного механізмів (формування мережі лізингових фірм, фінансових, кредитних, інвестиційних фондів, створення державного банку промислового розвитку з відповідними представництвами на місцях). В підпрограмі “Посилення соціальної орієнтованості виробництва та соціальний захист промислово-виробничого персоналу” доцільно передбачити заходи з підготовки кадрів різного профілю; проведення профорієнтаційної діяльності; поширення серед населення найелементарніших знань з основ ринкової економіки та організації підприємницької діяльності. У підпрограмі “Поглиблення спеціалізації і кооперації внутрішньогосподарських зв’язків” доцільно враховувати потребу в комерціалізації науково-виробничої діяльності; забезпеченні стійких зв’язків “наука-бізнес”; утворенні міжрайонних об’єднань виробників; диверсифікації розробки і виготовлення товарів. В підпрограмі “Інформаційне, інфраструктурне та науково-

методичне забезпечення” необхідно передбачати формування ділової консультативної мережі з проблем господарського, фінансового та податкового права; організацію випуску інформаційних бюлетенів, методичних рекомендацій, типових пакетів документів з питань створення підприємницьких структур, організації обліку і звітності, розрахунків з бюджетом, складання бізнес-планів; організацію виставок-ярмарок місцевих виробників; налагодження їх зв'язків з закордонними партнерами; проведення зустрічей бізнесменів з різних регіонів країни та з-за кордону.

Фінансове обґрунтування програми реалізується в ресурсному блоці, де планові потреби в коштах узгоджуються з реальними ресурсами, що можливо акумулювати з різних джерел фінансування: кошти державного бюджету, місцевих бюджетів, підприємницьких структур, кошти від приватизації майна, іноземні інвестиції, кредитні ресурси банківських та страхових установ. Ресурсний блок є найважливішою складовою регіональної програми, оскільки ресурси характеризують витрати, пов'язані з практичною реалізацією програмних цілей та є її зовнішніми індикаторами.

Проблема ресурсного забезпечення програмних заходів за умов перехідної економіки є однією з найскладніших через постійний дефіцит фінансових та матеріальних ресурсів. Так, в розвинутих країнах світу основним джерелом фінансування структурних перетворень регіональної економіки виступають власні місцеві ресурси, оскільки саме за величиною територіального закріплення коштів, що отримують органи місцевого самоврядування, можна оцінювати демократичність державної політики. Наприклад, за рахунок місцевих податків і зборів формується 35% доходів місцевих бюджетів Японії, 37% - Великобританії, 46% - Німеччини, 66% - США, 67% - Франції, і лише 5% - України. [20, с.161] Отже, створення в Україні власної дохідної бази органів місцевого самоврядування, збільшення питомої ваги місцевих податків і зборів в доходах місцевих бюджетів, реорганізація системи міжбюджетних відносин є вагомими чинниками активізації структурних зрушень на регіональному рівні, орієнтації регіональної економіки на потреби людини.

За сьогоденних умов регіональні органи влади, зважаючи на низький ступінь аллокації коштів в місцевих бюджетах, для вирішення територіальних проблем

повинні активно залучати для розробки та реалізації програми кошти приватних інвесторів. Для цього необхідним є вироблення нової концепції щодо управління виконання програмами. Поряд з підвищенням ступеня самостійності територіальних органів управління щодо регулювання місцевих податків і зборів, виділення місцевих ресурсів, в якості інструментів стимулювання виконання регіональних програм усіма суб'єктами ринку доцільно використати: 1) запровадження механізму максимального сприяння приватним та іноземним інвестиціям в пріоритетних сферах промислового виробництва; 2) звільнення від оподаткування коштів державного та місцевого бюджетів, які спрямовуються у вигляді фінансування на програмні заходи; 3) передбачення в складі місцевого бюджету спеціального бюджету, який включав би статтю “затрати на реалізацію регіональних програм” [152]; 4) запровадження пільгового оподаткування підприємств, що фінансують заходи як учасники програм за рахунок власних коштів; 5) сприяння в наданні пільгових цільових кредитів учасникам регіональних програм.

Завдання і ступінь досягнення намічених цілей програми характеризують програмні показники [150-152], що є основними елементами Програми структурної корекції промисловості Тернопільської області. З метою чіткого відображення їх функціонального навантаження щодо висвітлення стану реалізації завдань програми та її моніторингу, доцільно виділяти наступні групи кількісних параметрів: цільові, ресурсні, показники-індикатори, показники-регулятори, показники ефективності (табл. 3.3).

В групі цільових показників пропонуємо виділити: приріст обсягу промислової продукції після проведення заходів структурної перебудови, приріст частки доданої вартості промисловості у ВВП регіону, зростання питомої ваги науково-технологічної продукції в загальному обсязі випуску промислового виробництва, зростання частки експортної продукції, зростання частки недержавної форми власності у випуску продукції промисловості. В групі ресурсних параметрів виділимо: сумарний обсяг фінансових і матеріальних ресурсів, необхідних для реалізації програми, обсяг фінансування в розрізі джерел надходження коштів, якісні і кількісні аспекти кадрової складової, масштабність інфраструктурної підтримки програмних заходів. До показників ефективності відносяться:

економічна, екологічна, соціальна, науково-технічна та інтегральна ефективність реалізації програми. Інтегральну ефективність реалізації програмних заходів пропонуємо визначати за допомогою коефіцієнта E_{Fin} :

$$E_{Fin} = (k_1 E_{fek} + k_2 E_{fen} + k_3 E_{fs} + k_4 E_{fnt}) / 4, \quad (3.10)$$

де E_{fek} - екологічна ефективність реалізації програми, E_{fen} - економічна ефективність реалізації програми, E_{fs} - соціальна ефективність реалізації програми, E_{fnt} - науково-технічна ефективність реалізації програми, k_1, k_2, k_3, k_4 - вагові коефіцієнти.

Таблиця 3.3

Показники регіональної програми структурної перебудови промислового виробництва

Тип показника за класифікаційною ознакою	Назва показника
Цільові	<ol style="list-style-type: none"> 1. Приріст обсягу промислової продукції 2. Приріст частки доданої вартості промисловості у ВВП регіону 3. Зростання питомої ваги науково-технологічної продукції в загальному обсязі виробництва промисловості 4. Ріст частки експортної продукції, що відповідає світовим вимогам 5. Зростання частки недержавної форми власності у випуску продукції промисловості
Ресурсні	<ol style="list-style-type: none"> 1. Сумарний обсяг фінансових ресурсів, необхідних для розробки і реалізації програми 2. Обсяг фінансування програми в розрізі джерел надходження коштів 3. Обсяги матеріального забезпечення реалізації програми 4. Кількість та якість кадрової складової регіональної програми 5. Масштабність інфраструктурної підтримки програмних заходів
Показники ефективності	<ol style="list-style-type: none"> 1. Економічна ефективність 2. Соціальна ефективність 3. Екологічна ефективність 4. Науково-технічна ефективність 5. Інтегральна ефективність
Показники-індикатори	<ol style="list-style-type: none"> 1. Приріст частки промислових підприємств в загальній кількості бізнес-одиниць після структурних змін щодо минулого періоду 2. Приріст питомої ваги випуску інноваційної промислової продукції в загальному обсязі реалізації 3. Приріст чисельності зайнятих в промисловому виробництві після структурних реформ 4. Зростання рівня оплати праці в промисловості 5. Посилення ступеня конкуренції на ринку (поява нових малих та середніх підприємств)
Показники-регулятори	<ol style="list-style-type: none"> 1. Податкові пільги, кредити і канікули 2. Процентні ставки та цільові банківські кредити 3. Державне та регіональне замовлення, державні резерви

В якості показників-індикаторів регіональної програми структурної корекції промислового виробництва можна застосувати: приріст частки інноваційних промислових підприємств в загальній чисельності суб'єктів господарювання

області, приріст обсягу випущеної промислової продукції, приріст чисельності зайнятих в промисловості, посилення ступеня конкуренції на ринку, зростання рівня оплати праці в галузі. В групу показників-регуляторів включаються: податкові пільги, кредити і податкові канікули як інструменти фіскального регулювання, процентні ставки і цільові банківські кредити як інструменти грошово-кредитного регулювання, державне та регіональне замовлення, державні резерви.

Таким чином, механізм розробки і реалізації регіональної програми структурних змін промислового виробництва базується на узгодженості цілей різних порядків, відповідності методологічних принципів регіонального програмування специфічним особливостям програми структурної корекції промислового виробництва, що дозволяє трансформувати теоретичні розробки в конкретну прикладну діяльність в сфері регіонального управління.

3.3. Економічне регулювання процесів структурної корекції промислового виробництва регіону та шляхи його вдосконалення

Виявлені в процесі системного дослідження структури промислового виробництва проблемні аспекти (деформації) вимагають розробки нових та вдосконалення існуючих механізмів, що спрямовані на формування прогресивної з точки зору забезпечення макроекономічної рівноваги, підтримки належного рівня життя населення структури промисловості. Проте будь-які заходи, що реалізуються в сфері зміни структур сьогодні, згідно вимог часу повинні носити симбіозний характер, який проявляється в поєднанні регулюючої дії ринкового середовища та спрямовуючої сили владних інструментів управління.

Аналіз практики проведення структурних реформ зарубіжних країн світу [279-281] свідчить, що вибір між виключно ринковими інструментами управління та урядовим втручанням в трансформаційні процеси залежить від макроекономічної та політичної ситуації, в якій опинилась та чи інша країна (регіон). Так, коригуюча сила ринку найкраще проявляється в умовах існування більш-менш оптимальної структури економіки, для якої необхідне лише деяке підсилення ефективності чи рівноваги. Проте, навіть за подібної ситуації, владні інститути ретельно відслідковують стихійні структурні зміни, аналізуючи їх на відповідність стратегії розвитку країни чи регіону та коригуючи у випадку наявності суттєвих відхилень.

Теорія “мінімальної держави” (Нозік) на практиці реалізується з досить суттєвими обмеженнями, причинами чого є як недосконалість самого ринкового механізму в чистому вигляді, так і посилене в останні десятиліття позиціювання інституту держави в якості незамінного атрибуту сучасної соціально-орієнтованої моделі господарювання та фактора розв’язання багатьох економічних проблем.

Прискорена лібералізація, що проводилась в Україні на початковому етапі реформ-мування, через недооцінку внутрішніх умов та особливостей національної економіки призвела до втрати керованості соціально-економічними процесами, гіперінфляції і значного спаду виробництва, внаслідок чого структурна розбалансованість економіки поглибилась ще більше. Проте позитивним моментом реалізації теорії лібералізму стало прискорення інституційних перетворень. Як зазначає М.Якубовський [281, с.46], “рівень вирішення цих структурних проблем дозволив економіці України набути ознак ринкової”.

Зважаючи на стратегію наближення України до тенденційних змін, що відбуваються у високорозвинутих країнах світу, входження в Європейське Співтовариство, актуальним стає питання формування ефективної та оптимальної структури економіки, яка б забезпечувала перманентне зростання та прогресивний розвиток. Вивчення досвіду зарубіжних країн з приводу розробки та реалізації програми структурних змін дозволяє зробити висновок, що трансформація промисловості проводилась, переважно, за активної участі уряду методами організаційно-адміністративного та економічного сприяння. [280] Організаційно-адміністративні інструменти структурного управління містять в собі механізми формування правового поля, інфраструктурного забезпечення, організаційної підтримки та регулювання. Поширеною практикою структурної корекції національної промисловості в Італії та США, наприклад, є масштабне урядове інвестування у створення виробничої інфраструктури та окремих промислових корпорацій. У Великобританії першочергове право на отримання державного контракту мають фірми, які розташовані в регіонах, що розвиваються і знаходяться за більшістю соціально-економічних параметрів нижче усереднених по країні показників. [43, с.88]

Економічні важелі структурної трансформації спираються на грошово-кредитний, податково-бюджетний та ціновий механізми, що є незмінними

атрибутами регулювання ринкової економіки. Низка фінансових стимулів, що надається за допомогою економічних інструментів, сприяє залученню приватного капіталу в пріоритетні для держави (регіону) сфери. Так, в середині 1970-х рр. британські компанії, що здійснювали капіталовкладення в проблемні райони та галузі, мали наступні пільги: право на “вільну” амортизацію по відношенню до машин і обладнання; безповоротні субсидії на виробничі споруди (до 45% вартості) та технічне обладнання (до 40% вартості); премія для підприємств, що залучають додаткову робочу силу. [208; 230]

Кожна країна при проведенні структурної реформи використовує різні варіанти її реалізації. Загальносистемний підхід до структурної трансформації декларує рівність усіх суб'єктів у самостійному виборі ринкових сегментів, адаптації до структурних змін відповідно до сукупного попиту, пропозиції товарів, державних пріоритетів. Уряд лише встановлює єдину податкову, грошово-кредитну, валютну політику, технічні та екологічні стандарти (горизонтальна складова структурних змін). Селективний підхід до структурних реформ апелює до підтримки лише тих суб'єктів господарювання та секторів, що спроможні протягом нетривалого проміжку часу (2-5 років) одержати конкурентні переваги, створити “полюси росту” та забезпечити позитивну спрямованість структурної перебудови (вертикальна складова структурних змін). [281] Як правило, селективний підхід має найбільший ефект застосування на початкових етапах трансформації та за наявності чітких пріоритетів уряду. За нинішньої обмеженості державних та приватних джерел фінансування промисловості пріоритети повинні встановлюватись з врахуванням переважно ринкових критеріїв змін: сприятливі умови для посилення конкурентних переваг, прибуткова сфера діяльності, мультиплікативний ефект та перспективний платоспроможний попит.

Наведені приклади використання як прямих, так і опосередкованих методів державного управління структурною трансформацією, різних підходів до зміни структур дозволяють зробити висновок, що саме комплексна їх дія сприятиме реалізації основних функцій організаційно-економічного механізму структурної перебудови промисловості: зростання ефективності промислового виробництва, збільшення питомої ваги продукції з високим ступенем технологічної обробки та значною часткою доданої вартості, розвиток інноваційних підприємств, ліквідація

неконкурентноздатних та збиткових господарських одиниць.

Сьогодні в Україні робляться лише перші кроки з ініціювання повштовху до прогресивних структурних реформ. Схвалення проекту Комплексної програми розвитку внутрішнього ринку постановою Кабінету Міністрів України №1635 від 4.12.2001 р., розробка НДЕІ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України “Основних засад структурної перебудови національної економіки” (2001 р.) вимагають і від регіональних органів влади посилення уваги до структурних змін на територіальних рівнях управління. Структурна корекція промисловості повинна проводитись за конкретними напрямками сфери реформування, що підвищить ефективність заходів як загального, так і коригуючого характерів.

Проблемою на шляху структурних перетворень в промисловому секторі є наявність олігархічного типу узгодження інтересів держави та бізнесу, який проявляється у високій політизації економіки, неформальних зв'язках, бюрократизації та корумпованості на усіх рівнях управління, де зіштовхуються суспільні та особисті інтереси. Зарубіжна практика взаємоузгодження цілей владних інститутів та приватних виробників доводить ефективність інституціонального типу ув'язки інтересів, що базується на демонополізації прийняття рішень через створення союзів та асоціацій підприємців в усіх регіонах і сферах виробництва, кластер-формувань. Діюча в Україні промислова політика спрямована, переважно, на коротко- та середньострокові пріоритети, що забезпечуються конкуренцією на основі факторів виробництва та інвестиційних ресурсів (галузі з швидким оборотом капіталу та некапіталоємні), тоді як виживання та розвиток економіки в довгостроковій перспективі базується на інноваційній конкуренції виробників.

Таким чином, для вирішення завдань створення найбільш раціональної структури промислового виробництва, яка б відповідала особливостям конкретного регіону, подолання технічної відсталості та оновлення виробничого апарату промисловості, збільшення порівняльних переваг національних виробників по відношенню до іноземних конкурентів (досягнення більш високої якості продукції), зменшення залежності від імпорту продукції, організації внутрі- та міжгалузевих зв'язків на більш високому рівні виробництва в спеціалізованих підприємствах,

згортання праце-, енерго- та матеріаломістких галузей, товарних груп, зростання ресурсозберігаючих виробництв та галузей з передовою технологією, скорочення рівня структурного безробіття (соціальне пом'якшення структурних перетворень), створення ділового клімату, при якому буде “процвітати” діяльність приватного сектора, заохочення розвитку, комерціалізації і використання техніки сучасного і новітнього технологічного укладів, необхідно активно використовувати державні регулятори структурної трансформації промисловості як на національному, так і регіональному рівнях з інноваційним вектором дії.

В ході економічних реформ 1990-2001 рр. в Україні усунуто ряд державних функцій з фінансування промислового сектора, скоротився обсяг ресурсів, що перерозподіляються через бюджет для оптимізації структури виробництва. Обмеженість бюджетних ресурсів, як в державі в цілому, так і на рівні регіонів, вимагають максимального підвищення ефективності використання державних коштів та контролю за їх витрачанням. На сьогодні в Україні відсутні чіткі методики, критерії для концентрації державних інвестиційних ресурсів в пріоритетних галузях виробництва. Це призводить до малоефективного і практично безконтрольного витрачання лімітованих джерел фінансування структурних реформ. За таких умов особливо зростає роль фіскального регулювання, яке в розвинутих економіках набуває заохочувальної чи обмежувальної спрямованостей.

Фіскальна політика держави, яка включає податкове регулювання та політику державних витрат, спричиняє істотний вплив на зміну структури промислового сектору через наступні причини: 1) державні витрати є основним джерелом попиту для багатьох бізнес-структур [238, с.11], оскільки уряд виступає надійним та бажаним клієнтом для промислових підприємств. Державні видатки, спрямовані на виплату грошових компенсацій населенню, тим самим підвищують особисті доходи, розширюють платоспроможний попит та сприяють активізації підприємницької діяльності на макро- і мезорівнях; 2) податкові платежі в бюджет, що справляються з підприємницького сектора та домогосподарств країни, регіону, є важливим інструментом фіскального регулювання. Позбавляючи фірми частини доходу, податки залишають менше засобів для реінвестування та проведення дивідендної політики в корпоративних структурах; 3) дефіцит державного бюджету змушує уряд брати позики на поточні та стратегічні цілі, чим створює конкурентне середовище

між державою, підприємствами і споживачами в отриманні кредитів, гарантів і трансфертів від іноземних організацій.

Вищенаведені положення вимагають від уряду та підприємництва взаємної відповідальності, допомоги у врегулюванні спірних питань та спільної дії для вирішення стратегічного завдання економічної політики - забезпечення гідних умов життя для населення країни та регіонів.

Суттєвим важелем реального економічного впливу держави на господарські процеси в країні виступає податковий механізм. Масштаби державного бюджету, що визначаються рівнями доходів, їх часткою у ВВП, створюють реальні можливості впливу на соціально-економічні процеси. Враховуючи те, що податки є найважливішим джерелом дохідної частини бюджету, а також механізмом перерозподілу первинних доходів підприємств і громадян, необхідним є постійне вдосконалення податкової системи, приведення її у відповідність із завданнями економічного розвитку країни.

Перехід до ринкових відносин, роздержавлення і приватизація суттєво змінили податкову базу: центр ваги оподаткування перенесений на доходи підприємств приватного сектору; змінилася структура доходів господарюючих суб'єктів; відбулося зниження частки зарплати найманих працівників у ВВП; змінилась галузева структура народного господарства - збільшилась частка сфери послуг, приватної торгівлі.

На етапі перехідного періоду до ринкових відносин особливо зростає необхідність дотримання в практиці оподаткування основних правил стягнення податкових платежів. Трьома головними вимогами, яким повинні відповідати будь-які форми податку, виступають: визначеність, ефективність, справедливість. Визначеність є гласністю у відношенні осіб-податкоплатників, інституцій, куди має надійти податок, строку сплати, твердої суми чи ставки в частці доходу (майна). Ефективність є мінімізацією для податкоплатника усіх додаткових затрат часу, праці і грошей в зв'язку з виконанням ним обов'язку сплати податку (ведення податкового обліку та надання податкової звітності). Справедливість є рівномірністю розподілу податкового тиску між усіма платниками податків.

Новими принципами, які з'являються в сучасних умовах, пропонуємо вважати: заборону на введення податку без закону (оподаткування громадян повинно

обов'язково бути узгоджено його представниками в органах законодавчої влади); заборону подвійного оподаткування (один і той же об'єкт за один і той самий період не може оподатковуватись ідентичним податком більше одного разу); заборону оподаткування базових факторів виробництва: землі, праці і капіталу (праця виведена з-під оподаткування в усіх розвинутих країнах світу - встановлюється сума неоподатковуваного мінімуму доходу на рівні, що перевищує нормальну для країни вартість відтворення робочої сили (5-6 тис.дол.США на рік для країн Західної Європи); для капіталу, що вкладений у виробництво, формально існує податок на прибуток і податки на доходи з капіталу, однак перший податок сконструйований таким чином, що ним фактично оподатковується лише капітал, що виводиться з виробництва, а капітал, що використовується в процесі виробництва, захищений від оподаткування амортизаційними пільгами, отриманий з нього прибуток при умові реінвестування в розвиток виробництва в рамках цього ж підприємства не оподатковується); заборону необгрунтованої податкової дискримінації (стосовно іноземців).

З метою дотримання коректності податкового механізму щодо структурних змін в промисловому виробництві необхідно забезпечити встановлення макроекономічного оптимуму фіскальної політики “суспільні блага - податки” на найвищому рівні. Високий рівень податкового тиску в країні та співвідношення між отриманими підприємницьким сектором і населенням суспільними благами та сплаченими за них податковими платежами знаходяться в оберненій залежності і детермінуються коефіцієнтом оптимальності фіскальної політики, який пропонуємо визначати за формулою:

$$K_{\text{fisk}} = (S_g / T)100, \quad (3.11)$$

де S_g - профінансовані суспільні блага (величина виплат з бюджету на загальнонаціональні цілі), T - сплачені податки до казни держави.

Чим вищим є значення K_{fisk} , тим стабільнішими є позиції країни на світовій арені, нижча соціальна напруга в суспільстві та вища ефективність податково-бюджетної політики. Прикладом може виступати позитивний досвід Швеції, де рівень податкового тиску є найвищим в світі, але завдяки тому, що $K_{\text{fisk}} \geq 85\%$ в суспільстві зберігається соціально-економічна стабільність і нарікань на податкове законодавство не виникає, адже з 100 одиниць сплачених сум більше 85 одиниць

повертається у вигляді профінансованих урядом суспільних благ. В Україні значення K_{fisk} знаходиться на найнижчому рівні серед європейських країн (до 30%), що змушує підприємництво згортати свою легальну активність в діючому правовому полі та переходити в тіньову економіку. За таких умов прийняття Податкового кодексу зі зниженням ставок основних податків, розширенням поля оподаткування, посиленням адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення податкового законодавства, скороченням різноманітних пільг, зменшенням кількості податкових зобов'язань, спрощенням процедури їх сплати та впровадженням майнового оподаткування повинно стати каталізатором, що посилить підприємницьку активність, зменшить податковий тиск на приватний сектор, буде сприяти зростанню значення K_{fisk} до оптимального рівня в 65-70% та прогресивним зрушенням в структурі промисловості (трансформація соціально-економічної структури, технологічної, відтворювальної, підприємницької).

Отже, об'єктивний вибір системи оподаткування в якості важеля підтримки пріоритетів структурної перебудови промисловості регіону зумовлений необхідністю концентрації обмежених державних ресурсів на найпріоритетніших напрямках інвестування. В контексті визначення наявної та перспективної величини акумульованих коштів бюджету, які можна спрямувати на структурну корекцію промислового виробництва через активізацію діяльності підприємств усіх форм власності, пропонуємо використовувати універсальну модель залежності зростання оподаткованої бази від збільшення виробництва за галузями промисловості (% доданої вартості у валовому випуску):

$$D_i = G_o \sum B_j P, \quad (3.12)$$

$$Z_i = G_o \sum C X_j, \quad (3.13)$$

де D_i - абсолютне значення оподаткованої бази (величина валової доданої вартості, створеної в промисловому виробництві регіону), G_o - абсолютне значення обсягу виробництва промислової продукції регіону, B_j - частка продукції j -ої галузі промисловості в загальному обсязі виробництва промислової продукції регіону, P - середньогалузева частка валової доданої вартості в продукції j -ої галузі промисловості, Z_i - максимальна величина податкових надходжень в бюджет регіону від промислового виробництва, C - ставка податкових надходжень в бюджет регіону промисловості кожного адміністративного району, X_j - частка промислових

виробників j -ої галузі в обсязі промислового виробництва регіону, j - кількість галузей;

Обмеженість статистичної інформації щодо більшості параметрів запропонованої моделі не дозволяє прорахувати результати, які можуть бути закладені в основу структурних перетворень промисловості регіону.

Способом прогресивного фінансування структурних зрушень від мікро- до макроекономічного рівня, що підтверджується світовою практикою економічних реформ [54], є надання податкових пільг на приріст отримуваних за рахунок ефективної господарської діяльності додаткових прибутків. За своєю політекономічною сутністю податкові пільги є різновидом субсидій, величину яких можна умовно виміряти, прийнявши за неї розрахункову суму податкових надходжень, які недоотримуються бюджетом в результаті застосування інструменту податкових пільг. Розміри пільг, що виражені цією сумою, у співставленні із загальним обсягом податкових надходжень в більшості розвинутих країн, свідчать сьогодні про суттєве скорочення їх відносної значущості. [283, с.42] Проте в Україні податкові пільги, охоплюючи, як правило, заходи галузевого регулювання, не виконують своєї стимулюючої функції. Тому доцільною сьогодні є якісна зміна структури самих пільг в бік заохочення проведення НДДКР, особливо в малих та середніх підприємствах, вдосконалення енергозберігаючої та екологічно чистої техніки, використання електроніки. Оскільки внутрішнє інвестування реструктуризації підприємств є дієвим чинником мінімізації залежності від ресурсів державного та регіонального бюджетів, то податкові знижки на доходи, отримувані за рахунок ефективної підприємницької діяльності та інноваційної активності, здатні суттєво покращити фінансово-майновий стан виробників промислової продукції, “розблокувати” дефіцит обігових коштів, спрямувати інвестиційні потоки на цілі раціоналізації структури промисловості.

В табл. 3.4 нами пропонується механізм пільгового оподаткування приросту прибутку, отримуваного в результаті ефективної діяльності, застосування якого дозволяє знизити базову ставку податку на прибуток з 30% до 10,4% без втрат для поточних бюджетних надходжень. Наведений механізм дозволяє стимулювати підприємницьку ініціативу виробників через зростання прибутку, який залишається

в розпорядженні підприємства і спрямовується на інвестування якісного оновлення основних фондів, впровадження прогресивних технологій.

Таблиця 3.4

Механізм пільгового оподаткування приросту прибутку з врахуванням ефекту від інвестування (тис.грн.)¹

Показники	Оподаткування прибутку до вкладення капіталу	Оподаткування прибутку після вкладення капіталу
1. Виручка від реалізації продукції	1000,0	1000,0
2. Витрати виробництва	900,0	700,0
3. Оподатковуваний прибуток	100,0	300,0
4. Сплачувана сума податку на прибуток	30,0	31,2
5. Прибуток, що лишається в розпорядженні підприємства	70,0	268,8

¹ Примітка. Розроблено з використанням [54, с.434; 55]. Цифри, наведені в таблиці, - умовні

Рядок 4 табл. 3.6 “Сплачувана сума податку на прибуток” ілюструє ідею звільнення підприємств від сплати 80% податку на приріст прибутку, що отримується за рахунок ефективного інвестування ($31,2 = 30,0 + 0,3(1 - 0,8)20$). Знижена ставка податку на прибуток складає 10,4% ($3120 / 300 = 10,4\%$). Такий підхід означає використання регресивної шкали оподаткування поточних доходів ефективно працюючих підприємств, яка створює стимули реанімації їх інвестиційної активності, що сприяє, в свою чергу, запуску механізму інвестиційного мультиплікатора за рахунок переливу інвестиційного попиту по ланцюгах міжгалузевих взаємодій. Він є розвитком традиційних підходів з вивільнення від оподаткування реінвестованої частини прибутку чи широко застосовуваного в країнах з розвинутою ринковою економікою механізму інвестиційних надбавок, що полягає в зниженні податку на прибуток для корпорацій в розмірі 6-8% інвестиційних затрат.

В умовах перехідного періоду до ринкових відносин для вирішення проблем структурного регулювання промислового виробництва необхідна розробка законодавчої системи економічних заходів, спрямованих на підтримку ефективних структурних реформ, серед яких необхідно виділяти загальні та селективні інструменти. Якщо загальні засоби стимулювання якісних структурних реформ поширюються на усі промислові підприємства в межах конкретної структури (галузевої, технологічної, зовнішньоекономічної, територіальної), то селективні засоби застосовуються індивідуально до виробників окремих товарних груп для внутрішнього споживання, товарів, що виготовляються у відповідності до

державних пріоритетів та до підприємств великого бізнесу, здатних відновити активну фінансово-господарську діяльність при підтримці держави.

Серед загальних заходів підтримки ефективних структурних змін найбільш дієвими вважаємо наступні:

1. Розробка механізму економічного стимулювання структурних реформ в промисловості через податкову систему на основі повного звільнення від ПДВ (у випадках підтримки певних видів продукції, які увійшли до пріоритетів) або податку на прибуток (у випадках підтримки окремих типів виробництв) підприємств:

додаткового прибутку, отриманого підприємствами за рахунок підвищення якості продукції та зниження витрат виробництва реалізованої продукції з врахуванням індекса цін на сировину, комплектуючі вироби, матеріали поточного звітного періоду. Такий механізм стимулюватиме оновлення асортименту продукції, розвиток матеріальної бази промислового виробництва, впровадження нової техніки і технології (корекції відтворювальної та технологічної структури),

приростів обсягу реалізованої товарної продукції в натуральному виразі, отриманих в результаті збільшення експорту продукції, ревіталізації промисловості в поточному році. Цей засіб покликаний надавати фінансову підтримку підприємствам, які виходять з кризового стану та активно працюють на ринках збуту. Проте для ефективної дії в напрямку структурної трансформації цей засіб варто застосовувати лише в поточному році, а в наступному періоді від податків звільняються прирости продукції, отримані вже в цьому періоді;

2. Стимулювання власних інвестицій промислових підприємств через застосування передбачених в п.1 пільг лише при умові спрямування усього приросту прибутку, що отримав пільгу, на поповнення обігових коштів, інвестиції та інновації. Підприємствам, які будуть користуватись цією пільгою, необхідно розробляти інвестиційні програми, що контролюються діючим механізмом надання податкового кредиту. Необхідно застосовувати пільгу зі звільнення від податку прибутку, який спрямовується на фінансування НДДКР, придбання нової технології, закупівлю ліцензій. Зазначені пільги поширюються на усі промислові компанії, які виконують вихідні умови та отримують на них право за результатами господарської діяльності;

3. Зміна умов надання довгострокового інвестиційного кредиту для виробничих інвестицій. Сьогоднішня комерціалізація банківської системи призвела до її переорієнтації з виробничих інвестицій, що є її прямою функцією, на спекулятивні операції та короткострокові позики під високий процент. Тому необхідно створити систему надання інвестиційних виробничих кредитів на прийнятних для підприємств умовах, яка б передбачала звільнення від оподаткування прибутку комерційних банків, отриманого в результаті виробничого інвестування.

Серед селективних економічних інструментів підтримки структурних реформ найбільшим потенціалом володіють: заходи з реструктуризації боргів промислових підприємств перед бюджетами різних рівнів; стимулювання розробки і виконання регіональних інвестиційних програм через надання пільгових інвестиційних кредитів промисловим підприємствам для проведення робіт, що включені в регіональну інвестиційну програму; поповнення оборотних засобів промислових підприємств за рахунок розширення можливостей та умов отримання податкового кредиту.

Ці заходи варто застосовувати до підприємств, що мають реальні можливості активізації виробництва і виходу на відповідні ринки (національні, світові). Податкові пільги, відстрочки в сплаті зобов'язань перед державою та інші заходи підтримки конкретних підприємств доцільно проводити вибірково після маркетингового аналізу очікуваних результатів реалізації інвестиційних та реструктуризаційних програм, бізнес-планів з оцінкою ймовірності повернення коштів.

Відбір підприємств для протекціонізму доцільно проводити на основі системи наступних критеріїв, які визначають їх сукупну ефективність: 1) відповідність перспективної товарної спеціалізації пріоритетам структурної трансформації економіки України; 2) фінансовий стан (постійно стійкий чи стійкий після реалізації програми структурних реформ); 3) фінансова участь в реалізації наміченої довгострокової інвестиційної програми (наприклад, не менше 30%); 4) участь у формуванні бюджету (зростання оподатковуваної бази); 5) становище на ринках та його перспективи (зростання обсягів реалізації); 6)тований та науково-технічний потенціали для виходу на ринки з конкурентоспроможною продукцією (якісна оцінка в порівнянні з світовим рівнем); 7) стан матеріально-технічної бази

виробництва і оцінка доцільності її технологічного переозброєння; 8) ефективність інвестицій та інновацій (встановлений строк окупності, наприклад, не більше 3 років).

З огляду на пропоновані критерії в Тернопільській області селективні засоби підтримки необхідно застосовувати до наступних промислових одиниць: ВАТ “Ватра”, СП “Ватра-Шредер”, ВАТ “Оріон”, “Промінь”, ПП “Продекспорт”, ВАТ “Галія”, ЗАТ “Тютюн-Імпекс”, “Аксіом Крис-Бег”, ПП “Фортуна”, ВАТ “Бережанський склозавод”, ТОВ “Аланта”, ВАТ “Тернопільвтормет”, ВАТ “Текстерно”, ТОВ “Вальдмаш”, ЗАТ “Добра Вода” та інших.

Поширюючи ідеї фінансово-економічних стимулів на проблему структурної перебудови промисловості регіону, сукупність економічних інструментів структурної корекції пропонуємо розглядати в розрізі блоків фундаментальних проблем: технологічне переозброєння виробництва, стимулювання інвестицій в пріоритетні сфери промисловості, залучення стратегічного інвестора, постприватизаційна підтримка підприємств, демонополізація виробництва та активізація розвитку малого бізнесу, ініціювання формування кластерних структур.

В блоці техніко-технологічного переозброєння виробництва, спрямованого на вдосконалення відтворювальної структури промисловості, доцільною є реалізація наступних заходів: пільгове оподаткування прибутку підприємств, отриманого за “інноваційним контрактом” з науковими і науково-дослідними установами; надання “інноваційних премій” з бюджету регіону приватним особам та підприємствам, які роблять вагомий внесок в розвиток науки і техніки; застосування кредитних пільг зі зниженням облікової ставки для підприємств, які закупають нову технологію, ліцензії; пільгове оподаткування витрат на НДДКР (до 20-25% від загальної суми витрат); виведення затрат на НДДКР з суми оподаткованого доходу виробників; пільгове оподаткування виробників, які продукують товари з високим ступенем обробки або високотехнологічну продукцію; спрямування більшої частини амортизаційних відрахувань та капіталізованого прибутку на розробку, освоєння і поширення нових технологій, що забезпечують конкурентоспроможність продукції, зростання експорту та імпортозаміщення; використання каналів притоку державних інвестицій-них ресурсів в результаті продажу акцій компаній, які здійснюють базові інновації; формування і розвиток системи венчурного фінансування високо-

технологічних процесів з частковою участю бюджетних фондів та приватних інституцій; розвиток патентного законодавства, спрямованого на отримання “інноваційної ренти”.

В блоці стимулювання інвестиційних потоків в пріоритетні сфери промислового виробництва для вдосконалення галузевої структури пропонується наступна низка заходів: надання урядових гарантій на кредити, що виділяються на закупівлю іноземного обладнання, яке в Україні не виробляється і не планується до випуску; зменшення ставок оподаткування фонду зарплати (при збільшенні обсягів виробництва на ефективній основі фонд зарплати повинен оподатковуватись за пільговими ставками); 10% знижка податку на прибуток для експортоорієнтованих сфер виробництва (не менше 60% експорту); оподаткування підприємств за нижчими ставками при здійсненні інвестування в розвиток інфраструктури та створення науково-технічних підрозділів, де проводяться наукові дослідження; впровадження стимулюючого оподаткування (при зростанні обсягів виробництва та зменшенні витрат рівень податкового тиску знижується); пільгове оподаткування частини прибутку, яка реінвестується у виробництво, порівняно з тією, що спрямовується на виплату дивідендів; стимулювання за допомогою централізованих ресурсів та фондів розвитку виробництва на підприємствах, які залучають вивільнену внаслідок структурних перетворень робочу силу (дешевше організувати навчання і перепідготовку, ніж звільняти старих та наймати нових робітників).

В блоці залучення стратегічного інвестора в промислове виробництво за доцільне вважаємо: спрямування коштів, що виділяються програмою TACIS, для розробки бізнес-планів підприємств, які є перспективними з точки зору залучення стратегічного інвестора; 100% звільнення від оподаткування терміном до 2 років галузей та виробництв, що є початківцями на ринку (“піонери”); 15-20% знижку з податку на прибуток для підприємств з трудомістким способом виробництва (великі фірми з чисельністю працюючих понад 1000 осіб); звільнення від ввізного мита іноземних товарів у вигляді машин, устаткування, обладнання, якщо вони вносяться до статутно-го фонду підприємств з іноземними інвестиціями; страхування і перестраховання інвестиційних ризиків.

В блоці постприватизаційної підтримки підприємств в якості заходів, спрямованих на вдосконалення соціально-економічної структури промисловості,

виступають: проведення експертизи на підприємствах, що неефективно працюють та вирішення їх участі, виходячи з характеру причин неефективності; оцінка приватизаційних процесів за критеріями узгодженості цілей, ефективності процедури приватизації, справедливості і прозорості, захисту інтересів інвесторів та держави; публікація результатів конкурсу до укладання договору про приватизацію майна; економічне обґрунтування доцільності змін форми власності державних та комунальних структур з огляду на визначення місця і ролі кожної з них в народногосподарському комплексі регіону; підтримка підприємств в постприватизацій-ний період з питань реструктуризації, санації та адаптації до нових умов господарю-вання через розвиток ринкової інфраструктури (залучення до процесу приватизації консалтингових груп, банківських установ та посилення активності фондових бірж).

В блоці підтримки економіки малого бізнесу та демонополізації виробництва доцільно передбачити: подальше спрощення системи реєстрації бізнесу; коригування розмірів зарплати, виходячи з показників інфляції, та її зростання пропорційно до збільшення ефективності діяльності підприємства; активне використання лізингу, франчайзингу та страхування в процесі розвитку малого та середнього бізнесу.

В блоці стимулювання утворення кластерів в галузях промисловості пропонуємо використовувати наступні інструменти: нарощування темпів експорту продукції з кластерів; створення регіональних фінансово-промислових груп та інвестиційно-інноваційних фондів; розвиток технічної кооперації серед підприємств регіону та на міжрегіональному рівні; кооперація та інтеграція з іноземними виробниками, диверсифікація та інституціональна узгодженість їх дій; створення замкнених техноло-гічних циклів з випуску конкурентоздатної продукції з високим ступенем обробки.

Запропонований організаційно-економічний механізм структурного впливу на промислове виробництво регіону може надалі вдосконалюватись відповідно до локаль-них умов конкретної території, як того вимагають ринкові відносини, і заслуговує на активне впровадження під час розробки регіональних комплексних програм.

Перші ознаки успішної структурної трансформації при масштабному задіяні наведеного комплексу регулюючих заходів будуть з'являться вже через 9-12 місяців після початку структурних реформ у вигляді збільшення обсягів виробленої продукції промислового виробництва у валовому випуску регіону, скорочення дебіторської заборгованості підприємств, інтенсифікації грошових потоків, зростання капіталізації акціонерних товариств, зменшення енерго- та матеріаломісткості виробництва. Більш глибокі ознаки структурних зрушень з'являться через 3-5 років (технологічне вдосконалення виробництва, реконструкція діючих та будівництво нових виробництв з залученням різних джерел фінансування, підвищення конкурентоспроможності промислових товарів). Отже, усунення деформацій в структурі промислового виробництва є тривалим процесом, що вимагає залучення наукових інститутів, постійного моніторингу конкурентного середовища, посилення ролі держави в акумулюванні фінансових ресурсів для трансформації структури виробництва на інноваційній основі (мобілізації усіх капіталовкладень).

В площині проблем, що сформувались в результаті кризових явищ в структурі регіонального промислового комплексу, запропонований механізм організаційного та економічного регулювання структурних пропорцій повинен спрямовуватись на вирівнювання та підйом кон'юнктури ринку через поетапне вирішення трьох завдань: подолання кризових явищ (збереження промислового потенціалу, забезпечення здатності до виживання, подолання розбалансованості в усіх розрізах структури промисловості), стабілізацію (підтримка виробництва на досягнутому рівні, забезпечення складу й структури промисловості для задоволення поточних та перспективних потреб ринку) та прогресивний розвиток виробництва (вдосконалення виробничої бази, доведення структури промислового виробництва до рівня розвинутих країн світу, підвищення якості та конкурентоспроможності продукції на базі досягнень НТП). В сучасних умовах розвитку України одночасно з вирівнюванням структурної деформованості, проведенням структурної перебудови промисловості у відповідності з вимогами внутрішнього і зовнішнього ринків, повинні поступово створюватись об'єктивні (ресурсні) та суб'єктивні передумови для пожвавлення економічної динаміки і економічного зростання. В цьому контексті

прогресиві структурні реформи створюють необхідну базу, основні умови для нарощування позитивної економічної динаміки та зміни соціальних індикаторів.

Висновки до розділу 3

1. Кластер виробників промислової продукції виступає промисловим комплексом, сформованим на базі територіальної концентрації мережі спеціалізованих постачальників, основних виробників та споживачів, що поєднані технологічним ланцюгом. Переваги кластерної моделі регіонального розвитку промисловості полягають в ефекті масштабу виробництва (наявність в особі однієї з фірм ядра інноваційного кластера для виробництва певного виду товару), ефекті охоплення (багатофункціональна природа фактора виробництва, що може бути використаний одночасно для виготовлення декількох видів продукції) та ефекті синергії (загальна стандартизація продукції). За умови дії усіх ефектів малоприбуткові (збиткові) фірми можуть перейти нижню межу рентабельності за допомогою спеціалізації, що забезпечує зростання продуктивності праці і зниження собівартості вироблених товарів.

2. Інноваційний розвиток структури промислового виробництва регіону пов'язаний з формуванням "інноваційних ядер", що базуються на нових знаннях та дослідних центрах. Необхідно враховувати інституціональну взаємодію всередині регіону, оскільки саме вона визначає "правила гри" економічного розвитку. Дослідження географічних, виробничих, інноваційних, комунікаційних характеристик кластеру є важливим з точки зору впливу основних виробничих факторів: наявності матеріальних і фінансових ресурсів, трудового потенціалу, транспортної мережі, величини трансакційних витрат ринкових угод. Усе це може бути взято за основу для вирішення проблеми структурної корекції промисловості регіонів України.

3. У формуванні кластерних структур в промисловості повинні приймати участь як державні, так і місцеві органи влади, які на кожному етапі створення та розвитку кластера використовують владні механізми підтримки високоефективних об'єднань.

4. В розробці регіональних програм знаходить реалізацію завдання побудови моделі демократичного регулювання структурою промисловості, для якої одним з визначальних елементів є програмні рішення. Застосування методу програмно-цільового управління структурною перебудовою в промисловому комплексі обумовлене ускладненою структурою галузі, в якій різні характеристики структурних елементів взаємодоповнюють та взаємопроникають одна в одну, розширенням кола виробників промислової продукції, що належать до різних форм власності, посиленням світових тенденцій корпоратизації виробництва, необхідністю координації діяльності господарюючих суб'єктів в напрямку досягнення пріоритетних цілей регіону.

5. “Дерево цілей” програми структурної перебудови промисловості регіону, розроблене за допомогою методу експертних оцінок, пропонується у вигляді чотирьох рівнів: I рівень - створення досконалої та економічно рентабельної структури промислового виробництва, здатної продукувати конкурентоспроможну продукцію в умовах ринку та підвищувати життєвий рівень населення, II рівень - формування сприятливого соціально-економічного середовища для проведення ефективної структурної корекції промисловості регіону, цілі III порядку розбиваються на шість підпрограм (формування інноваційної моделі розвитку, підвищення рівня конкурентоздатності виробництва, вдосконалення фінансового забезпечення структурних змін, посилення соціальної орієнтованості виробництва, поглиблення спеціалізації і кооперації внутрішньогосподарських зв'язків, інформаційне та інфраструктурне забезпечення реструктуризації), кожна з яких “обростає” ще більш деталізованими цілями IV рівня.

6. Вдосконалення організаційно-економічного механізму структурної перебудови промисловості регіону повинно проходити в напрямку угодженої дії ринкових та владних регуляторів з посиленням акценту на останніх в умовах транзитної економіки. Вплив держави на структурну корекцію промислового комплексу реалізується через низку адміністративних (пряме фінансування, програмно-цільові капіталовкладення) та економічних (податкове, бюджетне, кредитне регулювання) механізмів, серед яких з посиленням та поглибленням ринкових відносин пріоритет повинен надаватись опосередкованим методам, що за різних комбінацій створюють дієве “поле” для реалізації стратегічних завдань

промислового виробництва, збалансування його структури, економічного зростання території.

7. З основних економічних регуляторів структурної корекції промисловості регіону доцільно використовувати: часткове або повне звільнення від оподаткування частини прибутку підприємств, отриманого в результаті впровадження нових технологій у виробництво; звільнення від оподаткування прибутку комерційних банків, отриманого в результаті виробничого інвестування; надання пільгових інвестиційних кредитів підприємствам, які залучені до реалізації програми структурної корекції промисловості регіону.

ВИСНОВКИ

1. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що нова економічна ситуація, яка склалась в Україні на етапі переходу до ринкових відносин, потребує корекції структури промислового виробництва на користь наукоємних виробництв та галузей, що виробляють продукцію з високим ступенем обробки (машинобудування, легка промисловість). “Нова економіка”, властива постіндустріальному суспільству, вимагає адекватної структурної трансформації і української промисловості. Це обумовлене, по-перше, глобалізацією на основі регіоналізації економічних систем, по-друге, посиленням позицій інформаційного сектора в структурі ВВП розвинутих країн світу, по-третє, дифузією матеріального виробництва зі сферою послуг (софтизацією). Конкурентні переваги країн та регіонів за таких умов полягають вже не стільки в наявності та ефективній експлуатації традиційних факторів виробництва, скільки в усвідомленні об’єктивної важливості функціонування на основі інформатизації та наукоємності, що стало каталізатором прискореного розвитку Японії, США та багатьох європейських держав.

2. Актуальність структурних реформ в Україні обумовлена і консервацією сформованих пропорцій структури промислового виробництва України, що відіграє значну роль у формуванні ВВП та валової доданої вартості, є визначальним фактором комплексформування, інтегратором досягнень НТП, отже, і пріоритетним для найінтенсивніших структурних змін. Численні диспропорції структури промисловості (переважання базових галузей виробництва, експорт продукції з низьким ступенем обробки, існування депресивних регіонів з недиверсифікованим промисловим виробництвом) з її невідповідністю завданням розвитку української економіки як незалежної самостійної держави не дозволяють вітчизняному інформаційно-індустріальному комплексу стати головним реципієнтом передових досягнень НТП. Підвищення інформаційноємності промисловості сьогодні є єдиним засобом адаптації до нових умов відтворення, проявом здатності ринкового механізму вести ефективний відбір оптимальних для кожного конкретного етапу господарського розвитку суспільних ресурсів.

3. В умовах транзитної економіки особливо зростає необхідність державного цілеспрямованого управління структурною перебудовою за допомогою арсеналу

правових, адміністративних та економічних методів. Держава є важливим інститутом цілеспрямованого впливу на структуроутворюючі процеси на національному та регіональному рівнях. Структурна політика держави в промисловому виробництві полягає в передбаченні та обґрунтуванні цілей та характеру структурних перетворень промисловості, визначенні її пріоритетних ланок та досягненні оптимальних співвідношень між ними, подоланні диспропорцій, що виникають між окремими сферами виробництва, сприянні досягнення такої структури, за якої на сьогоднішньому історичному етапі забезпечується економічне зростання та вирішення актуальних соціально-економічних проблем. Досягнення ефективних структурних пропорцій на регіональному рівні є об'єктивним каталізатором вирішення проблем самодостатності територій, виходу промисловості на зовнішні ринки, усунення "розриву" в рівнях добробуту громадян східних і західних областей країни.

4. За період структурної трансформації 1990-2001 рр. в промисловості Тернопільської області відбулися явища, пов'язані з: поглибленням диспропорцій галузевої, секторної, відтворювальної, технологічної, територіальної структур; недовикористанням виробничих потужностей на промислових підприємствах; переважанням технологічних укладів перших поколінь у випуску кінцевої продукції; низьким рівнем впровадження ресурсозберігаючих технологій, комп'ютерної автоматизації; недостатнім інвестиційним ефектом від інституційних змін.

5. Оцінка потенціалу та аналіз галузевої спеціалізації промисловості регіональної господарської системи, проведений на основі розрахунку коефіцієнтів локалізації, темпів випередження росту та виробництва продукції на душу населення, дозволив виявити сфери виробництва, що є визначальними для функціонування регіону в перспективі та пріоритетними для кардинальних структурних змін: харчова, легка промисловість, машинобудування і металообробка, деревообробна і целюлозно-паперова, промисловість будівельних матеріалів, які володіють достатнім експортним потенціалом, перспективою попиту продукції на внутрішньому ринку, сприятливим побічним ефектом розвитку.

6. Дослідження структурних змін в промисловому виробництві регіону за 1990-2001 рр. спирається на розроблений та запропонований нами коефіцієнт структурної трансформації, розрахунок якого щодо галузевої та секторної структури дозволив

оцінити структурні зміни в динаміці, визначити їх вектор та зробити висновок щодо оптимальності трансформаційних процесів в промисловості. Виявлене зростання частки базових галузей промислового виробництва в загальному обсязі виробленого продукту регіону не відповідає стратегічним засадам розвитку території на перспективу та не кореспондується з програмними документами уряду щодо соціально-економічного розвитку країни, який повинен здійснюватись на високотехнологічній основі. В галузях, що визначають економічний потенціал регіону (харчова, легка, скляна і фарфоро-фаянсова, поліграфічна промисловість), відбуваються структурні зміни в бік погіршення їх стану та диспропорційності.

7. Структуроутворююча функція інвестицій реалізується у визначенні майбутніх структурних змін через вкладання фінансових та майнових ресурсів в різні сфери виробництва. Проте інвестиційні потоки регіону спрямовуються, переважно, в консервативні галузі, які володіють низьким мультиплікативним ефектом щодо інших сфер виробництва, не орієнтуються на інноваційний розвиток та роблять структуру промислового виробництва малорухливою, важкопридатною для прогресивної цілеспрямованої корекції, розтягують в часі ефективні структурні зміни. Пріоритети структурних реформ регіону практично не забезпечуються відповідними фінансовими і матеріальними ресурсами.

8. Формування високотехнологічної структури промисловості регіону доцільно реалізувати на основі інноваційної політики (модель трансформації структури). В якості основних параметрів для оцінки інноваційності в промисловому комплексі пропонуються показники наукомісткості, конкурентоспроможності, оновлення, експортабельності і технологічного рівня, використання яких в якості орієнтирів дозволить вдосконалити технологічну структуру промисловості, підвищити конкурентоспроможність продукції. Аналіз галузевих структурних змін в контексті технологічного розвитку промислового виробництва дозволяє говорити про різке скорочення прогресивних технологічних укладів у виробництві промислової продукції регіону, що особливо негативно позначається в машинобудівній та легкій галузях.

9. Інституційні зміни в промисловому виробництві регіону (приватизація, демонополізація, санація і банкрутство), що володіють високим потенціалом, відбуваються в умовах нестабільності, а кризові явища перехідної економіки видозмінюють загальний зміст багатьох перетворень, спотворюють їх хід та

наслідки, що їй визначає, зрештою, тривалість транзитного періоду. Проблеми створення критичної маси ринкових інститутів пов'язані з неузгодженістю політики структурних реформ та зміни форм власності, що йде в розріз з світовим досвідом трансформації (розпорошення прав власності серед дрібних акціонерів, відсутність стратегічного інвестора, монополізм на товарних ринках, недостатній розвиток малого бізнесу).

10. Для посилення ефективності приватизаційних процесів в промисловому комплексі регіону, формування збалансованої структури та покращення системи управління недержавною власністю необхідно перевагу в приватизації надавати промисловим інвесторам; оцінювати приватизаційні процеси за критеріями узгодженості цілей, ефективності процедури приватизації, захисту інтересів інвесторів та держави; усувати формальний характер приватизації, що не забезпечується внутрішніми якісними змінами в управлінні; надавати підтримку підприємствам в постприватизаційний період з питань реструктуризації через мережу консультаційних центрів; запровадити механізм реприватизації щодо промислових фірм, які після зміни організаційно-правової форми тривалий час є збитковими та безперспективними.

11. В структуроутворюючих процесах промислового виробництва важливу роль відіграє формування кластерної моделі розвитку. Кластер виробників промислової продукції виступає індустріальним комплексом, сформованим на базі територіальної концентрації мережі спеціалізованих постачальників, основних виробників та споживачів, що поєднані технологічним ланцюгом. У формуванні кластерних структур в промисловості повинні приймати участь як державні, так і місцеві органи влади, які на кожному етапі створення та розвитку кластера використовують владні механізми підтримки високоефективних об'єднань.

12. Врахування зарубіжного досвіду трансформації економічних систем підтверджує доцільність використання програмно-цільових підходів до вирішення проблеми структурних перетворень. В розробці регіональних програм знаходить реалізацію завдання побудови моделі демократичного регулювання структурною корекцією промисловості, для якої одним з визначальних елементів є програмні рішення. "Дерево цілей" програми структурної перебудови промисловості регіону, розроблене за допомогою методу експертних оцінок, пропонується у вигляді

чотирьох рівнів: I рівень - створення досконалої та економічно рентабельної структури промислового виробництва, здатної продукувати конкурентоспроможну продукцію в умовах ринку та підвищувати життєвий рівень населення, II рівень - формування сприятливого соціально-економічного середовища для проведення ефективної структурної корекції промисловості регіону, цілі III порядку розбиваються на шість підпрограм (формування інноваційної моделі розвитку, підвищення рівня конкурентноздатності виробництва, вдосконалення фінансового забезпечення структурних змін, посилення соціальної орієнтованості виробництва, поглиблення спеціалізації і кооперації внутрішньогосподарських зв'язків, інформаційне та інфраструктурне забезпечення реструктуризації), кожна з яких “обростає” ще більш деталізованими цілями IV рівня.

13. Вдосконалення організаційно-економічного механізму структурної перебудови промисловості регіону повинно проходити в напрямку угодженої дії ринкових та владних регуляторів з посиленням акценту на останніх в умовах транзитної економіки. Вплив держави на структурну корекцію промислового виробництва реалізується через низку адміністративних (пряме фінансування, програмно-цільові капіталовкладення) та економічних (податкове, бюджетне, кредитне регулювання) механізмів, серед яких з посиленням та поглибленням ринкових відносин пріоритет повинен надаватись опосередкованим методам, що за різних комбінацій створюють дієве “поле” для реалізації стратегічних завдань промислового виробництва, збалансування його структури, економічного зростання території. В якості основних економічних інструментів структурної корекції промисловості регіону на особливу увагу заслуговують: податкове стимулювання високотехнологічних виробництв (зниження ставки податку на додатковий прибуток, отриманий підприємствами за рахунок підвищення якості продукції чи зниження витрат виробництва), стимулювання інвестиційної активності підприємств (скорочення оподаткованої бази при умові спрямування усього приросту прибутку, що отримав пільгу, на інвестиції та інновації), податкове стимулювання банківської системи з орієнтацією її на підтримку розвитку реального сектору економіки (звільнення від оподаткування прибутку комерційних банків, який отриманий в результаті виробничого інвестування).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Абалкин Л.И. Хозяйственный механизм развитого социалистического общества. -М.: Мысль, 1973. -263 с.
2. Абібулаєв М.С. Фінансування інноваційної діяльності // Фінанси України. -2001. -№3. -С. 111-115.
3. Авилова А. Структурные преобразования в Италии // МЭ и МО. -1998. -№8. -С. 101-105.
4. Александров І.О. Моделі економічної динаміки і система національних рахунків. -Донецьк: ІЕП НАН України, 1998. -100 с.
5. Амбросов В., Маренич Т. Реструктуризація і механізм взаємовідносин у колективних підприємствах // Економіка України. -1998. -№8. -С. 62-68.
6. Аналіз приватизації за конкурсами і тендерами у 2000 році: успіхи і питання, що потребують доопрацювання в майбутньому. -К.: Консультаційний проект Уряду Німеччини з питань приватизації в Україні, 2001. -120 с.
7. Аналітична довідка про результати роботи приватизованих підприємств та заходи щодо створення умов для їх ефективного функціонування. -К.: Фонд Державного Майна України, 1999. -68 с.
8. Андреев И.Д. О методах научного познания. -М.: Наука, 1964. -182 с.
9. Антикризисный менеджмент / Под ред. А.Г.Грязновой. -М.: Тандем-Эмос, 1999. -368 с.
- 10.Базилевич В., Дорошенко І. Системна реструктуризація банківського сектора і її вплив на макроекономічний розвиток: досвід 24 країн // Економіст. -2000. -№4. -С. 25-28.
- 11.Базовкін Є. Франція: вчора, сьогодні і завтра // Зовнішня торгівля: Науковий економічний журнал. -1998. -№4. -С. 12-16.
- 12.Бакланов П.Я. Пространственные системы производства (микроструктурный уровень анализа и управления). -М.: Наука, 1986. -150 с.
- 13.Баннова І. Швейний кластер - перший на Поділлі, перший в Україні // Економіст. -2000. -№1. -С. 50-51.
- 14.Барышников А.С., Гранаткин Ю.А. Проблемы формирования и развития межотраслевых комплексов и объединений. -Львов, 1988. -240 с.

15. Батенко Л.П. Філософія і методологія реструктуризації. Програма реструктуризації // Реструктуризація економіки та інвестицій в Україні: Збірник наукових праць. -Чернівці, 1998. -С. 100-103.
16. Баюра Д. Внутренние инвестиции. Помоги себе сам // Украинская инвестиционная газета, 31 июля 2001 г., №31 (303). -С. 7-9.
17. Безвушко Є. Кластери та їх роль у відродженні економіки Поділля // Перспективні дослідження. -1999. -№2. -С. 17-23.
18. Белопольская В. Промышленная доктрина государства и ее влияние на научно-техническое развитие региона // Вісник Тернопільської академії народного господарства. Частина 3. -2001. -№18. -С. 74-79.
19. Біла С. Державне регулювання фінансування структурної трансформації економіки України // Вісник Української академії державного управління при Президентіві України. -2000. -№3. -С. 202-211.
20. Біла С.О. Структурна політика в системі державного регулювання трансформаційної економіки: Монографія. -К.: Видавництво УАДУ, 2001. -408 с.
21. Білик М.Д. Сутність та класифікація реструктуризації державних підприємств // Економіст. -2000. -№1. -С. 96-99.
22. Білик М.Д. Управління фінансами державних підприємств. -К.: Знання, КОО, 1999. -312 с.
23. Бляхман Л.С. Основы функционального и антикризисного менеджмента: Учебное пособие. -С.-Пб.: Изд-во Михайлова В.А., 1999. -380 с.
24. Бойко С. Реструктуризація підприємств потребує комплексного підходу // Економіка. Фінанси. Право. -2001. -№3. -С. 13-15.
25. Бондар О.М. Моделі та принципи приватизації стратегічних підприємств // Державний інформаційний бюллетень про приватизацію. -2001. -№1. -С. 6-11.
26. Бондарь А., Морозов И. Экономический механизм регионального АПК // Экономика сельского хозяйства. -1985. -№7. -С. 39-43.
27. Бондарь Н.П. Эффективное управление фирмой: современная теория и практика. -С.-Пб.: Бизнес-Пресса, 1999. -416 с.
28. Бос Хендрикус. Размещение производства. -М.: Прогресс, 1970. -342 с.
29. Брагина Е. Индия: время экономических реформ // МЭ и МО. -1998. -№8. -С. 148-152.

30. Брюховецька Н.Ю. Економічний механізм підприємства в ринковій економіці: методологія і практика. - Донецьк: ІЕП НАНУ, 1999. -276 с.
31. Бузгалин А.В. Переходная экономика: курс лекций по политической экономии. - М.: Таурус, Просперус, 1994. -472 с.
32. Буздуган Ю.О. Постіндустріальна система України (Неефективна економіка). -К.: Софія, 1999. -160 с.
33. Буніч П.Г. Структура хозяйственного механизма управления при социализме // Известия АН СССР. Серия “Экономика”. -1980. -№6. -С. 71-77.
34. Водачек Л. Реструктуризация - вызов чешским предприятиям // Проблемы теории и практики управления. -1999. -№1. -С. 85.
35. Вожжов А.П., Новикова Р.О. Фінансові методи забезпечення економічного зростання // Фінанси України. -2001. -№3. -С. 74-83.
36. Войнаренко М. Концепція кластерів - шлях до відродження виробництва на регіональному рівні // Економіст. -2000. -№1. -С. 29-33.
37. Волков А. Дания: устойчивый рост // МЭ и МО. -1998. -№8. -С. 112-113.
38. Волков А. Норвегия: признаки перегрева экономики // МЭ и МО. -1998. -№8. -С. 114-115.
39. Волков А. Швеция: скромный рост // МЭ и МО. -1998. -№8. -С. 109-112.
40. Гальчинський А.С. Обраним шляхом. -К.: Либідь, 1999. -64 с.
41. Гальчинський А. Стратегія обмеженого лібералізму // Зеркало недели. -2000. -№18. -С. 8.
42. Гарбаравичюс Т. Развитие банковского сектора Литвы // Деньги и кредит. -2000. -№3. -С. 29-38.
43. Геєць В. Економіка України: моделі реформування, зміна структури та прогноз розвитку. -К.: Інститут державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1993. -120 с.
44. Герасимчук М. Макроекономічні показники капітальних вкладень та їх статистичне відображення // Доповіді міжнародної науково-практичної конференції “Соціально-економічний розвиток України. Проблеми статистики – 98”. Щорічник. Наукові праці. Проблеми статистики. -К., 1999. -С. 32-36.
45. Геронимус Ю.В. Игра. Модель. Экономика. -М.: Знание, 1989. -208 с.
46. Голобоков С.А. Децентрализация управления предприятием // Проблемы теории

и практики управления. -1991. -№5-6. -С. 126-131.

47.Голобоков С.О. Реструктуризація підприємства: цілі, зміст, результат // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. -1996. -№8. -С. 15-16.

48.Голобоков С.О. Реформа об'єднання: організаційний аспект // Економіка України. -1992. -№9. -С. 79-81.

49.Головко С. Європейський досвід виходу з економічної кризи (на прикладі Великої Британії) // Розбудова держави. -1998. -№11-12. -С. 34-51.

50.Голосовский С.М. Определение влияния НТП на национальный доход на основе комплексно-функционального метода // Сборн. научн. труд. ВНИИСИ. -1978. -№9. -С. 72-86.

51.Голотоврій В., Дарміць Л. Особливості впровадження інноваційних проектів в залежності від їх різновиду і призначення // Ефективність державного управління (регіональний аспект). Матеріали щорічної науково-практичної конференції 22 січня 2001 р. -Л.: ЛФ УАДУ, 2001. -С. 34-36.

52.Гончаров Ю.В. Промислова політика України: проблеми і перспективи. -К.: Наукова думка, 1999. -278 с.

53.Горгиладзе Е. Совершенствование механизма функционирования районных агропромышленных объединений // Экономические науки. -1984. -№5. -С. 44-52.

54.Государственное регулирование рыночной экономики: Учебник для вузов / Под общ. ред. Кушлина В.И., Волгина Н.А. -М.: ОАО "НПО "Экономика", 2000. -735 с.

55.Государственное регулирование экономики: опыт пяти стран. Научные труды. -М.: Институт экономики переходного периода. -1999. -100 с.

56.Государственное управление: основы теории и организации: Учебник / Под ред. В.А.Козбаненко. -М.: Статут, 2000. -912 с.

57.Давимука С., Горлач Н. Грошова приватизація в Україні // Регіональна економіка. -2000. -№3. -С. 16-26.

58.Длугопольський О.В. Актуальність процесу структурної перебудови промислового виробництва в умовах транзитної економіки // Економіка України: реалії, перспективи розвитку ринкових відносин. Президенту України, ВРУ, Уряду України, органам центральної та місцевої виконавчої влади. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. Міжвідомчий науковий збірник. Том 20. -Київ, 2000. -С. 205-211.

- 59.Длугопольський О.В. Економічні реформи Франції: уроки для України // Нове Діло, №20-21 (39-40), 17-24 листопада, 24 листопада - 1 грудня, 2000. -С. 14-15.
- 60.Длугопольський О.В. Інноваційна діяльність як невід'ємна складова політики ефективних структурних перетворень в індустріальному виробництві: світовий досвід та українська специфіка // Вісник Тернопільської академії народного господарства. Випуск 16. -Тернопіль: Економічна думка, 2001. -С. 74-79.
- 61.Длугопольський О.В. Поступ дикого Заходу. Особливості державного регулювання економік США і Канади: історичний аспект // Нове Діло. -2000. -№16-17 (35-36). -С. 3.
- 62.Длугопольський О.В. Промисловий розвиток Тернопільської області: пріоритети структурних перетворень // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України. Збірник наукових праць кафедри управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил ТАНГ. Випуск 4. -Тернопіль: Економічна думка, 2000. -С. 94-97.
- 63.Длугопольський О.В. Промисловий розвиток України як основа державотворення: історична ретроспектива // Ефективність державного управління (регіональний аспект). Матеріали щорічної науково-практичної конференції. -Л.: ЛФ УАДУ, 2001. -С. 42-45.
- 64.Длугопольський О.В. Світовий досвід ефективного економічного регулювання: скандинавська модель функціональної спеціалізації // Современный бизнес: проблемы, тенденции, перспективы. Материалы научно-практического семинара. - Донецк: Бизнес-Альянс Донбасса, 2001. -С. 16-18.
- 65.Длугопольський О.В. Стратегми державного управління індустріальним комплексом східноєвропейських країн: уроки трансформації // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Серія: економіка. -2001. -№9. -С. 124-127.
- 66.Долішній М.І., Козоріз М. Моделі державного регулювання в ринковій економіці // Економіка України. -1999. -№6. -С. 13-22.
- 67.Долішній М.І. Регіональні проблеми соціально-економічного розвитку України. - К.: Препринт, 1991. -60 с.
- 68.Дудкіна О.П. Регіональні особливості розвитку рекреаційних зон: організаційно-економічні та методичні основи. Дисертація на здобуття наукового ступеня

- кандидата економічних наук. -Львів: Інститут регіональних досліджень НАНУ, 2000. -185 с.
- 69.Евстигнеева Л.П., Евстигнеев Р.Г. Социалистический хозяйственный механизм: закономерности развития. -М.: Наука, 1981. -153 с.
- 70.Економіка зарубіжних країн: Підручник / Під ред. А.С.Філіпенка. -К.: Либідь, 1996. -245 с.
- 71.Економіка міст: український і світовий досвід. Навчальний посібник / За ред. Макухи В. -К.: Основи, 1997. -243 с.
- 72.Економічна енциклопедія. В 3 т. Том 1. -К.: Академія, 2001. -864 с.
- 73.Економічна політика: Навчальний посібник. -Тернопіль: Астон, 1997. -160 с.
- 74.Заверюха А.Х., Ульянов Е.В., Масленникова О.А. Концептуальные подходы к регулированию взаимодействия инвестиционной и инновационной сфер // Финансы. -2000. -№1. -С. 64-68.
- 75.Загашвили В.С. Интеграция России в мировое хозяйство: структурные проблемы // МЭ и МО. -1999. -№7. -С. 17-23.
- 76.Заїкіна В.В. Реструктуризація підприємств і формування їх інвестиційного потенціалу за умов проведення приватизації // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. -1999. -№9. -С. 70-72.
- 77.Закон України “Про банкрутство” від 14 травня 1992 р. // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. -1993. -№4-5. -С. 40-46.
- 78.Закон України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” від 30 червня 1999 р. №784-XIV // www.rada.kiev.ua / pravo / all / maindoc.htm
- 79.Закон України “Про державну програму приватизації на 2000-2002 рр.” від 18.05.2000 р. // Офіційний вісник України. -2000. -№24. -С. 2-34.
- 80.Закон України “Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні” від 21.12.2000 р. №2157-III // www.rada.kiev.ua / pravo / all / maindoc.htm
- 81.Закон України “Про підприємства в Україні” // www.rada.kiev.ua / pravo / all / maindoc.htm
- 82.Закон України “Про приватизацію майна державних підприємств” // Голос України. -1992. -22 квітня. -С. 3-6.

83. Закон України “Про приватизацію невеликих державних підприємств (мала приватизація)” // Голос України. -1992. -14 квітня. -С. 3-5.
84. Закономерности и факторы развития экономических районов СССР. -М.: Наука, 1965. -266 с.
85. Залізник М. Сучасна велика індустрія та її значення. -К.: Серп і молот, 1918. -62 с.
86. Заставецька О.В., Заставецький Б.І., Ткач Д.В. Географія Тернопільської області. -Тернопіль, 1998. -187 с.
87. Зепкин Д. Болгария: шансы присоединения к ЕС // МЭ и МО. -1999. -№3. -С. 34-38.
88. Зиновьев Ф.В. Переходная экономика. Формирование механизмов хозяйствования // Економіст. -2001. -№3. -С. 22-25.
89. Зрушення до ринкової економіки. Реформи в Україні: погляд зсередини / За ред. Л. Гоффманна, А. Зіденберга. -К.: Фенікс, 1997. -288 с.
90. Зятковський І.В. Фінансове забезпечення діяльності підприємств: Монографія. -Тернопіль: Економічна думка, 2000. -229 с.
91. Іващук І. Інвестиційні процеси регіону // Доповіді міжнародної науково-практичної конференції “Соціально-економічний розвиток України. Проблеми статистики - 98”. Щорічник. Наукові праці. Проблеми статистики. -К., 1999. -С. 244-248.
92. Інформаційний бюлетень екологічного стану м.Тернополя. Випуск 1. -Тернопіль: Мальва-ОСО, 1997. -36 с.
93. Иващенко Н.П., Савченко И.В. Современный этап процесса реструктурирования экономики России: проблемы и тенденции // Вестник Московского университета. -1998. -№5. -С. 108-123.
94. Игонина Л.Л. Государственное участие в инвестиционной деятельности // Финансы. -1999. -№11. -С. 20-22.
95. Инновационный менеджмент: Методическое пособие. -К.: Рамо, 1994. -112 с.
96. Канторович Л., Кругликов А. Укрупненный расчет вклада науки и техники в национальный доход США // Сборн. научн. труд. ВНИИСИ. -1978. -№9. -С. 56-64.
97. Капелюшников Р. Крупнейшие и доминирующие собственники в российской промышленности // Вопросы экономики. -2000. -№1. -С. 99-119.

98. Кардаш В.Я. Товарна інноваційна політика: Навчальний посібник. -К.: КНЕУ, 1999. -124 с.
99. Карлова Н.П. Роль банков в активизации инвестиционных процессов в регионе // Регіональні перспективи. Науково-практичний журнал. -2001. -№1 (14). -С. 111-114.
100. Кваснюк Б.Е., Бендерский Е.Б. Реструктуризация промышленного производства // Стратегія економічного розвитку України: Наукові записки. -К.: КНЕУ. -2001. -№4. -С. 3-11.
101. Кваснюк В. Структурна та промислова політика в державі // Вісник НБУ. -1997. -№6. -С. 10-18.
102. Кемпбелл Р. Макконнелл, Стенлі Р. Брю. Аналітична економія: принципи, проблеми і політика. Частина 2. Мікроекономіка: Пер. з англ. / За ред. Ватаманюка З. -Львів: Просвіта, 1999. -650 с.
103. Клейнер Г.Б. Производственные функции: теория, методы, применение. -М.: Финансы и статистика, 1986. -240 с.
104. Козак Н., Щегольская О. Управление неформальными корпорациями в Украине // Рынок капитала. -1999. -№23-24. -С. 39-43.
105. Козловський С.В. Нечітка логіка в економічному моделюванні // Україна на порозі ХХІ століття: економіка, державність. Збірник наукових праць по матеріалах міжнародної науково-практичної конференції. Том 1. -Вінниця: Арбат, 2000. -С. 186-190.
106. Козоріз М.А., Романюк С.А. Посилення ролі регіонів в розвитку підприємницької діяльності // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Основи формування регіональної соціально-економічної політики (Щорічник наукових праць). -Випуск VIII. -Львів: ІРД НАН України, 1998. -С. 53-57.
107. Кокурин Д. Использование собственных ресурсов предприятий для осуществления инновационных проектов // Финансовый бизнес. -2001. -№2. -С. 29-31.
108. Коломійчук В.С. Соціально-економічний розвиток адміністративного району в умовах перехідної економіки (підходи до вивчення, стратегії розвитку). -Тернопіль: Укрмедкнига, 2001. -440 с.
109. Коломійчук В.С. Удосконалення компонентно-функціональної структури

- національного комплексу України. -Тернопіль: Терно-граф, 1998. -234 с.
110. Коломойцев В.Е. Этапы, шляхи та ефективність структурної перебудови промислового комплексу України. -К.: Українська енциклопедія, 1997. -32 с.
111. Коломойцев В.Е. Структурна трансформація промислового комплексу України: Монографія. -К.: Українська енциклопедія, 1997. -304 с.
112. Комлев С. Экономика Канады - радикальные перемены // МЭ и МО. -1998. -№8. -С. 68-74.
113. Комплексное народнохозяйственное планирование. -М., 1974. -121 с.
114. Концепція структурної перебудови народногосподарського комплексу Тернопільської області (1997-2015 рр.). -Тернопіль, 1997. -45 с.
115. Конькова Т.Ю., Потемкина В.М. Реструктурирование и антикризисное управление украинскими предприятиями // Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, сталі економічне зростання. Праці першої міжнародної другої всеукраїнської наукової конференції студентів та молодих учених. Частина 1. -Донецьк: ДонНУ, 2001. -С. 122-125.
116. Коропецький І.С. Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки. -К.: Либідь, 1995. -240 с.
117. Коуз Р.Г. Природа фирмы // Вехи экономической мысли. Теория фирмы. Том 2 / Под ред. Гальперина В.М. -С.-Пб.: Экономическая школа, 2000. -С. 4-33.
118. Кофман А., Анри-Лабордер А. Методы и модели исследования операций. -М.: Мир, 1977. -432 с.
119. Кравченко М.О. Кадрова складова інноваційного потенціалу промислових підприємств // Маркетинг в Україні. -2001. -№1. -С. 36-39.
120. Крайник О. Промислова політика як основа регіонального економічного розвитку // Регіональна економіка. -2001. -№2. -С. 13-19.
121. Красильников О. Проблемы структурных преобразований в экономике // Экономист. -2001. -№8. -С. 52-58.
122. Краснова Е. Финляндия - стабильный рост без перегрева конъюнктуры // МЭ и МО. -1998. -№8. -С. 117-120.
123. Красюк Р.В. Технология проведения реструктуризации на предприятии // Финансовая консультация. -2000. -№23. -С. 44-48.
124. Кризис как шанс будущего успеха // Компаньон. -1998. -№7. -С. 32-39.

125. Крих Р. Реформи: посткомунізму вимагають політики // Політика і культура. - 2000. -№22. -С. 9-12.
126. Крупка М.І. Фінансові інструменти державного регулювання та підтримки інноваційної сфери // Фінанси України. -2001. -№4. -С. 74-84.
127. Крупка М.І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки // Фінанси України. -2001. -№11. -С. 86-98.
128. Крыжановский В.Г., Лашешков В.И., Лютер В.И. Антикризисное управление. - М.: Приор, 1998. -236 с.
129. Крючковский А. Взаємовідносини банківської системи і реального сектору економіки // Економіст. -2001. -№9. -С. 25-29.
130. Кузьменко Л.М., Цыбулько Т.Л. Некоторые аспекты промышленной политики зарубежных стран // Социально-экономические аспекты региональной промышленной политики: Сб. науч. тр. / ИЭП НАН Украины. -Донецк, 1997. -С. 54-57.
131. Кумахов Р. Франция: решение дилеммы? // МЭ и МО. -1998. -№8. -С. 92-97.
132. Курнышева И. Условия инновационного развития // Экономист. -2001. -№7. -С. 9-18.
133. Кучма Л.Д. Україна: поступ в ХХІ століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000-2004 роки // Урядовий кур'єр. -2000. -№16. -С. 2-8.
134. Кучма Л.Д. Шляхом кардинальних економічних реформ. -К.: Поліграфкнига, 1994. -36 с.
135. Лавриненко В. Особливості сучасного етапу приватизації в Україні // Економічні реформи сьогодні. -1999. -№26. -С. 31-37.
136. Лазаренко А. Реструктуризация: ... что в имени твоём меня прельстило? // Office. -1998. -№5. -С. 12-15.
137. Леонтьева Е. Япония: сложные задачи // МЭ и МО. -1998. -№8. -С. 121-127.
138. Леш А. Географическое размещение хозяйства. -М.: ИП, 1959. -403 с.
139. Лиховець О.Є. Комплексна програма реструктуризації підприємства // Український інвестиційний журнал "Welcome". -1998. -№11-12. -С. 20-24.
140. Ломм Ж. Социальная политика современной Англии. -М., 1985. -78 с.
141. Лоурен Я. Е. Технопарки та кластери фірм. -К.: ПЕРУ, 1995. -7 с.
142. Лукинов І.І. Макроструктурні пріоритети в економіці України і рівноправність її

- взаємовідносин в Європейському Союзі // Проблеми економічної інтеграції України в Європейський Союз: теорія і стратегія. Міжнародна наукова конференція. Збірник наукових праць конференції. Випуск 2. -Львів: Діло ЛТД. -1996. -С. 12-19.
143. Лукінов І.І. Методи і засоби державного регулювання економіки перехідного періоду // Економіка України. -1999. - №5. -С. 8-11.
144. Лукінов І.І. Структуроутворюючі процеси в ході реформ // Економіка України. - 1996. -№3. -С. 11-30.
145. Луців Б.Л. Банківська діяльність у сфері інвестицій. -Тернопіль: Економічна думка & Карт-Бланш, 2001. -320 с.
146. Макроекономіка: Підручник / За ред. А.Г.Савченка. -К.: Либідь, 1995. -208 с.
147. Малахова Н.Б. Программа реструктуризации предприятий: технология ее разработки и внедрения // Фондовый рынок. -2000. -№12. -С. 12-17.
148. Медынский В.Г., Ильдеменов С.В. Реинжиниринг инновационного предпринимательства: Учебное пособие для вузов. -М.: ЮНИТИ, 1998. -414 с.
149. Мельник А.Ф. Державне регулювання економіки: Навчальний посібник. - Тернопіль: ІСДО, 1994. -272 с.
150. Мельник А.Ф. Державне регулювання економіки перехідного періоду (Світовий досвід і проблеми України). -Тернопіль: Збруч, 1995. -180 с.
151. Мельник А.Ф. Організаційно-економічний механізм розвитку територіального комплексу послуг в умовах формування ринкових відносин: Дисертація на здобуття наукового ступеню доктора економічних наук: 08.10.01. -Тернопіль, 1997. -480 с.
152. Мельник А.Ф. Організаційно-економічний механізм розвитку територіального комплексу послуг. -Тернопіль: Збруч, 1997. -252 с.
153. Методические рекомендации по оценке эффективности инвестиционных проектов и их отбору для финансирования. -М.: Финансы, 1997. -80 с.
154. Методологические вопросы системно-структурного исследования. -М.: Наука, 1967. -215 с.
155. Міжнародна статистика: Навчальний посібник / За ред. Насінника З.О. - Тернопіль: Економічна думка, 2000. -195 с.
156. Мілевський В. Теоретичні засади визначення ефективної інвестиційної політики в перехідній економіці // Економіст. -2001. -№9. -С. 30-33.
157. Мильнер Б.З. Теория организации. -М.: Инфра, 1998. -336 с.

158. Мингалева Ж., Ткачева С. Кластеры и формирование структуры региона // МЭ и МО. -2000. -№5. -С. 97.
159. Михайлов В.С. Інноваційна діяльність в промисловості України: стан і проблеми // Цінні папери України. -1999. -№27. -С. 3-7.
160. Михасюк І.Р. Основи регулювання економічного і соціального розвитку регіонів. -К., 1995. -142 с.
161. Монастирський Г.Л. До питання теоретичної сутності механізму забезпечення економічного і соціального розвитку сільських поселень в системі державного регулювання економіки // Вісник Тернопільської академії народного господарства. Випуск 16. -Тернопіль: Економічна думка, 2001. -С. 132-137.
162. Монахов К. “Традиционный” подход к процессу реструктуризации системы управления предприятием // Финансовый бизнес. -2001. -№3. -С. 32-34.
163. Мороз Д.А. Ринкова трансформація економічної системи: Гонконг. -К.: Лібра, 1998. -144 с.
164. Наказ Агенства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій “Про затвердження Методики розробка планів реструктуризації державних підприємств” від 2 червня 1997 р. №73 // [www.rada.kiev.ua / pravo / all / maindoc.htm](http://www.rada.kiev.ua/pravo/all/maindoc.htm).
165. Наказ Міністерства економіки України “Про затвердження Методичних вказівок щодо проведення реструктуризації державних підприємств” від 23 січня 1998 р. №9 // [www.rada.kiev.ua / pravo / all / maindoc.htm](http://www.rada.kiev.ua/pravo/all/maindoc.htm).
166. Научно-технический прогресс и структура общественного производства / Под ред. Хеймана С.А. -М.: Наука, 1982. -326 с.
167. Научно-технический прогресс: программный подход / Под ред. Гвишиани Д.М. - М.: Мысль, 1981. -238 с.
168. Нейкова Л.И. Проблемы экономического обеспечения научно-технического развития промышленного комплекса Украины. Диссертация на соискание научной степени доктора экономических наук. -Одесса, 1997. -458 с.
169. Нізалов Д.В. Реструктуризація: місце та роль у системі економічних реформ // Финансовая консультация. -2000. -№ . -С. 41-44.
170. Овчинников Л.Ф. Структура и симметрия // Системные исследования. Ежегодник. -1969. -№7. -С. 12-15.
171. Оганян Г. Монополія держави? // Віче. -1998. -№9. -С. 21-33.

172. Омелянчик Н.І., Рудченко О.Ю. Новий порядок нарахування амортизації очима господарюючих суб'єктів // Рабочее время. -2000. -№7-8. -С. 8-13.
173. Оппенлендер К. Европейская промышленная политика - необходимость и принципы // МЭ и МО. -1994. -№5. -С. 24-32.
174. Осауленко О.Г. Системний підхід до формування та реалізації державної структурної політики в промисловості України // Вісник Української Академії Державного Управління при Президентові України. -2001. -№1. -С. 74-81.
175. Основні положення науково-дослідної роботи “Стратегічні засади соціально-економічного розвитку Тернопільської області до 2005 року”. -Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2001. -38 с.
176. Отченаш А.А. Варіанти приватизації (світовий досвід) // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. -1995. -№1. -С. 38-39.
177. Павловська О.В. Удосконалення методів аналізу фінансового стану підприємств // Фінанси України. -2001. -№11. -С. 54-61.
178. Павловський М.А. Макроекономіка перехідного періоду: Український контекст. -К.: Техніка, 1999. -336 с.
179. Павловський М.А. Наш вибір. Відродження чи руйнація? Науковий аналіз і прогноз. -К.: Техніка, 1999. -48 с.
180. Падченко Н.С. Конкурентоспроможність як об'єкт фінансового моніторингу // Регіональні перспективи. Науково-практичний журнал. -2001. -№1 (14). -С. 123-125.
181. Паровий О. Стан та перспективи реструктуризації в Україні: У збірнику “Реструктуризація з метою створення середніх підприємств”. -К.: НБУ, 2000. -С. 13.
182. Парфенцева Н. Міжнародні статистичні класифікації в Україні: впровадження і використання: Навчальний посібник. -К.: Основи, 2000. -351 с.
183. Паша В. Догоняющие экономики Японии и Южной Кореи и роль промышленной политики // Politekonom. -1996. -№4. -С. 76.
184. Пешехонов А. Перестройка экономики и организации здравоохранения // Вопросы экономики. -1987. -№7. -С. 29-47.
185. Поважний С.Ф. Організаційно-економічний механізм управління промисловим виробництвом. Автореферат на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук. -Донецьк, 1997. -50 с.
186. Положення про порядок реструктуризації підприємств // Офіційний вісник

України. -2000. -№36. -С. 119-123.

187. Понеделко Г. Экономика Испании: стабилизация и развитие // МЭ и МО. -1998. -№8. -С. 105-109.

188. Поповкін В.А. Регіонально-цілісний підхід в економіці. -К.: Наукова думка, 1993. -219 с.

189. Портер М. Конкуренция: пер. с англ.: Учебное пособие. -М.: Вильямс, 2001. - 495 с.

190. Портер М.Е. Стратегія конкуренції. Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів / Пер. з англ. Олійник А., Скільський Р. -К.: Основи, 1998. -390 с.

191. Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 р. Офіційне видання. -К., 2001. -404 с.

192. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про передприватизаційну підготовку підприємств” від 17 серпня 1998 р. №1301 // www.me.gov.ua.

193. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про порядок проведення санації державних підприємств” від 8 лютого 1994 р. №67 // www.me.gov.ua.

194. Постанова Кабінету Міністрів України “Про Концепцію державної промислової політики України” від 29.02.1996 р. №272 // Юрист-плюс. -К.: ЦКТ, 1998. -46 с.

195. Прайс В. Людська поведінка: фактор у прикладній економіці // Перспективні дослідження. -1999. -№2. -С. 3-16.

196. Про соціально-економічне становище Тернопільської області за 2000 р. - Тернопіль: ТОУС, 2001. -108 с.

197. Про соціально-економічне становище України за 1998 р. -К.: Держкомстат України, 1999. -90 с.

198. Проблеми структурної перебудови економіки України. -К., 1999. -332 с.

199. Програма діяльності уряду “Реформи заради добробуту”. -К., 2000. -124 с.

200. Програма “Тернопільщина - 2010”. -Тернопіль, 1999. -50 с.

201. Програма “Україна - 2010” // Урядовий кур’єр. -1999. -16 січня. -С. 3-9.

202. Промышленная политика в США: Реферативный сборник. -М., 1986. -68 с.

203. Промышленность в хозяйственном комплексе экономических районов СССР. - М.: Наука, 1964. -566 с.

204. Пруссова Л.Г. Экономика в схемах. Экономика в таблицах. -К., 1995. -135 с.
205. Путівський В.А. Реструктуризація підприємств // Реструктуризація підприємств. Оперативна реструктуризація: Семінар. -К.: Міжнародний центр приватизації, інвестицій і менеджменту, 1999. -С. 188-193.
206. Радованов С.В. Взаємозв'язок інвестиційної діяльності та техніко-технологічного оновлення підприємства // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Інвестиції і реструктуризація економіки регіону (Щорічник наукових праць). Випуск XI. -Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2000. -С. 61-75.
207. Райзберг В.А., Фатхутдинов Р.А. Управление экономикой: Учебник. -М.: ЗАО "Бизнес-школа "Интел-синтез", 1999. -784 с.
208. Рассадина А.К. Структурные преобразования в развитых странах Запада (на примере Великобритании) // Вестник Московского университета. Серия 6: Экономика. -2000. -№2. -С. 40-56.
209. Реверчук С.К. Инвестология: наука про інвестування. Навчальний посібник. -К.: Атіка, 2001. -264 с.
210. Региональная концепция хозяйственного развития Тернопольской области. Украина-германская рабочая группа. -Тернополь-Берлин, 1999. -38 с.
211. Реструктуризация компаний: мировой опыт и механизмы реализации в Украине // Финансовая тема. -1999. -№2. -С. 12-15.
212. Реструктуризация предприятий и компаний: Справочное пособие / Под ред. Мазура И.И. -М.: Высшая школа, 2000. -587 с.
213. Реструктуризация предприятия: рецепты от банкротства // Бизнес-Информ. - 1997. -№10. -С. 38-40.
214. Рікардо Д. Початки політичної економії і оподаткування. -К., 1995. -180 с.
215. Розанова Н.М. Банкротство как атрибут рыночной экономики // Вестник Московского университета. Серия 6: Экономика. -1998. -№3. -С. 3-16.
216. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.07.2001 р. №289-р "Про сприяння створенню та діяльності бізнес-центрів та бізнес-інкубаторів" // www.me.gov.ua.
217. Россия – 1996. Экономическая конъюнктура. Выход 3. -М.: Центр экономической конъюнктуры при Правительстве РФ, 1996. -45 с.

218. Рябов В. Економічна реформа на рівні підприємств // Економічні реформи сьогодні. -2000. -№32. -С. 33-39.
219. Савченко А.Г., Пухтаєвич Г.О., Тітьонко О.М. Макроекономіка: Підручник. -К.: Либідь, 1999. -288 с.
220. Сажин Д. Государственная поддержка развития промышленности и технологий в США // МЭ и МО. -1999. -№12. -С. 58-61.
221. Самець С.М., Слявженко Т.С. Механізм фінансового забезпечення регіональних програм // Регіональна економіка. -1998. -№1. -С. 35-42.
222. Сілін Р. Наука, бізнес, влада: перспективи співробітництва // Економіст. -2000. -№1. -С. 36-38.
223. Симоненко В.К. Регіональна політика: системний підхід // Економіка України. -1996. -№6. -С. 31-37.
224. Симоненко В.К. Регионы Украины: проблемы развития. -К.: Наукова думка, 1997. -262 с.
225. Симонова Л. Бразилия: реформы продолжаются // МЭ и МО. -1998. -№8. -С. 75-80.
226. Слав'янська Н.Г., Кравченко О.В. Проблеми фінансового забезпечення інноваційної діяльності підприємств хімічної промисловості // Фінанси України. -2000. -№9. -С. 80-86.
227. Смирницкий Е.К. Экономические показатели промышленности: Справочник. -М.: Экономика, 1974. -381 с.
228. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. -М., 1992. -245 с.
229. Советский энциклопедический словарь / Под ред. А.М. Прохорова. -4-е изд. -М.: Советская энциклопедия, 1987. -1600 с.
230. Сорокина В. Великобритания: частная финансовая инициатива // МЭ и МО. -1999. -№1. -С. 34-42.
231. Соціально-економічне становище України за перше півріччя 2000 року. Повідомлення Держкомстату України // Статистика України. -2000. -№2. -С. 60-70.
232. Спицнадель В.Н. Основы системного анализа: Учебное пособие. -С.-Пб.: Бизнес-Пресса, 2000. -326 с.

233. Стан ринку праці Тернопільської області в першому кварталі 2001 року. - Тернопіль: ТОДА, ТОЦЗ, 2001. -28 с.
234. Старобинский Э.Е. Интеллектуальный капитал предпринимателя. -М., 1996. - 300 с.
235. Статистичний щорічник України за 2000 р. / За ред. О.Г. Осауленка. -К.: Техніка, 2001. -576 с.
236. Стельмашук А.М. Державне регулювання економіки. -Тернопіль, 2000. -220 с.
237. Стеченко Д.М. Управління регіональним розвитком: Навчальний посібник. -К.: Вища школа, 2000. -233 с.
238. Стонер Джеймс А.Ф., Долан Едвін Г. Вступ у бізнес: Пер. з англ. / За ред. Завадського Й.С. -К.: Вид-во Європ. ун-ту фін., інформ. систем, менеджменту і бізнесу, 2000. -752 с.
239. Стратегия и тактика антикризисного управления фирмой / Под ред. Градова А.П., Кузика Г.И. -С.-Пб.: Специальная литература, 1996. -510 с.
240. Структурна трансформація економіки та ринок праці України: тенденції, соціальні наслідки, перспективи / Під ред. Бондур С.І. -К., 1999. -425 с.
241. Теория и практика антикризисного управления: Учебник для вузов / Под ред. Беляева С.Г., Кошкина В.И. -М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1996. -469 с.
242. Терещенко О.О. Фінансова санація та банкрутство підприємств: Навчальний посібник. -К.: КНЕУ, 2000. -412 с.
243. Терещенко О.О. Фінансування підприємств в Україні: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення // Економіка України. -2002. -№1. -С. 10-16.
244. Тігіпко С.Г. Інституціональне забезпечення ринкових реформ // Поглиблення ринкових реформ та стратегія економічного розвитку України до 2010 р. Матеріали наукової конференції. Ч.2. -К.: УкрІНТЕІ, 1999. -С. 51-59.
245. Трофимова И.Н. Технологический и трудовой ресурсы конкурентоспособности России: состояние и перспективы // Экономист. -2000. -№9. -С. 32-40.
246. Узунов В. Реструктуризація підприємств як фактор забезпечення розвитку корпоративного підприємництва // Економіст. -2001. -№5. -С. 42-44.
247. Указ Президента України “Питання створення технопарків та інноваційних структур інших типів” від 23.01.1996 р. №17/96 // Урядовий кур’єр. -1996. -№30. -С. 22.

248. Указ Президента України від 22.01.2000 р. №89/2000 “Про запровадження єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва” // Офіційний вісник України. -2000. -№4. -С. 5-7.
249. Україна в цифрах у 2000 році: Короткий статистичний довідник / Державний комітет статистики України. -К.: Техніка, 2001. -256 с.
250. Україна на роздоріжжі. Уроки з міжнародного досвіду економічних реформ / За ред. Зіденберга А., Гоффманна Л. -К.: Фенікс, 1998. -478 с.
251. Український радянський енциклопедичний словник. В 3 т. -Том 2. -К.: Українська радянська енциклопедія, 1986-1987. -480 с.
252. Управління зовнішньоекономічною діяльністю: Навчальний посібник / Під ред. Кредісова А.І. -К., 1997. -448 с.
253. Філософія: Навчальний посібник / За ред. І.Ф. Надольного. -К.: Вікар, 1998. -624 с.
254. Филонич А.В. Государственная промышленная политика как фактор эффективного регулирования экономики. Диссертация на соискание научной степени кандидата экономических наук. -Харьков, 1996. -196 с.
255. Хачатуров Т.С. Экономическая эффективность капиталовложений. -М.: Экономика, 1965. -273 с.
256. Хесин Е. Великобритания: шестой год подъема // МЭ и МО. -1998. -№8. -С. 97-101.
257. Хозяйственный механизм и его совершенствование на современном этапе / Под ред. Чухно А.А. -К.: Вища школа, 1979. -183 с.
258. Худо В.В. Організаційно-економічний механізм розвитку підприємств в сфері науки і наукового обслуговування. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. -Львів: НАНУ, Інститут регіональних досліджень, 1995. -20 с.
259. Черваньов Д.М., Нейкова Л.І. Менеджмент інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств України. -К.: Знання, 1999. -514 с.
260. Чужиков В. Кластери як об'єкт державного регулювання // Вісник Української академії державного управління при Президентіві України. -2001. -№4. -С. 160-168.
261. Чуй І.Р. Структурна перебудова економіки в умовах ринкової трансформації (на прикладі машинобудування України). Автореферат дисертації на здобуття

- наукового ступеня кандидата економічних наук. -Львів, 2000. -20 с.
262. Чумаченко М.Г. Курс економічних реформ в країні потребує уточнення // Економіка промисловості: Науково-практичний журнал. -1998. -№1. -С. 12-21.
263. Чумаченко М.Г. Проблеми інвестиційної стратегії в Україні // Проблеми економічної інтеграції України в Європейський Союз: інвестиційні аспекти. Матеріали четвертої міжнародної наукової конференції. -Ялта-Форос. -1999. -№12. -С. 38-44.
264. Чумаченко Н.Г., Биренберг Б.М. Проблемы региональной промышленной политики // Социально-экономические аспекты региональной промышленной политики: Сборник научных трудов. -Донецк: ИЭП НАН Украины, 1997. -С. 3-14.
265. Чухно А.А. Зміна характеру та структури зайнятості в умовах постіндустріального суспільства // Економічний часопис-XXI. -2002. -№1. -С. 42-45.
266. Чухно А.А. Перехід до ринкової економіки. -К.: Наукова думка, 1993. -275 с.
267. Шершньова З.Є. Сутність і структура цільової програми “Реструктуризація підприємства” // Реструктуризація економіки та інвестицій в Україні: Збірник наукових праць. -Чернівці, 1998. -С. 45-49.
268. Шеффе Г. Дисперсионный анализ. -М., 1980. -512 с.
269. Шкільняк М.М. Ефективне управління АТ - один з шляхів економічного зростання // Державний інформаційний бюллетень про приватизацію. -1999. -№12. -С. 58-61.
270. Шовкун І.А. Приватизація як фактор структурних зрушень // Інноваційне забезпечення структурної перебудови економіки: Збірник наукових праць. -К.: Інститут економіки НАН України, 1998. -С. 96-106.
271. Штаудт Е. Інноваційні бар'єри на шляху від планової до ринкової економіки - управління нестандартними процесами // Банківська справа. -2001. -№2. -С. 26-30.
272. Шумпетер И. Теория экономического развития / Пер. с англ. -М.: Прогресс, 1982. -128 с.
273. Шустер А.И. Фактор времени в оценке экономической эффективности капитальных вложений. -М.: Наука, 1969. -273 с.
274. Экономика переходного периода: Учебное пособие / Под ред. В.В. Радаева, А.В. Бузгалина. -М.: Издательство МГУ, 1995. -415 с.
275. Экономика: Учебник / Под ред. А.С. Булатова. -2-е изд. -М.: ВЭК, 1997. -816 с.

276. Экономическая история зарубежных стран. Курс лекций / Под ред. В.И. Голубовича. -Минск: ИП "Экоперспектива", 1997. -432 с.
277. Экономическая теория (политэкономия): Учебник / Под ред. В.И.Видяпина, Г.П.Журавлевой. -М.: Изд-во Рос. экон. акад., 2000. -592 с.
278. Яковченко Л. Теоретичні аспекти промислової політики // Економіка України. - 1999. -№10. -С. 45-50.
279. Якубовський М.М. Актуальні проблеми промислового виробництва // Економіка України. -1997. -№10. -С. 4-12.
280. Якубовський М.М. Індустріальна складова зростає, але потребує структурних змін // Політика і час. -2001. -№2. -С. 72-75.
281. Якубовський М.М. Ключові структурні проблеми економіки України та напрямки їх розв'язання // Економічний часопис-XXI. -2002. -№1. -С. 46-49.
282. Янг Е. Лоурен. Технопарки та кластери фірм. -К.: ПЕРУ, 1995. -7 с.
283. Японская экономика в преддверии XXI века. -М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1991. -406 с.
284. Ятченко А., Рыков В. Опыт взаимодействия фирм в экономике Франции // Зовнішня торгівля. Науковий економічний журнал. -1998. -№4. -С. 6-14.
285. Audretson D., Feidman M. Innovative Clusters and the Industry Life Cycle // Discussion paper. Center for Economic Policy Research. -1995. -№1161. -P. 12-18.
286. Baker P. Restructuring the Textiles and Clothing Industries // The British Economy in Transition: from the Old to the New? -L.-N.-Y., 1995. -P. 67-75.
287. Bangemann Martin. Mut zum Dialog - Wege zu einer europäischen Industriepolitik. - Munchen: Moderne Verlagsgesellschaft, 1992. -236 p.
288. Boisier S. Regional Management in a New International Order. Quasi States and Quasi Firms, Ipes. -CEPAL, Santiago-Chile, 1992. -286 p.
289. Cluster Specialization Patterns and Innovation Style. -N.-Y.: Den Haag, 1998. -65 p.
290. Enright M. The Determinants of Geographic Concentration in Industry // Working paper. Division of Research. -1993. -№52. -P. 56-64.
291. Fisher S., Gelb A. The Process of Socialist Economic Transformation // Journal of Economic Perspectives. -1991. -№4. -P. 91-105.
292. Global Restructuring: Lessons, Myths and Challenges by Stephen S. Roach // Morgan Stanley Dean Witter Special Economic Study. -1998. -June 12. -P. 56-58.

293. Kovtun A. You can't talk about restructuring and maintain very large enterprises // Eastern Economist. -1999. -№33. -P. 5-6.
294. Malmstorm S. Innovation and the Economic Crisis // Standinariska Enskilda Banken Qartarly Reviev. -1978. -№3-4. -P. 85-97.
295. Marcien A. Regions: The Economics and Politics of Territory. -Totowa: Rowman and Littefitld Publishers, 1987. -358 p.
296. Montgomery J. Panel Presentation for USAID Restructuring Conference. -M., 1997. -124 p.
297. Porter Michael E. Clusters and the New Economics of Competition // Harvard Business Review. -1998. -№11-12. -P. 77-90.
298. Prebish R. United Nations, economic Commission for Latin America / The Statistisches Jahrbuch fur die Bundes-republic Deutschlands, 1994. -P. 110.
299. Rocznik Statystyczny. Preczyrospolitej Polskiej. Glowny urzad statystyczny: Warszawa. 1998. -690 p.
300. Sierpinska Maria. Skutki restrukturyzacji finansowej przedsiebiorstwa w gospodarce polskiej. -Warszawa, 1996. -138 p.
301. Soros G. The Alchemy of Finance. Reading the mind of the market. - New York, 1994. -416 p.
302. Statt David A. The Concise Dictionary of Management. -London-N.-Y.: Routldge, 1991. -163 p.
303. Staudt Cf.E. Innovationsbarrieren und ihre Uberwindung - Thesen aus einzelwirtschaftlicker sicht, in: Giersch H. Probleme und Perspektiven der weltwirtschaftlichen Entwicklung, Schriften des Vereins fur Sozialpolitik N.F., issue 148, Berlin-Munchen, 1985. -P. 349-366.
304. Stone I. Symbolism and Substarse in the Modernization of a Traditional Industrial Economy: the Case of Wearside // The British Economy in Transition: from the Old to the New? -L.-N.-Y., 1995. -P. 194-196.
305. Szczepanski Jan, Szyszko Lech. Restrukuryzacja finansowa przedsiebiorstw (elementy diagnozy I propozycje). -Warszawa, 1995. -165 p.
306. Technological Innovation: its Environment and Management / U.S. Department of Commerce. -Washington, 1976. -146 p.

307. Volkart R. Unternehmensfinanzierung und Kreditpolitik. -Zurich: Versus, 2000. -128 s.
308. Zur Unternehmensfinanzierung in Deutschland und Frankreich: Eine vergleichende Analyse // Deutsche Bundesbank, Monatsbericht. -1999. -№10. -S. 34.

Додаток А

Таблиця А1

Секторна структура економіки України за європейським варіантом¹

СЕКТОРИ	СУКУПНІСТЬ ГАЛУЗЕЙ, ЩО ХАРАКТЕРИЗУЮТЬСЯ ЄДИНОЮ ФУНКЦІОНАЛЬНОЮ СПРЯМОВАНІСТЮ ТА ВХОДЯТЬ В ДАНИЙ СЕКТОР
Первинний	Сільське, лісове та рибне господарство; Енерго-, газо-, тепло- та водопостачання; Видобування вугілля та інша гірничорудна промисловість
Вторинний	Хімічна промисловість (виробництво мінеральних добрив, штучних матеріалів, гуми, азбесту); Промисловість будівельних матеріалів (керамічна, скляна, субпідрядні та підрядні будівельні роботи); Металургійна промисловість (виробництво чорних та кольорових металів, виготовлення будівельних конструкцій зі сталі та легких металів); Машинобудування (конторська техніка та прилади ЕОМ, виробництво шляхових машин для обслуговування доріг, корабле- та літакобудування, космічна, електротехнічна промисловість, точна механіка, оптика, листопрокатна промисловість); Легка промисловість (деревообробна, целюлозно-паперова, поліграфічна промисловість, переробка паперу і картону, шкіряна, текстильна, швейна промисловість, виробництво музичних інструментів та іграшок); Харчова промисловість (виробництво алкогольних та безалкогольних напоїв, тютюнова промисловість)
Третинний	Оптова та роздрібна торгівля; Залізничний, авіа-, морський та річковий транспорт; Зв'язок (в тому числі пошта); Кредитні та страхові компанії; Житлово-комунальне господарство; Готельне господарство; Освіта і наука; Охорона здоров'я і ветеринарна справа; Домашні господарства; Місцеві корпорації та всі інші господарські галузі

¹ Примітка. Сформовано на основі [20; 152]

Додаток А

Таблиця А2

Класифікатор видів економічної діяльності (КВЕД), діючий в Україні з
1.07.1997 р. [182]

Секція А	<u>Сільське господарство, мисливство та лісове господарство</u>
Секція В	<u>Рибне господарство</u>
Секція С	<u>Добувна промисловість</u>
Підсекція СА	Видобування енергетичних матеріалів
Підсекція СВ	Видобування неенергетичних матеріалів
Секція Д	<u>Обробна промисловість</u>
Підсекція DA	Харчова промисловість та переробка сільськогосподарських продуктів
Підсекція DB	Текстильна промисловість та пошиття одягу
Підсекція DC	Виробництво шкіри та шкіряного взуття
Підсекція DD	Виробництво деревини та виробів з неї
Підсекція DE	Целюлозно-паперова промисловість та видавнича справа
Підсекція DF	Виробництво коксу, продуктів нафтопереробки та ядерного палива
Підсекція DG	Хімічне виробництво
Підсекція DH	Виробництво гумових та пластмасових виробів
Підсекція DI	Виробництво інших неметалевих мінеральних виробів
Підсекція DJ	Металургія та оброблення металу
Підсекція DK	Виробництво машин та устаткування
Підсекція DL	Виробництво електронного та електричного устаткування
Підсекція DM	Виробництво транспортного устаткування
Підсекція DN	Інше виробництво, не віднесене до попередніх угруповань
Секція Е	<u>Виробництво електроенергії, газу та води</u>
Секція F	<u>Будівництво</u>
Секція G	<u>Оптова та роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами, послуги з ремонту</u>
Секція H	<u>Готелі і ресторани</u>
Секція I	<u>Транспорт</u>
Секція J	<u>Фінансова діяльність</u>
Секція K	<u>Операції з нерухомістю, здаванням в оренду та послуги юридичним особам</u>
Секція L	<u>Державне управління</u>
Секція M	<u>Освіта</u>
Секція N	<u>Охорона здоров'я та соціальна допомога</u>
Секція O	<u>Колективні, громадські та особисті послуги</u>
Секція P	<u>Послуги домашньої прислуги</u>
Секція Q	<u>Екстериторіальна діяльність</u>

Додаток Б

Таблиця Б1

Динаміка структури промислового виробництва України за вартістю продукції, % (без врахування малих, спільних підприємств, кооперативів та колгоспних одиниць)¹

Галузі промисловості	1970	1980	1985	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Промисловість, всього у т.ч.:	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
електроенергетика	3,3	3,5	3,4	3,2	3,6	6,4	9,4	12,5	11,0	12,6	12,9	14,7	16,2	12,2
паливна	9,1	6,7	6,0	5,7	3,8	14,3	8,5	11,9	13,2	12,1	11,2	11,5	11,2	10,1
чорна металургія	19,7	15,6	14,0	11,0	9,9	22,7	16,8	21,4	21,8	21,6	23,2	23,1	23,8	27,4
хімічна і нафтохімічна	4,4	6,0	6,2	6,0	5,9	6,7	6,0	6,9	7,4	7,3	6,6	6,5	5,4	5,8
машинобудування і металообробка	16,3	25,7	29,3	30,7	26,4	18,6	19,8	15,9	16,1	15,0	15,4	15,5	14,1	13,2
лісова, деревообробна та целюлозно-паперова	2,8	2,6	2,8	2,9	2,9	2,2	2,6	2,1	2,2	2,2	2,0	1,7	2,2	2,3
промисловість будівельних матеріалів	4,4	3,9	3,7	3,4	3,7	3,6	4,7	3,1	3,9	3,3	3,3	3,3	3,1	2,6
легка	13,1	12,9	11,9	10,8	12,3	6,7	6,1	4,3	2,8	2,1	1,7	1,5	1,6	1,6
харчова	23,1	18,1	17,8	18,6	24,4	13,6	19,7	16,6	15,1	16,3	17,1	15,0	15,1	17,4
інші галузі промисловості	3,8	5,0	6,1	7,7	7,1	5,2	6,4	5,3	6,5	7,5	6,6	7,2	7,3	7,4

¹ Примітка. Сформовано на основі [20; 43; 235]

Додаток В

Таблиця В1

Роль індустрії у створенні ВВП та валової доданої вартості в розрізі країн
(усереднені дані за 1995-2000 рр.)¹

Показники	Країни з перехідною економікою							Економічно розвинуті держави							
	Польща	Болгарія	Угорщина	Румунія	Словакія	Литва	Росія	Білорусь	Японія	Китай	США	Німеччина	Великобританія	Франція	Данія
Частка промислового виробництва у ВВП, %	29,5	41,8	26,8	53,9	28,4	...	...	...	41,4	...	23,4	33,9	29,0	29,0	17,8
Частка промисловості у створенні валової доданої вартості галузей економіки, %	23,0	...	...	...	27,0	30,0	31,0	22,0	26,0	38,0	20,0	...	24,0	24,0	25,0
Питома вага працівників промисловості в загальній кількості зайнятих, %	...	32,5	23,5	38,6	29,0	...	28,2	25,6	33,8	...	26,2	29,4	29,4	29,8	30,3

¹ Примітка. Сформовано на основі [3; 11; 37-42; 87; 98; 111; 163; 299]

Додаток Д

Таблиця Д1

Місце промисловості в економіці України¹

Показники	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Обсяг промислової продукції у випуску галузей економіки, %	50,7	47,4	44,2	41,9	43,3	46,6	50,8	47,2
Валова додана вартість промисловості в загальній доданій вартості галузей економіки, %	36,1	34,6	31,0	28,4	29,8	32,9	36,9	34,3
Основні виробничі фонди промисловості, %	32,4	32,4	30,2	29,7	31,1	31,2	31,5	31,0
Питома вага працівників, зайнятих в промисловому виробництві, %	...	29,6	...	...	27,9	27,4	27,3	26,2

¹ Примітка. Сформовано автором на основі [191, с.178-185; 235, с.107; 249, с.164]

Додаток Е

Таблиця Е1

Галузі національної економіки, що знаходяться на межі зникнення (станом на 1.01.1999 р.), разів¹

ГАЛУЗЬ	Падіння виробництва з 1991 по 1998 рр.
МАШИНОБУДУВАННЯ:	132
- великі електромашини	13
- тепловози	200
- вагони	10
- вантажні автомобілі	9
- легкові автомобілі	6
- екскаватори	74
- трактори	33
- мотоцикли	515
- кукурудзозбиральні комбайни	500
- зернозбиральні комбайни	70
- бурякозбиральні комбайни	130
- кормоподрібнювачі	20
ХІМІЧНА ПРОМИСЛОВІСТЬ:	11
- азотні мінеральні добрива	2
- фосфатні мінеральні добрива	7
- калійні мінеральні добрива	7
- засоби захисту рослин	27
НАФТОПЕРЕРОБНА ПРОМИСЛОВІСТЬ:	4
- первинна переробка нафти	4
- автомобільний бензин	3
- дизельне пальне	3
- мазут паливний	6
ЕЛЕКТРОННА ПРОМИСЛОВІСТЬ, ПРИЛАДОБУДУВАННЯ ТА ПОБУТОВА ТЕХНІКА:	53
- телевізори	40
- радіоапаратура	140
- фототовари	169
- пральні машини	6
- холодильники	2
- електропилососи	9
- комп'ютери	виробництво припинено
- металорізальні верстати	18
- ковальсько-пресові машини	36
ЛЕГКА ПРОМИСЛОВІСТЬ:	33
- тканини	14
- трикотажні вироби	60
- взуття	24
- штучні м'які шкіри	33

¹ Примітка. Сформовано на основі [32, с.41; 178, с.128-129; 179, с.164]

Додаток Ж

Таблиця Ж1

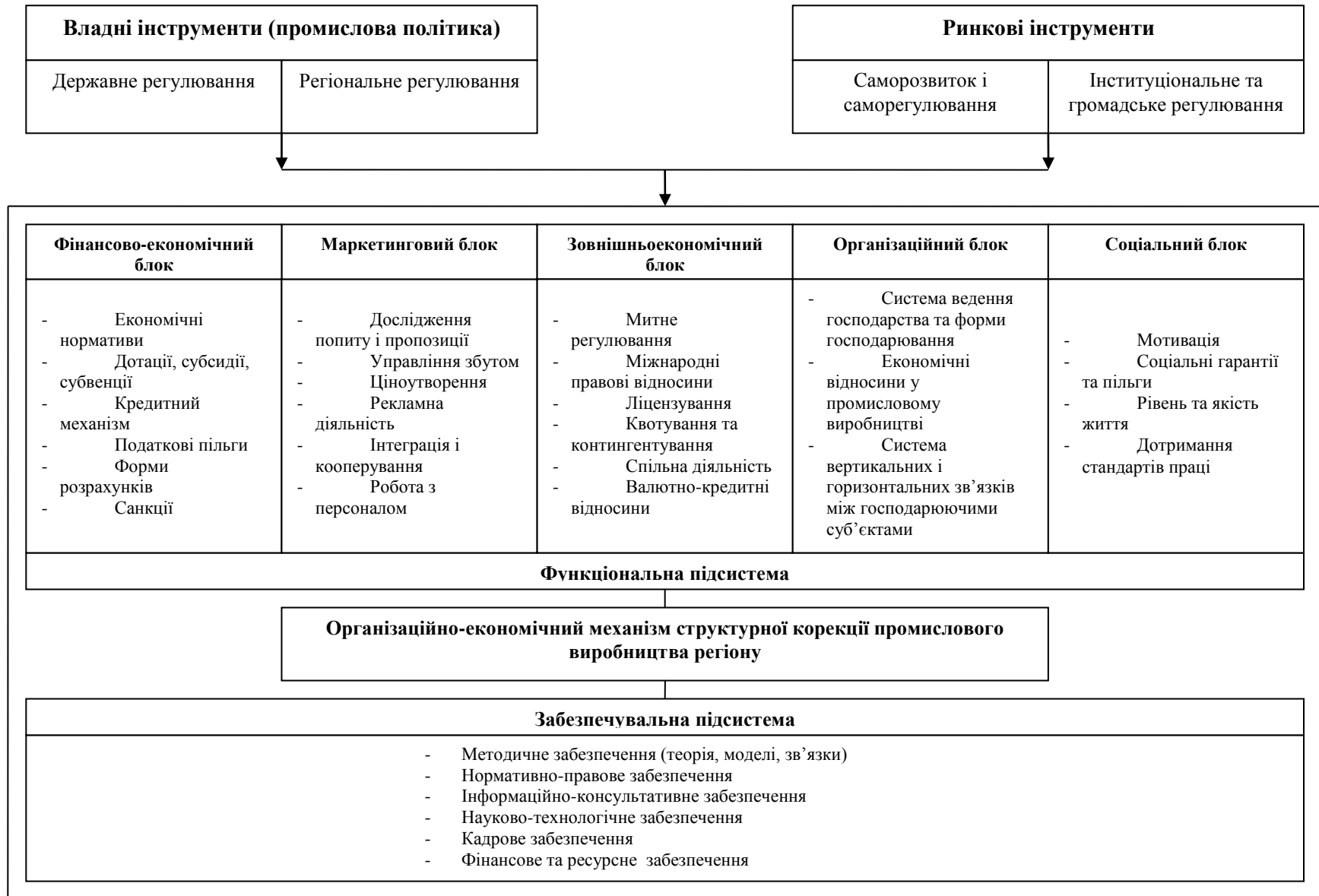
Механізми впливу держави на структуру промислового виробництва в зарубіжних країнах¹

Країна	Складові механізми регулювання структурної трансформації промисловості
1	2
США, КАНАДА	Компромiс, співiснування та співпраця найрiзноманiтнiших економiчних напрямкiв (монетаризм, кейнсiанство, iнституцiоналiзм) в сферi регулювання структури виробництва
	Орiєнтацiя на приватну власнiсть та протекцiонiзм нових видiв бiзнесу, сукупнiсть антидемпiнгових заходiв та квот на iмпорт
	Антимонопольне регулювання, бюджетно-фiнансова та грошово-кредитна полiтики, спрямованi на активiзацiю структурних зрушень в реальному секторi
	Iнiцiювання iнновацiйних процесiв, комп'ютеризацiя економiки, стимулювання прикладних дослiджень та наукомiстких виробництв
	Iнвестування в модернiзацiю промисловостi (iнформацiйне обладнання)
	Розгалужена система державних контрактiв в сферi промисловостi
	Регiональнi програми розвитку пiдприємництва, пiдтримки малого i середнього бiзнесу
	Фiнансова допомога (субсидювання) галузям промисловостi, орiєнтованим на зовнiшнi ринки збуту
	Чiтка система державних органiв, що регулюють рiзнi сектори промислового виробництва, конкретне визначення дiапазону засобiв кожного мiнiстерства та вiдомства
МЕКСИКА, БРАЗИЛIЯ, ЧИЛI	Масштабне роздержавлення публiчного сектору в промисловостi
	Висока вартiсть внутрiшнього кредиту для виробникiв i незначна державна участь в iнвестуваннi
	Диверсифiкацiя виробництва та модернiзацiя технологiй
	Створення "прозорих" умов для залучення iноземних iнвестицiй в реальний сектор
	Контроль за забезпеченням рiвних можливостей доступу до субсидiй та кредитiв усiм учасникам економiчного процесу
	Перерозподiл податкового тиску на користь приватного сектору економiки
	Експортна орiєнтацiя виробникiв (податковi пiльги галузям, що працюють на зовнiшнi ринки)
БРИТАНIЯ, IТАЛIЯ	Розробка державних цiльових програм розвитку промисловостi
	Масштабна приватизацiя державної власностi в промисловостi
	Демонopoliзацiя та дерегулювання, лiбералiзацiя ринку промислової продукцiї
	Надання пiльг в оподаткуваннi малому i середньому бiзнесу з розширенням сфери дiї останнього
	Модернiзацiя законодавства про акцiонернi компанiї, корпоративну власнiсть (збiльшення прав дрiбних акцiонерiв)
	Державнi закупки та замовлення на промислову продукцiю
ФРАНЦIЯ	Контроль за рiвнем концентрацiї в промисловостi (конкурентнi норми) та iноземними iнвестицiями, спрямованими в стратегiчнi галузi виробництва
	Iндикативне планування на основi цiльових контрактiв мiж галузевими мiнiстерствами та пiдприємствами
	Приватизацiя самостiйних промислових державних компанiй
	Гарантування позики чи прямого державного фiнансування при довгостроковому iнвестуваннi у виробничi процеси
	Урядова пiдтримка фiрм, що є лiдерами на внутрiшнiх i зовнiшнiх ринках

Продовження таблиці Ж1

1	2
НІМЕЧЧИНА	Підтримка стабільного рівня цін, оптимальної структури попиту і пропозиції (валютно-фінансове регулювання)
	Стимулювання розвитку кооперації, диверсифікації та інституційної узгодженості виробництва
	Податкова політика як важіль стримання надмірного зростання неефективної структури економіки, помірне втручання уряду на основі державних замовлень
	Активне кредитування на довгостроковій основі вітчизняного виробника
	Щорічне публічне звітування про хід ринкових перетворень щодо структурної корекції
	Стимулювання процесів виробництва наукомісткої продукції
	Перенесення відповідальності щодо структурних зрушень на регіональний рівень (децентралізація рішень)
ШВЕДЦЯ, НОРВЕГІЯ, ФІНЛЯНДІЯ	Високий рівень оподаткування бізнесу з ефективною дією механізму обміну “податки – суспільні блага”
	Забезпечення захисту здорової конкуренції в сфері промислового виробництва
	Масштабне інвестування експорту традиційної промислової продукції
	Реструктуризація державних компаній із скороченням обсягів їх урядового інвестування
	Фіскальне інспектування в промисловості (скорочення переліку податків, посилення режиму відповідальності за уникнення оподаткування, забруднення навколишнього середовища)
	Низка інвестиційних пільг та кредитів для високотехнологічних та екологічно чистих виробництв
ЯПОНІЯ	Державне програмування промислового розвитку
	Протекціонізм у важливих для держави галузях з наданням податкових пільг, проведенням диференційованої податкової та прискореної амортизаційної політики
	Здешевлення кредиту, субсидіювання проведення науково-дослідних робіт
	Державне та приватне інвестування в інформаційні технології
	Стимулювання зовнішньоекономічної експансії національних промислових фірм
	Реалізація спільних міжнародних програм і проектів в галузі високотехнологічних розробок
	Обмеження доступу іноземного капіталу в підприємницькій та заохочення його ввезення у позиковій формі
КИТАЙ, ПІВДЕННА КОРЕЯ	Стабільна підтримка переважаючої частки державного сектору промисловості
	Спрямування інвестиційних потоків на виконання власних довгострокових програм розвитку
	Захист внутрішнього ринку з акцентом на вітчизняній науці в сфері промисловості
	Поступова та виважена приватизація державної власності промислового виробництва
	Стабільність законодавства щодо регулювання структурних змін
	Заохочення ввозу нових технологій і обладнання
	Контроль за іноземним капіталом, який спрямовується в промисловий сектор економіки
	Концентрація бізнесу в промисловому виробництві
	Підтримка експорту промислової продукції (експортні субсидії, митні та податкові пільги виробникам експортної продукції, спрощена процедура проходження урядових бар'єрів)

¹ Примітка. Складено на основі [3; 11; 29; 37-39; 49; 55; 112; 122; 130; 131; 137; 225; 230; 256; 284]

Рис. Ж1 Організаційно-економічний механізм структурної корекції промисловості регіону

Додаток Ж

Таблиця Ж2

Групування наукових принципів дослідження структурної перебудови промислового виробництва регіону¹

ПРИНЦИП	ЗМІСТ ПРИНЦИПУ
1	2
1.Принцип полікомпонентності	Визначення промислового комплексу регіону як складного соціально-економічного явища з притаманною йому ієрархічною структурою компонентів (підсистем), що дозволяє класифікувати галузі промисловості, структурні взаємозв'язки на види, типи, групи. Принцип враховує різноманітні ознаки та властивості, що виражають окремі сторони якості виробничо-господарської діяльності; систему оцінювання розвитку та корекції промислового виробництва, яка повинна бути багатокритеріальною. Локальні властивості дають уявлення лише про окремі сторони структурної трансформації, тоді як найповніші висновки можна зробити на основі систематизованої сукупності ознак, що характеризують всі основні компоненти явищ, які аналізуються
2.Принцип цілісності	Діалектична єдність змісту і форми трансформаційних процесів промислового розвитку через функціонування відповідних структур. Принцип передбачає застосування в дослідженні структурно-функціонального аспекту, за яким кожен компонент складної системи розглядається не ізольовано та відокремлено, а у взаємозв'язку та взаємозалежності з іншими процесами
3.Принцип ієрархічності	Дозволяє визначити важливість, ранг об'єкта, проблем, факторів згідно їх ефективності, актуальності, масштабності, ступеню ризику, адже наявні ресурси завжди обмежені, а тому вони повинні спочатку вкладатись у вирішення найбільш важливих проблем. Завдяки ранжуванню типів, видів взаємозв'язків між економічними явищами формуються ієрархічні рівні регулювання: макро-, мезо- та мікрорівень. Ієрархічно побудована система підвладна дії низки макроекономічних, регіональних та локальних факторів
4.Принцип динамічності	Врахування безперервних змін в розвитку явищ і процесів, що становлять зміст структурного коригування промислового виробництва. Даний принцип передбачає як моменти зміни національно-господарської кон'юнктури, стану соціально-економічного середовища, динаміки внутрішніх та зовнішніх факторів, так і ретроспективний погляд на об'єкт дослідження, адже виявлення особливостей його сучасного стану дозволяє простежити та виділити загальні тенденції, напрямки розвитку промислового потенціалу, передбачити перспективи державного регулювання предмета та об'єкта дослідження
5.Принцип просторово-часової єдності	Врахування та усунення негативних наслідків дії лімітуючих факторів територіальної прив'язаності структури промисловості, розгляд процесів трансформації в спектрі "час – простір"
6.Принцип диференційованості	Сегментація структури промисловості регіону на основі врахування соціальних, економічних, національних та демографічних особливостей розвитку
7.Принцип соціальної пріоритетності	Передбачає значимість, першочергову роль, акцентування та цільову спрямованість саме на соціальну компоненту (підвищення добробуту населення, якості життя, гармонійний розвиток особи, розкриття людських можливостей) в процесі дослідження механізму структурного регулювання промислового виробництва регіону
8.Принцип правового регламентування	Спрямований на економічно-правове регулювання процесів управління об'єктом дисертаційного дослідження, дотримання нормативних актів з питань функціонування промислового комплексу

Продовження таблиці Ж2

1	2
9.Принцип наукової обґрунтованості	Врахування при формуванні системи економічних законів та закономірностей розвитку суспільства, законів мислення, застосування наукових підходів та методів моделювання
10.Принцип орієнтованості на інноваційний шлях розвитку	Структурними джерелами економічного розвитку країни є: розвиток на основі факторів виробництва, розвиток на основі інвестицій, розвиток на основі інноваційної діяльності. Отже, для підвищення конкурентоспроможності економіки країни її промислове виробництво необхідно орієнтувати на інвестування інновацій переважно в нові технології та якісне управління
11.Принцип єдності теорії і практики	Будь-яке рішення в сфері функціонування та розвитку об'єкта повинно відповідати логіці, принципам та методам управління і вирішувати одне з практичних завдань
12.Принцип керованості економічними формуваннями	Характеристика сутності територіальної організації економічних і соціальних процесів промислового розвитку, можливості їх активного спрямування в необхідне русло з врахуванням ефектів державно-регулюючого впливу. В досліджуваному об'єкті виділяється керуюча (владні структури, інституції інфраструктури, що забезпечують цілеспрямований вплив на функціонування та можливості позитивного розвитку об'єкта) та керована (безпосередньо організаційно-економічний механізм структурної перебудови промислового виробництва) системи
13.Принцип збереження та розвитку конкурентних переваг об'єкта	Виявлення сильних та слабких сторін об'єкта дослідження дозволяє сформулювати стратегію розвитку на основі їх прогнозування, досягати запланованих переваг розвитку
14.Принцип відтворення системи життєзабезпечення	Функціонування та еволюціонування об'єкта як системи господарювання повинно забезпечувати збереження екосистеми, ресурсозберігаючи виробництва всіх складових системи
15.Принцип порівнянності варіантів організаційно-економічних рішень при їх відборі	Альтернативні варіанти рішень приймаються у порівняльній вигляд за наступними факторами: час, масштаб, якість, метод отримання інформації, непередбачуваність, ризик, інфляція
16.Принцип прогресивності структури економіки та виробництва	Дотримання раціональних співвідношень між різними формами власності, між частками різних галузей в загальному обсязі виробництва, частками нагромадження та споживання у виробленому продукті, а також раціональне розміщення виробничих об'єктів та ресурсних джерел

¹ Примітка. Складено автором

Додаток 3

Таблиця 31

Показники диференціації регіонів України (1999-2000 рр.)¹

Області	Валова додана вартість на душу населення, грн.	Середній розмір заробітньої плати, грн.	Рівень безробіття, %	Прямі іноземні інвестиції на душу населення, дол. США
АР Крим	1205	251	1,9	67
Вінницька	1326	181	4,2	11
Волинська	1117	165	6,5	46
Дніпропетровська	2036	295	3,1	52
Донецька	1952	317	3,4	61
Житомирська	1304	177	7,9	19
Закарпатська	884	193	6,1	66
Запорізька	2305	306	3,2	109
Івано-Франківська	1216	214	5,7	26
Кіровоградська	1190	185	5,2	16
Київська	1899	254	5,9	182
Луганська	1437	249	3,9	11
Львівська	1229	217	6,7	53
Миколаївська	1484	245	3,7	35
Одеська	1651	249	1,0	82
Полтавська	2149	241	5,2	127
Рівненська	1338	184	6,8	38
Сумська	1600	211	6,7	26
Тернопільська	1066	151	6,9	18
Харківська	1751	252	3,6	32
Херсонська	1271	189	3,2	26
Хмельницька	1371	170	3,7	10
Черкаська	1526	189	4,3	71
Чернівецька	978	172	4,3	40
Чернігівська	1475	196	6,3	9
м. Київ	3146	424	0,8	466

¹ Примітка. Сформовано на основі [20, с.149-153]

Додаток Л

Таблиця Л1

Обсяги виробництва продукції за галузями промисловості Тернопільської області, тис.грн.¹

Галузі промислового виробництва	1999			2000		
	Кількість промислових підприємств	Обсяги виробництва		Кількість промислових підприємств	Обсяги виробництва	
		в порівняних цінах	в діючих цінах		в порівняних цінах	в діючих цінах
Промисловість всього, в т.ч.	292	727136,2	549977,7	308	922337,5	788457,6
- електричні мережі	1	25558,0	27748,0	1	31060,0	32029,0
- паливна	1	1205,4	679,4	1	1097,6	625,3
- чорна металургія	2	3169,0	4679,7	2	8634,5	12429,8
- хімічна та нафтохімічна	9	20898,9	20319,2	11	27735,5	26147,7
- машинобудування і металообробка	57	98790,5	108840,8	56	91890,2	92274,3
- деревообробна і целюлозно-паперова	10	5741,9	6263,3	12	7181,3	9724,5
- промисловість будівельних матеріалів	31	22858,1	24730,3	34	24415,1	27782,1
- легка	27	50140,9	32112,7	27	60645,5	39094,7
- скляна та фарфоро-фаянсова	5	21066,9	23115,0	5	30376,3	32080,3
- медична	2	7262,7	8001,3	2	10506,4	9707,8
- поліграфічна	9	4696,9	3367,1	9	4214,8	3053,9
- харчова	127	413065,9	267184,5	135	569805,0	470464,8
- мукомольно-круп'яна та комбікормова	10	51344,4	21950,5	12	53760,2	26795,2
- інші промислові виробництва	1	1336,7	975,9	1	1015,1	6248,2

¹ Примітка. Сформовано на основі даних Тернопільського обласного управління статистики

Додаток М

Таблиця М1

Територіально-галузева структура харчової промисловості Тернопільської області (в розрізі районів та підгалузей) в 1999 р., тис.грн.¹

Райони	Харчова	в т.ч. підгалузі						
		спиртова	консервна	молочна	цукрова	хлібо-пекарна	м'ясна	інші
Тернопільська область	511789,2	50602,4	3568,2	66342,1	194499,5	69727,4	59493,8	67555,8
м. Тернопіль	48638,0	4676,5	-	6831,8	-	32989,0	-	4140,7
Бережанський р-н	4866,0	-	621,9	1523,2	-	323,4	-	2397,5
Борщівський р-н	35097,4	1505,0	288,9	5268,0	15397,3	-	-	12638,2
Бучацький р-н	30467,7	3939,8	256,1	6994,4	16310,8	2511,6	-	455,0
Гусятинський р-н	37428,0	7782,4	396,9	-	26127,9	100,0	5,9	3014,9
Заліщицький р-н	3550,0	-	653,0	1417,0	-	380,0	-	1100,0
Збаразький р-н	23775,8	941,1	-	2674,5	17863,0	197,2	-	2100,1
Зборівський р-н	12383,0	3933,0	-	-	-	-	259,0	8191,0
Козівський р-н	27519,2	4294,6	-	4055,1	18863,9	-	-	305,6
Кременецький р-н	21142,2	-	-	8244,1	10170,5	2018,4	116,7	592,5
Лановецький р-н	24135,8	-	-	3896,6	20189,5	-	-	49,4
Монастирський р-н	19192,0	4368,0	-	1971,0	-	-	119,0	12734,0
Підволочиський р-н	9091,1	5185,0	179,0	-	-	1337,1	-	2390,0
Підгаєцький р-н	3521,0	-	11,0	3510,0	-	-	-	-
Теребовлянський р-н	19583,5	8332,0	1161,4	5860,0	-	2572,7	-	1657,4
Тернопільський р-н	87221,4	2301,0	-	3663,7	24262,2	2094,0	53500,2	1400,3
Чортківський р-н	99269,4	3344,0	-	5525,0	45319,4	25204,0	5493,0	14386,2
Шумський р-н	4907,7	-	-	4907,7	-	-	-	-

¹ Примітка. Розраховано на основі матеріалів Тернопільського обласного управління статистики

Додаток М

Таблиця М2

Питома вага підгалузей і районів у випуску продукції харчової промисловості Тернопільської області, %

Райони	Харчова	в т.ч. підгалузі							
		спиртова	консервна	молочна	цукрова	хлібо-пекарна	м'ясна	інші	
Тернопільська область	(z) 100,0	(y1) 9,8	(y2) 0,7	(y3) 13,0	(y4) 38,0	(y5) 13,6	(y6) 11,6	(y7) 13,3	
м. Тернопіль	(x1) 9,5	9,2 при y1=100 9,6 при x1=100	- -	10,2 при y3=100 14,0 при x1=100	- -	46,5 при y5=100 66,7 при x1=100	- -	6,1 при y7=100 9,7 при x1=100	
Бережанський р-н	(x2) 0,9	-	17,4 при y2=100 12,7 при x2=100	2,2 при y3=100 31,3 при x2=100	- -	0,4 при y5=100 6,6 при x2=100	- -	3,5 при y7=100 49,4 при x2=100	
Борщівський р-н	(x3) 6,8	2,9 при y1=100 4,2 при x3=100	8,0 при y2=100 0,8 при x3=100	7,9 при y3=100 15,0 при x3=100	7,9 при y4=100 43,8 при x3=100	- -	- -	18,7 при y7=100 36,2 при x3=100	
Бучацький р-н	(x4) 5,9	7,8 при y1=100 12,9 при x4=100	7,1 при y2=100 0,8 при x4=100	10,5 при y3=100 22,9 при x4=100	8,4 при y4=100 53,5 при x4=100	3,6 при y5=100 8,2 при x4=100	- -	0,6 при y7=100 1,7 при x4=100	
Гусятинський р-н	(x5) 7,3	15,3 при y1=100 20,8 при x5=100	11,1 при y2=100 1,0 при x5=100	- -	13,4 при y4=100 69,8 при x5=100	0,1 при y5=100 0,2 при x5=100	0,1 при y6=100 0,1 при x5=100	4,4 при y7=100 8,1 при x5=100	
Заліщицький р-н	(x6) 0,7	- -	18,3 при y2=100 18,3 при x6=100	2,1 при y3=100 39,9 при x6=100	- -	0,5 при y5=100 10,7 при x6=100	- -	1,6 при y7=100 31,1 при x6=100	
Збаразький р-н	(x7) 4,6	1,8 при y1=100 3,9 при x7=100	- -	4,0 при y3=100 11,2 при x7=100	9,1 при y4=100 75,1 при x7=100	0,2 при y5=100 1,0 при x7=100	- -	3,1 при y7=100 8,8 при x7=100	
Зборівський р-н	(x8) 2,4	7,7 при y1=100 31,7 при x8=100	- -	- -	- -	- -	0,4 при y6=100 2,2 при x8=100	12,1 при y7=100 66,1 при x8=100	
Козівський р-н	(x9) 5,4	8,4 при y1=100 15,6 при x9=100	- -	6,1 при y3=100 14,7 при x9=100	9,6 при y4=100 68,5 при x9=100	- -	- -	1,0 при y7=100 1,2 при x9=100	
Кременецький р-н	(x10) 4,6	- -	- -	12,4 при y3=100 38,9 при x10=100	5,2 при y4=100 48,1 при x10=100	2,8 при y5=100 9,5 при x10=100	0,2 при y6=100 0,5 при x10=100	0,8 при y7=100 3,0 при x10=100	
Лановецький р-н	(x11) 4,8	- -	- -	5,8 при y3=100 16,1 при x11=100	10,3 при y4=100 83,6 при x11=100	- -	- -	0,1 при y7=100 0,3 при x11=100	
Монастирський р-н	(x12) 3,7	8,6 при y1=100 22,7 при x12=100	- -	2,9 при y3=100 10,2 при x12=100	- -	- -	0,2 при y6=100 0,6 при x12=100	18,8 при y7=100 66,5 при x12=100	
Підволочиський р-н	(x13) 1,7	10,2 при y1=100 57,0 при x13=100	5,0 при y2=100 1,9 при x13=100	- -	- -	1,9 при y5=100 14,7 при x13=100	- -	3,5 при y7=100 26,4 при x13=100	
Підгаєцький р-н	(x14) 0,6	- -	0,3 при y2=100 0,3 при x14=100	5,2 при y3=100 99,7 при x14=100	- -	- -	- -	- -	
Теребовлянський р-н	(x15) 3,8	16,4 при y1=100 42,5 при x15=100	32,8 при y2=100 5,9 при x15=100	8,8 при y3=100 29,9 при x15=100	- -	8,8 при y5=100 13,1 при x15=100	- -	8,8 при y7=100 8,6 при x15=100	
Тернопільський р-н	(x16) 17,0	4,5 при y1=100 2,6 при x16=100	- -	5,5 при y3=100 4,2 при x16=100	12,4 при y4=100 27,8 при x16=100	3,0 при y5=100 2,4 при x16=100	89,9 при y6=100 61,3 при x16=100	2,0 при y7=100 1,7 при x16=100	
Чортківський р-н	(x17) 19,4	7,2 при y1=100 3,3 при x17=100	- -	8,3 при y3=100 5,5 при x17=100	23,7 при y4=100 45,6 при x17=100	37,4 при y5=100 25,4 при x17=100	9,2 при y6=100 5,8 при x17=100	21,3 при y7=100 14,4 при x17=100	
Шумський р-н	(x18) 0,9	- -	- -	8,1 при y3=100 100,0 при x18=100	- -	- -	- -	- -	

Додаток Н

Таблиця Н1

Матриця перехресних коефіцієнтів кореляції зрушень в галузевій структурі промисловості Тернопільської області в 1991-2001 рр.¹

ГАЛУЗІ	Енергетична та паливна промисловість	Чорна та кольорова металургія	Машинобудування і металообробка	Промисловість будівельних матеріалів	Легка промисловість	Харчова промисловість
Енергетична та паливна промисловість	1,0	0,36	0,77	0,41	0,39	0,52
Чорна та кольорова металургія	0,36	1,0	0,54	0,65	0,42	0,53
Машинобудування і металообробка	0,77	0,54	1,0	0,74	0,83	0,78
Промисловість будівельних матеріалів	0,41	0,65	0,74	1,0	0,51	0,48
Легка промисловість	0,39	0,42	0,83	0,51	1,0	0,88
Харчова промисловість	0,52	0,53	0,78	0,48	0,88	1,0
Усереднений галузевий коефіцієнт	0,57	0,58	0,77	0,62	0,67	0,69

¹ Примітка. Розраховано на основі матеріалів Тернопільського обласного управління статистики та [121]

Додаток П

Таблиця П1

Макрофактори, що стримують притік інвестиційних ресурсів в промислове виробництво регіону¹

Фактори стримування інвестування	Характеристика фактору
Економічні	<p>Високі темпи інфляції</p> <p>Нестабільність макроекономічного середовища</p> <p>Недосконала система оподаткування (відсутність дієвих податкових пільг та кредитів, експортних субсидій та податкового планування)</p> <p>Обмежені можливості використання інструментів фондового ринку через його несформованість</p> <p>Недосконала кредитна система (мінімальний обсяг безвідсоткових та пільгових кредитів для виробників, інвестиційних пільг, високі ставки за позиками банків для підприємств - виробників товарів)</p> <p>Низька конкурентоспроможність національної економіки</p> <p>Неврегульованість принципів ціноутворення (невідповідність фактичної вартості робочої сили, матеріалів, палива, землі, основних виробничих фондів їх потенційно можливій ціні)</p> <p>Висока ризикованість інвестицій (внутрішніх та зовнішніх)</p> <p>Недосконала структура економіки, несприятливий стан платіжного балансу та національних заощаджень населення</p> <p>Високий показник "втечі" капіталу за кордон</p> <p>Участь країни в світовій торгівлі як постачальника сировинних ресурсів, а не як стратегічного партнера в обміні науково-технічною продукцією</p>
Майново-правові	<p>Нестабільність законодавчої бази (недієвість багатьох правових регуляторів, неврегульованість умов арбітражу і компенсації, заставних гарантів від вилучення, принципів перерахунку отриманих доходів та інвестування прибутку)</p> <p>Несформована база захисту інвестицій та прав інтелектуальної власності</p>
Організаційні	<p>Відсутність належного інформаційного забезпечення</p> <p>Нерозвинутість ринкової інфраструктури</p> <p>Низька ефективність управління</p> <p>Невідповідність українських систем обліку і контролю світовим стандартам</p>
Науково-технічні	<p>Низький рівень забезпечення технічними засобами з несумісністю багатьох видів технологій</p> <p>Невисокий рівень управління нововведеннями та прибутковістю на підприємствах різних форм власності</p> <p>Недостатній попит на кінцеву продукцію українських виробників на зовнішніх ринках</p>
Соціально-психологічні	<p>Корумпованість та бюрократія при вирішенні питань ведення бізнесу</p> <p>Низька підприємницька активність населення та недостатній рівень розуміння "правил" ринкової економіки</p> <p>Необов'язковість партнерів по бізнесу з українського боку (етична поведінка, менталітет, національна свідомість)</p> <p>Неврегульованість владних функцій різних ієрархічних рівнів (органи центрального управління та місцевого самоврядування)</p> <p>Несформованість соціально-трудових та екологічних вимог, недостатній рівень захисту прав споживачів</p>

¹ Примітка. Наведено за результатами опитування, проведеного автором в 2000 р.

Додаток П

Таблиця П2

Показники ефективності інвестиційної діяльності в розрізі галузей промисловості регіону

Ефект	Назва показника	Розрахункова формула	Рекомендована тенденція
Економічний	Коефіцієнт абсолютної ефективності інвестування	$К_{еф} = Пб / Ін$	Зростання
	Термін окупності інвестицій	$S = Ін / Пб$	Зниження
	Собівартість одиниці продукції	Соб.пр	Зниження
	Норма прибутку	$Нпб = (Пб + Ам) / ВофНз$	Зростання
	Рівень прибутковості використання активів	$Р_{пр.а} = Пб / А$	Зростання
	Рівень прибутковості власних ресурсів	$Р_{пр.р} = Пб / Ав$	Зростання
	Рівень прибутковості реалізованої продукції	$Р_{пр.рп} = Пбр / V_{пр}$	Зростання
	Рівень прибутковості витрат	$Р_{пр.в} = Пбр / V_{п}$	Зростання
Екологічний	Обсяг шкідливих речовин, що викидаються галуззю в навколишнє середовище	$V_{шк.р}$	Зниження
	Збиток від забруднення навколишнього середовища	$Зб = V_{шк.р}Р_{вик}$	Зниження
Соціальний	Рівень галузевого безробіття	$Р_{без} = Чв / Чп$	Зниження
	Кількість зновстворених робочих місць в галузі	$L_{ст} = L_1 - L_0$	Зростання
	Галузевий прибуток на одного працюючого	$Пб.пр = Пб / Чп$	Зростання
	Рівень середньорічної зарплати в галузі	$W_{гал}$	Зростання
	Рівень соціальної стабільності в галузі	$Р_{соц.ст} = W_{гал} / Р_w$	Зростання
Ресурсний	Енерговіддача продукції галузі	$Е_{пр} = V_{прг} / V_{ен}$	Зростання
	Продуктивність праці в галузі	$Пр.пр = V_{пр} / Чп$	Зростання
	Фондоозброєність праці	$Ф_{пр} = Воф / Чп$	Зростання
	Матеріаломісткість продукції галузі	$М_{пр} = Воф / V_{см}$	Зниження

де Пб - балансовий прибуток галузі, Ін - обсяг інвестувань, Ам - обсяг амортизаційних відрахувань, Воф - середньорічна вартість основних фондів, Нз - рівень завантаженості виробничих потужностей галузі, А - активи галузі, Ав - власні та прирівнені до них активи, Пбр - прибуток від реалізації продукції, Vпрг - обсяг випуску продукції галуззю, Vп - поточні витрати, Рвик - плата за одиницю викиду, Чв - чисельність вибулих працівників в зв'язку зі скороченням, Чп - чисельність працюючих в галузі, L₁ - створені робочі місця в поточному періоді, L₀ - створені робочі місця в базовому періоді, Р_w - середньорічний розмір продуктового кошика прожиткового мінімуму в регіоні, V_{ен} - річний обсяг використаної енергії в галузі, V_{см} - річний обсяг використаної сировини і матеріалів

Додаток П

Таблиця ПЗ

Показники, що характеризують стан промислового виробництва регіону

Назва показника	Розрахункова формула	Рекомендована тенденція
Значимість галузі в економіці регіону	$Z_r = V_{пр} / ВВП_r$	Зростання
Коефіцієнт випередження розвитку галузі	$B_v = T_b / T_i$	Зростання
Стійкість галузі до спаду виробництва	$Ст.г = I_{г.пр} / ІВВП_r$	Зростання
Рівень інфляційної нестійкості продукції	$Нінф = I_{ос.пр} / I_{оп.ц}$	Зниження
Рівень монополізації в галузі	$R_{мон} = N_{фм} / N_{ф}$	Зниження
Обсяг державних капіталовкладень	Ідер	Зростання
Обсяг банківського кредитування на довгостроковій основі	$V_{бан.кр}$	Зростання

де $V_{пр}$ - обсяг виробництва продукції промисловістю регіону, $ВВП_r$ - ВВП регіону, T_b - темп зростання обсягу виробництва окремої галузі промисловості, T_i - темп зростання $V_{пр}$, $I_{г.пр}$ - індекс обсягу виробництва промислової продукції регіону, $ІВВП_r$ - індекс обсягу ВВП регіону, $I_{ос.пр}$ - індекс оптових цін на промислову продукцію окремої галузі промисловості (пріоритетної), $I_{оп.ц}$ - індекс оптових цін на промислову продукцію регіону, $N_{фм}$ - число фірм-монополістів в окремій галузі промисловості, $N_{ф}$ - загальна кількість фірм в галузі промисловості регіону

Додаток Р

Таблиця Р1

Інноваційна діяльність промислових підприємств Тернопільської області¹

НАЗВА ПІДПРИЄМСТВА	НАПРЯМОК ДІЯЛЬНОСТІ	ВПРОВАДЖЕНА ІННОВАЦІЯ
<i>Підприємства, засновані до 1995 року</i>		
Українсько-бельгійське СП “Ватра-Шредер”	обладнання світлотехнічне	Впровадження системи якості ISO
Українсько-німецьке СП “Глобал-Косметік”	шампуні, миючі засоби, пральні порошки	Виробництво нової продукції
Тернопільський пивзавод “Опілля”	пиво	Зміни в структурі власності
Фабрика “Берізка”	куртки, ковдри	Внутрішня система контролю якості
Почаївська фабрика “Іква”	дитяче взуття, швейні вироби, костюми	Зміни в структурі власності
Монастириський тютюново-ферментаційний комбінат	тютюн та вироби з нього	Виробництво нової продукції
Глібовський завод мінеральних вод	мінеральна вода	Запровадження нової мотиваційної системи оплати праці
Великобірківський завод безалкогольних напоїв	вино, соки, виноматеріали, настойки	Виробництво нової продукції
Бучацький консервний завод	консерви овочеві та м’ясні	Впровадження передових систем управління
Бережанська макаронна фабрика	макаронні та хлібобулочні вироби	Зміни в структурі власності
<i>Підприємства, засновані після 1995 року</i>		
ТЗОВ “Олімпія - Червоний хрест”	медичне обладнання	Впровадження нових технологій
СП “Імва”	поліетиленова плівка	Зміни організаційної структури управління
Приватне підприємство “Конті”	жалюзі	Виготовлення нових видів продукції
МП “Воскресіння”	ацитилен	Зміни організаційної структури управління
ТЗОВ “Стас ЛТД”	спецодяг	Зміна структури запровадження посад менеджерів
МП “Вербена”	м’ясопродукти	Зміна структури запровадження посад менеджерів
Українсько-російське СП “Бона”	шкарпетки	Впровадження системи дистрибуції
Українсько-кіпрське СП “Ліго”	масло тваринне, сметана, сухе молоко	Виготовлення нових видів продукції
ТЗОВ “Зодіак і Ко ЛТД”	м’ясопродукти	Зміна структури запровадження посад менеджерів
ПКФ “Джерела”	безалкогольні напої	Зміни організаційної структури управління

¹ Примітка. Складено автором на основі проведеного анкетування

Додаток С

Анкета

“Опитування менеджерів промислових підприємств щодо реалізації інноваційних проектів”¹

Джерела інноваційних ідей	Ранг важливості (максимальний бал 10, мінімальний 1)	Сфери впровадження інновацій, де був отриманий позитивний ефект	Ранг важливості (максимальний бал 10, мінімальний 1)	Фактори комерційного успіху інноваційної діяльності	Ранг важливості (максимальний бал 10, мінімальний 1)
1. Власне винахідництво та раціоналізаторство		1. Освоєння нових видів продукції		1. Адаптованість товару до вимог ринкового середовища	
2. Спостереження за виробниками товарів-аналогів конкурентами		2. Організація управління виробництвом		2. Відповідність новинок потенційним можливостям фірм	
3. Вивчення спеціальної наукової літератури		3. Нові форми збуту і позиціонування товарів		3. Технологічні переваги товарів, їх якість	
4. Відвідання ярмарок, виставок		4. Фінансова і податкова діяльність		4. Підтримка інновацій керівництвом	
5. Досвід співробітництва з минулих місць роботи		5. Технологія виробництва		5. Використання процедур оцінювання	
6. Ідеї від споживачів продукції		6. Освоєння нових форм кадрової роботи та мотивації		6. Створення сприятливого конкурентного середовища	
7. Ідеї від закордонних партнерів (для менеджерів СП)		7. Управління якістю		7. Оптимальність організаційної структури управління підприємством	
8. Ідеї від постачальників та підрядчиків		8. Відсутність ефективних нововведень		8. Інше	
9. Інше		9. Інше			

¹ Примітка. Складено автором

Додаток Т

Рис. Т1. Стимули та чинники перешкод впровадження інновацій в промислове виробництво регіону¹

¹ Примітка. Складено автором

Додаток У

Таблиця У1

Структурний ефект від впровадження інновацій на промислових підприємствах Тернопільської області¹

ГАЛУЗІ	ІННОВАЦІЯ	СТРУКТУРНИЙ ЕФЕКТ
ХІМІЧНА ПРОМИСЛОВІСТЬ	Налагодження і випуск миючих засобів на рівні світових стандартів малими і середніми підприємствами, виробництво органічно-мінеральних добрив на основі місцевої сировини, розробка нових покриттів для деревини і шкіри на основі природних восків і смол	Пропорційний розвиток усіх форм власності за критерієм найвищої результативності, забезпечення конкурентоздатності та економічної стійкості корпоративної ланки економіки
МАШИНОБУДУВАННЯ І ПРИЛАДОБУДУВАННЯ	Виробництво енергозберігаючих побутових електроламп, рефлекторів, антенних комплексів супутникового телебачення, розвиток нетрадиційних та поновлювальних джерел енергії	Структурне оновлення сфери НДДКР, створення ресурсних передумов зміни технологічних укладів та поступового переходу на інноваційний тип розвитку, стимулювання переливу фінансових ресурсів з депресивних виробництв в сектори зростання, екологізація виробництв
ЛЕГКА ПРОМИСЛОВІСТЬ	Налагодження випуску нових видів тканин, впровадження технології переробки свинних шкір	Отримання велюру для пошиття верхнього одягу та шкір для виробництва взуття, розширення асортименту та підвищення якості тканин, формування власних сегментів на світових ринках, розвиток імпортозаміщення, пристосування галузевої структури виробництва під платоспроможний попит
ХАРЧОВА І ПЕРЕРОБНА ПРОМИСЛОВІСТЬ	Впровадження сучасних технологій виробництва комбікормової продукції, виробництво клейковини і крахмалу з зерна пшениці, створення виробництва з випуску продуктів дитячого харчування	Розвиток малого інноваційного підприємництва, формування конкурентного середовища, розширення ринків збуту, зростання ефективності харчової промисловості

¹ Примітка. Складено на основі [54; 56; 196; 198; 200]

Додаток Ф

Анкета

“Опитування керівників та менеджерів промислових підприємств щодо ефективності роботи фірм”¹

Показники, що характеризують ефективність роботи	Ефективність (низька / середня / висока)
1. Рентабельність	
2. Платоспроможність	
3. Фінансова стійкість	
4. Інвестиційна привабливість	
5. Ризик банкрутства	
6. Управління	
7. Маркетингова політика	
8. Конкурентоспроможність продукції	
9. Частка бартеру в загальному обсязі реалізації	
10. Індекс інноваційності виробничих процесів	
11. Рівень плинності кадрів	
12. Рівень зношеності основних фондів	
13. Ступінь завантаженості виробничих потужностей	

¹ Примітка. Складено автором

Додаток X

Таблиця X1

Розрахунок відносного приросту / скорочення товарної продукції промисловості за рахунок зміни галузевої структури промислово-виробничого персоналу і продуктивності праці (1990-1999 рр. в порівняних цінах 1995 р.)¹

Галузі	Чисельність промислово-виробничого персоналу				Обсяг промислової продукції, млнгрн.		Продуктивність праці, тис.грн/чол.		Продукція, обчислена за умовами, млнгрн.			Відносний приріст товарної продукції промисловості, млнгрн.		
	тис.чол.		%		g0	g1	f0	f1	n1k0f0	n1k1f1	n1k0f1	всього	в т.ч. за рахунок зміни	
	n0	n1	k0	k1									галузевої структури	продуктивності праці
	1	2	3	4	5	6	7 = 5:1	8 = 6:2	9	10	11	12 = 10-9	13 = 10-11	14 = 11-9
Україна														
Вся промисловість	7100	3932	100,0	100,0	112251	57586	15,81	14,65	62165,0	57485,8	45425,6	-4679,2	12060,2	-16739,4
- електроенергетика	137	214	1,93	5,44	8518,7	6265,8	62,18	29,28	4718,7	6263,0	2221,9	1544,3	4041,1	-2496,8
- паливна	656	444	9,24	11,29	16104,8	7574,6	24,55	17,06	8919,4	7573,3	6198,2	-1346,1	1375,1	-2721,2
- чорна металургія	447	420	6,30	10,68	28420,3	15355,2	63,58	36,56	15749,8	15352,9	9056,5	-396,9	6396,4	-6693,3
- кольорова металургія	44	36	0,62	0,92	1784,2	1350,0	40,55	37,50	988,5	1356,5	914,2	368,0	442,3	-74,3
- хімічна і нафтохімічна	325	195	4,58	4,96	9672,0	4401,2	29,76	22,57	5359,3	4401,8	4064,5	-957,5	337,3	-1294,8
- машинобудування і металообробка	3058	1296	43,07	32,96	17216,5	6700,3	5,63	5,17	9534,5	6700,3	8755,5	-2834,2	-2055,2	-779,0
- деревообробна і целюлозно-паперова	297	157	4,18	3,99	2084,9	1373,8	7,02	8,75	1153,8	1372,8	1438,1	219,0	-65,3	284,3
- промисловість будівельних матеріалів	395	203	5,56	5,16	5624,8	1431,2	14,24	7,05	3113,1	1430,4	1541,3	-1682,7	-110,9	-1571,8
- легка	756	252	10,65	6,41	4672,1	1375,9	6,18	5,46	2587,9	1376,1	2286,4	-1211,8	-910,3	-301,5
- харчова	683	516	9,62	13,12	17348,2	7874,2	25,40	15,26	9607,7	7872,3	5772,2	-1735,4	2100,1	-3835,5
- інші	302	199	4,25	5,07	804,5	3883,8	2,66	19,51	432,3	3786,4	3176,8	3354,1	609,6	2744,5
Тернопільська область														
Вся промисловість	103	66	100,0	100,0	1419,8	727,1	13,78	11,02	909,48	727,32	725,72	-182,16	1,60	-183,76
- електроенергетика	1,4	2,0	1,4	3,0	41,7	25,6	29,79	12,78	27,53	25,30	11,81	-2,23	13,49	-15,72
- паливна	0,5	0,2	0,5	0,3	2,0	1,2	4,00	6,05	1,32	1,19	1,99	-0,13	-0,80	0,67
- чорна металургія	1,3	1,2	1,3	1,8	5,6	3,2	4,30	2,64	3,69	3,14	2,26	-0,55	0,88	-1,43
- хімічна і нафтохімічна	5,8	3,1	5,6	4,7	28,4	20,9	4,90	6,74	18,11	20,90	24,94	2,79	-4,01	6,80
- машинобудування і металообробка	15,1	8,5	14,7	12,9	117,5	98,8	7,78	11,62	75,48	98,93	112,74	23,45	-13,81	37,26
- деревообробна і целюлозно-паперова	5,5	4,0	5,3	6,0	8,6	5,7	1,56	1,44	5,46	5,70	5,04	0,24	0,66	-0,42
- промисловість будівельних матеріалів	6,0	4,5	5,8	6,8	31,5	22,9	5,25	5,08	20,10	22,80	19,45	2,70	3,35	-0,65
- легка	18,3	14,1	17,8	21,4	126,7	50,1	6,92	3,56	81,30	50,28	41,82	-31,02	8,46	-39,48
- харчова	27,6	19,8	26,8	30,0	522,8	413,1	18,94	20,86	335,01	413,03	368,97	78,02	44,06	33,96
- інші	21,5	8,6	20,8	13,1	535,0	85,6	24,88	9,96	341,48	86,05	136,73	-255,43	-50,68	-204,75

¹ Примітка. Розраховано на основі даних Міністерства економіки України та управління економіки Тернопільської обласної державної адміністрації

Додаток Ц

Таблиця Ц1

Способи та заходи демонополізації економіки області¹

СПОСОБИ	ЗАСОБИ
1. Структурні	
ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розмежування функцій між різними органами державної виконавчої влади 2. Зменшення кількості галузевих органів державної виконавчої влади 3. Обмеження та регламентування функцій центральних та місцевих органів державної виконавчої влади, органів місцевого та регіонального самоврядування стосовно господарюючих суб'єктів 4. Позбавлення органів виконавчої влади не властивих їм функцій, права втручатись в господарську діяльність підприємств
ПОДІЛ ДЕРЖАВНИХ МОНОПОЛЬНИХ УТВОРЕНЬ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розукрупнення з метою зниження рівня монополізації ринку шляхом створення самостійно діючих господарських одиниць на базі структурних підрозділів державних підприємств
ЛІКВІДАЦІЯ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ МОНОПОЛЬНОГО ТИПУ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ліквідація державних організаційних структур монопольного типу як юридичних осіб взагалі чи з наступним створенням на їх основі нових підприємств
2. Неструктурні	
СТИМУЛЮВАННЯ ВСТУПУ НА МОНОПОЛЬНІ РИНКИ НОВИХ ГОСПОДАРЮЮЧИХ СУБ'ЄКТІВ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Надання за рішенням Кабінету Міністрів України господарським суб'єктам, що вступають на монополізовані ринки, податкових, кредитних пільг, пільг в одержанні державних замовлень, у забезпеченні ресурсами, що централізовано розподіляються державою 2. Заохочення інвестицій, спрямованих на зниження ступеня монополізації ринків 3. Створення в процесі конверсії нових підприємств, здатних конкурувати з існуючими монопольними утвореннями
ЗНИЖЕННЯ / ЗНЯТТЯ БАР'ЄРІВ, ЩО ОБМЕЖУЮТЬ ВСТУП ГОСПОДАРЮЮЧИХ СУБ'ЄКТІВ НА ІСНУЮЧІ РИНКИ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Скорочення переліку товарів, що в процесі зовнішньо-економічної діяльності підлягають квотуванню і ліцензуванню 2. Скорочення переліку видів підприємницької діяльності, що ліцензуються чи є державною монополією 3. Зниження / скасування митних тарифів 4. Скасування чи обмеження податкових, кредитних пільг, бюджетних дотацій і субсидій, що надаються монопольним утворенням 5. Припинення шляхом застосування антимонопольного законодавства антиконкурентних дій господарюючих суб'єктів, внаслідок яких виникають бар'єри вступу на ринки

¹ Примітка. Складено за матеріалами територіального відділення Антимонопольного Комітету України в Тернопільській області

Додаток Ш

Таблиця Ш1

Перелік об'єктів (промислових підприємств), щодо яких доцільно проводити заходи демонополізації

Монопольне утворення	Монополізовані ринки	Частка на ринку	Коефіцієнт ринкової концентрації (по 3-х найбільших суб'єктах)	Бар'єри вступу на ринок
Тернопільське об'єднання м'ясної промисловості	М'ясо, м'ясопродукти / ковбаси	69 / 60	72 / 85	Адміністративний розподіл зон заготівлі м'яса та ринків збуту м'ясопродуктів
Тернопільське об'єднання молочної промисловості	Продукти з незбираного малока	89	92	Адміністративний розподіл зон обслуговування молокопереробних підприємств
Тернопільське обласне виробниче об'єднання хлібопекарної промисловості	Хліб і хлібобулочні вироби	62	75	Адміністративний розподіл ринків збуту
Тернопільське обласне об'єднання "Тернопільцукор"	Заготівля та первинна переробка цукрового буряка	100	100	Адміністративний розподіл зон бурякопереробних підприємств та ринків збуту цукру
Тернопільське обласне об'єднання пивобезалкогольної промисловості	Пиво	96	97	Централізоване постачання сировини
Тернопільське обласне об'єднання елеваторної промисловості "Елеваторзернопром"	Борошно / комбікорм / крупи / заготівля і переробка зерна	72 / 43 / 37 / 80	75 / 45 / 42 / 85	Централізований розподіл продукції згідно регіонального та державного замовлення
Тернопільське обласне об'єднання "Тернопільптахпром"	Яйця / м'ясо птиці	56 / 90	58 / 91	Розподіл продукції відповідно до нарядів Міністерства сільського господарства
Тернопільський обласний рибкомбінат	Жива риба	60	65	Відсутність відповідної законодавчої бази та значних капіталовкладень
Тернопільське обласне об'єднання харчової промисловості	Овочеві консерви	57	98	Розподіл продукції відповідно до нарядів Міністерства сільського господарства
Тернопільське обласне об'єднання "Тернопільплодоовочпром"	Флодоовочева продукція	47	86	Централізований розподіл продукції згідно регіонального замовлення
Тернопільське обласне виробниче об'єднання "Тернопільдерев"	Меблі	64	75	Централізоване забезпечення сировиною
ВТО "Надзбруччя"	Товари народного споживання	-	-	Централізований розподіл сировини і реалізації товарів
Підприємство облагообладнання	Обладнання для сільського господарства	78	85	Централізований розподіл фондів і замовлень на обладнання
Тернопільське виробничо-територіальне об'єднання будівельних матеріалів	Цегла / пісок / щебень	48 / 56 / 49	68 / 86 / 78	Централізований розподіл сировини і реалізації товарів

Додаток Ш

Таблиця Ш1

Основні показники діяльності суб'єктів малого підприємництва Тернопільської області¹

Райони	Кількість зареєстрованих суб'єктів малого підприємництва, один.			Кількість діючих суб'єктів малого підприємництва, один.			Виручка від реалізації продукції, млн. грн.			Чисельність працюючих на суб'єктах малого підприємництва, тис. чол.			Кількість діючих суб'єктів малого підприємництва на 10 тис. чол. населення, один.			Надходження до всіх рівнів бюджетів від діяльності суб'єктів малого підприємництва, тис. грн.			Кількість створених нових робочих місць в сфері малого підприємництва, чол.		
	2000	2001	2002	2000	2001	2002	2000	2001	2002	2000	2001	2002	2000	2001	2002	2000	2001	2002	2000	2001	2002
Бережанський	165	180	195	93	96	100	8,6	9,0	10,0	0,980	1,010	1,020	20,5	21,3	22,3	520	570	620	340	360	390
Борщівський	183	190	200	120	130	138	98,0	106,0	112,0	0,750	0,820	0,840	15,8	17,2	18,4	2644	2780	3000	192	200	220
Бучацький	84	86	90	39	42	45	7,3	7,5	7,85	0,465	0,480	0,500	5,8	6,3	6,7	750	765	780	125	190	200
Гусятинський	182	199	222	49	60	80	3,34	3,5	3,8	0,454	0,520	0,550	7,3	9,0	12,0	398	550	700	156	160	180
Заліщицький	102	110	115	35	45	50	10,53	11,58	12,74	0,275	0,290	0,310	6,5	8,4	9,3	1640	1800	1980	90	105	115
Збаразький	206	221	237	68	86	99	7,4	7,66	7,98	0,527	0,590	0,630	11,3	14,4	16,6	1906	2020	2110	190	200	220
Зборівський	104	110	115	29	35	44	2,5	3,27	4,25	0,192	0,220	0,270	6,2	7,5	9,5	300	330	370	113	115	120
Козівський	114	116	120	34	40	44	3,65	3,95	4,3	0,280	0,295	0,315	8,2	9,7	10,7	345	355	375	60	80	110
Кременецький	197	200	200	110	115	120	9,93	10,25	10,7	0,830	0,900	1,000	14,6	15,3	16,0	851	937	1010	35	70	100
Лановецький	53	55	57	30	32	34	28,3	28,3	28,35	0,256	0,260	0,265	9,2	9,9	10,6	895	900	900	90	95	100
Монастирський	37	38	39	25	28	30	0,43	0,48	0,5	0,102	0,110	0,125	7,1	8,0	8,7	260	270	280	55	60	70
Підволочиський	145	148	156	55	66	78	17,59	23,4	29,2	0,559	0,610	0,660	11,9	14,3	17,0	335	385	454	256	180	200
Підгаєцький	41	44	47	19	23	25	0,5	0,55	0,6	0,150	0,160	0,175	8,9	10,0	10,9	90	105	115	70	80	90
Теребовлянський	146	147	150	84	90	100	19,23	21,3	25,0	0,476	0,500	0,560	11,7	12,6	14,1	1188	1300	1500	111	115	118
Тернопільський	554	592	640	358	410	440	115,0	120,0	125,0	1,625	1,800	2,010	58,7	67,2	72,1	6400	7100	7800	320	350	380
Чортківський	203	213	223	81	89	97	21,45	22,52	23,65	0,789	0,850	1,030	9,9	10,9	11,9	3938	4200	4700	189	215	245
Шумський	47	52	58	20	24	27	0,5	0,52	0,53	0,170	0,175	0,180	5,5	6,7	7,6	100	105	110	35	50	80
м. Тернопіль	5781	6011	6251	3089	3279	3539	603,36	693,86	797,94	11,22	11,91	12,63	131,2	139,2	150,3	19265	22155	25480	320	550	750
ВСЬОГО	8344	8712	9115	4338	4690	5090	957,61	1073,6	1204,4	20,10	21,50	23,10	37,5	40,7	44,3	41825	46627	52284	2747	3135	3688

¹ Примітка. Розраховано на основі матеріалів Тернопільського обласного управління статистики

Додаток Ш

Малий бізнес																		
Капітал					Ринкова інфраструктура					Інформаційна підтримка					Координуючі структури підтримки			
Лізингові компанії	Комерційні банки	Інвестиційні фонди	Спеціальні фонди	Кредитні спілки	Фондові біржі	Товарні біржі	Страхові компанії	Центри зайнятості	Маркетинговий центр	Консалтинговий центр	Аудиторські фірми	Засоби інформації	Бази даних, реєстри	Служби міськвиконк.	Бізнес-центри, інкубатори	Центри сприяння малому бізнесу	Центри сприяння розвитку СЕЗ	Центри економічного розвитку території

Рис. Щ1. Напрями створення державою сприятливого середовища для розвитку малого бізнесу [20, с.290]

Таблиця Щ2

Кількість об'єктів ринкової інфраструктури Тернопільської області, одиниць¹

ПОКАЗНИКИ	1999	2000	2001	2002 (прог- ноз)	% приросту
1. Бізнес-центри	1	1	1	2	в 2 рази
2. Бізнес-інкубатори	2	2	2	2	0
3. Регіональні фонди підтримки підприємництва	-	-	-	-	0
4. Фінансово-кредитні установи:					
- комерційні банки:					
самостійні	1	1	1	1	0
філії	9	9	9	9	0
- кредитні спілки	18	19	21	25	39
5. Лізингові компанії	-	-	-	-	0
6. Інвестиційні фонди і компанії:					
- інвестиційні фонди	2	2	2	2	0
- торговці цінними паперами	6	6	6	6	0
- незалежні реєстратори	4	4	4	4	0
7. Біржі:					
самостійні	7	9	10	12	71
філії	2	2	2	2	0
8. Інформаційно-консультативні установи	2	2	3	6	в 3 рази
9. Страхові компанії:					
самостійні	5	5	5	5	0
філії	10	10	10	10	0
10. Аудиторські фірми	8	9	11	13	63

¹ Примітка. Розраховано на основі матеріалів Тернопільського обласного управління статистики

Додаток Ю

Таблиця Ю1

**Очікувані результати структурних перетворень промислового виробництва
регіону залежно від методу інституційних реформ**

Методи трансформації	Очікувані результати
Зміна структури базисних відносин власності і формування багатукладної структури промисловості	<ol style="list-style-type: none"> 1) Формування прошарку реальних власників засобів виробництва 2) Нова мотивація праці відповідно до кінцевих результатів роботи 3) Адресна спрямованість грошових надходжень від приватизації 4) Формування конкурентного простору на регіональному ринку промислової продукції
Реструктуризація монополізованих галузей і підприємств; поділ та реорганізація утворень, які зловживають монопольним становищем на товарних ринках	<ol style="list-style-type: none"> 1) Загальне зростання попиту на трудовий та науково-технічний ресурси 2) Поглиблення місткості ринку праці через нарощування кількості новостворених робочих місць 3) Формування принципово нових сфер виробництва кінцевої продукції промисловості
Сприяння входженню нових суб'єктів господарювання на відповідні ринки промислової продукції	<ol style="list-style-type: none"> 1) Розвиток конкуренції між наявними та новоствореними фірмами, між найманими працівниками за більш престижні робочі місця 2) Оптимізація галузевих кадрових потреб на основі узгодження процесу вивільнення робочої сили і додаткового найму через зниження рівня структурного безробіття 3) Формування резерву незайнятої робочої сили
Перехід до ресурсозберігаючого типу господарювання	<ol style="list-style-type: none"> 1) Економія ресурсів праці, енергії, сировини, зростання продуктивності їх використання та ефективності 2) Підвищення зацікавленості всіх співвласників засобів виробництва у високих кінцевих результатах виробництва
Передача до комунальної власності об'єктів соціально-культурного і побутового призначення, що є на балансі промислових підприємств	<ol style="list-style-type: none"> 1) Покращення фінансового становища приватизованих підприємств 2) Розширення можливостей фірм в продукуванні високотехнологічної продукції та оплаті праці найманих працівників

¹ Примітка. Складено на основі [240, с.68]

Додаток Я

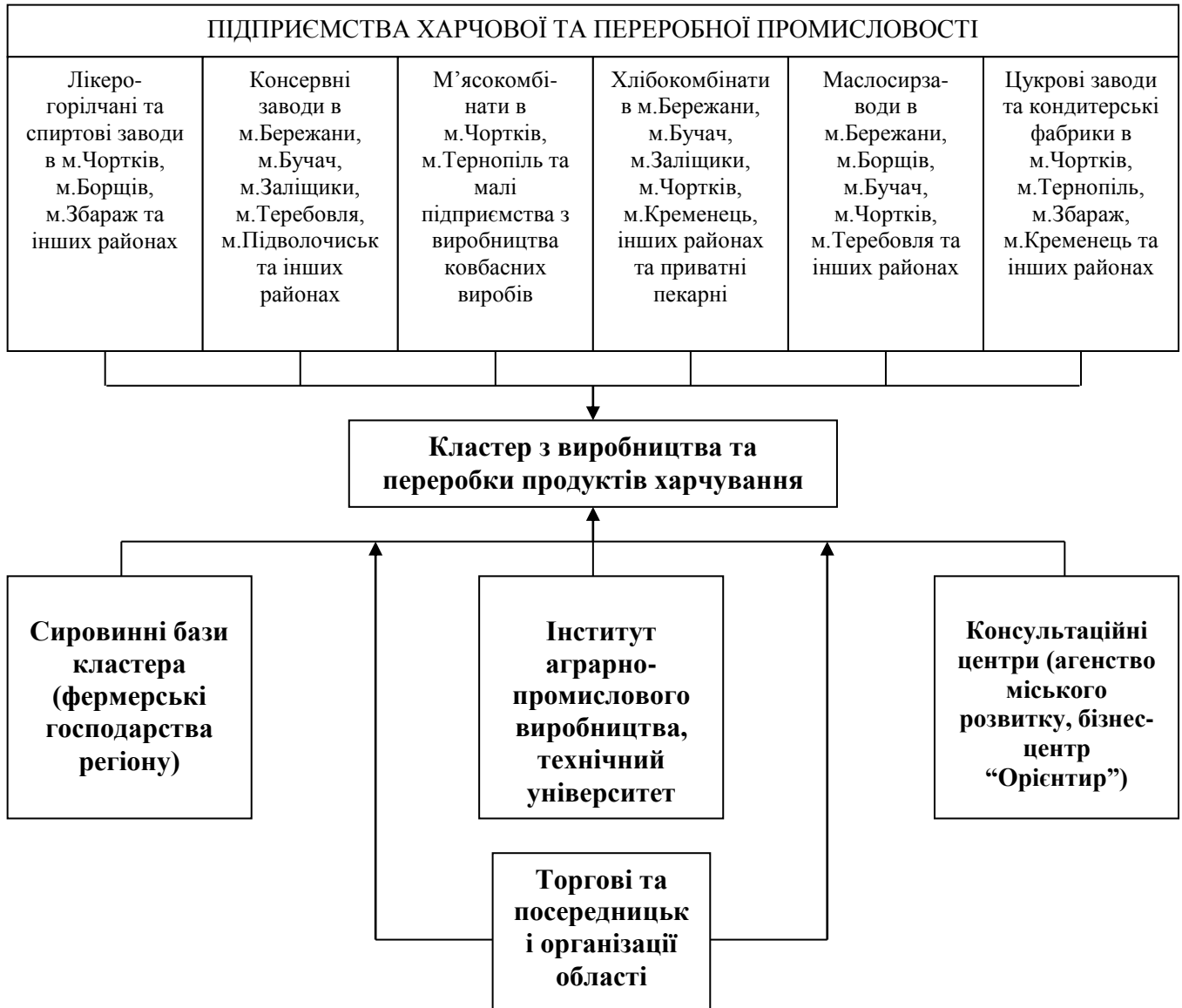
Таблиця Я1

Конкурентні переваги та соціально-економічна значимість кластерів¹

Підйом економічно відсталих районів та поява нових урбанізованих територій	Поширення нових технологій та розвиток інноваційного сектора	Ріст зайнятості населення та збільшення попиту на висококваліфіковану робочу силу	Висока економічна ефективність та рентабельність	Стимулювання нового бізнесу
<ul style="list-style-type: none"> - будівництво сучасних науково-виробничих комплексів та ділових центрів - залучення інвестиційних ресурсів (ПП) - вдосконалення транспортних та комунікаційних зв'язків 	<ul style="list-style-type: none"> - реорганізація трудових процесів, створення нових видів матеріалів та продукції - більш швидке розпізнавання тенденцій купівельного попиту - доступ до нових технологій, методів роботи, можливостей здійснення поставок - низькі витрати в експериментуванні - демонстрація та поширення ідей, активний маркетинг та реклама 	<ul style="list-style-type: none"> - створення нових робочих місць - зростання заробітної плати - підготовка і перепідготовка кадрів - залучення до підприємницької діяльності вчених - якісна зміна сучасного способу життя 	<ul style="list-style-type: none"> - підвищення конкурентоспроможності продукції та швидке економічне зростання - збільшення ефективності використання виробничих площ - доступ до спеціалізованих факторів виробництва, інформації, робочої сили, урядовим організаціям та суспільним благам - стимули та зміна продуктивності - взаємодоповнюваність продукції 	<ul style="list-style-type: none"> - оптимальна форма організації виробництва - низький ризик при заснуванні нової справи (невисокі бар'єри входу, місцеві споживачі, стійкі контакти, довіра з боку владних та фінансових інститутів) - створення стимулів і мотивів для виникнення ділових структур завдяки кращій інформованості про сприятливі можливості

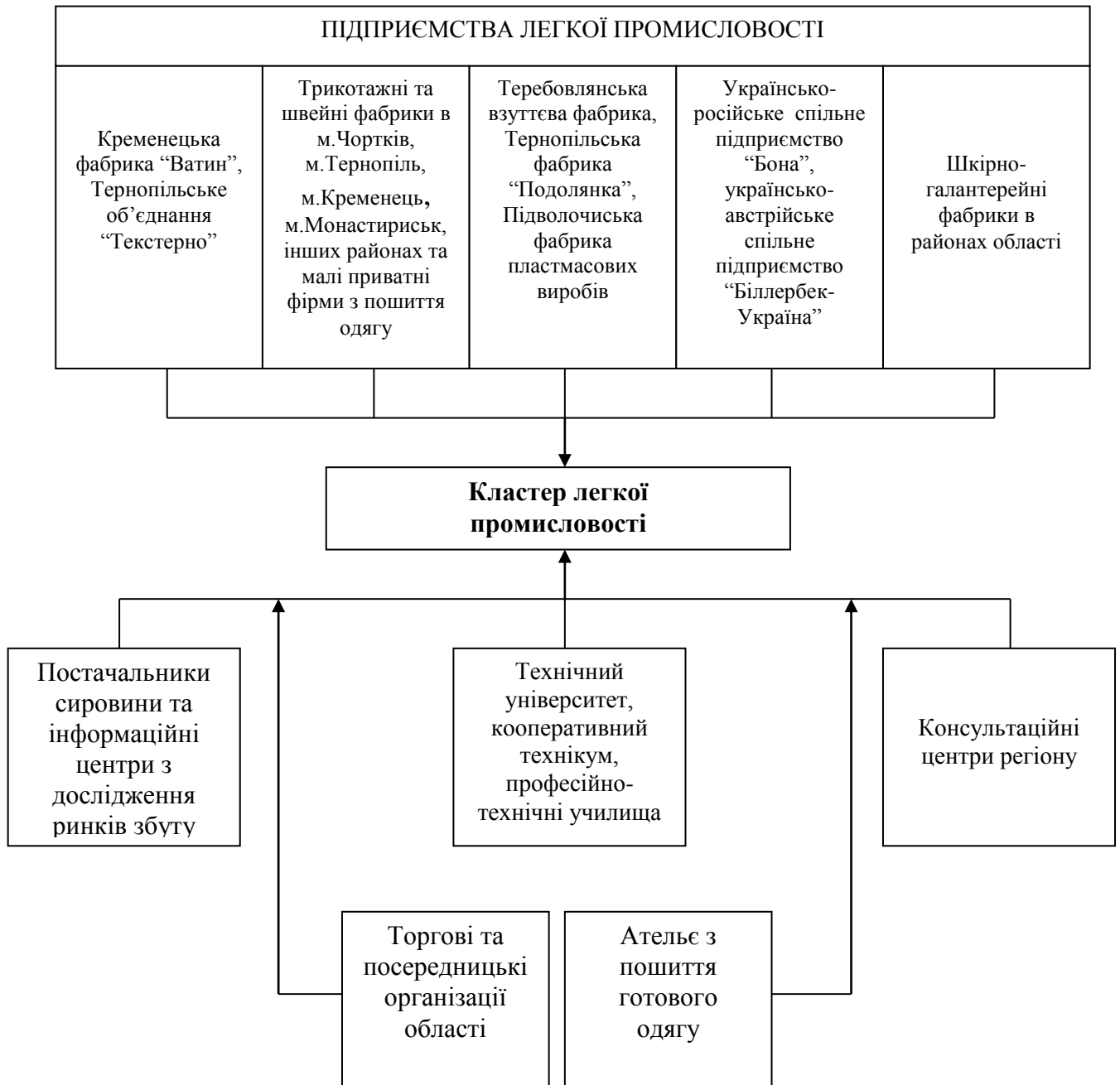
¹ Примітка. Складено автором

Додаток Я

Рис. Я1. Модель кластера з виробництва і переробки продуктів харчування, пропонуєна для реалізації в Тернопільській області

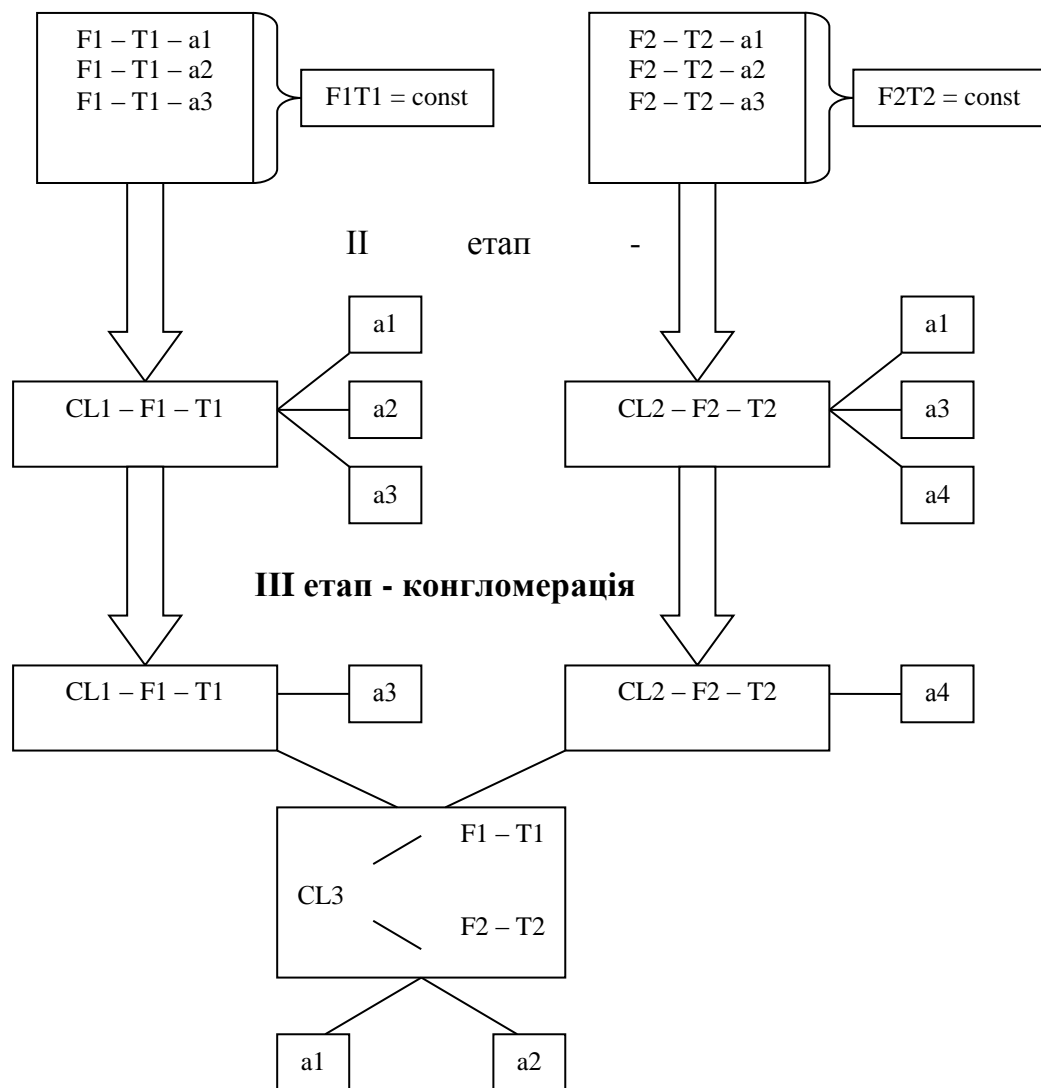
Додаток Я

Рис. Я2. Модель кластера легкої промисловості, пропонована для реалізації в Тернопільській області

Error!Додаток Я

I етап - формування

де $T1$, $T2$ - провідні технології, що використовуються підприємствами регіону ($const$ у коротко- та середньостроковому періоді; $F1$, $F2$ - необхідні фактори виробництва; $a1$, $a2$, $a3$, $a4$ - групи готової продукції; $CL1$, $CL2$, $CL3$ - кластери на регіональному, національному та світових рівнях

Рис. Я3. Схема утворення та розвитку кластера [260, с.163]

Додаток Я

Таблиця Я2

**Ранжування елементів IV рівня “дерева цілей” програми структурної корекції
промислового виробництва регіону**

	Коефіцієнт відносної важливості елементів для реалізації цілей елементів III рівня з врахуванням КВВ для кожного експерта							Інтеграль- ний коефіцієнт
	Експерти							
	1	2	3	4	5	6	7	
Проведення ефективної екологічної політики в рамках промислової зі зменшенням ресурсомісткості виробництва	3,32	2,81	1,84	1,47	2,15	3,17	1,88	2,37
Впровадження нових виробничих потоків, ліній, створення нових видів машин і устаткування	3,25	2,98	2,16	1,20	1,81	2,69	1,65	2,24
Технологічне оновлення виробництва, модернізація і реконструкція існуючих підприємств	2,90	2,45	2,01	1,59	1,63	2,80	2,15	2,22
Зростання якості, надійності та довговічності виробів	1,16	2,33	2,71	1,63	2,18	3,20	2,32	2,21
Оновлення асортименту продукції згідно потреб внутрішнього ринку та вимог до експортних товарів	2,15	3,07	1,82	1,43	1,56	2,17	2,75	2,13
Підтримка запасу конкурентної міцності виробництва та стимулювання розвитку зовнішньоекономічної діяльності	2,70	2,04	1,75	2,91	2,53	1,34	1,47	2,10
Формування та розвиток кластерів в галузях спеціалізації	2,52	2,27	1,91	2,47	1,80	1,52	1,99	2,06
Зниження рівня дефіциту регіонального бюджету	2,87	1,75	2,41	1,43	2,20	1,87	1,85	2,05
Активізація фінансово-кредитного та інвестиційного механізмів (переорієнтація інвестиційних потоків в пріоритетні сфери виробництва)	2,96	2,65	1,13	1,51	2,08	2,13	1,81	2,03
Скорочення дебіторської заборгованості та покращення матеріальної бази підприємств	2,41	1,82	1,24	2,02	3,10	1,01	2,10	1,96
Створення нових робочих місць із залученням суб'єктів господарювання до проблеми зростання рівня безробіття	1,41	2,30	2,07	2,00	1,69	1,78	2,32	1,93
Більш повне використання інтелектуального потенціалу	1,82	3,08	1,15	2,26	1,49	1,23	2,03	1,86
Підготовка та перенавчання кадрів відповідно до вимог ринку	1,10	1,72	2,34	1,17	2,05	1,48	2,96	1,83
Оптимальна диверсифікація розробки та виробництва товарів	2,22	3,02	1,44	2,15	1,44	1,31	1,25	1,82
Високий рівень комерціалізації науково-виробничої діяльності	1,78	1,91	2,33	1,47	1,52	2,17	1,37	1,79
Утворення міжрайонних об'єднань з виробництва продукції галузями промисловості	1,28	2,33	1,71	1,33	2,07	2,44	1,15	1,76
Створення інформаційного банку даних про підприємства	2,09	1,37	1,71	1,16	2,50	1,12	1,29	1,60
Надання освітніх, консультаційних послуг з питань господарського та фінансового права	1,12	1,45	1,67	1,10	1,37	1,41	2,00	1,43
Організація місцевих виставок-ярмарок, конференцій і семінарів з питань ведення бізнесу	1,14	1,10	1,25	2,60	1,17	1,53	1,10	1,41

Рис. Я4. "Дерево цілей" регіональної програми структурної корекції промисловості

Додаток К

ПРОМИСЛОВІСТЬ

- машинобудування
- будівельних матеріалів
- лесообробка
- скляна і фарфорово-фаянсова
- легка
- харчова
- інші галузі промисловості

- · - · - межі області

- - - - - межі районів

— — — — — межі соціально-економічних районів

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ РАЙОНИ

- I — північний
- II — центральний
- III — південний

СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКІ ПІДРАЙОНИ

- м'ясо-молочне тваринництво, буряківництво і виробництво зерна
- буряківництво і виробництво зерна, м'ясо-молочне тваринництво
- буряківництво, зернове господарство, м'ясо-молочне тваринництво і овочівництво

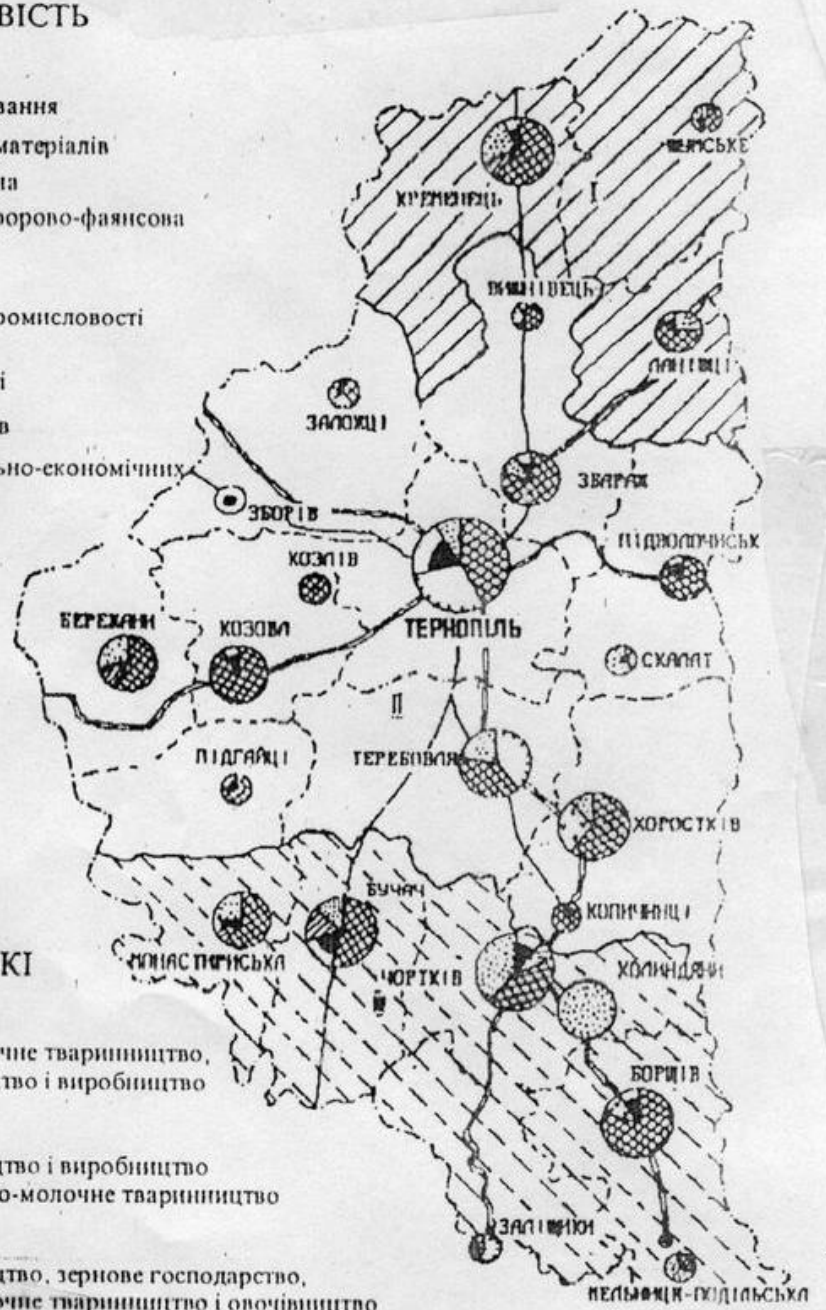

Рисунок К2. Структура економіки Тернопільської області в розрізі галузей і районів [108]

